

**FELOLVASÁSOK ÉS KÖZLEMÉNYEK
A MODERN VALLÁSBÖLCSÉSZET
ÉS SOCIOLOGIA TERÉN**

ÍRTA

PERCZELNÉ KOZMA FLÓRA

BUDAPEST

'PATRIA' IRODALMI VÁLLALAT ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG
1908

„Pátria” irod.váll. és nyomdai r.-t. nyomása Budapest, IX., Üllői-út 25.

MÉLTÓSÁGOS ÉS FŐTISZTELENDŐ

FERENCZ JÓZSEF

UNITÁRIUS PÜSPÖK ÚRNAK
A FŐRENDIHÁZ TAGJÁNAK

AJÁNlja HÁLÁS TISZTELETTEL
ÉS SZERETETTEL

A SZERZŐ

ELŐSZÓ.

Nagyságos Asszonyom!

Nem képzelem, mily örömet szerzett nekem becses levelével, a melyben szíves volt értesíteni, hogy összes unitárius tartalmú felolvasásait s különböző lapokban megjelent cikkeit egy kötetben kiadni szándékozik. Ha nem lennék szerencsés Nagyságodat személyesen ismerni s nem tudnám, hogy a mit magában elhatároz, azt minden habozás nélkül végre is hajtja, akkor kérvet kérném, hogy e szándékát nehogy megváltoztassa, sőt mielőbb hajtja is végre. Kár, hogy az idő rövidege miatt a könyv az ünnepekre már nem jelenhet meg, mert sok családnál a legkedvesebb karácsonyi ajándéku szolgálna.

Valóban, a ki a Nagyságod felolvasásait hallotta s különböző lapokban megjelent cikkeit olvasta, lehetetlen, hogy azoknak egy kötetben bírását ne óhajtáná, annyival inkább, mert miként a lencseüveggel felfogott s összesített fénysugarak nagyobb meleget fejtenek ki, sőt azokkal ily módon még gyújtani is lehet: Nagyságodnak felolvasásaiban elhangzott s cikkeiben megjelent szép és emelkedett gondolatai, tisztult vallásos eszméi, bár egyenként is üdítőleg és nemesítőleg

hatottak, egy könyvbe összefoglalva s abból egyszerre vetve fénysugaraikat lelkünkre, minden bizonynyal még nagyobb hatással lesznek s még szélesebb körben fognak gyűjtani.

Igen! gyűjtani. Nem pusztán a fennebbi hasonlatért használom e szót, hanem azért, mert az a meggyőződésem, hogy a felolvasásoknak, valamint bármely írásba foglalt elmélkedésnek, a melyek nem tisztán csak szórazokoztatásra s ismeretek közlésére vannak szánva, csak akkor van valódi becsük és jelentőségük, ha azok a gyönyörködtetés mellett egyszersmind gyűjtani, azaz lelkesíteni tudnak azon eszme vagy igazság iránt, a melyet a felolvasó, illetőleg író tollára vesz és tárgyal. S e tekintetben, jó lélekkel mondhatom, hogy én a Nagyságod felolvasásait és cikkeit mindig olyanoknak találtam, a melyek e kívánalomnak megfelelnek. Nagyon elfogultnak kell annak lennie, a ki az azokból kisugárzó igazságot ne látná, ne érezné s azért lelkesülni ne tudna.

Éppen ezért részemről nagy megtiszteltetésnek veszem, hogy Nagyságod, a mint becses levelében írja, a kiadandó könyvet nekem kívánja ajánlani. E megtiszteltetést valóban nem tudom eléggé megköszönni, de kész örömmel fogadom, bizonyságául annak, hogy én Nagyságodnak a vallásos eszmék tisztázása körül, közelebbről unitárius vallásunk igazságainak tolmácsolásában kifejtett munkásságait nemcsak figyelemmel, hanem nagy érdeklődéssel és rokonszenvvel kísérem s azt érdemileg is nagyra becsülöm. S a mennyiben a könyvhöz írandó előszavában e leveletem felhasználni óhajtaná, ezennel szabad rendelkezésre bocsátom; sőt legyen

szabad erre meg is kérnem. Hadd maradjon fenn vallásos gondolatai mellett szellemi rokonságunk emléke is.

Fogadja őszintén érzett igaz tiszteletem nyilvánítását.

Kolozsvár, 1907. december 4.

Öreg barátja

Ferencz József,

unitárius püspök.

Midőn ezen érdemetlenül kapott levelet *nem hiúságból vagy reklámból*, hanem mint könyvemnek *egyedüli* értékét és egész szerény munkásságomnak bőséges jutalmát, a túlságos dicséret miatt szinte szégyenkezve és zavartan csatolom ide, egyúttal félve és habozva bocsátom e különböző kisebb-nagyobb dolgozataimat is a nagyközönség szeme elé! Habozva, mert ezek bizony csak szűkebb keretben forogtak eddig és azt az irányt képviselik, mely ma leplezetlenül feltárva, nyíltan, szóról-szóra, leírva, itt nálunk Magyarországon, hol a szabadelvű kereszténység még csak nagyon kicsiny és szűk keretben él, nem igen felel meg egy ízlésnek és egy iránynak sem!

Az uralkodó kereszténységnek – „erőtlen” pogány filozófia e tan; a modern filozófiának – keresztény fanatizmus. A konzervativizmusnak – túlzó liberalizmus; az atheista liberalizmusnak – konzervatív elfogultság. A materializmusnak – spiritizmuszerű képzelődés; a spiritizmusnak viszont rideg racionalizmus. A szocializmus

és feminizmusnak talán elmaradt pietizmus; de a pietizmusnak – feminista agyban tenyésző szocializmus! A sovinizmus előtt – „germán egyetemekről” beszivárgott kozmopolita világnézet; a nemzetközi tudósok előtt ellenben csak egy szűk kerethez szabott hagyomány.

Szóval különös egy irány, mely képes egy nap, sőt egy óra alatt a legkülönbözőbb és egymásnak *ellentmondó* kritikát kapni.

És hogy mégis a nagyközönség elé bocsátom e hálátlan iránynak szolgáló szerény gondolataimat, azt azon tapasztalat folytán teszem, hogy mikor az orthodoxyában és konzervativizmusban fellendül egy-egy szabadabb és *frissebb* szellő; vagy viszont, mikor a materializmusban és az atheista liberalizmusban fel-fel csap itt-ott egy-egy *melegebb* láng, akkor ez a hálátlan és el nem ismert irány veti fel itt is, ott is a fejét! Akkor ennek a *középen* fekvő eszmének *vallásos* liberalizmusa vagy *elfogulatlan* pietizmusa szállja meg egy-egy percre az egymáshoz közelítő lelkeket...

Még egy excusátiót kell tennem.

Ezen munka az apró különféle cikkek dacára *egy* irányt, *egy* szellemet kíván képviselni. Egy bizonyos tekintetben meg is felel e törekvésnek, mert a legtöbb felolvasás és közlemény egész az unalomig egyetmond és szinte ismétlésekbe esik; de ez annak tulajdonítható, hogy nagyobb időközönként lettek e munkák írva s tényleg mindig egy eszmét: a már többször elmondott gondolatokat kívánták megismételni. Azonban a legnagyobb következetlenséget árulja el e könyv, midőn a legelső felolvasásban mereven elválasztja a szabad-*elvű* és magasan szárnyaló kereszténységet a protestan-

tizmustól, pedig a későbbi legtöbb felolvasásban és cikkben *egy* családhoz tartozónak, *egy* fejlődési processusnak és *egy* célt szolgálónak jelzi a reformáció összes fejleményeit, tehát úgy a protestantizmust, mint az unitarizmust.

Ennek magyarázata viszont az, hogy mint tudvalevő, a protestantizmus is két irányra szakad: orthodox és liberális protestantizmusra. Már most én – kinek nagyobb tudása, tapasztalata és szélesebb látköre e tekintetben írásaim kezdetén, sajnos, nem volt – csak az orthodox protestantizmust ismertem, s azt hittem, hogy a protestantizmusnak temérdek liberális nagy alakja, «mint pl. a régebbi időben Török Pál szuperintendens, nem magának a protestantizmusnak típusa. Később azonban megismertem a szabadelvű protestantizmust (úgy a hogy azt a lelkem mélyén magam is éreztem), különösen a pozsonyi teológiai akadémia révén és láttam, hogy *megfordítva* áll a dolog. A kisebb, *liberális* rész képviseli az igazi protestantizmust s vele együtt az egész reformáció eszméjét, melynek végső és legtökéletesebb fejleménye az unitarizmus.

Nem Luther vagy Calvin kötötte egy helyre a protestantizmust, mert hisz ők *koruknak* haladását fényesen képviselték s arról nem tehetnek, ha esetleg az utódok az ő tiszteletükre nem a *mai kornak* emelkedését és haladását jelképezik! És azért, mert ezek a reformátorok nem láttak úgy a jövőbe és annak követelményeibe, mint a Servét Mihályok és Dávid Ferencsek – kik valóban a messze jövőndő (vajjon mikor eljövendő?) egyetemes vallását egyengették – azért ezeknek reformátori szellemét és haladást szolgáló

egyéniségét, ma már (őszülő, érettebb fejjel) meg nem tagadhatom!

Egyáltalában, ha akár magamat, akár mást, akár az egész nagyvilág forrongó haladását nézem, kezdem úgy tapasztalni, mintha a legtöbb eszme és nézet fejlődése, tisztázása nem fokról-fokra, lassú következetes haladással történnék, hanem csak egy-egy *konzervativizmus szülte túlzott reakció* után jön az a *józan belátással párosult* haladás, mely még a konzervativizmusban – sőt legtöbbször ennek *ellenére* – is megtalálja a haladó elemet, hogy ne csak egyedül, hanem *mélyen hátranyúlva*, a felfedezett és *kimarkolt* rokoneszmékkel folytassa kiszabott útját ...

Most már én is látom, sokszor még a legorthodoxabb formákban is a korhoz idomítható – tehát *örök időkre praedesztinált* – szépet és igazat! Csakhogy régi formájukban való burkoltságuk, valamint társadalmunk filozófiai látást nélkülöző szeme miatt, ebben a formában *ma* is veszedelmeseknek látom azokat és valóságos missziónak tartom a régi takarók alól való kihámozásukat.

De átadom a szót eddigi munkáimnak abban a reményben, hogy ezekben is – temérdek külső fogyatkozásaik és formahibáik dacára, – egy-egy igaz hangra talán mégis csak fognak olvasóim itt-ott akadni.

A szerző.

FELOLVASÁSOK

ÉS

KÖZLEMÉNYEK.

Protestantizmus és unitarizmus.

(Felolvasás a budapesti Dávid Ferenc Egyletben.)

A reformáció ellenségei azzal érvelnek a XVI. század nagy munkája ellen, hogy hiszen, nem tudott hit dolgában egységet eredményezni, hanem *különféle* irányodat, *különféle* egyházakat teremtett; a mi nézetünk szerint éppen ezáltal bizonyította be leginkább, hogy mennyire felszabadította a lelkek világát a közös békó alól, már 1557-ben³alkalmat nyújtva arra, hogy a szabadságért lelkesülő kis Erdély törvencikk alakjában mondhassa ki azokat a nagyjelentőségű szavakat, mely szerint mindenki a lelkének megfelelő vallást követheti!

Hogy az akkori szabadság után vágyódó világban a protestantizmus mellett az unitarizmus is *újra éledt*, az nagyon természetes; ha már egyszer meg volt az ellenállhatatlan vágy, visszavezetni a kereszténységet a jézusi egyszerűséghez, akkor nem állapodhatott meg a reformáció a *negyedik századnál*, hanem megteremtette azt az irányt is, mely visszaállította az első három századnak egyszerű egy Isten hívését – unitarizmusát.

Talán éppen ezért tűnhetik fel sokak előtt különösnek, hogy miért választom tüntetően külön egymástól a protestantizmus és unitarizmus fogalmát, mint a hogy azt felolvasásom címe is mutatja. De a ki behatóan foglalkozik mindkettővel és következetesen megfigyeli úgy az egyik, mint a másik lényegét, munkálkodását, magatartását, annak be kell látni, hogy bár mindketten ugyanegy hatalmas áramlatnak köszönhetik létezésü-

ket s ennél fogva testvéri szeretettel és ragaszkodással viseltetnek egymás iránt, szeretnének is egy közös úton haladni, hogy egyetértve, egymást támogatva, annál bátrabban, annál könnyebben szálljanak szembe a közös veszélyekkel és ellenséggel, de mindkettőnek külön rendeltetése, külön hajlamai lévén – kénytelenek egymástól elválva, önállóan működni.

Mert valamint a protestantizmusnak rendeltetése, hivatása a következetes ragaszkodás azokhoz a tradíciókhoz, melyeket a két hajthatatlan szilárdságú reformátor örök időkre letéteményezett számára, szinte egyházaikba lehelve egyéniségüknek határozottságát, hajthatatlanságát, *éppen erre építve a protestantizmusnak megingathatlan Siónját* – ugyanúgy rendeltetése az unitarizmusnak a folytonos fejlődés és haladás, ha az is következetesen hú akar maradni nagynevű magyar reformátorához, ki maga lévén a *megtestesült haladás*, minden dogmát, minden egyhelyre bilincselő hagyományt feleslegesnek tartva, egyedül a tökéletesedés utáni törekvést kötötte ki egyszersmindenkorra egyháza számára.

Természetesen ebből az következett, hogy a két irány, bár lassan, de mindig jobban és jobban távolodót el egymástól.

Ezek a gondolatok vezettek engem arra az elhatározásra, hogy megpróbálom egy kis felolvasás alakjában *külön választva* ismertetni mindkettőt, hogy a menyire csak gyenge erőmtől tellik, rámutathassak tanaiknak és tulajdonságaiknak legcsekélyebb különbségeire is, igazságosan és egyformán méltányolva úgy a protestantizmus, mint az unitarizmus erősségeit.

A protestantizmus Istene – Luther és a többi vele egy nézetten levő reformátorok helybenhagyása folytán – a kereszténység zömének imponáló, hatalmas Istene: a csodás *Szentháromság*; az Atya-, Fiú- és

Szentlélek-Isten. *Egy* és mégis *három*, *három* és mégis *egy* – emberi gyarló észszel fel nem fogható ugyan, de mindenesetre nagy és mély benyomást tesz az emberi lélekre és fantáziára. Az az őskeresztény Isten, ki már a második, harmadik században kezdett a hitviták tárgya lenni, ki az ó-testamentumban még haragvó és büntető úr, míg az új-testamentumban már a kiengesztelődött, szerető atya, kinek egyszülött fia, saját »én"-je váltja meg és oldja fel vére hullásával az átok alól a világot.

A unitarizmus Istene szintén őskeresztény Isten, – de csak az az *egyetlen szellem*, kinek *ma már* kiszabott formát, meghatározott alakot, kijelölt helyet nem mer adni senki... csak a verseiben éneкли meg a költő, műveiben dicsőíti az író, a természetben bámulja a természettudós, az emberi lélemben kutatja a filozófus – és ha soha katekizmust nem tanultunk volna, a *szíveinkben* érezzük mi unitáriusok. Hatalmas benyomást keltő és keresztény istenség mind a kettő, – de azért a kettő közötti különbséget eltagadni nem lehet.

A protestantizmus üdvözítője a mythos impozáns és költői szépségű Krisztusa, ki az istenség magas trónjáról szállt le a földre, hogy vére ontásával: halálával váltsa meg egy és mindenkorra a magától tehetetlen világot. A *valóságos Isten*, ki maga szenved mártírhálált az emberek iránti szeretetből!

A modern unitarizmus megváltója ma már csak az a magasra törő *valóságos ember*, ki egyedül becsületes törekvésével, rendíthetetlen igazságérzetével, szabadság utáni vágyával és kitartó küzdelmével mutatott „út”-at és „élet”-et a megváltásunkhoz.

A protestantizmus Krisztusa az *égből* szállt alá *emberré* – az unitarizmus Jézusa *emberből* emelkedett fel az *égig*! A protestantizmus Krisztusa *egyedül* képviseli az Istenfiúságot és ő maga tündöklék királyi fényben, – az unitarizmus Jézusa maga szerény alak, de az egész emberiséget Istenfiaivá avatja!

A protestantizmus Krisztusa már régen elvégezte nagy munkáját és dicsőségesen ül felséges atyja jobbján, – az unitarizmus Jézusa mintha még mindig hordaná velünk a keresztet.

Az egyik tagadhatatlanul fényességénél, hatalmasságánál fogva imponál és egy meseszerűen költői szép világot varázsol elénk; a másik csak megható egyszerűségével, igazságánál fogva hat reánk, de éppen ezért a kettő közötti különbség itt is feltűnő.

A protestantizmus szentlelke a tüzes nyelv alakjában megjelent *Szentlélek-Isten* s mint valóságos Isten, kizárólag a szentháromság-hívők tulajdonát kell hogy képezze; az unitarizmus szentlelke ellenben csak az az isteni ajándék, az a lelkesítő *erő*, mely faj- és valláskülönbség nélkül száll le az őt befogadó minden jó lélekre.

A protestantizmus embere a *bűnben született*, kárhozatot érdemlő, magától tehetetlen ember, kit csak ártatlan véráldozat árán lehet megmenteni, bár sorsa – Calvin szerint – előre van jóra vagy rosszra predesztinálva. Az unitarizmus embere megmaradt az Isten képére teremtett embernek teljes *szabad akarattal* felruházva, ki minden jóra és szépre fogékony lévén, sohasem sülyedhet oly mélyen, hogy önerejéből fel ne tudjon ismét emelkedni és mesterét követni. Talán innét származik az a körülmény, hogy míg a protestáns, ember a templomban, Isten színe előtt még bűnösebbnek és gyarlóbbnak tartja magát, az unitárius ember viszont mintha feljebb tartaná ilyenkor a fejét és megbocsátandó elbizakodottságában szinte az egek közelében érzi magát.

A protestantizmus halhatatlanság hite még mindig Krisztus *testi* feltámadására van alapítva – a modern unitarizmus már régen a jézusi *eszmék* feltámadásától várja és reményli minden tekintetben az örök életet

A protestantizmus a kijelentést a bibliában, mint *egyedül* csalhatatlan könyvben találja meg, az unitarizmus bár nagy tiszteletben tartja a bibliát, mint az igazságok tár-

háza, de azért mellé állítja az irodalomnak egyéb, folyton újabb és újabb termékeit is nem tudva és nem akarva elhinni, hogy az isten *csak egyetlenegy könyvben* jelentette ki az ő igazságait és hogy végtelen kegyelme ne teremtsen *minden* időben, *minden* kor számára újabb és újabb prófétákat, kik ugyanúgy megszállva az Istennek szent lelke által, mint egykor az evangélisták, minden kornak a *maga szellemében* és a *maga nyelvén* hirdessék az örök igazságokat.

A protestantizmus a bibliát még ma is inkább szó *szert* magyarázza, míg az unitarizmus tisztán csak a *szellemét hirdeti*. A protestantizmus a bibliában foglalt *csodák* által kívánja Isten létezését és a hit jogosultságát bizonyítani; az unitarizmus éppen ellenkezőleg: a természetnek harmonikus megbízható *rendjében* látja az isteni bölcseséget.

A protestantizmus theológiája komplikációinál fogva egy nagy előzetes tanulmányt, -szakszerű ismeretet és tehetséget igényel, mert egyszerű laikus ész nem elégséges ahhoz, hogy azt egyszerre és azonnal felfoghassa; unitarizmust ellenben – a természetből fakadó, szinte kézzelfoghatóan egyszerű hit lévén, – még a gyermek is minden fejtörés nélkül azonnal akceptálhatja. Ennélfogva, míg a protestáns irodalom bármilyen érdekes és értékes legyen is, de komplikációinál és kiszabott dogmatikai irányánál fogva, kizárólag protestánsok, még pedig *szakszerűen* képzett protestánsok által érthető és élvezhető csak, a modern unitárius irodalomnak szerintem nagy előnyül szolgál az a körülmény, hogy semmiféle hitcikket, bonyolódott kérdéseket nem tartalmazva, nem hirdetve, tulajdonképpen mintha nem is egyféle-kezet, egy vallás emberei, hanem faj- és valláskülönbség nélkül az *egész világ* számára íratott volna.

A protestáns ember az üdvözülés főkéllékeül a „hit”-et állítja s miután a protestáns theologia nagy tudományt igényel, tehát ezen irányban vár a hívőre nézve feladat – az unitárius ember ellenben vallásának tanítása folytán

az *életre* és *cselekedetre* fektetve a fősúlyt, viszont e tekintetben súlyosodik reá a felelősség.

A protestantizmus aprólékos külsőségekben is különbözni kíván a katholicizmustól, míg az unitarizmus megelégszik azzal, ha *szellemileg* emelkedhetik minél magasabban föléje. A többek között a protestáns ember tüntetően „keresztyén”-nek mondja Krisztus követőjét, az unitarizmus ebben az egyben nem reformál.

A protestantizmus tehát külső formájánál, megállapított hitcikkeinél fogva az az erős épület, mely bár nagyszellemű megalapítói által sokkal szabadabb levegőben és egy magasabb lépcsőfokon lett építve, mint a katholicizmus, de rendíthetetlen megállapodásánál fogva, szilárd, áthatolhatatlan bástyáitól körülvéve, a maga nemében éppen olyan impozáns és hatalmas vár, mint amaz – az unitarizmus ellenben csak egy végtelen *lépcsőzete* melyen folyton, fölebb és fölebb lehet jutni ...

A fundamentum *egy*, mert, hogy egyszer már én is a bibliával szóljak, más fundamentumot senki sem vethet azonkívül mely egyszer vettetett – mely a Jézus Krisztus”. Csakhogy míg az egyiknek fundamentuma a dogmája *mozdulatlan* Krisztusa, mely azt a nagy hatalmat képviselő merevségét eredményezi – addig a másik csak arra az igazságkereső, őszinte, *előre* és *fölfelé* törekvő *jellemre* építette házát, melynek legnagyobb képviselője szinten Jézus Krisztus volt.

De bár én még ma sem tudom megérteni, hogy *ez* a fundamentum miért ne lehetne legalább is éppen oly szilárd és *pozitív* alap egy egyház építésére, mint amaz; mégis, ha őszinte és igazságos kívánok lenni, be kell vallanom azt a tényt, hogy míg protestantizmus mint felekezet, mint egyház hatalmas templomai mindig telve, hívei mindig készek az ünneplésre – addig az unitarizmus mint az imádkozók serege, mint felekezet, a többi egyházakhoz képest, bizony még ma is jelentéktelen, mintha csak mindenáron be akarná nekünk lelkesülőknék bizonyítani, hogy hiába: *nem ez*

a rendeltetése! De tudja az Isten, mintha az eszméi ott bujkálnának mindenütt, szétszórtan-az egész világon, összpontosulva a lelkek legmélyén, mint egy megmagyarázhatatlan érzelem, vágy a szabadság, az igazság után – és midőn időnként föl-fölmerül egy *Kossuth*, egy *Tolstoj* vagy egy *Zola* (nem a regényíró – hanem az *igazságkereső*, az *igazságvédő* Zola), ki egyháza ellenére hirdeti a *mi* Istenünket, ki *mindnyájunknak* atyja és a *mi* Jézusunkat, ki eszméi által *mindnyájunknak* megváltója – akkor az unitarizmusnak nagy ünnepe van és hívei, mintha istentiszteleten lennének, önkénytelenül kulcsolják imára kezüket.

Míg tehát a protestantizmus *egyház* és *felekezet* alakjában teljesíti misszióját és így ér el tagadhatatlanul gyönyörű eredményeket a jótékonyág terén is – addig az unitarizmus inkább csak mint *eszme* mint egy láthatatlan mozgó, javító és reformáló *erő* szolgálja a világot és észrevétlenül viszi azt fokról-fokra előre.

Már most arra akérdésre, hogy ilyen körülmények között van-e hát valami értelme a *mi* unitárius egyházunknak, egyletünknek és szabad-e egyáltalában az unitárius eszmét felekezetbe erőszakolni és egyletek által hirdetni – teljes jóhiszeműséggel és meggyőződéssel merem állítani, hogy igen.

Nem akarok ismétlésekbe bocsátkozni, csak röviden jelzem Kolozsvárott tartott felolvasásomból azon részt, miszerint a *mai* világban, a *mai* társadalomban nem lehetséges, hogy csak egyes kiváló egyéniségek hirdessék a *mi* liberális és emberséges tanainkat, hanem nagyon is nagy szükség arra, hogy *vezető szózat* gyanánt nyíltan és hangosan hirdessük azokat egyházunk által is. Mert ezek az egyszerű, igénytelennek látszó eszmék, melyek az unitarizmust alkotják, a mai nehéz és kritikus időszakban nem annyira megvetendők és mellőzendők, mint a hogy azt némelyek hinni és hirdetni szeretnék.

Különben is én még mindig nem tudok megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy a mi *magyar* jellegű vallásunk, melynek nagynevű prófétája is szívvel-lélekkel *magyar* volt, a mi világos értelmű, őszinte jellemű, szabadságért küzdő és lelkesülő, geniális magyar fajunknál – mely mindig kész volt a tisztultabb, szabadabb eszmék elfogadására – csakugyan ne tudjon idővel nagyobb mérvben hódítani. Vagy hogy ne jöjjön egy mélyebb kedélyű korszak, midőn a függetlenül és önállóan gondolkodó emberek között támadnak majd talán olyanok is, kik már *igazságérzetüknél* fogva is szívesen exponálják magukat egy oly irányért, azért az egyházért, mely őszintén és bátran szembe mer nézni mindenkor az igazsággal! Hogy ne jöjjön majd idő, melyben a felvilágosodott, elfogulatlanul gondolkozó embereknek is jól esik talán rokonlekek társaságában egy kis otthonra találni.

Úgy érzem, mintha most önkénytelenül eltaláltam volna a helyes kifejezést, valósággal *otthonunk* nekünk, szabadelvűeknek, a mi unitárius egyházunk. Mert bármennyire ne a felekezetiességben és templomozásban találjuk is fel vallásosságunkat, azért ahányszor csak e kis templomba lépünk, mintha mindig *haza* jönnénk!

Ha a külvilágban lépten-nyomon tapasztaljuk, hogy jóknak és igazaknak vélt szabadelvű eszméink, gondolataink, törekvéseink félreértetnek – a legtöbbször mi magunk is velük együtt – és kezdjük magunkat az emberek társaságában kényelmetlenül és idegenen érezni, biztosak lehetünk benne, hogy ide visszatérve, a más-hol rosszul fogadott, félreértett eszméink, gondolataink itt mindenkor hűséges „otthon”-ra találunk.

Ha sokszor meghasonolva a világgal magunkkal, sőt még néha saját eszméinkkel is és meglepve a teljes pessimizmus által, elcsüggedve tépelődünk megoldhatatlannak látszó problémák felett, meg lehetünk győződve arról, hogy ide belépve, lecsillapul háborgó

lelkünk, újból megtaláljuk annak összhangját és minden tekintetben „itthon” fogjuk magunkat ismét érezni. Vagy ha a mai hóbortos világban lelkünk valami misztikus tannak, fantasztikus kultusznak lesz rabja és elhittetjük magunkkal, *hogy mi tudományos és felvilágosodott* alapon állunk, ez a mi tiszta és egészséges levegőnk a legjobb orvosság reája!

Ha egyikünk vagy másikunk kénytelen bármily oknál fogva a házi tűzhely melegét nélkülözni, vagy esetleg egy száraz, lélekölő munkakörhöz van kötve, mely kifárasztja, elcsüggeszti testét, lelkét és nincs számára egy nyugalmat ígérő hely, nincs életében egy megnyugvó pont, mely lelkét jóleső pihenéssel töltené el, annak ez a mi egyházunk egy kis oázis, melyben a zaklatott lélek megpihen.

De nemcsak nekünk – kik felekezetiileg is ide tartozunk – szolgál e kis templom otthonul, hanem otthont képvisel egyúttal minden szabadon gondolkozó vallásos lélek számára, ki lelkében, szívében vallja a mi egyszerű, liberális hitünket és csak ősi *magyar* típusáról tesz tanúbizonyságot egyházunk akkor, midőn templomunk, egyletünk *vendégszeretően* nyitva áll minden felekezet, minden nemzet fiai számára!

Egyletünknek is minden törekvése, minden működése oda irányul, hogy templomunkban minden liberális színvonalon álló, miszticizmustól ment, vallásos eszmét, bármily felekezethez és nemzethez tartozó egyén bátran hirdethessen! Mert jól tudjuk és érezzük, hogy e törekvésünkkel bizonyítjuk be legjobban, hogy mint a teljes szabadság és felvilágosodottság előharcosai mi nemcsak *magyarok*, hanem valóban *unitáriusok* is vagyunk és egyházunk, egyletünk, eszméink minden tekintetben megfelelnek a kor szellemének és kívánalmainak.

Mert valamint az ős protestantizmus hatalma és imponáló ereje tagadhatatlanul a következetes, szilárd és hajthatatlan *megállapodás* – ugyanúgy szolgál az uni-

tarizmus erősségéül a folytonos *fejlődés*, folytonos *haladás!*

Hogy miként a szabad levegőben élő, láncától megszabadult madár is arra használja fel szabadságát, hogy *minél merészebben*, minél magasabbra, folyton fölebb és fölebb szálljon, ugyanúgy emelkedjék az unitarizmus is fokról-fokra fölebb, az „Isten országa” felé.

Felelet egy református keresztyén „Válasz”-ára.

(Röpirat.)

A néhány nap előtt kapott *névtelen* kritikára, mely a budapesti Dávid Ferenc-Egyletben tartott »Protestantizmus és unitanzmus című felolvasásomat támadta; először is azt felelem, hogy felolvasásom, valamint annak kinyomatása világért sem provokáció akart lenni, mert eszem ágába sem jutott, hogy azt néhány jó ismerős és rokon kivételével református körökben is elolvassák, sőt érdemesnek találják majd a *nyilvános* bírálatra is!

A „válasz” érvei, dacára, hogy éppen felolvasásomban igyekeztem legjobban rámutatni a protestáns és unitárius felfogás különbségeire, mégis őszintén megvallva, nagyon megleptek, mert ennyire már magam sem hittem volna, hogy beigazolódik állításom helyessége.

Hogy ne vegyem névtelen keresztyén bírálóm türelmét sokáig igénybe, amennyire lehet, iparkodom csak röviden reflektálni az ellenem, illetőleg egyházam ellen felhozott vádakra. Először is azt mondja keresztyén ellenfelem, hogy mi, unitáriusok szeretjük a protestantizmus és unitarizmus közötti különbséget kicsinynek feltüntetni pedig az óriási nagy, ha figyelmesen olvasta volna el a cikkíró kis felolvasásomat, bizonyára észre vette volna, hogy éppen én is azt a nagy különbséget igyekeztem minden tételnél kimutatni. Hogy ennek dacára azt merészeltém mondani, hogy a fundamentum

mégis *egy*, azt, engedelmet kérek, de most is merem állítani, mert a XX. században nem állíthatja – elvei megtagadása nélkül – a szabadelvű kereszténység azt, hogy az az irány, az az egyház, mely mindig Jézus élete, parancsai, útmutatásai szerint működött, küzdött, emelkedett és mindig általános emberszeretetet hirdetett, nem áll krisztusi alapon *csak azért*, mert Jézust, mint útmutató mesterét és nem mint Istenét tiszteli?

Azt mondja vádlóm, hogy az az általam említett „fölfelé” és „előre” törekvő jézusi szellem, az embernek „szabad akarata”, önön ereje, ambíciója – gyenge, ingatag, veszendő, sőt nem is létező fundamentum! Mert nézete szerint, azon állításom, miszerint a keresztény „eszme” az a felemelő erő, mely az embert megmenti a bűntől, mélyre sülyedéstől, kétségbeeséstől, nem egyéb „hiú ábránd”-nál. Engedelmet kérek, de ezen állítást szinte *megdöbbenéssel* olvastam; én csak egy tudatlan asszony vagyok, de ilyesmit nem mernék az emberiség és a kereszténység szemébe mondani

Csak *embernek* tartom Jézus Krisztust, *de arra* az *eszmére*, melyet ő indított 2000 évvel ezelőtt útnak, *arra az eszmére*, mely azóta nemcsak hogy el nem tudott enyészni, hanem betölti az egész mindenséget és átmelegíti az egész világot, amely ott bujkál, faj- és valláskülönbség nélkül a lelkek legmélyén – arra az eszmére, ismétlem, én nem merném azt mondani, hogy nemlétező fundamentum! Hanem tisztelem és szeretem szívemből azt a szabadelvű egyházat, mely bátran és őszintén ki meri mondani, hogy éppen *csakis ez az eszme*: a *testvériség*, a *humanitás*, a *tökéletese-dés*, az *emelkedés* eszméje az *egyedüli* fundamentum, melyre minden faj és nemzet felépítheti egyházát; és bármily néven nevezze azt – *krisztusi* lesz az alap és *Krisztusé* lesz a győzelem!

Az ilyen irány, az ilyen egyház azután valóban ama *láthatatlan* egyházon munkálkodik, melyről névtelen ellenfelem tesz említést. Hanem azt mondani a törekvő,

dolgozó, önerejéből küzdő és mind e jó törekvéseért „üdvösséget” reménylő szegény embereknek, hogy *álljatok meg*, fogadjátok el előbb a *váltságtant*, az *ingyen kegyelmet*, legyetek *keresztyények* és akkor, ha esetleg alábbszáll is az ambíciótok – cikkíró szerint – „minden kivívott érdem nélkül is” biztos célhoz értek, engedelmet kérek, de ez *a*. tanács igazán nem a láthatatlan egyházhoz vezet!! És méltóztassék csak komolyan gondolkodni, vajjon *így* érthette Jézus Krisztus az evangelizálást?!

Hogy nem okoskodni, tudni, érteni kell hanem *hinni*, – ez kissé orthodox felfogás, ezzel a felfogással soha nem született volna meg a reformáció, pedig úgy látom, keresztyén bírálóm nagy református. Hogy sokkal egyszerűbb, könnyebb dolog hinni, amit elejbém szabnak s elfogadni Krisztus váltságtanát, mint az embernek saját ereje, a saját szilárd akarata, folytonos fejlődése, haladása által emelkedni az unitarizmus lépcsőzetén, azt én is aláírom. „Micsoda nagy erőmegfeszítéseket kell itt tenni”, mondja a cikk írója, „hogy az ember folyton emelkedjék és mikor tudja meg, hogy vajjon elég magasra ért-e már, hogy elérje az üdvösséget?” Istenem, mintha már maga ez a törekedés, ez a becsületes vágyódás a jóra, a szépre, a magasra, nem foglalná magában a legtisztább boldogságot és üdvösséget!! Mert hogy nagyobb öröm „fáradtságosán haladni” ezen a lépcsőzetén, mint cikkíró szerint minden kivívott érdem nélkül is biztosan elérni az Üdvösséget, „ingyen kegyelemből” – azt merem állítani.

Nézzünk csak körül az életben, nem a legnagyobb öröm-e, *ha magunk erejéből, magunk érdeméből* tudunk elérni valamit!? Nincs-e néhány olyan ember is a világon, ki jobb kedvvel dolgozik az önerejéből elért kis díjnoki álláson, mintha valami kegyelmes úr pártfogása útján – egy sereg szorgalmas, törekvő embertársát” keresztülugorva – „ingyen kegyelemben” részesül?!

Ezért nem tudom én elhinni, hogy az a végtelen kegyelmes Úr-Isten minket minden áron meg akart volna ettől az ártatlan örömtől, igazi boldogságtól és *jogos* emberi ambícióinktól fosztani, ránk disputálva, hogy fogadjuk el az általa felajánlott ingyen kegyelmet, mert ő csak így hajlandó velünk kibékülni – örökre szárnyunkat szegve!

Ismét csak azt mondom, méltóztassék komolyan gondolkodni: minél tökéletesebb egy ember, annál kevésbé szeszélyes, hogy tételezhetnénk fel az Istenről, a leg-tökéletesebb lényről, kiről azt mondja Jézusunk, hogy legyünk oly tökéletesek mint ő, ilyen gyermekes macasságot!

A cikkíró által idézett *Spurgeon* angol prédikátor azon hasonlatára pedig, hogy: „Kérdi-e az éhségtől gyötört ember azt, hogy miféle vegyi alkatrészekből van összetéve az az eledel, melyet neki nyújtanak, vagy miféle természeti törvény és processzus útján fogja az ő teste azt feldolgozni stb.”, vagyis hogy mi is ne okoskodjunk, hanem ha *éhezzük az igazságot*, hát fogadjuk el a dolgokat *úgy*, a hogy írva vannak, csak azt felelem, hogy bizony, valamint a testi eledelt is – ha van módunk benne – ízlésünk, egészségünk, gyomrunk szerint megválogatjuk, ugyanúgy megválogatjuk a lelki táplálékot is, az eszméket, melyeknek szolgálatába állunk! Mert valószínűleg Luthernek, Kálvinnak sem ízlettek azok az eledelek, melyeket a római egyház, tálalt fel nekik!!

Különbén is reám nézve, mint afféle érzékenyebb, vagy gyengébb szívű asszonyra rettenetesen deprimálólag hatna az a hit, az a gondolat, hogy az a temérdek *más vallású* ember, ki önhibáján kívül talán nem is ismeri az ingyen kegyelemről szóló tant, de azért bízó lélekkel küzd ő is előre – sohasem ismerhesse meg az igaz Istent és kegyelmet! Vagy esetleg azért, mert ugyanúgy ragaszkodik ősi vallásához, mint a keresztyéneknek egy nagy része és ő is szinte bűnnek tartja

hitét változtatni, tehát *nem hajlandó* a keresztyén Isten ingyen kegyelmét elfogadni; (neki is megvannak ősi hagyományai, neki is van kegyelettel őrzött „Szentkönyve”, melyhez sok-sok emlék fűzi; melyben ugyanúgy megvannak a régi időkből való szárított virágok, jegyzetek, mint a hogy mi őrizzük a mieinket az evangéliumban); neki is van isteni kijelentése, de mivel ez a kijelentés esetleg úgy, hangzik: „Halljad Izrael, a mi Urunk Istenünk egy Úr” – sohasem imádhasson igaz Istent?! És éppen azért az erényért, melyért a keresztyének csak jutalmat és dicséretet érdemelnek: az *állhatatosság* miatt és azért a naiv hitért, hogy ő tartozik csak Istennek választott népéhez – sohasem részesüljön igaz üdvösségben?! Mit csináljunk vele ilyen esetben? Erőszakkal szakítsuk el régi hitétől, ha még úgy vérezik is a szíve, vagy belenyugodjunk abba a *kegyetlen* igazságba, hogy ha az egész életét a jótékonyágnak, a krisztusi szeretetnek szentelte is – ingyen kegyelem nélkül be nem jut a mennyországba?!

Ehhez képest nem boldogító s kibékítő az a szent hit és meggyőződés, hogy az a 2000 évvel ezelőtt megszületett, illetőleg *kiforrott* eszme megváltja még azokat is, kik csak *öntudatlanul* követői Jézus Krisztusnak?! És lehet-e ennél nagyobb diadala a mi megváltónknak! Végül *nem biztos-e* az a fundamentum, melyre az unitarizmus épült?!!

Hogy az ember Krisztus útja kínos, gyalázatos halálhoz vezetett – és ő még csak fel sem támadott, az valóságos igaz! De szívesen átengedjük mi a *testi* feltámadást más egyházaknak, csak arra kérjük az Istent, hogy régi unitárius örökségünket, a *zellemi* feltámadást, a folytonos *újjászületést* hagyja mindig nálunk, különben olyan eszméért meghalni, mint a milyenekért Jézus keresztre feszítettet, kínos lehet, de *gyalázatos* sohasem. Világért sem olyan jelentéktelen kis alak egy szabadságért és igazságért megfeszített *valóságos ember*, mint a hogy azt keresztyén ellenfelem gondolja; va-

lamint alighanem *pozitív* és örökre szóló fundamentum az az eszme, *melyért így* tudnak meghalni az emberek!

A cikkíró képtelen ellentmondásnak mondja azt az állítást, hogy a protestantizmus Krisztusa egyedül képviseli az Istenfiúságot és ő maga tündöklük királyi fényben, míg az unitarizmus Jézusa maga szerény alak, de az egész emberiséget Isten fiaivá avatja! „Hogy és miképpen? Miféle joggal és hatalommal?” kérdi keresztyén bírálóm. Semmi különös, természetfeletti módon és erővel, hiszen az unitarizmus, melynek én is egyik szerény hirdetője vagyok, mindent a rendes, következetes és természetes módon kíván megfejteni.

Ha Krisztus, mint Isten, a mi bűneinkért, a mi javíthatlan rosszóságunk és tehetetlenségünk miatt halt meg, akkor természetesen ő magasan felettünk tündöklük, de mi annál mélyebben állunk alatta s nem remélhetjük, hogy e fenséges példányképet valaha követhessük. Ha azonban unitárius felfogás szerint Jézus egy magas emberi alak volt, ki szerény és alacsony születése dacára ilyen fenséges, nagy, *megváltói* munkát tudott teremteni, akkor embernek lenni *nagy* és *dicső* dolog, tehát: az egész emberiséget Isten fiaivá avatja!

Én legalább így értettem és így értem msot is, hogy keresztyén ellenfelem átérzi-e velem együtt e magyarázat után okoskodásomat, azt igazán nem tudhatom.

Hogy az én egyszerű Jézusom egy valóságos *csoda*, arra igazán nem tudok mit felelni, különösen ha számba veszem, hogy ő képtelenségnek tartja felfogásomat hogy Krisztus Istenségét *dogmának* tartom. Azt veti szememre, hogy bizonyára a különböző vallások dogmáit nagy előszeretettel tanulmányoztam, hogy mindenben dogmát látok. Bizony én, őszintén bevallva majd minden vallás tanait és azoknak eredetét ismerem, bármilyen szükségtelennek tartsa is cikkíró ellenfelem e törekvést mert azt tartom, csak akkor lehet az embernek elfogulatlan ítélete mindenről, csak akkor ismeri

és ítélni meg saját vallását is igazán, ha azt a bizonyos szélesebb látkört megszerezte valami módon magának, mely nélkül komoly, számottevő, *tárgyilagos* ítéletet mondani lehetetlen.

Hogy a mi egy Istenünket lehet-e *matematikai pontossággal* meghatározni? Nem. Hiszen éppen megtámadott kis felolvasásom mondja, hogy a mi Istenünk „csak az az egyetlen szellem, kinek ma, már kiszabott formát, meghatározott alakot, kijelölt helyet nem mer adni senki... csak a verseiben énekli meg a költő, műveiben dicsőíti az író, a természetben bámulja a természettudós, az emberi lélekben kutatja a filozófus és ha soha kathekizmust nem tanultunk volna – a szíveinkben érezzük mi unitáriusok”.

Arra a vádra, hogy bizonyára nem ismerem elég jól a bibliát, azért nem merek belőle csak egyetlen egyszer idézni, egész őszintén felelem, hogy bizony én *szó szerint*, kívülről betanulva igazán nem tudom annak részeit. De hogy a *szellemét*, az *értelmét* körülbelül tudom és értem – azt már inkább merem állítani. Mert legyen meggyőződve az igen tisztelt ellenfelem, hogy vannak olyan egyéniségek is, kik ha nem is tudják behunyttal szemmel a bibliát idézni, sőt szinte őrizkednek tüntetően szájukba venni minduntalan annak mondásait és írásukban folyton citálni a hangzatos, keneteljes helyeket, de azért azt reménylik, hogy *életük*, *otthonuk*, *működésük*, *törekvésük*, esetleg szerény irodalmi munkásságuk elég garanciát nyújtanak arra, hogy az elfogulatlanul ítélő emberek előtt bebizonyítsák, miszerint a látszat ellenére – talán mégis ismerik jézus evangéliumát!

De hogy ne mondhassa ismét keresztyén ellenfelem, hogy én mindig csak *üres frázisokkal*, gyarló *emberi* logikával, *egyéni* véleménynyel s lelkiismerettel, ilyen „ingatag”, talán „nem is létező” argumentumokkal védelmezem az unitarizmust, hivatkozom Jézusnak a szentírásban található szavaira; „Miért mondasz engem

jónak? nincsen senki jó több az egy Istennél!” (Máté 19, 17.) Ha ezt Jézus mondta, akkor lehetetlen, hogy ő magát Istennek tartotte volna, mert ugyebár, ha én azt mondom, hogy ne tartson engemet keresztyén ellenfelem Krisztus-tagadónak, mert nem én vagyok az, hanem esetleg a szomszédom az, tehát *neki* mondja e vádat, akkor csak lehetetlen, hogy én *magamat* a *szomszédomnak* tartsam! Ha pedig Jézus nem mondta volna ezt, akkor a biblia nem az a csalhatatlan könyv, melynek keresztyén társam tartja!

Más Jézusnak az a mondása, hogy «én és az Atya egy vagyunk”. Ezt könnyű kétféleképp magyarázni, mert ebből keresztyén ellenfelem Jézus Istenségét magyarázza, én pedig meg vagyok attól a gondolattól hatva, hogy a mit az Isten akar azt a célt kell a törekvő embernek maga elé tűzni! Hiszen Jézus parancsolja: «legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei Atyátok tökéletes”, de ezzel bizonyára nem azt akarta mondani, hogy mi *mind Istenek* legyünk, hanem én úgy hiszem, megerősíti a mi unitárius álláspontunkat: „haladni a lépcsőzeten!”

Ezt bizonyítja be Jézus, midőn azért imádkozik, hogy: az ő hívei mindnyájan egyek legyenek, miképpen ő és az Atya egyek. (Ján. 17.)

Simén Domokos a szentháromság eredetének és kifejlődésének történetében azt mondja: Márk szerint egy írástudó ki akarván puhatolni Jézusnak nézeteit, azt kérdi tőle: melyik minden parancsolatok között az első? E felhívás által Jézusnak világos alkalmá lett volna kijelenteni határozottan a változtatást, a mit a zsidó nép által vallott egyistenségi hitben tenni akart. Ha Jézus tudta volna, hogy Jehova nem egy személy, hanem három s többé nem az *egyszemélyit*, hanem a *háromszemélyű* Jehova az imádás tárgya, Jézusnak *hivatalbeli* és *becsületbeli* kötelessége lett volna azt kijelenteni. De Jézus semmi változtatást nem tesz a zsidó egyistenségi nézeten, sőt az írástudónak adott feleletében

éppen arra alapítja Isten országát, így szólván: „Mind- den parancsolatok között az első: Halljad, Izrael, a mi Urunk Istenünk egy Úr. Szeresd a te Uradat Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből stb.” E pont körül tehát semmi különbség nem volt az írástudó és Jézus, a törvény és az evangélium között, mert az írástudó helyesnek ismerte Jézus feleletét és jézus helybenhagyta az írástudó észrevételeit, kijelentvén: „nem messze vagy az Isten országától”.

Ha mindazokat a helyeket idézni akarnám, melyek a mi egyisten-hitünket bizonyítják, úgy vége-hossza nem volna az én kis feleletemnek, mert azok sokkal gyakoribbak, mint azok a részek, melyekből a szent- háromságot magyarázzák. *Luther* úgy nyilatkozik, hogy a háromság kifejezést nem lehet feltalálni a szentírás- ban, az csupa emberi találmány, ugyanazért rideg is. (Postil. major. fol. 282.) *Kálvin* azt mondja a háromság- ról: „én nem szeretem e közönséges imát: Szenthárom- ság egy Isten! könyörülj rajtunk! Mert ez barbariz- musra vezet. Én az ilyen kifejezéseket ízetleneknek és profanusoknak tartom!” (Tractat. theol. p. 796.) *Denau Lamhert* „a szentháromság-egyistent veszedelmesnek és helytelennek” nevezi.

A mi unitárius szellemű nagy embereinket, mint *Channinget*, *Parkert*, *Martineaut*, *Locket*, *Newtont* stb. nem is idézem, mert hiszen ezek keresztyén ellenfelem előtt semmi esetre sem tekintélyek.

Ajánlom különben keresztyén bírálómnak, hogy a biblia mellett még az egyháziörténelmet is tanulmá- nyozza és majd meglátja abból, hogy a *legelső* száza- dokat méltán unitáriusoknak lehet mondani; s bár az unitárius próféták működése a XVI. század reformációja- kor még kínos és – cikkíró szerint – gyalázatos halálhoz vezetett, de ne méltóztassék elfelejteni, hogy *az eszme él*, azt nem lehet erőszakkal elpusztítani, mert ha mint egyház gyengék is vagyunk a többiekhez ké- pest, de – hogy néhány év előtt írt cikkemre hivat-

kozzam – „minden újabb vívmány, törvény, mely az emberiség egyenjogosúságaért, a terhes korlátok megszüntetéseért történt és a melynek annyi és annyi ékeszavú prófétája támadt, észrevétlenül és akaratlanul is a mi szabadelvű vallásunknak szolgált elégtételül és a mi igazságszerető keresztény hitünket juttatta diadalra!”

Ennek dacára az utolsó vád azt mondja egyházunk ellen, hogy az unitárius eszme: »az emberi léleknek ősrégi veszedelme, az a *paradicsomi kígyó*, mely arra akarja az embert csábítani, hogy egyék a *tudás* fájának gyümölcséből s majd akkor képes lesz önönerejéből az Istenhez, az ő bölcsességéhez, az ő hatalmához emelkedni s amely miután az embert *engedetlenségre* csábította és a *bűnbe* döntötte, most *fegyvert változtatva* azt akarja vele elhitetni, hogy képes ebből a bűnből önmagát megváltani, minek neki a megváltó,» az Isten-Krisztus, elég neki egy szép példánykép, mely után önmaga erejéből is haladhat. Ennek az eszmének könnyű a *gógös*, elbizakodott emberi lelket megnyerni, azért bujkál az ott az emberek lelkében, azért van oly sok *tényleges* unitárius a *névleges* keresztyének között is stb.»

Az elfogulatlanul ítélő keresztyéneket kérdem, vajjon egy oly vallásos irány, mely mindig az *egyenes* úton járt, mely meggyőződése szerint, tehát *jóhiszeműleg* mindig az *Igazságot* szolgálta, mely mindig a *szó teljes értelmében vett jézust eszméket* és sohasem felekezetiiséget hirdetett, mely *minden ember minden* faj számára valláskülönbség nélkül *egyforma* lelki jogokat kívánt és kivan ma is kivívni, mely mindig a *testvéri* szeretetet prédikálta és mindig a *szabadság* és *egyenlőség* szolgálatában állott, megérdemli-e, hogy a XX. században a szabadelvűeknek tartott protestáns testvérektől bűnre csábító kígyó”-nak neveztessek?

Micsoda bűnre csábít bennünket? Hogy *magunk* munkálkodjunk üdvösségünkön? Hogy emelkedjünk? Hogy tanuljunk, mívelődjünk? Hogy küzdjünk a *jóért*, az *igazért*, a *magasztosért*? Hogy *minden* humánus

vallást egyformán tiszteljük és *minden* embert saját jó törekvése és egyéni hite szerint hagyjunk üdvözülni? Ez csak nem lehet a protestantizmus előtt bűn? Van még ezenkívül más magasabb cél e világon? Van igaz vallás, melyből, ha lefelejtjük a külső sallangokat, nem ez a törekvés marad meg magnak?

Hogy az unitarizmus ma már csak ebből a belső tartalomból áll, vajjon bűn-e az? Nem jobb-e, mintha a sok külső forma és dogma miatt az igazi érték lassankint elenyészett volna, mint annyi más vallásnál?!

– Hogy az unitárius eszme csak az elbizakodott, gőgös lelkeket nyeri meg! Vajjon nem nagyobb elbizakodottság kell-e ahhoz, hogy azt valljam, csak az *én* hitem, csak az *én* egyházam tana vezet üdvösségre, mintha az unitarizmussal azt állítom, hogy *minden* törekvő, jó ember üdvözül.

Hogy „oktalanság” az unitárius álláspont és „forduljak a megváltóhoz”, arra csak azt felelem, hogy legyen egészen nyugodt az ellenem fordult keresztyén felebarátom, mert én meg vagyok arról győződve, hogy ha Krisztus Urunk még egyszer e földre jöhetne (mit adna az Úr Isten) és keresztyén ellenfelem engedelmével én is oda merészelnék sompolyogni hozzá, nem azt kérdezné tőlem önzőn és hiúan, hogy vajjon *Istennek imádom-e őt* vagy sem, elfogadom-e az ő *ingyenkegyelmét* vagy nem, hanem hiszem teljes lelkemből, hogy *bírálólag* nézné végig igazságos szemeivel életemet és aszerint ítélné felettem!

Arra az utolsó megjegyzésre, hogy felolvasásomból úgy látszik, hogy engem is meglep néha a pesszimizmus és ilyenkor elcsüggedve tépelődöm megoldhatatlannak látszó problémák felett, azt felelem, hogy bár ezt felolvasásomban *nem magamról* mondom, de szívesen elismerem, hogy bizony nekem is voltak már ilyen pillanataim az életben! De ki mondhatja el magáról, hogy még *soha* el nem csüggedett?! Hiszen a mi közös megváltónk is „megkísértetek” és mi unitáriu-

sok ezt nem úgy értelmezzük, hogy a valóságos fekete, kétszarvú és pirosnyelvű *sátán* látogatta meg személyesen Krisztus Urunkat, hanem hisszük, hogy ő a nagy és hatalmas szellem is ugyanúgy ki volt téve a sötét, deprimáló gondolatoknak, mint mi s reméljük, hogy valamint ő diadalmasan győzedelmeskedett felettük és hűségesen kitartott a maga elé szabott cél mellett, ugyanúgy Isten segítségével és *saját erős akaratunkkal* mi is mindenkor szerencsésen le tudjuk azokat küzdeni s minden egyes ilyen küzdelem után, mintha egy-egy „lépcsőfokkal” közelebb jutnánk – *hozzá*.

Nagyon köszönöm tehát keresztyén ellenfelem jó-akaratú tanácsait és ha csakugyan szeretettel lettek azok adva, én is szeretettel és tisztelettel felelem, hogy az én utam is *Krisztus felé* vezet és Isten segítségével *utolsó leheletemig ezen az úton maradok!*

Végül még megemlítem, hogy e felelet és védekezés nem az én személyemért, hanem *egyházamért* történt, melyre ha talán meggondolatlanul is, de *akaratlanul* provokáltam a kemény ítéletet s most szavaimért helytálló!

Eszménk az egyházi életben.

(Felolvasás a budapesti Dávid Ferenc Egyletben.)

Mielőtt tulajdonképpeni tárgyamra és jelenlegi céломra térnék, mely szerint bebizonyítani igyekezem, hogy mennyire jogosult az unitárius eszme *egyház* alakjában is, engedje meg az igen tisztelt közönség, hogy régi asszonyi szokás szerint, egy kis kerülő úttal kezdjem meg felolvasásomat.

Több ízben hangoztattam már, hogy bár egyházunk a kereszténység nagy családjában látszólag a legkisebb, hogy ne modjam a legjelentéktelenebb szerepet viszi – de az az *eszme*, melyet egyházunk képvisel és megtestesít, nemcsak feltalálható mindenütt, hol igazán gondolkodó és igazán érző lelkeket találunk, hanem egyúttal nagy és domináló szerepet játszik mindenütt.

Ez alkalommal is arról kívánnék először is szólni, hogy milyen csodálatos, felemelő érzés szállja meg az unitárius embert, annál a tapasztalatnál, hogy bárhová tekint, bárhová figyel, legyen az politikai dolog, irodalmi munkálkodás, költészet, szónoki művészet vagy csak egy merész *chablonellenes tett* ha *felbuzdul* a nemesebb ízlésű publikum rajta, ha *lelkesedik* a szellemi arisztokricia felette, ha dicshimnuszokat zeng a számottevő sajtó róla – biztosak lehetünk benne, hogy *valamiképpen*, valami formában, az unitarizmus eszméje, jelentéktelennek látszó kis egyházunk magasztos gondolata rejlik mögötte.

Ha bepillantunk a különböző egyházak életébe és tapasztaljuk, hogy egy-egy merészebb, hatalmas szónok-

lat megrázza a liberálisabbak lelkét, vagy egy-egy újabb irányú egyházi munka kellemes szenzációt idéz elő – ismét meg lehetünk arról győződve, hogy *valami részében*, valami alakban *ott* is a mi irányunk van képviselve!

Ha a világtörténelmet, irodalomtörténetet vagy a filozófia történetét vesszük kezünkbe, meghatva tapasztaljuk, hogy a legáldásosabb cselekedetek, reformok, az *általános* közjéért munkálkodó nagy szellemek, a legszimpatikusabb, legmagasztosabb filozófiát képviselő bölcselkedők – a mi lelkes és szabadelvű eszméinkkel tették emléküket halhatatlanokká!!

Csakhogy míg egy történelmi eseménynek, egy bölcsészeti munkának, egy-egy szenzációsabb irodalmi műnek, egy *Galilei* felfedezéseinek, egy *Lessing* munkálkodásának vagy egy *Tolstoj* emberszeretetének *ma* már tapsol a liberális világ, addig az *egyház* alakjában jelentkező liberalizmust és az *egyházi irodalomban* tömörült szabadelvű eszméket, – melyek bőségesen és gyönyörűen fejtik ki ama *egyes* nagyok gondolatait – még mindig nem igen méltányolja! Szinte hallani vélem az általános véleményt: ha már *egyház*, legyen tekintélyes – dogmáktól megrakott egyház; ha már felekezet, hát legyen *felekezet* és ne egy „interkonfessionális liberális testület”, melynek keretében mindenkit faj- és valláskülönbség nélkül szívesen látnak, sőt készséggel meg is hallgatnak! A liberalizmus – az szép jelszó és mindenhová alkalmazható, de *valóságában* és *teljességében* csak maradjon meg *egyes* kiváltságosak számára!

E jelen alkalommal azt szeretném tehát leginkább kifejteni, hogy az általános vélemény dacára mennyire jogosult szabadelvű egyházunk léte a kereszténység nagy családjában s mennyire jogosultak eszméink felekezet keretében nyilvánulva is.

Bármennyire kicsinyeljék és semmibe se vegyék egyesek az egyházak működéseit, azt el nem tagadhat-

ják, hogy mennyire befolyásolják ezek a társadalom nagy részét jó és rossz irányban egyaránt. Valamint a katolicizmus fantasztikus szépségei úgy magára az emberiségre, mint a művészetre, költészetre, irodalomra, különösen a régebbi időkben óriási hatással voltak, természetesen az elfogultságot és babonát is növelve egyúttal, ugyanúgy ki ne venné észre, hogy azok a bizonyos hajthatatlan nézetű, *erőben* kimagasló, nagy tettere kész, merész szerepet vivő emberek legtöbbször a *protestantizmus* neveltjei, szinte egyenként képviselve a protestantizmus erejét és jellegzetességét. Egy sereg ilyen hatalmas egyéniség vonul szemem előtt végig, úgy a múltból, mint a jelen szereplő férfiai közül, kik egy egészen eltérő irányt támasztottak a klerikalizmus-sal szemben.

Ha ezen befolyásokat ennyire megállapíthatjuk, hogy állíthatnák azt komolyan, miszerint *az az irány*, mely a protestantizmus ereje és energiája mellett, még filozófiai magasztánál és hajlamainál fogva a *haladó* tudománynak és a *haladó* liberalizmusnak is folyton és *következetesen* szolgálatában áll, melyet nagynevű egyházi embereinken és egyházunk neveltjein, tudósain kívül, bizonyos tekintetben *egy Spinoza, Newton, Locke, Lessing, Kant, Fichte, egy Renan*, sőt némileg *Voltaire* és *Rousseau* is képviseltek, mely eszméért *egy Emerson* vagy *Tennyson* lelkesedett – nem való *közkincsnek*, nem való felekezeti és egyházi iránynak!

Az én felfogásom szerint az unitárius egyház missziója *kettős*.

Az egyikkel tartozik talán magának *Jézus Krisztusnak*, hogy éppen az előbb felsorolt egyik-másik nagy alakkal szemben bizonyíthassa, hogy *éppen azok a világot mozgató liberális nagy eszmék* legméltóbban és legjogosabban az *ő* szabadelvű zászlója alatt terjedhetnek – a másikkal tartozik magának az *emberiségnek*, egy oly irányt fejlesztve nyilvánosan, mely ellensúlyozva a faji, nemzeti, társadalmi és egyházi válaszfalakat

Krisztus valóságos evangéliumát: a *testvériséget* és *szeretetet* hirdeti.

Az első csak egy *adósság* a *múltért*, melylyel a legkisebb egyház hívei kívánnak adózni a vett jókért.

A másik azonban az én felfogásom szerint már a *humanitás* nagy munkájához tartozik, melyet a *jövő* emberiség számára is munkálunk.

A mi az első pontot illeti, bizonyára sokan úgy gondolkodnak, hogy nem igen van már szükség a mi úgynevezett „elégtételt” nyújtó munkánkra, mert hisz a kereszténység dicsősége megvan már rég a mi beavatkozásunk, a mi egyházunk és egyetemeskedésünk nélkül is alapítva. Hála Istennek, körülbelül igazuk is van; de azért, ha végignézünk társadalmunkon, lehetetlen hogy ennek dacára lépten-nyomon észre ne vegyük, miszerint éppen a legfelvilágosodottabb, legintelligensebb és tudományosabb világban, hol jézus eszméi talán éppen a legdicsőbben és legfenségesebben érvényesülnek – az elért eredmény nem mint Jézus vallása, nem mint keresztény munka szerepel. Mintha csak a tudományokért és *általános* humánus célokért küzdök attól tartanának, hogy ha erősen *keresztény* alapot hirdetnek, talán még az ő nagy munkájuk is felekezeti munkává degradálódik! Viszont, ha egyik vagy másik nemcsak bátor, hanem az *eszményt* is képviselni akaró harcos *Jézus* nevét meri e küzdelembe vinni, legtöbbször *maga a hivatalos* kereszténység protestál ellene!

Mert valljuk csak meg őszintén: *mit* nevez tulajdonképpen *keresztény* munkának a keresztény világ? Egyrésze a klerikalizmust és bigottságban dolgozó munkát, másik része a teológiához való hűséges ragaszkodást és csak azon jótékony munkát, mely e kereten *belül* történhető.

Nagyon természetesen ezek a törekvések, ezek a munkák, bár egyes célok elérésére hasznosak és elismerésre méltók lehetnek, de a valódi nagy munkát tervező,

általános érdekeket szolgáló, tudományosan képzett, liberálisan gondolkodó világ előtt valami nagy mérvben nem imponálhatnak. Csakis a szabadelvű kereszténység, a modern protestantizmus, melynek egyik hivatalos, *egyházzá* tömörült képviselője az unitarizmus is, meri ezen *hivatalos* formájában is, a felekezeti szinten kívül álló munkát – ha az a *közjóért* történik – még abban az esetben is Jézus szellemének tulajdonítani, ha ezen munka a bevett chablonszerű keresztény munkával nem harmóniái is vagy egyenesen *ellenkezésben* áll.

Abban rejlik tehát az én felfogásom szerint egyházunk elégtételt adó munkája, hogy éppen *keresztény* zászlónk, *keresztény* egyleteink működése és iránya által hirdessük és *tényekkel is bizonyítsuk*, hogy a *hivatalos* kereszténység kebelében is *Jézus zászlója* alatt *nyíltan* lelkesedik és munkálkodik egy maroknyi nép, a szabadelvű tudományos és – bármily különösen hangozzék is templomból mondva – *felekezeten belül álló* eszmékért! Hogy ne csak mindig az emberiség könnyebben kapacitálható és könnyebben hívő része előtt domináljon Jézus neve és egyháza, hanem a szigorúan és logikusan ítélő, komoly tudományokkal foglalkozó és komoly célokért küzdő egyének előtt is előbb-utóbb teljes diadalt arassanak keresztény eszméink, melyek a különféle merev dogmatikai irányok következtében már annyiszor tekintélyüket veszítve, félreismertettek.

Azt már tapasztalatból jól tudhatjuk, hogy a dogmatikai irányok épségben tartása miatt nem lehet sem a fejlődő értelemnek, sem a haladás törvényének útját állani! Viszont az eszmék gyors, haladása és az újabb és újabb igények kedvéért nem fordíthatunk könnyelműen hátat egy oly vallásnak, melynek dicsőségét 2000 év igazolja, mert a kereszténység történelmének véres és szomorú lapjaihoz Jézus tiszta és fenséges nevének, eszméinek semmi köze!

Nekünk Jézus iránti tekintetből és kegyeletből sem

szabadna belenyugodnunk abba a gondolatba, hogy tekintve korunk magas igényeit és az eszmék folytonos emelkedését, az ő vallása megmarad egy szép, poétikus, alkalmi megéneklésekre, ünnepnapra való témának, melynek – ha éppen arra vagyunk hangolva, vagy a társadalmi szokások parancsolják – megadjuk a köteles ceremoniális tiszteletet, hogy azután minél hamarabb térhessünk *vissza – a modern élethez*. Hanem azt kellene bizonyítanunk, hogy elsősorban *éppen a keresztény vallásban* található az az *erős lábbon álló, megdönthetetlen igazságú, kiforrott eszmék és leszűrt igazságok*, melyeket éppen *a XX. század modern élete* az ő hatalmas politikai, tudományos, filozófiai, közgazdasági vagy bármi néven nevezendő nemes küzdelmeivel sémiképpen nem nélkülözhet, ha méltó eredményeket akar elérni! És ezeket az eszméket – nehogy ezekkel *mások, más* név alatt megelőzzenek bennünket – elsősorban nekünk, *hivatalos* egyházaknak, *Jézus zászlója* alatt kellene a XX. század számára kiszolgáltatni!

Ezen gondolatoktól áthatva működik a mi budapesti Dávid Ferenc Egyletünk oly irányba, hogy a legszabadelvűbb eszmék hangoztatása mellett egyúttal minden isten hívő igehirdetőt szívesen lát felolvasóasztalánál ezáltal akárva *Jézus Krisztus* szellemét szolgálni és *a kereszténység* nagy jelentőségét, *testvéries* érzületeit *tényekkel* is bizonyítani!

Különben is – bármennyire örököltük is Dávid Ferenc *haladni* vágyó szellemét – csodálatosan megható az, hogy egy egyháznak sincs annyi nagy embere *a rég múltból*, mint éppen e »tagadó»-nak csúfolt legkisebbnek; mert a mi egyházunk nemcsak a *saját* prófétáját tartja nagynak, hanem előtte *minden humánus célú munka*, mely *jóhiszeműleg* a *közjó* érdekében akart vagy akar valaha létre jönni – még ha a mi felfogásunk szerint *balul* ütött volna is ki, vagy rosszul sikerülne a jövőben – a nemes és becsületes szándék miatt *nagynak*

és *elismerésre méltónak* tűnik fel. Hogyne volnának hát előttünk azok a szellemek *nagyok*, kik bátor úttörő munkájuk által – a továbbfejlődés szent törvénye alapján – a mi fenséges egy Isten hitünkhöz, szabadelvű vallásunkhoz segítettek bennünket!

És valóban ha végiggondolok kétéves egyleti mulunkon, én igazán nem tudom megállapítani, hogy *mikor és mely alkalomkor* volt templomunk *keresztényibb* hangulatban?! Akkor-e, midőn a mi egyházunk oszlopos tagjai az unitarizmus egyszerű tanai által emelték lelkünket Krisztushoz? vagy akkor, a midőn a *más felekezetek* egyházi emberei szerencséltettek bennünket magas színvonalon álló felolvasásaikkal és áthatva a *testvéries* érzettől, egy csodás varázs által megszállva, szinte úgy éreztük mintha maga Jézus Krisztus is közöttünk ült volna ...

A mi a *második* pontot illeti, működésünknek *humánus* voltáról szólva, bizony a jótékonyt – a mint már említettem – egyházunk, egyletünk főképen csak emberségesen szabadelvű *eszméi* által, ezeknek *jókedvű adakozásában* gyakorolja, mert hála Istennek, ezekből bővebben rendelkezik, mint az anyagiakból; de hát azzal biztatjuk magunkat, hogy hiszen Jézus Krisztus is *eszmékben* – *eszmékért* élt és mégis talán éppen ezen eszmék kíséretében, *ezen eszmék hangoztatása* következtében – *5 kenyérrel* és *2 hallal* képes volt egy egész nagy gyülekezetet kielégíteni...

Lehetetlen azonban, hogy meg ne említsem, miszerint mennyire nem bízik a nagy közönség egy része a mi szabadságot hirdető eszméink humánus voltában, attól tartva, hogy az általunk hangoztatott rohamos civilizáció, folytonos reformáció előbb-utóbb még az *Istenben vetett hit* alól is „civilizálja” vagy „emancipálja” a világot s ekkor mi lesz a lelkek nyugalmaival!

Ismét csak azt felelhetem, a mit már annyiszor volt alkalmam felelni, hogy mi, unitáriusok *nem féltjük* az emberiséget a hasonló veszedelmektől. Mert a mi kis

felekezetünk – erős filozófiai hajlamai mellett – rendíthetetlenül *hívő* felekezet!! Nem ugyan a dogmákban, hagyományokban, csodatettekben hisz, hanem annál jobban az Istenben és az *emberben* – még pedig első sorban abban az ember-fogalomban, mely éppen a folytonos civilizációnak és reformációnak köszönheti létét. A mi egyházunk nem ismer olyan tudományt, olyan civilizációt, olyan reformációt vagy bármi néven nevezendő *haladó* munkát – legyen az bár a legrohamosabb emelkedéssel összekötve – mely valaha az *Isten-hitet* kipusztíthatná a világból és a *jézusi eszméket* más valamivel pótolhatná az *emelkedett* emberi lélek számára!

Hogy a civilizált és korrallal haladó emberek között tényleg annyi a hitetlen, akik bár saját munkájuk, saját „én”-jük által bizonyítják talán legjobban a jézusi eszmék diadalát, mégsem öntudatos keresztények és nem hívő lelkek, annak csakugyan nem a civilizáció és reformáció az oka, hanem éppen *a dogmatikai irány változatlansága!*

A keresztény felekezetek egy része nem alkalmazkodik a kor szelleméhez melyet feltartóztatni nem lehet s így könnyen megtörténhetik – a hogy meg is történik – hogy a ki a keresztény vallást *elválaszthatatlannak* ismeri a dogmáktól, a ki miszticizmus nélküli kereszténységet nem tud elgondolni, az inkább a *keresztény* elnevezésről mond le, inkább mellőzi a félreismerett Krisztust, semhogy elmaradt orthodoxnak mondassa magát.

Ha ezeket megállapítottuk, ha ezeket *hiszszük* is, akkor el kell ismernünk, hogy az unitarizmus, *felekezet* alakjában is mennyire áldásos működés és nemcsak keresztény vallásunknak a tudományos és liberális világgal szemben való *rehabilitálására* fog idővel szolgálni. hanem magára az emberiségre nézve is csak *humánus* munkának bizonyulhat!

Mert eltekintve egyházunknak és különösen vidéki

egyleteinknek azon gyönyörű missziójától, hogy *emelve az alsóbb régiók eszméit*, a tudatlan, elfogult emberből formál *öntudatosan gondolkodó*, Isten képére teremtett embert – példa rá Erdély unitárius népe, mely elfogulatlanul, szabadelvű vallásához méltóan szolgál embertársainak – ez alkalommal arra kívánom még felhívni az igen tisztelt közönség figyelmét, hogy ha csak *egyetlenegy jézusi munkát végző, a közjóért küzdő* – de remény és hit nélküli léleknek adta vissza egyházunk hitét az *élethez és saját munkájához*, hogy ne csak pusztá *ambíciója*, ne csak jutalom nélküli rideg *küzdélme* legyen, hanem önzetlen iparkodásáért a *lélek békéjét és nyugalma*t is végül jogosan megszerezhesse magának – már egyházunk nem hiába működött, már jelentéktelennek látszó kis egyletünk a *humanitás* nagy oltárán áldozott!

E most fejtegetett *kettős* cél eléréséért – ily módon kívánva Jézusnak és az emberiségnek egyaránt szolgálni – szenvedett börtönhalált már a XVI. században a *haladás elvének* nagy mestere, a korát meghaladó magyar reformátor: *Dávid Ferenc*, a magyar unitarizmus megteremtője.

Nekünk nemcsak e név, de talán még e névvel kapcsolatos minden apró tévedés, tapogatódzás is mintha szent volna! Mert ezen tévedések nélkül az ő hatalmas bátorsága, nemcsak *másokat*, hanem *saját magát* is legyőző, akadályt nem ismerő fenomenális lelki ereje, sohasem érvényesülhetett volna ennyire!! Míg kortársai legsúlyosabb tévedéseit is az utódok igazságérzete és örök dicsőséget képező keresztény bölcsesége *évszázadok* múlva egyenget – példa rá a Servét-émlék felállítására – addig a mi jövőbe látó prófétánk rendíthetetlen igazságérzetétől ösztönözve a legkisebb tévedését, türelmetlenségét, elfogultságát *nyíltan* és *őszintén* időről-időre *saját maga* tette mindig jóvá!

Tudjuk jól, hogy egymás után vonult végig az összes keresztény felekezeteken, míg végre *magában az uni-*

tarizmusban is reformot teremtve, kimondta már a XVI. században a *haladás* nagy elvét és bár ezáltal *saját sírját megásta*, de az unitarizmust hatalmas szárnyakkal felruházva bámulatos merészséggel bocsátotta végtelen útjára!!

E név nekünk tehát nemcsak a *múltat* jelenti, mint a régmúltból származó nevek legtöbbje, hanem jelenti mindenk felett a *jövőt* is, hogy valamint az ő látnoki szeme mindig a jövő igényeit, a jövő követeléseit látta, mi is mindig a *jövőért* dolgozzunk. Hogy valamint ő nem restéit *lépésről-lépésre* haladni, *igazságról-igazságra* vándorolni, mindig az *absolut igazat* keresve, ugyanoly tántoríthatlanul haladjunk mi is kutatásunkban és liberalizmusunkban előre.

Ha tehát azoknak kedvük szerint történt volna a reformáció kik annyiszor, hangoztatják, hogy *minek* jött tulajdonképpen létre még az unitarizmus is, nincs elég felekezet a világon? nem elég az örökös harc a katolicizmus és protestantizmus között, kellett még reformot teremteni magában a reformációban – akkor beteljesedett volna az a csodálatos dolog, hogy a kereszténység nagy családjában, ezen gyönyörű változatos folyton fejlődő történelmi ciklusban, melyben minden lélek megtalálhatja a maga hitét és megváltóját – éppen csak az az *egy felekezet*, az az *utolsó hajtás* hiányoznék, mely valóban magát az *igét* testesíti meg *egyház* alakjában és a *tudomány* világánál, a *haladó liberalizmus* támogatása mellett a *jövő számára biztosítja a keresztény vallás örök életét*.

Valamint megtörtént volna az az abszurdum, hogy a keresztény felekezetek gyönyörű Krisztus alakjai közül éppen a *történelem* hatalmas és *maradandó* Jézusa hiányoznék, melyet éppen Dávid Ferencnek köszönhet a *magyar* egyházi élet!

Különben is az unitárius mozgalmat, a hogy lehetetlen volt szétszórtnan a nagy világban egyes nagyok ajkain visszafojtani, éppen oly lehetetlen egyház alak-

jában megakadályozni. Mert nagyszerű és megható bizonyítéka tanaink életrevalóságának és megbízhatóságának az a tény, hogy míg a többi protestáns egyház tanai többnyire *egy* igazi eredetre mutatnak, leginkább *egy* reformátor nevével vannak kapcsolatban s így az alapítók hatalmas szellemi tulajdonaik mellett, mégis, esetleges *egyéni* tévedéseiket is tartalmazhatják, addig az unitarizmus egyház alakjában is mintha *magától, ösztönszerűleg* bontakozott volna ki az uralkodó nézetek közül és a *különböző* egyéniségek, *különböző* próféták, nevek, sőt *világrészek* dacára csodálatosan összhangzatos *egyforma* tanokat hirdetett mindig, *egyforma* indokokkal igazolva azok jogosultságát. A mi magyar Dávid Ferencünk helyett hivatkozhatnánk egy sereg más külföldi prófétára, kik úgy a régmúltban mint a jelenben majdnem szóról-szóra azokat a tanokat hirdetik, mint mi.

Ezeket a prófétákat, *ezeket* a neveket, törekvéseket erős igyekezettel esetleg egy időre tönkre lehet tenni, de az *eszmét*, melyet ezek képviselnek soha! Mert ha *egy* névvel, *egy* helyen lejárná is magát vallásunk, *feltámad az rögtön egy másikkal* – *egy más helyen*.

De hogy sokáig ne vegyem igénybe hallgatóim türelmét, még csak annyit legyen szabad mondanom, hogy én azt reménylem, *úgy érzem*, mintha a *szabadság* szép kis hazájából: Erdélyből ideágazott *szabadságot* hirdető kis egyházi és egyleti élet egy ózondúsabb, üdítőbb fuvalmát hozott volna fővárosunk levegőjébe, mely ha először talán szokatlan volta miatt egyesek előtt élesnek vagy éppen szokatlansága miatt kellemetlennek tetszett is, én úgy reménylem és azon is imádkozom, hogy mihamarabb a közönség bizalmatlanabb részét is meggyőzhessük, hogy *itt is áll a törvény*, mely szerint a tiszta, friss, folytonosan meg-megújuló újabb és újabb *életfenntartó anyagokat tartalmazó* légáramlat csak *felfrissítő, edző és egészséges* hatással

lehet az emberiség minden osztályára, észrevétel-
nül *erősítve* és *növelve* az útjába akadó *életrevaló*
dolgokat!

Adná az Isten, hogy a XX. század ezen jótékony
fuvalma a hazájában meg nem értett és annyit szen-
vedett Dávid Ferencnek *magyar* szelleme lenne, mely
jobb sorsra méltó *magyar* hazánkat valamivel *egész-
ségesebb* viszonyok felé vezérelné!

Tolstoj és a szabadelvű egyházak.

(Felolvasás a budapesti Dávid Ferenc Egyletben.)

Valószínűleg ez az első eset, hogy templomban, felekezet keretében, egyházakkal kapcsolatban emlékezzenek meg az oroszok ama nagy alakjáról, ki éppen a felekezetek és egyházak szabályait, dogmáit vetette el oly merészen; midőn egyedül saját lelkiismeretére és egyéni meggyőződésére támaszkodva, *önerejéből* alapította meg ismeretes „hitét”!

Az oroszegyház közösitte őt a keresztények gyülekezetéből; a többi orthodox egyház többé-kevésbé elítéli, vagy legalább is nem veszi tudomásul tanait, de az emberiségnek szabadon gondolkodó, elfogulatlanul ítélő része magas piedestálra állítja az ősz író; a mi kis gyülekezetünk és imaházunk pedig készségesen hajtja meg zászlaját minden magas törekvés, minden merész gondolat előtt, ha *krisztusinak* bizonyul az eredet.

Hogy dacára az egyháziaskodás ellen folytatott elkecseregetett harcának, Tolstoj eszméje mennyire azonos a modern protestantizmussal, különösen pedig az unitárius egyház szabadelvű gondolatával; arról csak az győződhetik meg igazán, ki úgy az ő, mint az unitáriusok irodalmát tanulmány tárgyává teszi. Mindkét irodalom azon munkálkodik; hogy teljesen mellőzve a dogmákat és hagyományokat; a keresztény *eszmére* fektesse a fősúlyt s így mindkettő egy *magasabb*, egy *eszményibb* kereszténység megalapításán dolgozik.

Itt van azonban a még mindig kényes pont, a XX. században némelyek által még mindig felvetett

kérdés, hogy vajjon elég erős-e, elég hatalmas-e az az eszme, hogy egyedül képviselhesse a krisztusi alapot? És egyáltalában szabad-e. lehet-e keresztény jellegűnek nevezni azon munkát, mely éppen Krisztus istenségének tagadásával kezdődik?!

Erre feleletül először is egy másik kérdés tolakodik előtérbe: vajjon a Krisztust imádó, dogmatikus kereszténység mindig *krisztusi alapon* fekvő intézménynek bizonyult-e a világtörténelem lapjain; vajjon a *dogma*, ha nem volt mellette az *eszme*, megteremtette-e valaha magától a keresztény jelleget? S miután rögtön kapjuk rá a tagadó választ, ebből önként következik, hogyha a dogmatikus hit nem *feltétele* a krisztusi jellegnek, úgy viszont e jelleg jelentkezhetik egészen *függetlenül* is a dogmatikus hittől!

És ez az igazság, valamint az a tény, hogy az eszme *magában* is milyen rendíthetetlen erős keresztény alapot és jelleget képviselhet – talán még soha frappánsabbul nem nyilvánult, mint éppen Tolstoj Leó egyénisége, élete és működése által.

Ő maga a megtestesült tagadás, amint a misztikus, dogmatikus kereszténységről van szó, de egész a *fanatizmusig* ragaszkodik Jézus eszméihez és a legkisebb mondásig, a legutolsó szóig megköveteli, hogy a társadalom azokhoz minden körülmények között hű legyen! Sőt az igen tisztelt közönség bizonyára tudni fogja, hogy ez az erős, krisztusi eszméken alapuló *elvitázhatatlanul keresztény jelleg*, mely úgy egyéniségében, mint egész irodalmában, tevékenységében bámulatos módon nyilvánul – csak 50 éves korára, vagyis éppen *akkorra* fejlődött ki a maga teljességében és nagyszerűségében, midőn már Tolstoj az élet iskoláján keresztülvergődve, teljesen megszabadult az elfogult nézetek és dogmák nyűgétől és elméje, lelke, szíve úgyszólván *készen állt* Krisztus magasztos evangéliumának befogadására!

Természetesen ebből én kénytelen vagyok ismét azt

magyarázni, hogy eszerint nemcsak hogy nem szükséges a dogmatikus hit a keresztény jelleghez, hanem az attól való megszabadulás szinte elkerülhetetlen *feltételévé* válik az igazi és legmagasabb »keresztény« fogalomnak.

Átküzdötte Tolstoj is – sok más embertársával együtt – a bigottságnál kezdődő és a hitetlenségnél végződő lelki harcnak minden fázisát, míg végre óriási szelleme és határtalanul nagy szíve, minden segítő kéz nélkül, saját magától jutott a lélek egyszerű egyistenhívéséhez és a krisztusi *eszme* iránti rendíthetetlen bizalomhoz. – És mégis, hogy Tolstoj, nagy szellemi képessége dacára, ily bámulatos későn, majdnem az emberi élet végén jutott ahhoz a bár fenségesen *tiszta*, de éppen *ezért* nagyon *egyszerű* és természetes, szinte *kézzelfoghatóan* magától értetődő állásponthoz, melyet más, sokkal kisebb lélek, sokszor sokkal hamarabb és kisebb harc után ér el – csak-hogy persze nem tudja azzal az ékesszólással kifejtteni és különösen azzal a hatalmas erővel és tudással mások javára fordítani – annak okát én két körülményben látom, melyeknek mindegyike magában véve is elég arra, hogy a felvilágosodottságot és tisztánlátást korlátozza,

Az egyik akadály az orthodox egyház nevelése, mely ha egyes lelkeket nem is vezethet félre és nem is sötétíthet el egészen, de a *filozófiai hajlamot*, a magasabb igazságok utáni vágyat, a *láthatatlan* dolgokban való *látni tudást*, vagyis inkább tisztánlátást okvetlenül előli egy időre az emberekben! A másik akadály szerintem a korlátokkal körülépített, örökös etikettekérdésekkel vesződő arisztokrácia légköre, mely mindig a legkevésbé volt alkalmas arra, hogy szabadabb és magasabb eszmékhez való talajt szolgáltatson! Sőt, valljuk meg, hogy még csak alkalmat is alig-alig nyújt ahhoz, hogy a széltében terjedő szellemi mozgalmak áramlataival megismertesse embereit.

De annál nagyobb és hatalmasabb ész és szív kellett ahhoz, hogy e kettős akadály dacára Tolstoj a szabadelvű kereszténység egyik leglelkesebb apostolává lett!

Hogy visszatérjek tanaihoz, melyek által eszméjének az unitarizmushoz való véghetetlen közelségét kívánom bizonyítani, újból megemlítem, hogy mellőzve minden hagyományt, megszabadult a szentháromság, az eredendő bűn, a váltságtan, az örökkárhozat és minden egyéb dogmától, egyedüli tekintélynek a *lelkiismeretet* ismerve el – éppen mint a modern unitarizmus. Hiszi az istent, mert e hitet lekiismerete követeli meg és mesterének, vezérének tartja Jézust, mert őt és evangéliumát tartja a *megtestesült lelkiismeretességnek!*

Ebben van ismét az orthodoxyától való eltávolodása és az unitarizmushoz való végtelen közelsége! *Megfordítva* látja ő is a tételt: nem Krisztus evangéliuma győzi meg a lelket, hanem a *lelkiismeret* fedezi fel e tanokban az isteni eredetet – tehát mint az unitarizmus, az *írott kijelentés fölé* is a lelkiismeretet helyezi, itt ismét szóba jöhet az a kérdés, hogy vajjon *melyik* irány hódol tulajdonképpen jobban Krisztusnak? Az-e, a mely vak kegyelettel és alázattal hajt térdet-fejet a kereszténység előtt s azért követi buzgón tanait, mert az „*írás*”-ban áll, hogy Krisztus az egyedüli „fundamentum” számunkra – mint a hogy a többek között a Koránban Mohamed az egyedüli próféta a mohamedánizmus számára – vagy pedig az az irány, melyet a kereszténységnek csak ama nagyon kis része képvisel, mely a többi prófétával együtt *még Krisztus jövetelét és evangéliumát is a kritika szemével nézi*, hogy azután szívével, lelkével, tiszta *meggyőződésből* álljon a kereszténység szolgálatába!

A keresztény vallás gyakorlását Tolstoj a *krisztusi szeretet* követésében látja s ezzel kívánja nemcsak az egyes embereket irányítani, hanem az összes társadalmi kérdéseket megoldani. S miután nem állít fel

akadályul semmiféle dogmát és korlátot, hanem csak az *Istenben* való hitet és az *emberek* iránti szeretetet és kötelelességeket állítja fel merészen a kereszténység főfeltételének, a keresztény eszmét feltalálja mindenütt, szétszórtan az egész világon ...keresztül-kasul, átszűrődve az összes felekezeteken és vallásokon ... s így minden magas és humánus törekvésnek jogot adva egyúttal a „keresztény” jelzőre, *Krisztus vallását ugyanazokkal az érvekkel emeli egyetemes vallássá, mint az unitarizmus!* S felismerve óriási értékét, *megdönthetlen* erejét és igazságát, nyugodtan és bátran vezeti abba a *haladásnak és fejlődésnek* áldott szellemét, hogy ezáltal ismét ugyanazokkal az érvekkel és fogásokkal biztosítsa a kereszténység *örök életét* – mint az unitarizmus.

Bebizonyítani akarva, hogy Jézus megváltó vallása nem külső, ceremóniális hit, hanem *élet*, melyet különösen az *intelligenciának* kell hűségesen végigélnie, ha azt akarja, hogy az az *elnyomottabb* rétegekre is *megváltó* hatással legyen, felkarolja Jézussal a szegények, a nyomorultak dolgát; töri a fejét, hogy hogyan lehetne azokon gyökeresen és véglegesen segíteni, minden gyengeségüket, hibáikat, a társadalom gyarlóságának, rossz példaadásának tulajdonítja és minden tekintetben üdvös reformokat sürget. *Mindig az evangéliummal kezében és szívében*, szinte gyermekes naivsággal követeli a vagyonnak felosztását, a törvényszékeknek és bíróságoknak pedig egész komolyan citálja, hogy: „ne ítéljetek – hogy ne ítéltessetek”...

Ezeket, mint sok más egyéb elvét, lehet méltán utópiának, túlzásnak, rajongásnak nevezni, de semmi esetre sem *keresztényellenes eretnekségnek!*

Akaratlanul is a protestantizmus eszméjéhez csatlakozik, midőn dicsőíti és valóságos szentségnek tartja a családi élet magas elvét. Egész tűzzel magyarázza annak mély erkölcsiségét és gyönyörűen érvelve, folyton szemben állítja azt a modern világ léha életmód-

jávai, melynek megakadályozására, *gyökeres* gyógyítására ismét kivihetetlen, elérhetetlen – de mindenesetre *krisztusi*: „nem e világra” szóló reformokat tervez.

Valóban, midőn a nagytudású, mély logikájú emberbarátnak ezen csodálatosan naiv, gyermekiesen tiszta eszméin el-elgondolkodom – mintha mindig és mindig jobban kezdeném Krisztus Urunknak azon idealisztikus eszméjét érteni, hogy ha minden bölcsesség, minden tudás és haladás mellett is, szíveinkben olyan romlatlanul tiszták nem maradunk, mint – a biblia kifejezése szerint – „a gyermekek”, bizony nem igen érhetjük el lelkünkben a „mennyeknek”, tiszta országát...

Megborzad a háborús világtól és szinte kétségbeesetten harcolva ellene, hirdeti szóban és írásban a nagy igazságot, hogy nem keresztény az a nemzet, nem Krisztust követő az a világ, mely az öldöklést – bármilyen formában történjék is az – szentesíti. Bátran kimondja, hogy hiába dívik a templombajlás, hiába a gyónás, áldozás, imádkozás, míg az újságok rémes háborúhírekkel vannak telve; mert *csak paródiája* a keresztény államoknak az az ország, melynek kereszténysége – a békekongresszusok dacára – csak a bibliaosztásban, apácák hű ápolásában és a jótékony hölgyeknek *tépésről* való gondoskodásában nyilvánul!

Lehet gondolni, milyen kálváriát jár. most ez a nagy lélek a mai véres, háborús időszak alkalmával!

Sokan már azért is ellenségei Tolstojnak, mert *általános* emberszereteténel fogva nem tudja méltányolni a „patriotizmus” címmel *visszaélő*, türelmetlenségre ösztönző, szerinte kicsinyes, sőt néha *vészes* fellángolásokat, működéseket! Pedig ha elfogulatlanul gondolkodunk, be kell látnunk, hogy ezek a bizonyos nagyszabású, általános érdekeket képviselő *világ-próféták* nem is lehetnek egyúttal éppen a világ elfogult nézete szerinti *patriotizmusnak* vakon hódoló hívei; mert vajjon Jézus Krisztus szolgálhatott volna-e ily arány-

ban az *egész világnak*, ha e működésben nemzetének apró-cseprő, *állítólagos* érdekei minduntalan megakadályozták volna?! És vajjon *azok* az előnyök, melyeket ő az *egész világ számára* teremtett, egyúttal nem *nagyobb* és hatalmasabb *erkölcsi súlylyal* bíró szolgálatokat tettek-e *saját hazájának* is, mint némely szüklátkörű, úgynevezett „patriótádnak kicsinyes, apró, *egy helyre* koncentráló vagy éppen *véres keresztényellenes munkája?!**)

Tolstoj vallásában a természet és annak harmonikus rendje és törvénye éppen oly nagy szerepet játszik, mint a szabadelvű egyházakéban s bár természetesen éppen annyira nem lehet hitét pantheizmusnak mondani, mint akár az unitárius egyház gondolatát, azért Tolstoj a szellemi élet után elsősorban a természet szépségéből és változatlan rendjéből bizonyosodik meg Isten létezéséről s így a lehető legjobban *felmagasztosítva* azt, a *művészetet* is a nemrég beállott szecesszióval, valamint a régi, természetellenes misztikus irányzattal szemben, a helyes mederbe igyekszik terelni s egyúttal fennhangon hirdeti, majdnem *követeli*, hogy az ne csak üres gyönyörködtetésre szolgáljon, hanem végre *irányító* hatásra és erőre is törekedjék!

Talán nem nagyon merész az ugrásom, ha e természetből merített, realiztikus művészethez sorozom a mi magyar Munkácsynk *ember-Jézusát* is, mely festményben, szerintem, éppen a *realizmuson* átcsillámló *idealizmus* a *földi* Jézuson kiérző *isteni-ember*, a *természetben* és *természetességben* felfedezett *csodaszerűség* nyilvánult oly szerencsésen és valóban csodaszerűen, hogy Munkácsy gondolata még a nagyközönség előtt is felül tudott emelkedni, úgy a földhöz ragadt natura-

*) Én ugyanis (ki szívvel és lélekkel kívánnék szegény magyar hazánknak szolgálni) sok olyan *igaz patriótát* kívánok magunknak az *ál-patriotizmussal* szemben, mint a milyen az oroszoknál Tolsztoj!

lisztikus irányon, mint a természetéből kivetkőzött misztikus művészetén, hogy leverje – szerény nézetem szerint – nemcsak Verescsagin csupán *földi* vonásokkal festett „szent-család”-ját, hanem még a Michel Angelo-íele misztikus irányzatú műremekeket is!

Körülbelül ezt a szerepet játszsza előttem Tolstoj egyszerű, de magasztos vallása is a mindent tagadó materializmussal szemben, mint viszont a természetellenes dogmatikus hit ellenében. De sajnos, úgy látszik, hogy maga e *láthatatlan* eszme – a *forrás*, melyből talán egyes művésziélek is csak akaratlanul, *ösztönszerűen* merít, sohasem lesz oly népszerű, mint e magas gondolatnak itt-ott *érzéki szemekkel látható* megnyilvánulása!

Pedig, hogy magának e *teremtő-eszmének* is, mennyire jogos volna a terjedése, hogy az ne csak az intelligenciához, hanem végre a *nép lelkéhez* is hozzáférközhessék, azt csak az Úr Isten tudhatja igazán. Mert talán nem is sejti a mai, magát demokratikusnak nevező világ, hogy mennyire *arisztokrata, sőt autocrata akkor*, midőn azt hirdeti, sőt vallja, hogy a népnek elég jó és, elég üdvös, a kevésbbé tiszta és világos eszme is, hisz a felvilágosodoitság náluk úgyis csak forradalomra és anarchizmusra vezet! Ez olyan, mintha azt mondanók, hogy a rosszul kelt, fekete, száraz kenyér üdvösebb állapotokat teremt a népnél, mint a jól elkészített egészséges eledel, mert a csak nagyra vágyást és elégedetlenséget szülne ott! Én azt hiszem, hogy ha az alsóbb osztály is humánus bánásmód és jó példa mellett még *tiszta, könnyen érthető, értelmet fejlesztő*, és a mi fő, *hamisítatlanul krisztusi békét hirdető* tano kat kaphatna, lehetetlen, hogy borzadálylyal és utálattal ne fordulna el úgy az anarchizmustól, mint minden ily *véresen* romboló tantól, melyek, mint látjuk, éppen az *elnyomásra szánt, korlátolt látkörű* vallások alatt fejlődnek és tenyésznek legjobban!

Nem igazi barátja az a népnek, ki attól minden

intelligenciát megtagad, vagy pedig felhasználva esetleges értelmetlenségét, még jobban békóba kívánja verni annak szellemét!!

A mint már említettem, a váltságtant – az orthodox egyházak alaptételét – Tolstoj éppen oly kategorikusan utasítja vissza, mint maguk a szabadelvű egyházak. Ő sem nyugszik meg abban a gondolatban, hogy az emberek *kívülről*, valami csodás módon – véráldozat árán várják megváltásukat, hanem ismét szóban és írásban siet hirdetni nagy gondolatát: hogy *minden egyes embernek saját magának kell az* „út „-at megjárni; *ragadja hát végre meg* az emberiség azokat a *megváltásra* szánt eszméket, hogy *együttes* erővel haladhasson végre a biztos boldogulás felé!

De valljuk meg őszintén, hogy éppen ebben rejlik, úgyTolstojnak, mint a szabadelvű egyházaknak bukása – a *világgal szemben!*

Mert *hinni*, egyes vallási tanokért lelkesedni, ceremoniális könnyű kötelességeket teljesíteni, *dogmákra támaszkodva*, készen várni a megváltást, *és ezek révén* lenni jó keresztény hírében, az úgy az egyéneknek, mint maguknak az államoknak, nagyon kellemes és tetszetős dolog! Hanem *minden* egyes gondolatban, *minden* egyes tettben, törekvésben, a törvényben, politikában, igazságszolgáltatásban, közgazdasági munkákban, a családi életben – tudományban és művészetben – szóval minden nagy és kis kérdésben Krisztus halhatatlan, békét hirdető és a mi fő, *tette készítők evangéliumával* tartani és ezek révén, *egyedül csak ezek révén* várni számunkra a megváltást és nevezni az egyént, a társadalmat és a nemzetet *kereszténynek* – ez már nem annyira könnyű és kellemes, mint inkább *nagyon nehéz*, és megfontolandó dolog!

Ebben van szerintem a magyarázata az orthodox egyházak egyik nagy és egészen talán soha meg nem szűnő hatalmának is!

Azonban nem régen egy igen érdekes és tanulságos

szabadelőadást hallgattam végig és annak különösen az a része kapta meg figyelmemet, mely éppen a *jövőnek* szolgáló, tehát ezideileg hálátlan munkákat emelte ki a többiek közül! Hogy egy munka valóban nagy-e és érdemes dolog-e, azt az előadó attól tette függővé, hogy vajjon a *jövőnek* is tesz-e szolgálatot, vagy sem; mert szerinte, a mely törekvés a jelen mellett nem nézi a jövő igényeit és követelményeit is – az előbb utóbb hiábavaló munkának fog bizonyulni!

Ha lehet eszméket és törekvéseket a jövő számára predesztinálni, úgy kétségkívül az általam most tárgyalt *két* és mégis *egy* eszme és *egy* törekvés csakugyan a jövő zenéje. Készararva nevezem *zenének*, mert ebben is az elementárisán kitörő erő gyönyörűen tud összhangzani a legenyhébb árnyalatokkal és melegséggel; én legalább úgy érzem, hogy a szóban lévő közös nagy eszmét és munkát valóban az *ész óriási merészsége és alkotó ereje* mellett okvetlenül a *szív határtalan gyengédsége és mindent átölelő szeretete* szülte – talán hogy együttesen tegyenek bizonyoságot a *jövő* számára készült kijelentésről.

Körülbelül ezzel el is mondtam röviden, a mit én e témáról mondani tudok, ismét őszinte bizalommal viseltetve keresztény szívű hallgatóink iránt, kik ha esetleg nincsenek is a mi unitárius fejtegetéseinkkel és eszméinkkel egy állásponton, de azért mindenkor testvéries érzéssel jönnek a mi szabadelvű templomunkba! Csak még arra térek röviden vissza, hogy dacára Tolstoj és az unitarizmus eszméje közötti óriási hasonlatnak, bármennyire kutattam is utána, sehol még csak nyomát sem találtam annak a felfedezésnek, hogy Tolstojt valaha irányunk befolyásolta volna, vagy csak tudomást is szerzett volna az unitarizmus régi és keserves küzdelméről!!

De jól van ez így; mert *hatalmas*, valóban *isteni* eredetről tanúskodó erőssége ennek a közös eszmének az a tény, hogy a míg ezt a féltve őrzött nagy gon-

dolatot egy kis egyház óriási viszontagságok és küzdelmek között nemcsak megtartotta, hanem időről-időre folyton tökéletesíti, addig *ugyanazt* az eszmét valahol a messze távolban, *egyetlen* hatalmas agyvelő és szív, mint keserves, de dicső kutatásának produktumát, ugyanoly küzdelmek között *önerejéből* ápolja és fejleszti; viszont gyönyörű az a gondolat nekünk unitáriusoknak, hogy a mely merész elvet egy *független*, bátor reformátort jellem büszkén vág ki a világ előtt, *egyes-egyedül magára véve érte a felelősséget*, ugyanazt az elvet ugyanazzal a bátorsággal és merészséggel – a felekezeti keret dacára – *ki meri mondani a mi kis egyházunk!*

És e két munkának, a közös tulajdonságok folytán, a *sorsuk* is nagyon egyforma: az egyik oldalról a nagy közönség bizalmatlansága, a legjobb esetben közönye – a másik részről csak néhány jó barát és ezeknek fanatikus szeretete . . .

E közös tulajdonság és közös sors hozta lelkembe is össze e két rokonmunkát, hogy együttesen ismeretve azokat, egyúttal egy régi, *legyőzhetetlen* vágyamat is teljesítsem és *templomban, orgona zúgása* mellett, *imádságnak* hangjai után, dicsőíthessem őt – a nagy *egyház-tagadót!*

A XX. század fegyvere.

(Felolvasás a budapesti Dávid Ferenc Egyletben.)

Ha a mai háborús, zűrzavaros, békétlen, mindenütt és mindenben harcoló világot tekintjük, lehetetlen hogy a lelkiismeretes, gondolkodni szerető ember előtt egyszer legalább fel ne merüljön az a kérdés, hogy *mi* vezetne itt tulajdonképpen végleges kibontakozásra és *békés* megoldásra?!

Erre a nehéz kérdésre még eddig egy nő-írótól olvastam a legszebb és leglogikusabbnak látszó feleletet, melyben az illető azt fejtegeti, hogy az emberek, érdekek és nemzetek összes gyűlölködő harcait, tulajdonképpen szintén csak *harccal*, de egy egészen más természetű harccal lehetne megszüntetni: az embereknek *önmaguk* ellen folytatott háborújával; vagyis az önmaguknál jelentkező és fékezhetetlennek látszó indulatok, hiúságok, nyereség és hatalom utáni mérhetetlen vágyaknak fáradhatatlan és következetes leküzdésével!

Ez a gondolat engemet annyira meglepett, hogy mint keresztény munkában dolgozó szerény munkás, folytatni kívánom ezen elmélkedést s rá szeretnék mutatni a *fegyverre* is, mely nézetem szerint egyedül képes ezt a harcot lelkünkben megvívni; vagyis inkább a *módra*, melylyel ezt a már meglevő és jól ismert fegyvert legbiztosabban forgathatjuk, ha csakugyan végleges eredményt kívánunk általa elérni!!

Krisztus Urunk evangéliuma, ez a mi egyedül biztos és örök időkre szóló fegyverünk, már régóta meg van az emberiség számára és azt sem tagadhatjuk, hogy ha nem is mindenütt, de mégis kisebb-nagyobb mértékben

itt is, ott is folyton kézben és működésben van, mi lehetne hát egyéb oka az eddig elért eredmény csekélységének, mint a *téves kezelés*, mely szerint az emberiség – még mindig nem fedezve fel abban az igazi hathatós és reformáló erőt – ahelyett, hogy a hatalmas élű, *tényleges* fegyverrel menne az ütközetbe, csak a küzdelemhez alkalmatlan és tompa *külső hüvelylyel* hadakozik folyton!!

Pedig egy akkora küzdelemhez, mint a milyen az előbb említett belső lelki harc, melyet mindennapi nyelven *önuralomnak* nevezünk, *él* és *erő* nélküli külső hüvely – ha még oly buzgalommal és szeretettel forgatjuk is azt, nem elégséges! Mert ha bent foglaltatik is ebben elrejtve az igazi fegyver, ott áll előtte mindig akadályul a merev burok, mely a hathatós fegyver élet és hatását is rendesen ellensúlyozza; és ritka ember bír annyi tisztánlátással, annyi leleményességgel, bátorsággal vagy energiával, hogy *maga rántsa ki* a megrozsdásodott hüvelyből a használható fegyvert!

Hogy azon állításomat bizonyítsam, miszerint semmi-féle külső forma vagy burok nem alkalmas a küzdelmekhez, hivatkozom azon tényre, hogy a dogmák és különféle külső ceremóniák örökös fegyverforgatása közben, ezeknek legszigorúbb betartása és tisztelete dacára, oly mérhetetlen sok rémületes, mondhatni keresztényellenes állapot uralkodott és uralkodik még ma is – talán éppen a külső vallást legszigorúbban betartó egyének jóhiszemű jóváhagyásával, megpecsételésével – mely a *szorosan* és *tisztán* krisztusi elvek, tehát az evangélium *legbensejében elrejtett és a dogmák alatt lappangó* igazságoknak világos korszakában, valósággal *erkölcsi lehetetlenség* volna!!

Tehát lépten-nyomon tapasztalhatjuk, hogy a megcsontosodott külső kereten: a *dogmák seregén keresztül már nehezebben érvényesül az alapigazság* s nagyon is az egyes emberek képességeitől és jóakaró ambíciójától függ annak felszínre jövedele.

Miután mindenki tapasztalhatja, hogy a lélek nehéz harcait sikerrel megvívni, saját magát – mások javára és érdekéért kapacitálni csak a *legtisztábban feltálat, kézzelfoghatóan érthető és megdönthetetlen erős* érvekkel lehetséges, annak az evangéliumnak, mely a XX. század küzdelmeihez fegyverként adatik kézbe és az emberiség szerencsés *belső harca* által van hivatva reformálni és megváltani a világot, a *színigazságot és megbízhatóságot* kell minden tekintetben képviselnie, menten minden akadályt vagy homályt előidézhető sallangtól! Mert bármilyen megható és poétikus, de homályos és súly nélküli ellenérvek csak percekig tartó *hangulatokat* idéznek elő lelkünkben, minden mélyebb és komolyabb nyomok nélkül.

Annak az evangéliumnak, mely a lelkeket úgy akarja reformálni, hogy azok harmonikus *együtműködés* által teremthessenek nemzetükben üdvös szociális állapotokat, okvetlenül mentnek kell lenni a gondolatzavaró és bénító, a szabad és merész krisztusi elhatározást megakadályozó dogmáktól, melyek tényleg *válaszfallakat* képezve ember és ember között: a *lélekben is az emberek közötti megkülönböztetések, osztályozások ferde gondolatát plántálják* s így a tulajdonképpeni tartalmat: az *egység*, tehát az *egyenlőség* krisztusi gondolatát megzavarva vagy elnyomva, nemcsak a hathatós és szeretetteljes együtműködés lehetőségét zárják ki, hanem a kicsinyességekben, apró kérdésekben való érvelések és versengések által csak az evangélium tulajdonképpeni végcélját: az összhangzatos egyetértést, az „egyakarattal” való létet zavarják és az igazi fontos, nagy és *mindnyájunkkal közös, égetően szükséges és folyton megoldásra váró* kérdésekről a figyelmet majdnem teljesen elvonják!

Az az evangélium, mely csakugyan ki akar a szociális munka terén emelkedni a többi eszmék felett és egyéges békét és szeretetet kíván a nemzetek számára felállítani, csakis az *egységet* szolgáló és előmozdító *belső*

tartalmat hirdetheti; mert egyedül az ebben foglalt, kézzelfoghatóan érthető, semmi mellékkörülmények által nem zavart, *határozottan irányt szabó* eszmék lesznek képesek – a faj- és valláskülönbségek dacára – *egygyé* olvasztani szeretetben és akaratban a nemzetet s ebből kifolyólag nemzetet a nemzettel!

Ezt a küzdelemre és győzelemre predesztinált eszményi evangéliumot – a maga tisztaságában és erejében – elsősorban az *unitarizmus* szolgáltatja az említett szent harchoz; mert *önerejével*, keserves, önzetlen küzdelmével fejtí azt ki mindjobban az elavult hüvelyből, hogy készen a küzdelemhez, eltompulhatatlan éllel nyújtsa azt át a harcoló emberiség számára!

Azt mondják, hogy az unitarizmus *romboló* vallás; az igaz, hogy rombol; de nem azért, hogy az igazságot is a törékeny, *rombolható* romok alá temesse, hanem a mint évről-évre láthatjuk, hogy azt inkább a romok alól minél világosabban kiemelhesse, vagyis inkább *felépíthesse!*

Hogy ebből a „rombolásból” előállt szerencsés kiemelkedésből, felépítésből csak magának Krisztus Urunknak alakját említsem, a világ talán nem is sejti – mert valószínűleg nem is fektet már valami nagy súlyt az egész alakra – hogy micsoda erőfelszabadítás rejlik e hatalmas egyéniségnek (úgy az unitarizmus, mint egy Renan vagy Lessing által) *világtörténelmi alakká* történt szerencsés és jogos reformálásában!

Egy egész világ reménységének újbóli felébredése: újjászületése az *emberi* munkára nézve!

Egy hatalmas ösztönzés *...az akaratnak erőszakos, de reményteljes megindítása* a közönyös nembánomsággal, tétlenséggel vagy kényelmes várakozással szemben!

Egy gyönyörű kibékítő és lelkesítő felfedezés, hogy hiszen *magában az emberiségben*, a helyesen eltalált *emberi munkában* gyökerezik tulajdonképpen az igazi *megváltó-erő*; tehát nemcsak a „fejedelmi” fényből eredő, nemcsak az „égi trónról” leszálló, hanem a

jászolból *kiemelkedő*, ácsmühelyből *felszálló* és *eget k érő* munka is megváltáshoz vezethet!

Az *ember*, a *lélek* és *szív* teljes és *határozottan kimondott* fensőbbsege a puszta fény, születés, pénz vagy rang felett; valamint az ebből eredő *istenfiáság* gyönyörű eszméje az egész emberiségre nézve, mely viszont nemcsak egyes kiváltságosakat, hanem *minden egyes embert* egy bizonyos rangra és emelvényre helyez – talán hogy minél jobban és többször érvényesülhessen az eddig csak „uraknak” szóló: «noblesse oblige» jelmondat ...

Ebben az egy Istent törhetetlenül imádó, tehát a felsőbb hatalmat és magasabb szellemi vezetést is tisztelő, de az embert és az emberi munkát mélyen megbecsülő, felmagasztaló, fenséges evangéliumban gyökerezik tulajdonképpen a *valódi* és *helyes demokrácia* fogalma; mert ez az evangélium, az ő istent imádó, érző és hívő ember Krisztusával jelzi előttünk legérthetőbben a *isteniesen, szerényen* és *békésen* működő, *építő* hatású demokratikus munkát!

Ebben az evangéliumban gyökerezik szerintem az emberiség *erkölcsi alapon* való boldogulásának szent gondolata – féltve őrzött örökös reménysége; mert *ember-alakban* állítja eléink az erkölcsiség fegyverével győző megváltót és a mai cinikusan frivol, operett-szerű irodalmunk és kritikuszaink megcáfolásául férfi agyvelőből származtatja azt az idealizmuson és erkölcsiségen alapuló, tiszta és eszményi törekvést, melyen a biblia szerint: még a halál fullánkja sem győzedelmeskedhetik ...

És e folytonos, lázas munkára ösztönző evangéliumban gyökerezik egyúttal mégis a *változhatatlanban* való megnyugvás eszméje az egész emberiségre nézve; mert egy utolsó percig küzdelemre teremtett, valóságos emberi élet befejezéséül vannak a hitnek ama megadást hirdető szavai szánva, hogy – minden jóhiszemű törekvés, minden ambiciózus küzdelem, vagy a testnek keserves

vergődése dacára – az Úr akarata teljesüljön mindenkor ... (Különben Jézusnak ezen utolsó sóhajszerű imájában van tulajdonképpen az ő *függő ember volta* az Istenséggel szemben a legvilágosabban kitüntetve!)

Az ilyen evangéliumban, vagyis mindnyájunk közös evangéliumának ezen felemelő hatású, megtisztult, dogmáktól és előítéletektől megszabadult belső tartalmában, – mely valóban úgy tűnik fel előttem, mint az összes egyházakban, vallásokban és szentkönyvekben rejlő igazságok erő kivonata, – okvetlenül kell lenni annyi jellemfejlesztő, reformáló vagyis nemcsak romboló, de ugyanakkor építő, civilizáló és lelkiismeretet felrázó erőnek, hogy azt elbizakodottság nélkül tartsuk nemcsak a jelen, de a jövő örökös és egyedülj fegyverének!

És majd ha e szent fegyver segítségével becsülettel megharcoltuk azt az elkerülhetetlen belső harcot, azt a különféle gyengeségeink ellen folytatott legnehezebb és legkritikusabb háborút, játszva és támogattatás nélkül fogjuk a *kifelé irányított munka helyességét is eltalálni*, mert hiszen ez szinte egy természetes következménye leend ama lelkünkben végzett *irtó és mégis alapvető* munkának, mely csak megpecsételi majd a modern filozófia azon állítását, hogy hiába van a külvilág iránti jóra való akarat és törekvés, ha előbb a lélekben fekvő *belső akadályokat*, melyek az akarat helyes irányba való terelését gátolják, el nem hárítjuk!

Arra a kérdésre, hogy de hát mi köze az evangéliumnak – e puritán öskönyvnek – a modern filozófiához, szabadjon nekem hivatatlan, egyszerű munkásnak ezt a merész feleletet kimondani: hogy az egész társadalom jövő boldogulása, az egész társadalom helyes irányba való fejlődése attól függ, fog-e az a jövőben több filozófiai műveltséggel bírni, mint a jelenben, fog-e az végre *logikusabban és észszerűbben* gondolkodni, mint a hogy eddig tette?!

Tökéletesen igaza van bölcsészetünknek, midőn azt

állítja, hogy a *hibás gondolkodás* a világ boldogulásának legveszedelmesebb ellensége és akadályja, mert hiszen csak ha már a gondolkodásmód *helyes irányba* lelt vezérelve, akkor érvényesülhet filozófiánk azon hatalmas alapgondolata is igazán, hogy csak az egyéni akaratnak kitartó fejlesztésétől várható a legfőbb előny; mert téves nézetek mellett, ferde irányban haladva, valóban üdvösebb a cselekvésre ösztönző akaratot – fejlesztés helyett – inkább elaltatni!

Már most ha arra gondolunk, hogy a jövő nemzedék nevelésére, fejlődésére nézve mekkora befolyással van az egyházi nevelés s nagyon is attól függ a nemzetek iránya, erkölcse, törekvése, ítélőképessége, hogy a társadalom milyen levegőben nőtt fel, milyen gondolatokat szívott magába, miféle elveket hallott legelső otthonában, akkor nem is olyan abszurdum az a kérdés, hogy vajjon az *evangéliumban*, mely elsősorban a nevelésre praedestinált *anyákat* és *tanítónőket* befolyásolja legjobban, felszínre van-e az *az ősz filozófia hozva.*, melynek csak szerencsés folytatását képezi bölcsészetünknek, mai rokonszenves, de a nők által nem igen kultivált ága és megtudja-e a jövő nemzedék számai a azt az »egy akaratot« teremteti, mely azután a filozófiánk szerint való fejlesztés által valóban csodát művelhetne egy nemzet érdekében.

Ha a vezető irányokat vesszük, melyek óriási befolyással vannak a nemzetek érzületeire és cselekedeteire s azzal tisztában vagyunk, hogy hiszen e „vezető” irányok is tulajdonképpen magának a vezetésre rászorult társadalomnak szülöttei és képmásai, akkor érezhetjük csak igazán, hogy az evangéliumnak mennyire a társadalomba kellene oltani az érett és *céltudatos* gondolkodásmódot, nehogy az általa szuggerált úgynevezett „vezető irányok” hatása csak *kártékonyán zúduljon vissza* az idegen befolyások által amúgy is eléggé sújtott magyar nemzetre.

Szabadjon e pontnál kissé megállni és eltérve tulaj-

donképpen tárgyamtól, hosszasan azt fejtegetni, hogy mit várhatunk attól a jövő országtól, mely e tiszta evangéliummal fegyverkezve, bölcsen tiszta látással és helyes logikával viszi ügyeit minden téren előre.

Lehet-e elgondolni, hogy egy *filozófiailag nevelt*, öntudatos és lelkiismeretes társadalom olyan irodalmat, olyan művészetet, sőt olyan zenekultuszt üzzön (mert hiszen a zene is különféle húrokat hozhat rezgésbe), mely minden nemesebb célt mellőzve, tisztán a felületes érzékekre akar hatni s az amúgy is üres élvezeteket hajhászó, könnyűvérű, *cél nélkül bolyongó* emberiséget, még tovább akarja ezen az úton vezetni?!

Lehet-e elgondolni, hogy egy öntudatos, bizonyos *célért* küzdő társadalom egyetlen rövid kis novellában, néhány sorból álló költeményben, egy miniature-festményben, vagy akár egy szimfóniában is igazán kedvét lelje s azt örömmel élvezze, ha a legbravúrosabb és legzseniálisabb kivitel mellett is nem sejtí, nem érzi abban azt az *alaphangot*, azt az *alap gondolatot* és irányt, mely a szüntelenül előtte lebegő célt kívánja szintén szolgálni...

Lehet-e elképzelni, hogy a „szecesszió” valaha megszületett volna, ha a társadalmak az igazság evangéliumával harcolva mindig és mindenben az igazságot, vagy legalább is az igazságnak halvány képét kívánták volna szimbolizálva látni, tehát az abszolút szép fogalmát akarták volna felállítani?!

Lehet-e elképzelni, hogy egy filozófiailag *érett* társadalom halomra és halomra gyűjtse az olyan szellemi produktumokat, melyek abszolúte semmire de semmire sem valók s legfeljebb a szerkezet ügyességében, a routine, a szín vagy a rímek és rithmusok merészségében található a legnagyobb virtus! Pedig egy jól megírt humoros, szatirikus novellában, mely elénk tárja az élet egy-egy ferdeségét, vagy egy komoly érzelmes versben, mely a szívre és kedélyre mélyen hat, ugyanannyi *ható* és *működő* erő van, mint egy száraz, okoskodó érte-

kezetben! Sőt a laikus közönség ebben a kelleme sebb és élvezetesebb, könnyen megemészthető formában sokszor észrevétlenül és öntudatlanul több hasznot húz, mint a fásztó tudományos előadásokból. Hála Istennek dicsekedhetünk is azzal, hogy úgy a férfi, mint női íróink között vannak hasonló iránymutatók, de – különösen a hírlapirodalmat tekintve – hányan?

Hiszen én nem mondom, hogy szépirodalmunk is határozottan rossz irányba vezetne bennünket, mert a néhány kimagasló és igazán kiváló munkásságot leszámítva, sokkal *erőtlenebb* is, semhogy egyáltalában *vezető-hatással* bírna, de hogy a mi ős filozófusunk és reformátorunk képletes mondására hivatkozzam: „Aki nincs velem, az ellenem van”; vagyis a ki nincs *határozottan* az igazság és erkölcs mellett, a ki nem vall *nyíltan* ezek mellett színt, a ki nem fog *őszintén* és *nyilvánosan* fegyvert ezek érdekében – ha nincs is direkte a rossz mellett – akaratlanul is *tagadó* állást foglal a jó ellen!

De hogy még e pontnál időzzem egy kissé, ha a társadalom ítélőképessége ki lesz teljesen fejlesztve, lelkiismerete fel lesz minden téren rázva, szóval az evangélium egyéniségfejlesztő ereje megtette híven kötelességét, nem gondoljuk-e, hogy magától összedől egy sereg rossz szokásunk, *hibás lelkiismeretből eredő, törvényileg szentesített intézményünk?! Addig falra hányt borsó szerepét játsza a mi szociális törekvésünk és temérdek erkölcsvédő egyesületünk, amíg a gyökeres bajt: a hibás vezető irányokból és erkölcsi fogalomból származó cselekedeteket és törvények hozását a logikus és logikát eredményező nevelés által ki nem irtjuk!*

Egy legutóbb hallott bölcsészeti előadáson nagy igazsággal fejtegette egyik tudós tanárunk, hogy milyen különös és veszedelmes jelenség az, hogy az egyéniségekből álló gyülekezetek *közvéleménye* vagy határozata ritkán felel meg a gyülekezetet alkotó egyesek

egyéni nézetének, hanem az együttes lelkesedés vagy felbuzdulás következtében, mintha valami idegen szugestió alatt állnának, sokszor *saját eszméikkel ellenkező*, egészen eltérő határozatot hoznak!

Ebből magyarázható a legokosabbnak tartott emberek együttes politikai, törvényhozási vagy egyéb tévedése. Vagy például egy sereg különben józan, szolid, illedelmes embernek egy csoportban való, úgynevezett „virtuskodásai”; bárgyú, félénk embereknek csoportba-erődésekor való lármás garázdálkodásai, tüntetései, ablak-beverései stb.

(Ki tudja, vajjon az egyházi zsinatokon megalkotott, *egyéni hittel ellenkező*, különféle merev dogmák nem ennek a természeti törvénynek köszönhetik-e életüket?)

Valamint érdekes volt az a része az előadásnak, mely ismét arra a tünetre mutatott rá, mikor a legtöbb esetben a „közvélemény”, a „nép ítélete”, a „nemzet véleménye” nem is a tömeg gondolkodásmódjának megnyilatkozása, hanem vagy a felsőbb, vagy az alsóbb rétegek egyik vagy másik vezetőjének visszhangja!

Hát bizony ezek elég szomorú dolgok és ha ez az állítás csakugyan igaz (már pedig sokszor tapasztalhatjuk, hogy igaz), még inkább kell hangoztatnom az evangéliumnak *egyéniséget s filozófiai megállapodottságot* fejlesztő feladatát! Mert szerintem az egyéniségnek a tömegben és csoportban való elenyészése, felolvadása – akár öntudatlanul, akár öntudatosan, más befolyás előtt meghunyászkodva történjék is az – mindenestre *gyenge kis egyéniséget* jelent s csak ingadozó, határozatlan véleményű és ítéletű, érvelésre képtelen emberek tulajdonságát képezheti!

Már pedig, a mint a világtörténelem fejlődéséből tudhatjuk, a világ sorsa az – és méltán – hogy ne az egyesek önálló, ellenvetést nem tűrő, esetleg zsarnoksághoz vezető véleménye domináljon, hanem a *tömörülések, csoportosulások, képviselőtestületek* lehetőleg elfogulatlan Ítélete uralkodjék; de micsoda garancia

az olyan tömegnek megnyilatkozása, mely a szilárd, öntudatos egyéniségek hiányával vagy teljesen *fejetlen*, vagy *másnak* a fejével gondolkodik és intézkedik. A milyen fenséges fogalom az *egyéniségektől*, valódi emberektől származó közvélemény, népitélet, nemzeti feljajdulás vagy lelkesedés, olyan borzalmasak az értelmetlen, rosszul neveli vagy éppen fanatizmusra hajló emberiség együttes, sokszor vérszomjas mozgalmai!

Innét datálódhatik bizonyára az a tévhit, hogy nincs nagyobb veszedelem a szabad eszmék és a szabadság hirdetésénél! Pedig nem a szabad eszme hirdetése hozza ránk a veszedelmet, hanem az a társadalom, mely e fenséges, nagy eszmére *éretlen* és érdemetlen népet nevel hazájának! Azért a legnagyobb abszurdum ma még a vezetés nélküli, úgynevezett „ideális” anarchizmusról még csak álmodozni is!

Ha valahol sürgősen szükséges az egyéniség evangéliumának fölállítása, szellemének, eszméinek szét-hordása, az elsősorban a mi hevülékeny, könnyen és mindenért lelkesülő, eleven vérű magyar fajunknál ajánlatos, hogy egyszer már kivívjuk magunknak – úgy az irodalomban mint a művészetben, művelődésben – a biztos és határozott irányt, nehogy mindig és mindenben idegen, gyengeerkölcsű befolyásokra szoruljunk.

Ámbár a magyar faj – eredetileg – inkább különálló, lobbanékony természete mellett is határozottan egyéniségyszerű típus volt valaha, melynek, mint látjuk, még ősi zenéje is egészen egyéni, más ízű, szorosan a magyar típushoz, a magyar *lélekhez* van fűzve, a mint azt nemrégén kitűnő írónk: Herczeg Ferenc gyönyörűen kifejtette! Miért is olvasztanék tehát erővel a temérdek idegen, orfeumszerű vonásokat úgy az irodalomba mint a művészet és művelődés minden ágába?!

Hiszen tudtommal a magyar faj sohasem inklinált azelőtt a francia vagy más nemzet léhaságaira, ízlés-

jelen szokásaira, mert még a legféktelenebb mulatozás között is mindig megtartott egy bizonyos méltóságteljes, borongós, mélyebb vonást, a szó teljes értelmében „sírva vigadott” ..., mintha a legmámorosabb mulatozás perceiben is a *filozófus* lélek *hamleti* töprengése szabott volna határt jókedvének ...

Úgy irtózunk és félünk a „kozmpolita” szótól és fogalomtól, miért tűrjük hát e kozmpolita-ledérségnek és cinizmusnak minden téren való hódítását?!

Ha pedig tévednék – a mit nem igen tudok elhinni – és a magyar faj ősi vonása nem az a nemes, egyenes és önérzetes produktum volna, mint a milyennek azt a világtörténelemből és a régi, kedves legendákból ismerjük s csakugyan vérében volna e léha, cinikus, vígszínházi hang és modor, akkor ne sajnáljuk ez ősi vonást irgalmatlanul kiirtani belőle; mert a míg *ez a hang* vonul végig társadalmunk magánéletén, addig az is mindig kérdés marad, hogy vajjon a nyilvános, *nagy* és *fontos* szereplésnél megtalálja-e az azt a szokatlan, sőt előtte *ismeretlen erkölcsi alapot*, mely nélkül pedig maradandó és értékes sikert nem igen fog elérhetni soha.

És ha esetleg egy-két külföldi irány képviselné a jobb erkölcsöt, több igazságot vagy a logikusabb életet és gazdálkodást, úgy hadd jöjjön hát minél több oldalról a gyűlölt kozmpolita-áramlat; mert mégis csak inkább „kozmpolita” erkölcsössel és igazsággal viruljon fel szegény hazánk, semhogy „ősi magyar” örökséggel sülyedjen az fokról-fokra lejjebb – a saját társadalma által megásott sírja felé!

Majd azután, ha már a *megtisztult, felemelkedett eszmék* következtében tántoríthatlan, erős alapzaton fogunk állani és nemzetünk egy *eszményi munka* fáradhatatlan evangéliumán fog újjáépülni, akkor, de *csakis akkor* verhetjük ismét önérzetesen a mellünket, hogy mi csakugyan egy külön, genialis országnak, a *magyar hazának* vagyunk patriotizmustól hevült gyermekei!

Hogy legvégül ismét az ősz-filozófust: a „megváltó”-t szólaltassam meg, hiszen a mint az evangéliumban látjuk, Jézus már 2000 év előtt mutatott arra a filozófiai igazságra, hogy minden oly «növényt» – akár *hazai* virág legyen az, akár sem – melyet nem a teremtő „plántált”, vagyis nem az *igazságot* szolgálja, irgalmatlanul ki kell „gyomlálni” ...talán mert ezekből nőnek idővel ama bizonyos bibliabeli „fák”, melyek „jó gyümölcs” hiányában előbb-utóbb úgyis „kivágattatnak” és „tűzre vettetnek” ...

Én hiszem teljes lelkemből, hogy a mi szabadelvű vallásunk, magának Krisztus Urunknak ezen egyszerű evangéliuma – akár mint filozófiai akár mint egyházi irány – az a hatalmas „gyomláló” kéz: vagyis a mai modern nyelven szólva, az az *akadályhárító*, hályogot oszlató erő, mely helyes irányba tereli és megacélozza egyúttal az emberiség akaratát, örök és szétbonthatatlan, a *végtelenségig nyújtható* kapcsot teremtve a tudományos felfedezések folytonos *haladása* és # az istenség változhatatlan, *mozdulatlan* nagysága között. Valamint hiszem teljes szívemből, hogy ez a tiszta evangélium az az egyedüli, békét eszközöző *világfegyver*, melynek Isten akaratából előbb-utóbb az összes *öldöklő* és *pusztító* fegyverek valamint az összes bizonytalan és kapkodó, apró munkák fölött dicsőségesen győzedelmeskedni kell!

És ha áll Magyarország egyik nagynevű ősz tudósának és bölcselőjének: Bodnár Zsigmondnak ismeretes és népszerű teoriája, mely szerint az idealizmus és realizmus folytonos váltakozása folytán a hullámverés mindig vissza- és visszavet bennünket a haladásban és ezen végzetzerű körforgás útját állja némileg a mi ambiciózus, magasba kívánczó keresztény törekvésünknek, *akkor szükséges* csak igazán az *akarat evangéliumának* sürgős felállításán dolgozni; hogy bebizonyíthassuk mi keresztény munkások azt a tényt, hogy ha az igaz és logikus „hit” *vasakarattal* van párosulva, nemcsak „hegyeket”,

hanem még a természeti törvényeket is kimozdíthatja helyéből ...

És ha nem is kerülhetjük ki a *visszaesésnek* világtörténelmileg is megpecsételt szomorú törvényét, ezen *megingathatlan* erkölcsi talapzaton álló és eszmékben folyton *emelkedő*, úgyszólván *előre törtető* evangélium biztosítja majd számunkra azokat a *biztos kézből és erős alaptól kiinduló* apró lökéseket, melyek az égi testek, a bolygók örökös körforgása dacára is mindig *előbbre és előbbre* viszik az összes naprendszereket ...

Mert valamint semmiféle *szellemi* törekvés megcsontosodott *valláserkölcsi* alap nélkül nem fog soha célhoz vezetni, ugyanúgy a valláserkölcsiség *helyes* fogalmát és az erkölcsiség rendíthetetlen *megállapodottságát*, viszont csakis az eszméknek merész, félelem nélküli tisztázásával *minél magasabbra való emelésével* fogjuk elérhetni! És e két különböző erőnek szerencsés harmóniája alapítja majd meg azt az igazi nagyszabású és *gyökeres szociális munkát*, melynek legfenségesebb szimbóluma és leghathatósabb *fegyvere* mindenkor az *evangélium* marad!

A modern kereszténység missziója a XX. században.

(Felolvasás a budapesti Dávid Ferenc Egyletben.)

A mai forrongó, dolgozó, szociális érzéstől és lelkiismerettől áthatott korszakban, midőn a társadalom majd minden rétege megmozdul, hogy embertársának hasznát munkálja, méltán foglalkozunk azzal a gondolattal, hogy vajjon a mi unitárius egyházunk és Dávid Ferenc Egyletünk miféle missziót teljesít a XX. század lázas küzdelmeiben?! S a többi nagy és jól szituált egyesületek, jótékony intézmények szociális munkásságát tekintve, tesz-e a mi vallásfilozófiai egyesületünk folytonos eszmehirdetésével és teoria-hangoztatásával szolgálatot a közjónak?!

Mélyen tisztelt Hallgatóság! Nem először hangoztatom én itt azt a gondolatot, hogy talán sohasem szükséges annyira az eszme és helyes teoria hangoztatása, mint éppen a munka áldásos idejében! A munka idejében, midőn minden lelkiismeretes ember lelkesedik, hevül és dologhoz lát, csakhogy nagyon sokszor minden előzetes munkaterv nélkül vagy – a mi szintén bontó hatású – ki-ki saját privát látóképességét, korlátozott munkakörét véve csak figyelembe, a munkát elszigetelve, saját irányának alárendelve végzi, melynél fogva sokszor egymásnak ellentmondó munkák származnak s azon munkások, kiknek egy szívvel és egy akarral kellene a közös cél felé haladni, kasztokra, külön csoportokra, sőt akárhányszor ellenségeskedő táborokra oszlanak!

Hogy ez az állapot mennyire árt a közös, szent célnak, azt – ha azzal tisztában vagyunk, hogy csak az együttes, békésen egyetértő, szociális munka vezethet célhoz – szükségtelen vázolnom.

A modern unitarizmus s ennél fogva a mi Dávid Ferenc Egyletünk, a reformáció teljesen kifejlődött szelleme folytán, abban a szerencsés helyzetben van, hogy nem egy konfesszió, nem egy dogmákon alapuló vallásforma hirdetésére teremtett, hanem az Isten és az ember egyetemes egységét hirdetve, a vallásosságot pedig a lelkiismeretes szociális munkában találva fel, minden vallást vagy filozófiát, minden felekezeti felfogást mint egyéni hitet tisztelve és megbecsülve, a különböző nézetű embereknek szociális munkában való üdvös egyesülését és egyetértését sürgeti s templomunkban a különböző vallásfelekezetűeket nagy örömmel üdvözli!

E nézetem szerint fontos misszió kívül tanainknak józan és mégis idealisztikus iránya, a mai szélsőségekbe eső korszakban, szintén missziószámba megy!

Nagyobbrészt két irány áll a közös munka dacára egymással szemben! A teljesen konzervatív szellem, mely a tudományos haladást, szabadságot, mint az erkölcsi munka megakadályozóját és a vallásos érzés ellenségét tekinti – és a teljesen materialista és atheista felfogás, mely viszont a valláson alapuló erkölcsi törekvést és istenérzést tartja a tudományos felfedezések, valamint a haladás és szabadság ellenlásának.

A modern unitarizmus, mely lassanként tökéletesen megtisztult a dogmatizmustól, e két egymással ellenségeskedő iránynyal szemben azt az örvendetes közép-utat jelképezi, mely hódolva a tudománynak, haladásnak és szabadságnak – éppen ezektől várja a legmagasabb erkölcsi fejlődést és a legtisztább és fejlettebb istenérzést. Vagyis *hisz* a haladásban és szabadságban!

Szabadjon e pontnál kissé megállni! Mi is tulajdonképpen a haladásban és szabadságban való hit? Hiszen

egy bizonyos tekintetben még a konzervativizmus is hisz e két fogalomban, amennyiben egyes dolgokban és egyes esetekben elismeri üdvös, sőt nélkülözhetetlen voltukat s csak éppen a mélyebb lelki életet és a vallásos áhítatot félti tőlük; a materializmus meg éppen hisz a szabadságban, hiszen ennek szent nevében hirdeti az atheizmus jövőjét, valamint az értelem haladására és fejlődésére támaszkodva tagadja többnyire a felsőbb eredetű, abszolút igazság és abszolút erkölcs létezését s ennél fogva a céltudatos és *rendeltetés szem* erkölcsi emelkedés és tökéletesedés létezőségét. Tehát hisz a szabadságban, még pedig mint *végcélban* és mint az elérhető legtökéletesebb jóban!

Mélyen tisztelt Hallgatóság! Engedjék meg, hogy e kétféle hit fölé emeljem és teljes erőmből kidomborítsam az unitarizmus szabadság hitét, mely mindkét iránynál tovább lát és sem nem fél a szabadságtól mint valami pusztító erőtől, de azért a haladást és fejlődést nem magáért a szellemi szabadság-eléréseért tartja csak kívánatosnak, hanem magát e szellemi szabadságot is csak mint fegyvert és eszközt tekinti a legfőbb jó: az erkölcsi tökéletesedés elérésére és a legfőbb Igazság megismerésére!

Mert szerinte minden nemes irányban történő reformáció és fejlődés isteni rendeltetés s ennél fogva alantas materializmusra vagy rideg atheizmushoz rendeltetés-szerűleg nem vezethet!

Ez az unitarizmus hitvallása és ebben áll különleges álláspontja és missziója a XX. században.

És ha jól meggondoljuk a dolgot, nincs is más választásunk, mint feltétlenül elfogadni e különleges hitet és ez irányban hajtani meg zászlónkat a szabadság és fejlődés magasztos gondolata előtt; mert ezeknek jogos, törvényszerű, sőt – kulturális szempontból nézve – nélkülözhetetlen létezését letagadni a XX. században már lehetetlenség! Ha tehát ragaszkodunk – pedig ragaszkodnunk kell – egy magasabb, isteni esztétikán

alapuló erkölcsi haladáshoz, úgy e két fejlődésnek (a szellemi és valláserkölcsi haladásnak) karöltve kell szemünk előtt járni!

De hogy e törekvés nemcsak a XX. század politikája, hanem egy valóságon alapuló theória, mutatja a XX. századnak haladás és szabadság hozta erkölcsi munkája, mely határozottan egy magasabb szellemi fejlődés produktuma. Nem az erkölcsi tökéletesedést észleltük először, hogy azután politikából hódoljunk a szabadság szellemének, hanem határozottan e folyton fejlődő korszaknak meglepően szép gyümölcse e mostani erkölcsiekben dolgozó munka. Méltóztassanak csak megfigyelni, dacára, hogy úgy a konzervativizmus, mint a materializmus tagadja, hogy a haladás és szabadság igazi vallásos áhitatra és valláson alapuló erkölcsi érzésre ösztönözze az emberiséget, a most megindult lázas és energikus erkölcsi munka, mely az Isten és a vallásos érzés nevében követel új rendet és új törvényt, mindenütt, még az orthodox-egyházban is a haladás és szabadság lelkének leszállásától és áthatásától ered! És ha ez a mindhangosabbá váló, de szereteten alapuló követelés ma már nem talál süket fülekre, hanem hasonló szeretettel találkozik, ezt is a szabadság szent lelkének köszönhetjük.

Minél erősebb és szélesebb kihatású erkölcsi munkát tapasztalunk valakinél, annál feltűnőbb az illető szabadságtól áthatott és megtisztult szelleme, mely néha szinte *öntudatlanul* és *ösztönszerűleg* jelentkezik, sokszor a legjobban körülépített munkatéren is...

Magyarország egyik legnagyobb egyházi szónoka – ki a legfeltűnőbb erkölcsi reformáció híve – csak nemrég jelentette ki egy szociális kurzus alkalmával, hogy *hisz* a fejlődés szent törvényében. Örül, hogy túl vagyunk a középkoron s az ezt követő korszakokon; örömmel gondol a XX. század tovaszállására is... mert ő mindig jobbat, szebbet és magasabbat vár a szellemi megnyilatkozásoktól! Mi más ez, mint a hala-

dás, szabadság és fejlődés *igazi* hatása, az *igazi*, e hatást befogadni tudó és akaró emberre?!

S mi az unitarizmus? A fejlődéstannak valläserkölcsei alapon álló híve, magyarázója és korszakról-korszakra következetes kísérője!

E fejlődés-szülte reformáció egyik legnagyobb vívmánya az *ember-Jézus*; vagyis e fenséges alaknak a legendák köréből való merész kiragadása és a világtörténelem, és szociális munka számára való átadása. Mi eddig tanulmányoztuk az ó-korból Solont, Socratést vagy Aristotelest, az újabb korból Ruskint, Tolstojt vagy Kiddet, de a világ egyik legnagyobb szociális munkását nem mertük mindennapi munkánk érdekében bolygatni, nehogy levonjuk őt arról a magaslatról, melyre az egyház tette őt!

Pedig van-e nagyobb magaslat a világon, mintha a tökéletesen eltalált emberi és szociális munka úgy felmagasztal valakit, mint egy Jézust? S mégis a világ elhithetve magával, hogy e név csak e profán világi életben és küzdelmen kívül érvényesülhet mintegy meddő áhítat tárgya, úgy elszokott tőle lassanként, hogy megtörténik íme az a tragikomikus eset, hogy a *demokratizmusból* és *szocializmusból* – a világ legjogosabb mozgalmából – nagyon sokszor éppen a főalapító és ennek *békés fegyvere*: a szeretet, türelem és a felsőbb hatalmak iránti jóakaró és elnéző tisztelet marad ki teljesen!

Sőt Jézus és az ő *humanisztikusán* demokratikus vállalása nagyon gyakran mint ellenség tekintetik a szociális munkások előtt!

Nos hát, az én szerény véleményem és törekvésem szerint a mi misszióink az, hogy a XX. század szocializmusának és demokratizmusának visszaadjuk a népből származó ember-Jézus türelmes és békés emberi munkáját, az ő hatalmas szociális terveivel és összes békefegyvereivel együtt! Hogy visszaadjuk Jézust az egész

világnak és hozzáférhetővé tegyük másvallású munkatársaink és testvéreink számára is!

Mert a hogy *mindnyájunké* egy Mózes; egy Konfucius, vagy a most felfedezett Laoce bölcelete, ugyanúgy *mindnyájunké kell* hogy legyen egy Jézusé is! Valamint Mózes tízparancsolatán épül fel az egész erkölcsi világ, ugyanúgy *mindnyájunk* számára adatik az a lelki magaslat is, a hol már egy Jézus *hegyi* beszéde kezdődhetik...

Ha igaz az a mondás, hogy a művész hazája széles e világ, akkor ennek a legfenségesebb, istentől ihletett művésznak, ki a világ *legnagyobb* művészetét: az *élni és halni* tudás keserves művészetét fejlesztette a legnagyobb tökéletességre, határokat szabni lehetetlenség!

Ennek az alaknak világtörténelmi hőssé és a XX. század akaratnevelésében egyik fővezetővé kell válnia. Mert nincs olyan modern filozófus a világon, a ki jobban megmagyarázhatná és igazi példával bizonyíthatná, hogy igenis, minden természetellenes miszticizmus vagy predestinációszerű beavatkozás nélkül *van* akaratnevelés, *van* emberi tulajdonságok hősies legyőzése, *van* következetes kitartás a kitűzött cél elérésére és végül *van* kétségbeesés leküzdése; valamint a legnagyobb szorongatások és kétségek dacára *van* halálmegvetés és *van* egy örök igazságban való örökös reménység!

Azt szokták mondani, kik a legjobb hiszeműségtől és legtisztéletreméltóbb vallásosságtól vezéreltetve veszedelmesnek tartják Jézusnak a világtörténelembe való hozását, hogy nincs is szükség a nagy emberek emlékének sokasítására; volt nekünk és van is elég nagy emberünk a világon és ezek eléggé kimeríthették már az emberi nagyságot és tökéletességet...Nekünk Jézusra, mint Istenre van szükségünk!

Mélyen tisztelt Hallgatóság! Istent ma már nem adhatunk a világnak, ő *magától* jelentkezik a leg-

tisztább és legidealisztikusabb formában századunkban; úgy a hogy Jézus megjövendölte: lélekben és igazságban, kizárólagosan sem nem az egyik, sem nem a másik templomban, hanem a nagy mindenség ébredező lelkiismeretében és munkájában. De ha egy nagy emberrel megtoldhatjuk a világtörténelmet azok számára, kik az illető eszméjéhez és munkájához másképpen hozzá nem férközhetnek, vétek lenne a mai forrongó szociális munkától görnyedő világtól csak *egyetlenegy* példányképet és útmutatót is elvonni.

Minden nagy embernek más-más a kiválósága és más-más az ereje. Mi egyet sem nélkülözhetünk ma már közülök! Ismétlem, a mai világ egyik fő jelszava – mint a szociális kérdések békés megoldója – nevelni az akaratot! Ezt hangoztatja a katholicizmus, ezt hangoztatja a szabadelvű filozófia. És ebben az akaratnevelésben, mint már említettem, utolérhetetlen Jézus! Szerintem még Socrates is – ki szintén a legfeltűnőbb akaratnevelést produkálta az ó-korban – messze marad mögötte; nem mintha ugyanazt az eredményt saját magánál el nem érte volna, hanem mert ő nála megkönnyítette a helyzetet kimért, örökösen, bölcselkedő természete, flegmatikus, talán, ha nem is ridegebb, de nyugodtabb lelke, melynek nem került akkora áldozatába akaratának folytonos trenírozása. Hanem e változó érzelmű, könnyen elcsüggedő, viszont idealisztikusán exaltait, csupa tűz és lánglelkű hősünknel jelentkező *szisztematikusan kérlelhetetlen akaratnevelés* szerintem nemcsak korszakának, de az egész *örökkévalóságnak* egyik legnagyobb csodája! S tőle, mint embertől, ezt a fenomenális érdemet és erőt megvonni és ezen erőt a XX. században *megkötni* és *passzív* szerepre kényszeríteni nemcsak rossz politika, de szinte kegyetlenségnek tűnik fel előttem és méltóztassanak nekem megbocsájtani – *merényletnek* a szabad akarat isteni törvénye ellen.

A legtöbb szociális munkás elérve saját lelkének

magaslatát és hirdetve ezen akaratnevelés kötelességét, megáll'e pontnál, mint a ki bevégezte kötelességét. Jézus azok közül való volt, kik *tovább* fejlesztették az akaratnevelés művészetét! Midőn már a lélek a legmagasabb tökélyt érte el, tehát a legjobban eltávolodott, sőt a legnagyobb mértékben elidegenedett a bűntől, *akkor* kényszerítette lelkét, elnézéssel és szeretettel *visszahajolni* a legförtelmesebb bűnt követő emberhez s míg egyik kezében a világosság fáklyájával haladt az előtte lebegő ideálisan tiszta cél felé, a másik kezével nemcsak a bűnösöket simogatta, de még mintha magát a bűnt is takarni igyekezett volna véghetetlen humanitásában! De csak ott és oly esetben, a hol *már* vagy *még* nem lehetett segítségre és tisztításra gondolni! Inkább takart, inkább emelni igyekezett egy félszeg állapoton, semhogy addig is, *míg a gyökeres fordulat ideje bekövetkezhetett*, megvetésével pecsételte volna meg egy-egy állapot súlyedt és alantas voltát! A hol tehette, ostorhoz nyúlt és irgalmatlanul nekivágott; a hol ez lehetetlen volt, ott keserves szívvel egyengetett és simított – de egyet sohasem cselekedett; a bűnt, mint „bűnt” egy percre meg nem pecsételte volna jóváhagyásával, valamint discrète szemhunyással *tétlenül* felette soha napirendre nem tért volna ...

Ebben volt utolérhetetlen Jézus Krisztus és ezt – a szociális munka számára nélkülözhetetlen, mondhatni isteni harmóniában jelentkező kettős tulajdonságot – nekünk, mint *halandó embertől*, mint *szociális munkástól* kell eltanulnunk!

Mert mélyen tisztelt Hallgatóság, valamint az akaratnevelésnek ez a második stádiuma a legkeserveesebb és legnehezebb – mert szerintem sokkal könnyebb a bűnre hajló lelkei egy tisztult légkörbe felemelni *mint az ideálisan megtisztult lélektől jóakaratot és kötelességszerű munkát kicsikarni a legförtelmesebb légkör iránt is* – ugyanúgy szent meggyőződésem, hogy az élet rettenetes nehéz művészetét csak ezzel az

erőszakos *második* akaratneveléssel lehet következetesen és *hasznosan* végig folytatni . . .

Csak még egyet szabadjon kiemelni az ember Jézus hatalmából, hogy a mi missiónk jogos voltáról tovább beszélhessek.

Ez az a fanatizmus, melylyel ő saját munkájában hitt és mely fanatizmus képessé tette őt hatalmas művének teljes befejezésére! A mint a világtörténelemből láthatjuk, a fanatizmus volt mindig a világ mozgó ereje; még pedig úgy *hátra*, mint *előre*! Mert óriási különbség van fanatizmus és fanatizmus között. A milyen vészes és romboló hatása van az egyik fanatizmusnak, olyan nevelő és fejlesztő hatása van a másiknak.

Talán úgy különböztethetjük meg e kétféle fanatizmust, hogy a konzervativizmus szülte és a szabadsághittől vezérelt fanatizmus! Ezen utóbbi jézusi fanatizmus nélkül lehetetlen szociális munkában célt érni, mert ha minden egyes szociális munkás fanatikusan nem hisz saját munkájában, mint a szabadság és fejlődés hozta isteni és törvényszerű munkában, melylyel előbb-utóbb diadalmaskodnunk kell – lehanyaglik ereje a küzdelemben és nem bír az ellenséges áramlatok között előre és keresztül törtetni!

Nagyon könnyű egy felvilágosodott szellemű, de az igazi altruizmustól távol álló embernek egy Schopenhauer vagy Spencer atheista filozófiáját vinni a közös harcba és azzal tetszelegni magának, hogy milyen fenséges és hatalmas dolog minden remény, minden igazságszolgáltatás, minden jutalmazás nélkül fáradni a közjóért. Igaza van az illetőnek, fenséges dolog lehet ez a tudat *magunkra nézve*, különösen ha elég jól megy a sorsunk és e drága; keserves világban is fűtött szodákban, egészségben fogyasztthatjuk el a méregdrága élelmi cikkeket!

De, mélyen tisztelt Hallgatóság, ezzel a filozófiával *szembe kell* állítanunk vallásalapítóink filozófiáját, még pedig direkte mint *filozófiát*, mely mélyen járó altruiz-

musával. Istenhitet követel tőlünk – *embertársaink* számára! Mert a magam részéről lemondhatok nagylelkűen istenről és igazságról, de *nincs jogom* lemondani embertársaim iránt való tekintetből! A magam részére megnyugodhatom, hogy nincs igazság, nincs elégtétel a világon – de *követelem* az Istent felebarátom számára, *követelem* az igazságszolgáltatást mások kinszenvedéséért és mások nyomorúságának enyhítéséért!

Nagyon tisztellem Schopenhauer és Spencer felvilágosodott szellemét és félelemnélküli bátor lelkét, de egy szemernyi a jézusi vagy mózesi altruizmusból magasan fölötte áll-e teoriáknak. A szociális munkában és annak megváltó erejében való hit csak akkor gyökerezhetik meg bennünk, ha e munkákat vezető szabadakaratot, fejlődést és haladást, mint rendeltetészerű isteni eszközt tekintjük; a mit pedig szociális munkával meg nem gyógyíthatunk, azt a gyógyulást magától az abszolút igazságtól előbb-utóbb elvárjuk. Mert az igazi altruizmustól vezetett munkás csak úgy bízhatik saját munkájában, ha cserében e fáradtságos, sokszor célhoz nem vezető, *másokért* való munkáért egy felsőbb támogatástól várja az új erőt és új kitartást és ettől követeli a végmegoldást! Ez a folyton meg-megújuló szövetség az emberiség és az Istenség között. Mert meddő, célnélküli kergetősdit játszani az embereknek a XX. században már sem nem időszzerű, sem nem virtuos!

Ha pedig a materialisták szerint is van törvényszerű célja a szellemi és erkölcsi fejlődésnek, akkor már – logikus következtetésképpen – az Isten és szellemi erő eszméje felé tartanak, mert ez az álláspont már egy felsőbb, az anyagon *kívül* álló tervszerűség elismerése, mely magából e tervszerűséget és akaratot kizáró anyagból és ennek öntudatlanul nyilvánuló erejéből, mint egyszerű evolúcióból aligha származhatik!

A legnagyobb ellentmondást tapasztalhatjuk a pozi-

tivisták azon filozófiájában, mely szerint Isten vagy különálló szellemi élet nincs, mert minden csak az anyag; a szellem vagy erkölcsi fejlődés pedig csak az anyag szülte evolúción alapszik és mégis több helyen *úgy* fejezi ki magát egy-egy nagy tudós, hogy *magának* az erkölcsi fejlődésnek *célja az emberiség boldogítása* és leghatalmasabb eszköze a szeretet!

Hát szabadjon nekem egyszerű tudatlan és laikus halandónak azt kérdezni e magas szellemektől: hogyan lehetséges az, hogy az anyag és evolúció szülte, öntudatlan, gondolat nélküli, pusztán a szellem nélküli természeti törvény adta fejlődésnek *gondolaton alapuló, logikus célja legyen*, mely az embereknek *szereteten alapuló boldogulását kívánja szolgálni?!*

Mi köze az anyagnak és gondolatnélküli erőprodukciónak az emberek boldogulásához és pláne a szeretet isteni törvényéhez? Mi köze az eszme nélküli evolúciónak a legmélyebb gondolaton alapuló szociális érzéshez?!

Vagy ha ez csak egy öntudatlan ösztönszerű rendeltetés a szocializmus szolgálatára, mint akár az állatvilágban jelentkező közhasznót szolgáló különféle ösztönök, mint a madarak fészekrakása, a méhek méz-készítése stb. – *ki* vagy *mi* adja ezt a feltűnő csodát, hogy még az öntudatlan, akaratlan gépies munka is szociális célt szolgál?! Az értelmet, logikát és minden tervszerűséget nélkülöző anyag?! Vagy az anyagon kívül álló – semmi?

Csodálatos, hogy némely filozófia milyen bizonytalan logikával bír.

Tehát nekünk a magunk filozófiájára, mint nagy emberektől származó filozófiára van szükségünk! Mert ha azt legendákkal vagy egyes felekezetek dogmatikus nézeteivel kapcsolatosan hirdetjük és nem tudjuk a hagyományt a valóságtól elválasztani – végünk van a tudományyal szemben! Mert ez inkább elveti logikus alapon álló igazságainkat, csakhogy a természeti tör-

vényekkel és tudományos haladással összeütköző dogmákat el ne kelljen fogadni!

Minél kevesebb misztériumot a XX. században! Elégedjünk meg azzal az *egyetlen* és *örök misztériummal*, mely úgy is kipusztíthatatlanul a lelkünkbe van oltva, ez az egyedüli misztérium a világon, mely nem a sötétséget, nem az elmaradottságot, hanem az örök világosságot és az örök haladást szolgálja!

Én már annyi fenséges, az ég felé kívánczó gondolatot, annyi nemes és igaz tervet láttam a körülötte uralkodó sötét miszticizmus miatt eltörpülni és e föld szülte miszticizmus sűrűbb ködétől befolyásolva, mindig csak az alsóbb régiókban maradni, hogy már tisztító, világosító és *emelő* tulajdonságánál fogva is misszióknak tartom a modern kereszténységet az orthodoxiával szemben.

De, hogy visszatérjek Jézus szociális munkájára, még a legmodernebbnek látszó törekvések is, mint a nemes irányban fejlődött feminizmus és a coeducatió kérdése (a fiatalság együttes nevelésének eszméje) megtalálható, mint csira a jézusi szocializmusban és a mi fő, határozottan példát mutat arra nézve, hogy *a nemes szocializmus méltatlan fegyverekhez soha sem nyúl* és mindig a *szellemi forradalomtól* és *erkölcsi reformációtól* várja a megújodást!

E karácsonyi hétben a közeledő szent ünnep hatása alatt, teljes lélekkel és szívvel hirdetem-e szabadelvű kis templomból az ember-Jézus áldásthozó újjászületését!

De nem hogy egy elszigetelt felekezeti eszmét teremtsen, nem hogy egy arisztokratikus távolságban elkülönözze magát, hanem hogy oda sorakozzék a többi vallásalapító mellé és kezet fogva ezekkel, előljárón abban a logikus és altruisztikus filozófiában, mely felett a *poklok kapui* sem győzedelmeskedhetnek!

Hiszem teljes lélekből, hogy valamint el kell jönni annak az időnek, midőn nem maga a szabadság és

haladás lesz mint a *hit tárgya* tisztelve, hanem csak a cél elérésére való isteni eszköznek lesz tekintve, ugyanúgy el kell jönni annak a világos korszaknak is, midőn nem maga Jézus lesz az imádás tárgya – mely gondolat a magas keresztény filozófiával nem is egyeztethető össze – hanem saját mélyértelmű szavaival élve, csak az „út, az igazság és az élet”, mely az istenség megismeréséhez és a végcélhoz vezet.

És valamint missziónk, hogy a XX. században a szabadságban, haladásban és fejlődésben való különleges hitünket hirdessük, ugyanúgy az egyetemes szociális munka iránti kötelességünk, hogy a XX. század forrongó, szélsőségekre hajló, de ösztönszerűleg az igazságot és erkölcsi tökélyt kereső korszakában e másik különleges hitünket is: az *igaz szocializmus Jézusát* is nyíltan és nyilvánosan hirdethessük.

Mert nem tudom legyőzni azt a meggyőződést, hogy embernek hirdetve Jézust és a többi próféták mellé állítva őt, a felekezeteken *jelül álló* egyetemes vallást: az egy akol és egy pásztor fenséges fogalmát szolgáljuk!

Nem tudom legyőzni azt a hitet, hogy csak az egy Isten hiten: az *egy pásztoron alapuló*, korszerűen felvilágosodott, egyetemes gondolatokban összpontosuló eszmék egyesíthetők faj- és valláskülönbség nélkül *oly munkában* az embereket, hogy szeretettel és tisztelettel eltelve egymás iránt, békés összhangban haladjanak a közös cél felé.

Ezt az eszmét szolgálja az unitárius egyház és a Dávid Ferenc Egylet is – és a mennyiben híven kitar-
tanak ez eszme mellett, egy bizonyos missziót teljesít mindkettő a XX. században.

Unitárius nők világa.

(Felolvasás a kolozsvári Dávid Ferenc Egyletben.)

Miután azon megtiszteltetés ért, hogy ezen felolvasásra lettem felszólítva és próbakép először írtam le felolvasásomnak címét, őszintén megvallva, kissé gondolkodóba estem az „unitárius” jelző felett. Hát még mi is *felekezetekre* oszszuk a lelkek világát, mintha bizony a mai felvilágosodott korszakban szabad lenne különbséget tenni unitárius, katolikus vagy református nők világa között és nem éppen mi unitáriusok lennénk arra hivatva, hogy ne *válaszfallakat*, hanem minden tekintetben *egységet* hirdessünk!

De éppen ennek a töprengésnek lett az a következménye, hogy újból és újból leírtam a nekünk oly sokat jelentő kedves „unitárius” szót, mindig jobban meggyőződve arról, hogy ennél tágabb fogalmú, a félvilágosodottságot és korszellemet jobban kifejező jelzőt úgy sem találhatnék sehol; mert az én felfogásom szerint itt nem az *elnevezés* ered az *felekezettől*, hanem inkább a mi áldott vallásunk van abban a kellemes helyzetben, hogy ezen, korunknak megfelelő *egység* hirdető nevet méltán megérdemli.

Ha tehát én *unitárius nők világa* cím alatt az *unitarizmust* jelölöm ki, mint vezető csillagunkat, minden törekvésünknek, cselekedeteinknek egyedüli zsinórmértékét és az *unitárius szellem* terjesztésére buzdítom nőinket, akkor szerintem nem a sokszor és méltán elítélt *felekezeti szellemet* szolgálom.

A mai liberális világban, ha vallásról van szó, „szabadelvű” ismerőseim ajkairól rendszeren háromféle kü-

lönböző véleményt hallok. Az első vélemény azt hangoztatja, hogy a mai felvilágosodott korszakban vallással előhozakodni vagy éppen *foglalkozni* egyáltalában nem szükséges, mert úgy sem veheti azt manapság komolyan már senki. A másik – szintén szabadelvűnek tartott állítás – éppen megfordítva, egyformán figyelmünkbe ajánl *minden* vallást, nagylelkű liberalizmussal hangoztatva, hogy mindegy, akármelyiknek befolyása alatt állunk és neveltetjük gyermekeinket, a fő, hogy azt őseinkhez méltón, lelkiismeretesen megtartsuk és hűségesen kultiváljuk. A harmadik vélemény azoké a gondolkodó, de közönyös lelkeké, kik elismerik ugyan, hogy van egy felekezeteken felül álló, a lelkekben és szívekben lappangó *közös* vallás, mely észrevétlenül szétágazik az egész világon és a felekezeteknek önkéntelenül szétválasztó hatása ellenére, *egymáshoz* láncolja, összeköti az érző művelt embereket, de meg van róla győződve, hogy miután ezt tudomásul vette, egyúttal már eleget is tett gondolkodó emberhez illő kötelességének; mert a nagy tömegnek, főképpen a *népnek*, úgy is egy minél bigottabb, fenyegetőbb vallásra van szüksége, hogy/legyen mitől félni.

„Felolvasásomnak az volna tulajdonképpeni célja, hogy megpróbáljam bebizonyítani, miszerint a kinek szívében lakozik ezen *egységet* hirdető, *egységet* előmozdító *egyetemes* vallás, annak kötelessége, hogy azzal ne csak magának, hanem embertársainak, különösen pedig elnyomott embertársainak *felemelésére* szolgáljon. S miután mi unitáriusok nemcsak szívünknek legrejtettebb zugában *titokban* ápoljuk ezen dogmáktól ment, racionálisnak nevezett, de örök időkre szóló élő hitet, hanem büszkén, nyíltan, egy felvilágosodott kis „gyülekezetet: *felekezetet* képezve, hangosan hirdetjük korunknak megfelelő liberális tanainkat, mi vagyunk elsősorban hivatva arra, hogy ne csak papjaink, hanem mindnyájan, tehát mi *unitárius nők* is vallásunknak világosságot terjesztő ereje által szolgáljunk a közjónak.

Világért sem felekezeti térítést értek én ez alatt, csak olyan forma vágyat érzek, mint az a vándor, ki egyszerre a többitől egészen elütő, magasabb, szebb és világosabb tájra érkezik, hol tisztább a levegő, melegben süt a nap, egészségesebb a talaj és *sokkal szélesebb a láthatár*, hogy ha belátja is, hogy örömben nem terelheti az egész emberiséget, nem szoríthatja az egész világot e kis édenkertbe, de legalább a *levegőjéből*, a *világosságából* szeretne észrevétlenül juttatni mindenhova, minden ember számára.

Sokszor kérdik tőlem más vallású ismerőseim, rokonaim, hogy más-e hát csakugyan a mi levegőnk, más-e a mi világosságunk és ennél fogva van-e az unitarizmusnak csakugyan akkora tisztító és reformáló ereje, mint a hogy azt mi mindnyájan hirdetjük és ha igen, vajjon van-e a magyar társadalomnak oly nagy mértékben szüksége ezen reformáló erőre, hogy még mi unitárius nők is, kiknek elsősorban a konyhán és családunk körében volna a helyünk, tüntetően vallásunk mellett harcolunk és minden áron annak szelleme által kívánjuk magunkat és környezetünket a divatos kórok ellen megóvni.

Hogy milyen tiszta és világos eszméket hirdet a mi vallásunk, azzal már régen tisztában vagyok, de hogy mily *befolyásoló erővel* bírnak ezen eszmék a lelkek világára, arról csak a télen győződtem meg igazán. Hetekig foglalkoztak ugyanis a lapok egy oly esettel, melynek kimenetelére nagyon kíváncsi voltam és miután szerettem volna minél több embernek az erre vonatkozó ítéletét hallani, feltettem magamban, hogy a kivel csak találkozom, attól, feltűnés nélkül, megtudakolom véleményét. Miután úgy rokonságomnak, mint ismerőseimnek száma igen nagy, természetesen képviselve vannak abban az összes számottevő keresztény felekezetek.

Kérdőzködéseimnek eredménye az volt, hogy míg a többi kisebb vagy nagyobb mértékben orthodox

egyházhoz tartozók *minden közös irány nélkül* egyéniségükhez, társadalmi állásukhoz, műveltségükhöz mérten egyik így, másik amúgy nyilatkozott, teljesen tekintet nélkül hagyva vallásuk szellemét – ezzel bizonyítva, hogy bizony ma már ezek nem nagy befolyással bírnak az intelligens lelkek világára – az *unitárius* ismerőseim, mintha csak összebeszéltek volna, *egyől-egyig* mind *egyirányú*, még pedig a legliberálisabb és leg-humánusabb feleletet adták.

Nagyon természetes, hogy ebből én azt következtetem, miszerint ezt az *egyöntetű* logikát, ezt a *közös* irányt, mely összeköti a *különböző* tehetségű, *különböző* nemű és társadalmi egyéneket, csakis vallásunknak hatalmas befolyásoló erejének köszönhetjük, egy oly közös gondolkodásmódot teremtve számunkra, mely nem hogy veszélyeztetné *önálló egyéniségünket*, hanem azt mindinkább *kidomborítja* és *szabadabbá* teszi.

Mert míg a többi vallás *külön e célra készült* korlátokkal és különféle *bénító* hatások által kívánja egyesíteni az embereket, addig az unitarizmus éppen ellenkezőleg: még az *emberi természetben gyökerező* minden ilyenemű hajlamot is kiirtani igyekszik, *ezáltal* terelve híveit a közös cél felé.

Miután pedig lépten-nyomon tapasztalhatjuk, hogy nem minden lélek érheti el minden vezetés, minden külső befolyás nélkül, vagy éppen egy *ferde útmutatás* ellenére a gondolkodásmódnak azt a magaslatát, mely *cselekedeteire* nézve is mintegy *garantiát* szolgáltat, be kell látnunk, mily nagy, mindenkor szükséges egy *megbízható* vezető erőre és milyen fontos, hogy mi unitárius nők is híven ápoljuk körünkben vallásunknak felvilágosító szellemét.

Elég most is egy pillantást vetni társadalmunkra – akár fölfelé, akár lefelé tekintsünk – hogy tisztába jöjjünk azzal a ténnyel, miszerint a kereszténység ebben a mostani alakjában még mindig nem érte el azt a sikert, melyet Jézus vallásától méltán várhattunk

volna és soha sem volt nagyobb szükség a mi világoosságot terjesztő és *jellemfejlesztő* eszméinkre, mint éppen ma, a kereszténységnek XX. századában.

Midőn megfigyelem a nagy diszharmóniát, mely az emberek *vallásossága* és *gondolkodásmódja*, *cselekedetei* között létezik, önkénytelenül eszembe jut azon német tudósnek úti tapasztalata, ki egy kis .német faluba érkezve s kíváncsi, lévén a lakosságnak vallásos állapotára, kérdezősködéseire a következő feletetet kapta az ottani plébánostól: „A mi a nép *vallásosságát* illeti, az ellen nem lehet a legcsekélyebb kiogásom sem, mert *ennél buzgóbb* és *áhitatosabb* híveket kívánni sem lehetne, csak a *tolvajlásról*, *gyűjtogatásról* és *erkölcstelenségről* tudnám őket valami módon leszoktatni”. Bar ez egy kissé drasztikus hasonlat, de én mégis úgy érzem, hogy az egész mai társadalomra bátran alkalmazható. A templomok telve vannak imádkozókkal, a régi dogmákhoz még mindig *újak* lesznek csatolva, a közönség veti a keresztet, vagy zsoltárokat énekel, a felsőbb rétegekben pedig szinte, sportszerűen űzi a a vallásosságot, de valahogy az újságot gyermekeink szeméi előtt ne feledjük, mert soha ennyi botrányt, rémhírt, sikkasztást, gyilkosságot nem olvashatunk, mint most, és soha jobban meg nem győződhattünk a társadalom minden rétegének rohamos elzülléséről, mint éppen ma. Soha jobban *kasztokra* nem oszlott társaságunk, soha nagyobb hajsza nem volt a gyors meggazdagodás, üres cím, rangok, kitüntetések elnyerése után, soha nagyobb értéke nem voll a születési előnyöknek és soha nagyobb nyomor, elkeseredés és zúgolódás nem uralkodott a nép között mint éppen ma, a vallásos kultuszok idejében.

Ebből csak világosan lehet következtetni, hogy nem egy különböző korlátokat, különböző válaszfalakat, dogmákat hirdető kereszténységre nem „egyedül üdvözítő” kiváltságokat osztogató egyházakra és hitformákra volna ma szükség, melyek még jobban *osztályozzák*,

még jobban szétválasztják, elidegenítik az amúgy is ellenségeskedő embereket egymástól, ha nem a mi *egységet* hirdető és *békességet* terjesztő humánus keresztény hitünkre.

A mai békétlen anarchista világban nem egy szeszélyes, bosszúálló Isten kell a népnek, ki a mindennapi munkát is *bosszúból* és *büntetésből* méri a szegény emberiségre, hogy ezen tanítás következtében azt egy egész életen keresztül *átoknak* tekintsük, hanem éppen az unitarizmus szelíd Istene, ki még a nehéz munkát is *felemelésünkre* és *vigasztalásunkra* nyújtja.

Ma a szocializmus elkeseredett harcai közepette, midőn a nép elfogult és ellenséges szemmel néz minden megközelíthetetlen polc felé, nem egy elérhetetlen távolságú, magas pódiumon ülő csodás Krisztusra volna nekünk szükségünk, ki majd egyszer eljövend ítélni elevenek és holtak felett – hogy talán még ő is protekciókat osztogasson – hanem éppen a mi egyszerű, szegény szülőktől született *ember* -Jézusunkra, ki *éppen az által* segíti legjobban hordozni keresztünket, mert *tudjuk*, hogy *ugyanúgy* született *ugyanúgy* küzdött, töprengett és szenvedett, mint többi szegény sorsosa, és mégis – szívében hordva az isteni kijelentést – *szeretetet* és *békességet* hirdetve, *bizalommal* haladt nehéz útján előre. Ki megmutatná úgy a magasban levőknek, mint az elcsüggedt nép előtt, hogy bizony világra szóló megváltó munkát végezhet még a jászolban született ember is, ha hűséges fia az Istennek! És misztériumokból kibontakozott természetes alakja *felemelné* végre az ember fogalmát azon alantas színvonalból, a melybe az orthodox tanok iparkodnak azt még ma is lenyomni, szinte természetesnek deklarálva ezáltal az emberiségnek mindig gyarlóbb és tehetetlenebb voltát!

Nem a világtörténelemnek, nem a tudományos világnak, hanem elsősorban a *nagyközönségnek* és a *szegény népnek* volna *jussa* ehhez a mi ember-Jézusunk-

hoz, valamint az egész felvilágosító és jellemfejlesztő vallásunkra, nem annyira az önmagától is helyt álló, kiemelkedő szellemű emberéknél volna szükségük, mint éppen a *leggyengébbeknek* és ügyefogyottabbaknak, kikkel *egy* vagy más tekintetben úgy is mostohábban bánt a sors!

A mi világosságot terjesztő vallásunk tehát éppen *népünkre* nézve a legnagyobb áldás. És ha az orthodox vallások feltűnő hanyatlásuk dacára még ma is bírnak annyi befolyásoló erővel, hogy a *korszellem*, az *általános haladás* és *felvilágosodottság ellenére* még a *legfelsőbb* körökben is meglátszik egy bizonyos tekintetben azoknak *bénító* hatása, csak feltételezhetünk a mi folyton izmosodó egészséges vallásunkban annyi *ébresztő* erőt, hogy viszont képes legyen az *egyszerű népnél* is egy bizonyos fokú intelligenciát előidézni.

Az igaz, hogy a. közvélemény azt tartja, hogy bűn a népet tudatlanságából, hiszékenységéből felébreszteni, mert az már neki valószínűleg *predesztinálva* van. De tudja az Isten miért, én mindig megborzadok, ha ilyesmit *keresztény* ajkáról hallok. Vajjon mit szólna ehhez a beszédhez a mi Jézusunk, ki éppen a *népből* választotta ki embereit és elsősorban *azokat* nevelte, azokat oktatta, sőt azokra bízta az ő világosságot terjesztő tudományát is.

Hiszen a nép intelligenciája nélkül lehetetlennek is tartom a nemzeteknek bármily téren való boldogulását.

Hogy egyebet ne említsek, vegyük csak az egészségi viszonyokat. Ma például a tuberkulózisnak veszedelmes terjedése idejében mennyivel könnyebb volna e veszedelmes kórnak útját állni, ha az orvosoknak kevesebb akadályokkal, kevesebb előítéletekkel kellene megküzdeni. Minél világosabb értelemmel bír egy nép, annál könnyebben lehet vele megértetni, hogy bizony léteznek fertőző betegségek, melyektől óvakodni kell s nem történe meg olyan eset, hogy tekintélyes közsé-

gekben megveréssel és kidobással fenyegetik az orvost, ha mer ragályos betegségek után fertőtleníteni.

Bőven tapasztalhatjuk, hogy a melyik embert *egy életen* keresztül valótlán mesékkal és csodadolgokkal befolyásolnak, az képtelen az egyszerű logikus tanácsot befogadni. Volt nekünk egy jó öreg szakácsnének, ki gyomorgörcsökben szenvedett, de minden igyekezéssel sem bírtam rávenni, hogy az orvosilag rendelt cseppeket bevegye, hanem minden egyes alkalommal *háttal* ült a küszöbnek és visszafelé mondta el a Mi-atyánkat, a hogy ezt neki egy búcsúra járó szomszéd-asszony tanácsolta.

Egyre jelennek meg tudományos értekezések magyar és külföldi professzoroktól, hogy mi módon lehetne a kedvezőtlen egészségi viszonyokon javítani és mivel lehetne kapacitálni az alsóbb osztályokat is, hogy belásák az óvintézkedések szükséges voltát, de az egyiknek sem jut eszébe, hogy mily abszurdum a tudatlan és vakhitben élő embertől azt kívánni, hogy teljesen fegyelmezetlen agya most *egyszerre* alkalmazkodjék a legmodernebb óvszabályokhoz.

Ha az unitarizmusnak viharos nézetei a nép között is jobban terjednek és kipusztítani igyekeznek azon ellenszenveteket, melyeket a többi vallások dogmái akaratlanul is előidéztek egyes fajok és felekezetek ellen, nem fordul majd szegény hazánkban elő az a szégyenletes dolog sem, hogy a XX. században minduntalan ártatlan embereket hurcolnak a bíróság elé, mert azok a keresztényeknek „vérét veszik” és nem történhetik meg az a tragikomikus dolog sem, mint a miről én magam győződtem meg nem régen, hogy felháborodik a nép, midőn azt olvassa, hogy egy „öreg zsidó” meggyilkolásáért éppen úgy ítél a bíróság, mintha bizony valami „érdemes keresztényt” öltek volna meg.

Ezek, és még számtalan hasonló okok miatt tartom én szükségesnek, hogy a hányan csak vagyunk, még mi gyöngé nők is értékesítsük valamiképpen a vallá-

sunkban foglalt erőt és minden igyekezetünkben arra törekedjünk, hogy legalább a *mi* népünk, a *mi* társaságunk emelkedjék vallásunk által egy oly színvonalra, melynek következtében üdvös és befolyásoló hatással lehessen a más vallású környezetre is, mert hiszen leírhatatlan az, hogy mennyi hátrány háramlik azáltal hazánkra, hogy a nagyközönség nem emancipálja magát az elfogult nézetek alól.

Természetesen minél nagyobb a terünk az unitárius szellemet körünkben fejleszteni, minél több lélekre van befolyásunk, annál nagyobb sikereket érhetünk el, annál teljesebb missziót végezhetünk. De senki közülünk nem munkálkodhatik oly áldásthozóan, mint lelkészeinknek, különösen pedig vidéki lelkészeinknek nejei, kik férjeikkel vállvetve iparkodhatnak a vidék népét, különösen annak asszonyait, leányait vallásunk szelleme és ereje által oly irányban befolyásolni, hogy azok magaviseletük, észjárásuk, erkölcsiségük által *kiemelkedve* a többi egyház hívei közül, »gyümölcseiről» ismertessék meg az unitarizmusnak még mindig ismeretlen fáját.

En nem tartom magamat irigy természetűnek, temérdek asszonyi gyengeségem mellett ezt az egyet soha sem tapasztaltam. Barátnőim, rokonaim közül] sokat látok magas, sokak által irigyelt polcokon. Örülök szerencsésüknek, de nem irigylem őket. Hanem *unitárius papné*, még pedig falusi papné igazán szeretnék lenni.

Mennyi tér ny.lik itt a *mi* áldást kilehelő vallásunknak *gyakorlatba* vitelére! Mennyire ki lehet e helyzetben az unitarizmusnak *kifogyhatatlan* kincseit aknázni, hogy azok a becsületesen tiszta eszmék, melyeket a férj vasárnaponként kathedrájáról hirdet, a nép *életére* és *gondolkodásmódjára* javító és reformáló hatással lehessenek.

Igaz, hogy ez lehetséges legyen, nagyon közel ismeretségben kell lenni a helység népével, különösen ismernie kell annak majd minden asszonyát, leányát. Részt kell venni azoknak örömeiben, bánatában, ösztö-

nözni kell őket a jókedvű munkára, iparkodni kell eltalálni azt a hangot, a melylyel lelkükhez, szívükhez legközelebb lehet férközni és így vallásunk szellemét, annak világos, *emberséges* tanait és nézeteit észrevétlenül átültethessék az egyszerű lelkekbe!

De hogy a papnék ezen működése meg legyen könnyítve és nehéz feladatukban támogatásban részesüljenek, szabadjon nekem felvetni azon eszmét, miszerint szervezzen az unitárius községek nőpublikuma – élén a papnéval vagy tanítónéval – külön-külön egy oly kis „Nők világa társaságát” vagy „munkakörét”, melyben hasznos kézimunka és felolvasások mellett *valódi unitárius szellem lenne ápolva*. A divatos zsúrok helyett tartott ezen kedélyes összejöveteleken bizalmasan megbeszélhetnék nőink terveiket, gondolataikat a nép nevelésére és ápolására nézve; kultiválhatnák itt az *unitárius irodalmat*, melyet ha nem akceptált is a magyar protestáns világ, legalább *mi* erősítsük és bátorítsuk magunkat általa. Én az unitárius irodalomnál szebbet és felemelőbbet nem ismerek.

Össze lehetne kötni ezen délutáni összejöveteleket esetleg mindjárt a jótékonyság gyakorlásával is. Ezen kis körnek feladata lehetne még a szegények vagy betegek ápolása, ruházása, az iskolába nem járó gyermekek iskoláztatása; varrásra, kötésre és a gyermekek, különösen a *leányok nevelésére és megóvására* való jóakaró oktatás, valamint *hasznos és felvilágosító olvasmányok terjesztése*.

Ily módon gondolom én, hogy az unitárius asszonyok nemcsak *egyházuknak*, de még *házájuknak* is szolgálatára lehetnének.

De hogy eredményre is számíthassunk, vagy csak szerencsésen meg is kezdhessük munkánkat, ahhoz nemcsak Istennek segedelmét, nemcsak szeretett főpásztorunknak áldását, valamint buzgó nejének, a kolozsvári Dávid Ferenc Egylet alelnökének bátorítását, esetleg intő vagy figyelmeztető jóakarátát, egyházunk vezető férfiainak

buzdítását kérjük, hanem kérjük egyúttal, hogy *nőink* is – a távolságok dacára – *szeretettel és lelkesedéssel támogatassák és erősítsék e munkában egymást.*

Ezen *egymás* támogatása, egymás szeretete és összetartása céljából és a mi apostolunk: dr. Boros György theol. dékán úr jóvoltából – a magyar hazánkban már annyi üdvös és nemes unitárius ügynek volt szerencsés kezdeményezője és *fáradhatatlan* munkása – jelent meg ezen év február havában az első magyar unitárius női lap „Nők Világa” cím alatt, mint az „Unitárius Közlöny” melléklapja.

Ez egy nagyon egyszerű külsejű, minden díszítés felesleges sallang nélküli, tiszta fehér kis újság, szinte *szimbóluma* annak az egyháznak, melyhez tartozik Bizony, a szecessziós külsőkhöz szokott, divatos hölgyek nem sok örömet lennének benne.

Törekvése, hogy valamint külseje, úgy tartalma is minél természetesebb, minél világosabb, könnyen és egyszerűre áttekinthető legyen, kerülve itt is a mester kélt fogásokat, hogy valamint azon egyház, azon valóság, melynek kis lapunk is eredetét köszönheti, eltörölte belsejében a felesleges dogmákat, felesleges sallangokat, melyek csak az emberiségnek minél több és apróbb szétszakadásaira vezetnek, ugyanúgy törölje ki ezer egyházát híven szolgáló kis lap a nők világából is az a temérdek előítéletet, temérdek felesleges szabályt és formaságot, mely csak megbontja annak összhangja és képtelenné tesz bennünket a komoly munkára.

Nagyon találóan jegyezte meg lapunk ismertetése alkalmával főmunkatársunk: Fanghné Gyújtó Izabella, hogy mindenféle más irányú magyar női lap van már régóta, csak éppen az ilyen szellemű hiányzott nagyon. Mert valóban magyar női lapjaink két oly szélsőséget képviselnek, melyeknek egyike sem felel meg a kor kívánalmainak. Az egyik irány – a hogy azt, ha jól emlékszem, egyszer már meg is írtam – csak a divatnak, divatos szokásoknak

és étkezéseknek, multságok, színházak leírásának van szentelve. Szépirodalmi része is inkább ezen irányba tereli folyton a figyelmei. A másik dicséretesebb irány, bár keresztény lélekhez és szívhez szól, de tisztán az *egyoldalú* vallásosságnak és hitformák számára van fenntartva, csakis egy *kiszabott* irányban, *kiszabott korláton belül* ismertette az evangélium igazságait.

Pedig nekünk nem *felekezeti*, hanem *általános* igazságokra van szükségünk és ha a mi kis lapunk a *kor-
nak megfelelő módon és utakon* oly szellemben hirdeti Jézus evangéliumát, hogy azt *egyformán* élvezheti a *katholikus, evangélikus, református*, sőt *zsidó* asszony is, akkor éri csak el igazán kitűzött célját és akkor lesz csak a szó legmagasabb értelmében *unitárius* „Nők Világa”.

Arra kérjük tehát unitárius szívű asszonyainkat és leányainkat, hogy egyesüljenek velünk e kis lap által is, terjesszék azt a jó cél érdekében minél szélesebb körben, közöljék benne terveiket, gondolataikat, esetleg ellenvetéseiket, ha egyikünk vagy másikunk nézeteivel nem egyezik meg gondolkodásmódjuk, hogy legalább közelebbről megismerkedhessünk és így egyesített erővel iparkodjunk, hogy úgy lapunkat, valamint a felolvasásomban említett szerény, de buzgó működésünket egy oly nívóra emeljük, mely minden tekintetben megfeleljen unitárius eredetének.

Ezáltal bizonyítsuk be, hogy bár egyenként gyengék és erőtlenekek vagyunk, de azért lelkesedés és összetartás által mégis segítségére lehetünk egyházunknak; mert az a szellem, mely vallásunkat áthatja és jellemzi, egy *külön* kis világot teremthet számunkra is: az *unitárius nők világát!*

A Dávid Ferenc Egylet és a «Nők Világa».

(Közgyűlési beszéd Kolozsvárott.)

Nekem jutott a szerencse, hogy a Dávid Ferenc Egyletnek 20-dik évfordulóján tartott gyűlése alkalomával örömmel jelenthessem, miszerint az unitárius asszonyok is szívvel-lélekkel érdeklődnek egyházuk és egyletük munkája iránt és már közel 3 éve, hogy az Unitár. Közlöny mellékletét, a „Nők Világá”-t, habár csekély erővel, de nagy buzgalommal megalapították.

E kis lapról, valamint szerény női munkásságunkról éppen itt, Kolozsvárt volt szerencsém ezelőtt két évvel egy rövid felolvasást tarthatni. Ma sem okadatolhatom munkánkat más érvekkel, mint a milyenekkel akkor tettem azt. Hogy az unitárius asszony, ha szellemi foglalkozást óhajt, elsősorban egyházának munkája iránt érdeklődik, annak szellemében építi otthonát és annak szárnyai alatt kíván dolgozni a közjóért, annak okát most is abban a körülményben látom megfejtve, hogy ma az unitarizmus egyértelmű és egyéredű az általános műveltséggel, felvilágosodottsággal és minden észszerűen haladó evangéliumszerű munkával.

A mi kis női lapunknak is az a feladata, hogy úgy képviselje a nők világát, a hogy a *mai kor* megkívánja annak létezését Ne méltóztassék engemet kinevetni, ha azt merem állítani, hogy a mai józanabb, tisztábban látó és sokat követelő világban a legnehezebb szerep jutott a nők világának. Mert a mai jobb ízlésnek meg nem felelhet már sem a régiek vakon hívó,

tudománynyal és haladással nem sokat törődő, csakis alantás női munkát végző asszonya, sem az újabb kor nagyon is emancipált, férfias nő-alakja, ki nagyképpen dobja el magától a vallásosságot és háziasságot, hogy csakis a tudománynak és férfias sportoknak éljen, hanem ma már szigorúan megkívántatik a nőtől, hogy az úgy a *szellemi* téren, mint a *háziassági női teendők* körül *egyformán* állja meg a helyét, hogy szükség esetén itt is, ott is egyformán érvényesülhessen. S míg a férfi munkálkodásánál hamarabb megbocsátja a világ, ha az esetleg nem is egyezik meg egészen a vallás kívánalmaival, a női munkánál ösztönszerűen helyes érzéssel mindig megkívánja az *evangéliumi* szellemet.

Ismételve hangsúlyozom, hogy *ennek* a nők világának akar szószólója lenni a mi kis lapunk is, mely egyházunk és egyeletünk védelme alatt jelenik meg.

Ha van egyház és van egylet, mely hivatva van a mi lelki világunkat ezen a nehéz *középuton* megtartani és eszméivel ezt folyton támogatni, úgy elsősorban Dávid Ferencnek felvilágosodott, a korrallal haladó és mégis oly józanon látó és ítélő egyháza és egylete valóban e célra van teremtvé.

De viszont, ha van háládatos nő a világon, ki a szabadságért küzdő hazája mellett a szabad eszmékért küzdő egyházát is egész lelki világával kívánja szeretni és szolgálni, az bizonyára elsősorban az unitárius asszony.

Ebben látom én azt a szoros, előttem *felbonthatatlannak* látszó kapcsolatot, mely az unitárius egyház és unitárius nők világá között létezik.

De ismét örömmel jelenthetjük, hogy e szoros összeköttetés mellett is az unitárius nők világát képviselő mi kis lapunk immár bejárja az ország minden felekezetének házáit, észrevétlenül terjesztve itt is, ott is a mi szabad eszméinket, a nélkül, hogy lerombolná a más vallásúak hitét. Hiszen a korszak már, hála isten-

nek, lejárt, midőn azt hitték, hogy a szabad vallásos eszmék csakis *rombolnak*; ma már jól tudjuk, tapasztaljuk, érezzük, hogy azok mennyire *építő* hatással vannak az *általános vallásügyre* nézve; és én meg vagyok arról győződve, hogy azáltal, hogy az unitarizmus sok megfejthetetlennek látszó vallási kérdést *nagy szellemi fejlettségénél fogva* könnyű kézzel old meg és minden törekvése oda irányul, hogy az evangéliumot minél világosabban egyeztesse össze a modern tudományokkal és ízléssel, már nagyon sok *más* vallású embert békített ki *saját* egyházával és vezetett vissza Jézus evangéliumához.

Valamint tehát egyházunknak sem az a célja, hogy magát erősítve terebélyesítse, külsőleg minél nagyobb szervezetet produkáljon, hanem megelégszik azzal az eredménnyel, hogy a hová eszméi bejutnak, a hová gondolatai elszállnak, ott az igaz ügy diadalmaskodik, a jóra való munka boldogul és a küzdő lélek nyugalmat talál, ugyanúgy a mi kis lapunk is menten minden felekezetiességtől, csak arra törekszik, hogy a mely lelki világba eszméi belopódnak, ott – bármely irányhoz tartozik is a munkakör – megteremhessen az az evangéliumszerű igazság és az az emberszeretet, mely felekezetiesség nélkül tud és akar szolgálni a közjónak.

És ha ez minél szélesebb körben sikerülni fog, akkor eszméink lassanként pótolni fogják női munkánknál a hiányzó anyagi javakat is, mert szerintem nincs olyan javadalmakkal ellátott női egyesület a világon, mely több áldást hozna a világra, mintha az unitarizmus páratlan erejét kihasználva, egy-egy oda dobott eszmével mindszélesebb körben tudnók társadalmunk szeméről levonni a hályogot és felrázva embertársainkat a szívtelen közönyből, ki-ki tehetsége szerint szolgálna felebarátjának.

Mélyen tisztelt Közgyűlés! Hogy szíves türelmükkel nagyon soká vissza ne éljek, szabadjon még csak

röviden arra buzdítani nőmunkásainkat a további lelkesedésre, hogy én meg vagyok arról győződve, hogy a ki unitárius munkában dolgozik és azt tehetsége szerint szellemileg vagy anyagilag támogatja, az nemcsak saját lelki világának, valamint magának az unitárius-ügynek használ vele, hanem egyúttal az egész emberiség és a *jövő* boldogulása érdekében dolgozik.

Nők az egyházi életben.

(Felolvasás a pozsonyi evang. theol. akadémia ülésén.)

Mélyen tisztelt Hallgatóság!

Midőn a legnagyobb meghatottsággal mondok hálásköszönetet azon rendkívüli kitüntetésért, hogy nekem – szerény és gyenge munkásnak – e nagytekintélyű helyen lehet alkalmam néhány gondolatomat kifejtteni, legyen szabad elsősorban magát azt a kérdést tisztázni, hogy *mit* keresnek az asszonyok az egyházi életben.

Nem akarok ezúttal arra a sereg nőmunkásra hivatkozni, kik a közelebb múltban kisebb-nagyobb mértékben buzgólkodtak reformált egyházaink ügyében, hanem visszapillantva a *régmúltra*: Krisztus urunk idejére, hivatkozom az ő anyjára, *Máriára*, ki midőn Jézus az *ő láthatatlan, eszmékben élő*, egyetemes egyházát az összes emberiség számára szervezte, – hűségesen mellette állt mindig; nem azért, hogy talán ő is részt vegyen a fenomenálisan nagy, *megváltói* munkában – hanem, hogy apró szolgálataival, nőies *megfigyelő* képességével, *érző szívével* mindig odaterelje Jézus figyelmét, hol legtöbb volt a szükség reája!

Szinte hallani vélem a sok apró figyelmeztetéshez szoktatott gondos anyai hangot: fiam *elfogyott a a boruk* ... s ihie, amint modern teológusaink magas színvonalon álló magyarázataiból is látjuk, a jézusi eszmék csakugyan *ott* változtatták át mindig az ízetlen, erőtlén „vizet” ama nevezetes, hathatós „borrá”, a hol legnagyobb volt a hiány benne.

S midőn a megváltói hatalmas nagy munka az utolsó tragikus jelenetével együtt „elvégeztetett” ismét asszony: *Mária Magdolna* vitte meg a biztató hírt, hogy nem kell félni, nem kell elcsüggedni – az *eszme él* és hatni fog ... Krisztus feltámadott!

Én több és más természetű női munkát nem is idézek, mert egyházainkban való működésünkre nézve, csak e két feladatot látom a magunk számára kijelölve: mindig odaterelni a jézusi eszméket, a hol legnagyobb a szükség azoknak *átváltoztató erejére* és rendíthetetlenül hinni az *eszme* diadalában!

A viláért sem merném tehát azt állítani, hogy reformált egyházainknak van szükségük nőmunkásokra, mert a hogy tapasztalhatjuk, mindegyik protestáns egyháznak megvannak a teremtő, valósággal megváltói munkát végző férfierői, melyek számolva a korszellemmel, magasabb ízléssel *valósággal viszik* egyházaikat a *halhatatlanság*, az Isten országa felé, hanem én *megfordítva* látom a dolgot: nekünk asszonyoknak, anyáknak, családjainknak és ezek által *magyar társadalmunknak* van legnagyobb szükségünk arra az erőre és *jellegre*, mely *reformált* egyházainkból sugárzik ki!

Tehát mi nem *viszünk* egyházainkba eszmét, hanem azoknak érdekeiért munkálkodva, azoknak mélységeibe hatolva, *önkéntelenül* és *ösztönszerűleg* visszük át azoknak erejét a társadalom egyes rétegeibe. A protestáns női munka ennél fogva éppen abban különbözik a más vallásútól, hogy célja nemcsak szűk kört képezve, *kivonni* magát a világi életből, hogy csak vallásos összejövetelekben, imádkozásban és szegények támogatásában nyilvánuljon az, hanem észrevétlenül vive azt be a modern élet minden ágába, elsősorban *azokba* igyekszik a protestáns eszméket átültetni, hogy ezek azután *felülről* sugározván lefelé, *gyökeresen* gyógyíthassanak minden bajt!

Nem azon iparkodunk tehát, hogy *visszariasszuk* az embereket a világi élettől és szerepléstől, hanem

inkább igyekezzünk előttük *azt az állapotot* megvilágítani, hogy *milyen* lehetne a modern élet *protestáns* jellemmel és erővel egyesülve! Engedje meg tehát az igen tisztelt közönség, hogy ezúttal is ne annyira a nők munkáját ismertessem az egyházi életben, hanem inkább azt kívánjam bebizonyítani, hogy mennyire jogos munkálkodásunk a protestantizmus szolgálatában és hány ok szolgál arra, hogy mi protestáns asszonyok vállalva iparkodjunk egyházaink szellemét legalább a *jövő társadalom* számára biztosítani!

Mert hiába is fáradunk mi addig *néhányan* a néppel, hiába támogatjuk azt tőlünk telhetőleg, csekély pénzzel és még annyi jóakarattal, szeretettel hiába javítgatjuk annak erkölceit, míg a *felsőbb* rétegek zöme, a magasabb társadalom, nemcsak hogy nincs áthatva a krisztusi jótékony szellemtől, hanem nagyon sok esetben erkölcsileg és jellemileg is rossz példával jár elől. Mindnyájan ismerjük azt a régi, de igaz közmondást: *fejétől* romlik a hal.

Vessünk csak egy pillantást a magyar fővárosi életre és viszonyokra, hogy meggyőződhesünk arról, vajjon csakugyan annyira »fogytán» van-e ismét társadalmunk wborá», hogy még a mi *asszonyi* beavatkozásunkra is szükség van?!

Ha a politikai életet nézzük, azt találjuk, hogy sok esetben csak a *személyes* érdek, *személyes* „politika” vezeti a szereplő embereket; ritkább a meggyőződés, elv, önérzet és komoly, *számottevő* munka, mely az ország és ezzel együtt a nép javát mozdítaná elő.

Ha a különféle hivatalos életet szemléljük», észre kell vennünk, hogy nem mindig az érdemé, a szorgalomé a jutalom, hanem sokszor a hatalmas, felülről jövő „protekcio” minden más hiányt pótol. Valamint a dolgozókat sem mindig az ügyszeretetet, a közös cél iránti lelkesedés, hanem legtöbbször talán csak a hiúság, vagy kapzsiság vezérli munkájukban.

Ha a modern irodalom legifjabb ágát tekintjük, azt

látjuk, hogy az egészen eltérően a természetes logikától, a magasabb eszméktől, az esztetika fogalmától, egy egészen ferde, beteges külföldi léha hangot utánzó irányt követ s bizony megtörténik, hogy 22-25 éves fiatal írók műveit, mi idősebb asszonyok sem igen olvashatjuk. Előkelő fővárosi színházainkba már alig-alig mehetünk mi asszonyok, mert az ottani előadások nemcsak a normális jóízléssel, hanem nagyon sokszor a *tisztességgel* ellenkeznek! Az ifjú költők is inkább saját beteges egyéniségüket és gondolatvilágukat éneklik, semhogy *általános* igazságokért, *általános* érdekekért küzdenének, mint a régebbi gárda. A filozófia egy része is *emelő* hatás helyett lelkiismeretlenül *leverő* tanokat hirdet.

A festőművészet egyik iránya majdnem élvezhetetlen a szecesszió miatt mert kevés kivétellel a legtöbb művész teljesen eltérőleg a természettől, szintén csak saját agyának szecessziós szüleményét aplikálja vászonra – lehetetlen színekkel ékesítve azt. A XX-dik század művészetének jelszava: kövesse a természet a művészetet, a művészetnek nincs szüksége a természet szépségeire. De hála Istennek a természet még eddig nem követte a modern művészet jóakaró tanácsát és megmaradt az ő fenséges egyszerűségében.

Még a hangversenyeken sem hallunk már annyi összhangzatos, élvezetes és élvezhető zenét, mint azelőtt, hanem következetesen a többi kultuszokhoz, szintén inkább a chaotikus zürzavarok járják, melyek nem annyira a lélekre és szívre, mint inkább csak az *idegek*re hatnak izgatóan és fárasztóan.

Természetesen abban a társadalmi életben, különösen abban a budapesti jour-világban, melyet ez az irodalom, ez a művészet, egyáltalán *ilyen* példa és ízlés vezérel, éppen oly kevés a *realis* alap, éppen oly kevés a mélység, a természetesség, egyszerűség, őszinteség, egyszerűen a *szív*, mint magokban a vezérirányokban; Különben azt sohasem lehet megállapítani, hogy az

irányok befolyásolják-e a társadalmat és az *ízlést* vagy a társadalom *rossz ízlése* tereli a különféle kultuszokat hasonló irányokba? Ez egy örökös kérdés marad, akár csak az orvosi tudományban a komplikált gyomoridegbaj kérdése!

Az az egy bizonyos, hogy a *kereszténységgel* oly annyira tündető, meglehetősen antiszemita magyar gentry-társadalomban még mindig gyakori a rangkóróság, nagyravágyás örületes fényűzés, üres mulatozás hajhászata, itt-ott – meglehetősen laza erkölcsökkel vegyítve, pedig tudvalevőleg éppen ezen tulajdonságok *ellen* demonstrál Jézus egyszerű vallása!

A társadalmi hang ennél fogva sok helyen üres és léha; az elnyomottabb rétegekre nem sok gond van fordítva; a családi élet kultiválására és a társadalomban való *komoly és jótékony* működésre nem jut idő; a gyermekek csak felületesen, *külsőleg* lesznek nevelve, a cselédek agyonhajszolva s kevés,, bérért méltatlan bánásmódban részesülnek stb.

Nem csoda, ha mi protestáns asszonyok előszeretettel keresünk menedéket egyházainkban s szinte fanatikusan belemerülve azoknak puritán, becsületes tanaiba, minden áron azokkal szeretnők társadalmunkat reformálni!

Nem csoda, ha el-elgondolkodva a körülöttünk látottak és tapasztaltak felett, lelkünk vissza-visszaszáll egy *szébb* korszakba, egy *realisabb* és mégis *ideálisabb* világba, midőn még képesek voltak az emberek *eszmékért* küzdeni és az egyéni hitért és meggyőződésért *életüket és vérüket* is odaadni!

Ez a reformáció korszaka.

Akkor majd minden ember az *igazság és őszinteség* után törte magát, ma majd minden dologból, majd minden kultuszból *éppen csak ez a kettő hiányzik!*” És e szecessziós, zűrzavaros világ közepette, mintegy jól-eső álomban – *messziről* vélem hallani a hatalmas, korszakot alkotó hangot: „Itt állok – másként nem tehetek!«

Itt állok, másként nem tehetek ... én nem tudom, jól fogom-e fel a dolgot, de én úgy érzem és úgyis éreztem mindig, hogy e hatalmas jelszó nemcsak az *összes reformált egyházaknak*, nemcsak az egész, a szó teljes és *legmagasabb* értelmében vett *protestantizmusnak* jelszava, hanem egyúttal az egész művelt társadalomnak egyedüli alapjául kellene szolgálnia!

«Itt állok, másként nem tehetek», ezen vallomással alapította meg *Luther* a *lelkiismeret gyönyörű*, vallását; ezen jelszónak köszönhető, hogy a reformáció nem egyetlen, formába öntött, kiszabott vallást produkált az emberiség számára, hanem *egy* hatalmas erkölcsi alapra támaszkodva, *egyetlen* jellemfejlesztő erővel működve, – *a szó teljes értelmében az egész művelt és érző világ számára kiszolgáltatta az eszméket!*

Csak az *alap* legyen *szilárd*, csak a *jellem* legyen rendíthetetlen, akkor nem kell félni az eszméknek különféle irányokban való szárnyalásától; mert *biztos* alaptól kiindulva – csak *Isten felé* emelkedhetnek az eszmék!

Mindazok az emberbarátok, reformátorok, felfedezők és újítók, kik *Luthert* követve és *erre az alapra* támaszkodva, *mindig* és *minden körülmények között* úgy „állottak”, a hogy *lelkiismeretük* szerint „másként” nem tehetek, hűséges és méltó utódai voltak nagy mesterüknek és egytől-egyig becsülettel dolgozó munkásai a reformáció örökkétartó nagy munkájának...

De a *lelkiismeretnek* eme fenséges vallása ennél fogva nem maradhat meg kizárólagosan egyházaink tulajdonának, mert ezen eszményi protestantizmusnak különben sem annyira az életen *kívül*, külön ceremoniális módon lehet adózni, mint inkább bevive azt az élet minden fázisába, a szó teljes értelmében *át kell azt teljes lélekkel élni!*

„Itt állok, másként nem tehetek.” Ha a reformációnak eme gyönyörűséges jelszavát bevihetnők a mai társadalomba – először is a *politikai életbe!* Ha min-

den „honatyá” úgy „állana” meg ellenfele és az ország színe előtt, a hogy lelkiismerete parancsolja, talán kevesebb szomorúsága lenne szegény hazánkknak! Akkor is lennének küzdelmek, harcok, összekülönbözések, mert hiszen megmondta Leibnitz, hogy két falevelet sem lehet teljesen egyformát találni, hogyne lennének az *eszmék* különbözők egymástól; de a *nemes* mérkőzések, a *nemes* ambícióból származott harcok világért sem gyengíthetik annyira az ország erejét és tekintélyét, mint a *lelkiismeret nélküli* dulakodások!

Hiszen nem is volna talán szép, nem is volna igazán *értékes* az élet, ha nem küzdenének minden téren a különböző nézetek, különböző eszmék egymással; csak *nemesek* legyenek a fegyverek, csak *meggyőződésből* eredjenek a harcok és *egyéniségekről* tegyenek bizonyosságot a küzdelmek, csak a szeretet és türelem zászlója alatt folyjanak a csaták, akkor talán maga az *Isten* is kedvét találja bennök ...

„Itt állok, másként nem tehetek”, a lelkiismeret eme önérzetes mondását kellene a *bürokratizmus* minden ágába bevinni, hogy mindig igazságosan a tehetségé, szorgalomé és tisztességé legyen a jutalom, a szükségben levőké a *segítő kéz*; a mily felemelt fővel „állhatna” akkor a felebbvaló hivatalnokai előtt, ugyanúgy bizalommal és tisztelettel állanának meg azok vele szemben: a *lelkiismeretesen* és *együttesen* végzett munka jóleső tudatában, pedig valószínűleg mindannyian egyforma önérzettel, a rájuk bízott *közösügy* előtt.

Ezen mondást kellene az újabb írói gárda egy részének is figyelmébe ajánlani, hogy ne oly irányt szolgáljon, a mely az emberiségnek csak kárára és sülyedésére, a legjobb esetben az ízlés elromlására szolgál, hanem ha már képtelen *emelő*, *művelő* hatásra, legalább „álljon” meg tisztességgel és normális, egészséges észjárással olvasó- vagy hallgató-publikuma előtt! Hiszen az irodalom általános elfajulásából, színházi előadásainkból és ezeknek közönségünk részéről való

mozó akceptálásából láthatjuk legjobban, hogy mennyire nélkülözi még mindig társadalmunk a *protestáns* jelleget.

A protestantizmusra ráfoghatja esetleg az erősebb kritika hogy rideg, egy bizonyos tekintetben hogy merev, talán némely dologban szörszálhasogató, hanem a *beteges*, természetellenes, *szecessziós* hajlamoknak még csak nyomát sem találhatjuk benne. A protestantizmus nemcsak a lelkiismeret, hanem ennél fogva *tipikusan az erkölcs vallása*; hiszen mondhatni, hogy már pusztán *megalakulása* szinte az elzüllött állapotok *reakciójaként* tekinthető!

Hogy mást ne említsek, ki ne ismerné az úgynevezett genfi reformációnak egész a túlságig vitt szigorúságát, mely szerint a legkisebb szabadabb magaviselet, könnyelműbb multság a legkérelmelhetlenebb szigorúsággal lett büntetve. Ez valószínűleg csak annak tulajdonítható, hogy a reformátorok valósággal megundorodva a léha erkölcsök látásától, önkéntelenül estek a másik túlságba.

Vajjon mit szólnának a protestantizmus szigorú erkölcsőrei, ha véletlenül egy este egy divatos budapesti színházelőadáson ébrednének új életre?

Áttérve röviden a filozófiára, vajjon az a modern filozófus, ki egész élete tudományát egész élete fáradságos munkáját arra szenteli, hogy minél apróbb részletezéssel, kérelmelhetetlen pontossággal bizonyítsa be előttünk, hogy mily kétségbeejtően a *véletlen szeszélyének* vagyunk produktumai, *miképpen* „áll” meg az emberiség színe előtt? Valamint elborzadok attól a gondolattól, hogy az orvos az előtte vergődő, mindenáron; *ösztönszerűen* az élethez ragaszkodó betegnek *szemébe* mondja, hogy *menthetetlenül* el van veszve, ugyanolyan *kis* ember előttem az a *nagy* tudós, ki miután maga nem tud semmi *magasban*, semmi *szépben* és *jóban* hinni, szeretné egy csapással az egész világ reménységét tönkre tenni. Ebből viszont azt is tapasztalhatjuk, hogy magával, a *pusztán őszinteséggel*, egyéni

meggyőződéssel még nem mindig állunk helyt az emberiséggel szemben. Mert ha az őszinteség nincs egyúttal jóakarattal, szeretettel és humanitással vegyülve, lehet rettenetesen deprimáló, sőt a legtöbb esetben sértő és kétségbejítő.

Ha valaki nem tudja eléggé méltányolni a keresztény eszmék humanitását, olvassa csak el a múltból Schopenhauer vagy Büchner száraz és leverő tudományát, lehetetlen, hogy egy mélységes szeretetet és bámulatot ne érezzen *Jézus Krisztus* iránt, ki viszont az egész életét, az egész tudományát, ambícióját csak arra az *egy* feladatra szánta, hogy a sok bajjal és töprengéssel vesződő szánandó emberiség számára minden áron, *örök időkre* szóló lelki megnyugvást szerezzen és az utolsó keserves percreg *helyt álljon* előtte!

Talán merésznek találja az igen tisztelt közönség, hogy még a művészetre és zenére is Luther karakterisztikus mondását merem alkalmazni. De én megvagyok róla győződve, hogy a protestantizmus szelleme okvetlen visszavinné a művészet minden ágát a természetességhez és a *természet* iránti szeretethez. Hiszen a protestantizmus egyúttal a természetesség és egyszerűség puritán vallása. A modern protestantizmus éppen a *természet* bámulatos szépségében, *változatlan* rendjében, harmonikus egészében látja egyik főokát az Istenben és az ő *változatlan* bölcsességében való hitnek. És vajjon lehet-e valami fölemelőbb és szebb minta a művész előtt, mint az Istennek kijelentése?

Vajjon a templomot, az Istennek házát, nem-e a protestantizmus szabadította meg a természetellenes díszítésektől, cifraságoktól, és ha némi tekintetben tagadhatatlanul vétett is ezáltal az igazi művészet ellen is, de már azzal a ténnyel, hogy mellőzve a mesterséges félhomályt, festett képeket, szobrokat, kárpótlásul a világos ablakokon keresztül nyitott utat az ég természetes színének és a *nap* arany sugarainak, szerintem elvitázhatatlanul jelét adta annak a hajlamának, hogy az

Istennek *utánozhatatlan* tökéletes művészetét minden más művészet *főlé* helyezi.

Szerintem tehát a protestantizmus a művésztől is a természethez való visszatérést és annak minél *hűebb reprodukálását* követeli. Valamint reális és mégis annyira ideális voltánál fogva a művészet minden ágától azt kívánja, hogy amellet, hogy mindig *észszel* felfogható, *érthető* dolgot gyakoroljon, azért ne csak a pusztá értelemre vagy felületes érzékekre, hanem első-sorban a *lélek* és *szív* mélységeire hasson, hogy ezáltal képes legyen *magasabb* és *ideálisabb* gondolatokat ébreszteni az emberiség számára.

„Itt állok, másként nem tehetek”, ezt a mondást ajánljuk mi protestáns asszonyok a fényűző, gazdagabb, előkelőbb, úgynevezett *magasabb* osztály figyelmébe is, hogy az első-sorban a *mostohább* sorsúakkal szemben és az elnyomottabb osztály előtt „álljon” úgy a hogy a *XX. század keresztény lelkiismerete* valóban megköveteli.

Akkor aztán nem volna szükség a Budapesten nem rég hangoztatott „legideálisabb” anarchizmus emlegetésére sem, mert az én szerény asszonyi véleményem szerint nem lehet olyan „ideális” anarchizmus a világon, mely az igazi *keresztény* lelkű, *keresztény* szívű vezetőknél – kik észszel és szívvel gyakorolnák kötelességeiket – áldásosabb nyereség volna. Különben is rettenetes sok és *nagy* időnek kellene addig lefolyni, míg *minden egyes* emberi „atomot” oly erkölcsi és értelmi fokra vezetnénk, hogy azok minden felügyelet, minden vezetés nélkül *saját maguktól*, rendszeresen és harmonikusan mozogjanak. És ha ez a csoda megtörténnék, mi hívő protestáns asszonyok abban is azt az egyetlen, hatalmas, *vezető* és *uralkodó erkölcsi erőt* bámulnók legjobban, melynek eredetét, kiindulási pontját keresve, ismét csak egy felsőbb, *uralkodó* szellemre, Isten létére bukkanánk.

Szóval éppen a legideálisabb anarchizmus mellőzhető szerintünk legkevésbé a *felsőbbség*: az *Isten* fogalmát.

A protestantizmus azonban nemcsak a lelkiismeret, erkölcs, egyszerűség és kötelesség iránya, hanem bátran elmondhatjuk, hogy a *családi élet* ideális vallása. Hiszen a protestantizmus elsősorban felkent papjait járhatja elől a *családi élet példát adó* szent utain és ha semmi más érdeme sem lenne a protestantizmusnak, szerintem *ezzel az egy elvével* már csatát nyert a másik féllal szemben. Vajjon ki ne tudna arról a temérdek példás, puritán egyszerűségű és becsületességű családi életről, melylyel reformált egyházaink dicsekedhetnek; mert a protestantizmus e téren is megkívánja tőlünk, hogy Luther jelszávához hűek legyünk s ne csak a külvilágban, hanem a belső családi életünkben is az elkerülhetetlen apró félreértések és tévedések dacára, *nagy és fontos* dolgokban, – a házastársak egymás előtt, a gyermekek szülőikkel, a szülők gyermekeikkel szemben, mindig felemelt fejvel álljanak meg.

Nem tudom megállni, hogy gyermekekről beszélve, meg ne említsem, hogy valamint a protestantizmus nem a *külszín*, nem a dekoráció vallása, hanem a *lélek* számára „készült *belső* hit, igyekezzünk mi protestáns asszonyok ezt a jellegei a gyermeknevelésnél is érvényesíteni, hogy gyermekeink ne csak *külsőleg*, formailag legyenek mindig nevelve. Azt láthatjuk, hogy a külforma sohasem hozza meg a lélek belső tartalmát, de a szilárd, biztos alap legtöbbször magától produkálja a külső, elfogadható formát és modort. Ha a lélek telve *mély és igaz* vonásokkal valóban egy harmonikus egészet képez, ösztönszerűleg külső megnyilvánulásaiban is hű mását produkálja ezen belső összhangnak és ezt a külső megnyilatkozást semmiféle illetlenül ebben a hamisítatlan természetességben elő nem állíthatja.

Szabadjon még röviden kiterjeszkedni a mostani divatos nyelvek tanítására. Óriási előny egy emberre nézve, ha minél több nyelvet elsajátíthat magának, de vigyázzunk mi anyák, hogy a divatos nyelvismerek miatt el ne hanyagoljuk gyermekeinknél a lélek belső kiképzését.

Én a különböző nyelveket is inkább a műveltség elérésére és kifejezésére való *eszközöknek* tartom, mint magának a műveltség feltételének. Mert azt hiszem, nem az a fontos kérdés, hogy *miképpen* és *hányféle nyelven* tudják majd gyermekeink gondolataikat kifejezni, hanem hogy vajjon *mit* fognak azzal kifejezni. Társadalmunk jövője sem attól függ, hogy milyen külső műveltséget biztosítunk a jövő nemzedék számára, hanem hogy micsoda belső erővel felfegyverkezve veszi ez majd fel az életküzdelmét.

A mi protestáns egyházaink is kis apparátussal, kevés külső és cikornyás eszközökkel a saját *belső erejükkel* végzik nagy munkájukat.

A protestantizmus mély erkölce szerint a családhoz tartoznak még az úgynevezett *cselédek* is. Ha azt akarjuk mi asszonyok, hogy ezek mindenkor hűségesen helyt, álljanak, elsősorban nekünk vagyonosabb, művelt,.. Tanult, öntudatosan érző és gondolkozó, szóval minden tekintetben *előnyben* levő osztálynak kell sok türelemmel, elnézéssel, örökös exkuzációval, igazi keresztényi szeretettel „állnunk” velők szemben, ha e téren is egyházaink *szabad* és *humánus* szellemét akarjuk érvényesíteni.

Én azt hiszem, hogy tartozunk bármelyik reformált egyházhoz, ezt a hatalmas szellemet, ezt a *rendíthetlen szilárd alapot* egyformán megtaláljuk mindegyikben, mert csakis ez adott létet mindegyik iránynak. És még ha magának az egyházi életnek nem is használhatunk gyenge női munkánkkal, *sőt még ha a társadalom érdekében* is hiába fáradoznánk naiv törekvésünkkel, már csupa *igazságérzetből*, csupa *lelkesedségből* is kötelességünk részt venni *azoknak* az egyházaknak munkáiban, melyek még szétszakadásaik által is csak örökös *igazságkeresésüket* bizonyították.

És ha ezen igazságkeresésben egyházaink tagadhatatlanul némelykor kíméletlenebbül akarták az orthodox világ szeméről levonni a hályogot s megszabadítani azt

az előítéletektől, gondoljuk meg, hogy a legmagasabb modern filozófia is azt tartja, hogy *csak az akadályok, a korlátok minden áron való elhárítása* az egyedüli mód arra, hogy az emberiség akaratának helyes irányba való terelését elérjük.

Magyarország egyik kiváló tudósa, *Alexander Bernát* egy gyönyörű képpel fejezte be nem rég egyetemi előadásainak egy ciklusát. Elejében festette az isteni lélekkel bíró, haladásra predesztinált embert, ki azonban le van bilincselve, le van kötözve. Hiába *állunk* *előtte*, ösztönözve őt, hogy *induljon útjára*, míg a bilincsek és kötelékek tartanak, minden törekvésünk hiába; a mint azonban a bilincsek letöretnek, a kötelékek feloldódnak, nem is kell egy szót szólnunk... az alak megindul *magától*... talán mert „másként nem tehet”, ha úgy akar „állni” Teremtője előtt, a hogy *felszabadult* lelkiismerete megköveteli. A cél tehát nem a pusztá ösztönzés, hanem elsősorban a *bilincsek leoldása, az akadály elhárítása* az akarat előtt.

Ez a felséges szerep jutott a történelemben a *reformációnak*-, ez a szerep maradt meg örökre a *protestantizmus* számára és szerintem *ezt a szerepet* *vészük át önkéntelenül mi protestáns asszonyok is*, ha egyházainkban működve, *onnét* kívánjuk az eszméket szétvinni és alkalmazni.

És legyen bár egyes, mellékes, külső dologban irányunk egymástól eltérő, tiszteljük bár *különböző* módon és alakban a mi közös megváltónkat, csak *egyforma* hűséggel álljunk mellette, mint Mária; csak a *bilincseket oldozó* eszme diadalától várjuk mindig a győzelmet ... ne a holt, hanem az *élő*: feltámadott Krisztust hirdessük, mint Mária Magdolna, akkor én azt reményelem, hogy a tőlünk telhető kis, de becsületes munka tudatában úgy a *világ, egyházunk* és saját *lelkiismeretünkkel* szemben, mint majdan egy *szebb* hazában, amaz *örök Bíró* előtt, mi is felemelt fővel jelenthetjük:

Itt állunk – másként nem tehetünk!

Művészet és művelődés a szociális munka szolgálatában.

(Felolvasás a »Művészet és Művelődés« nőegylet irodalmi jourján.)

Az én szerény tapasztalataim szerint a legtöbb ember a művészet és művelődés fogalmát a képzeletnek egy egész más osztályába sorozza, mint a szociális munkára és az erkölcsre való törekvéseket. Hányszor és hányszor halljuk azt a megszokott, de kissé elhamarkodott kijelentést; hogy egyik vagy másik nagy alakunk, kiváló írónk vagy művésznk rendkívül művelt és valódi isteni szikrával megáldott művészlélek, hanem természetesen ennél fogva valami nagy szociális törekvést és munkásságot nem is várhatunk tőle!

És különös, hogy ezt a téves, ferde következtetést gúnyképpen még a világtörténelem is némileg megpecsételi. Forgassuk csak ennek lapjait végig és leverve fogjuk tapasztalni, hogy a művészet és úgynevezett művelődés legfényesebb korszakaiban szintén azt a mai napig „természetesnek” talált állapotot fogjuk találni«, hogy a míg a festészet, szobrászat sa művészetnek többi ága a legnagyobb mérvben virult s egy bizonyos fokig a közművelődést is emelte, addig az erkölcsök és közjó iránti szociális törekvések veszedelmesen elenyésző félben voltak.

Sőt, mintha a sors igazán gúnyt űzött volna-e tekintetben a világgal, a mely arányban haladt a rohamos művészet és az a bizonyos felületesebb, csak a szemet kápráztató művelődés, olyan arányban csökkent a lelkiismeretes munka és az erkölcs; és midőn reakcióképpen egyre-másra támadtak a hajthatatlan jellemű,

remek szociális reformokat tervező és végző erkölcs-hősök, nyomukban mintha csodálatos varázsütésre pusztult volna fokról-fokra a művészet s a többek között előálltak a XVI. század puritán erkölcsű, lelkiismeret-építette, de dísztelen, kimeszelt, zene és költészet nélküli templomai, mintegy hallgató *demonstrációt* képviselve a reális igazság után való törekvés és az ideális művészet kapcsa ellen.

De hát e két fogalomnak határozott különválásába bele lehet-e nekünk asszonyoknak nyugodni, kik velünk született szentimentalizmusunkkal minden szép kultuszban tulajdonképpen a Teremtő azon céltudatos eszközét sejtjük, mely a közös célhoz vezető, erkölcsi alapon nyugvó szociális munkához vezet bennünket. Nem tudjuk mi azt elhinni, hogy éppen a művészetnek, e legkiválóbb adománynak – mely részrehajlatlanul jelentkezik s mintegy összekötve gazdagot a szegény-nyel, urat a szolgálával, szinte az *egyenlőség* legideálisabb szimbólumaként szerepel előttünk – ne lenne nagyobb és mélyebb rendeltetése, minthogy egy-egy merészen genialis, ideig-óráig tartó irányt megteremtsen, melyek bár divatszerűen szórakoztatják a társadalmat, sőt emelik is egy bizonyos tekintetben a nemzetek művészi és művelődési színvonalát, de igazi komoly hatásra, mélyebb reformra nem képesek.

Hiszen, ha a születés embereitől megvárjuk, hogy a „noblesse oblige” jeligéről meg ne feledkezzenek, mennyivel inkább elvárjuk ezt a *szellemi* arisztokráciától; mert nincs a világnak olyan külső rangja és címe, melylyel annyi kötelezettség járna, mint éppen a szellemi fölény, mely leghatározottabban van a szociális törekvésekre predesztinálva.

Hogy ennek dacára a művészet és művelődés nem mindenütt eredményez nemesítő hatást, gyümölcsöző szociális munkát, sőt a mint a tapasztalatból és a világtörténelemből is láthatjuk, itt-ott szinte *ellenlábának* látszik a reális alapnak és a szociális munkásságnak,

az szerintem csak annak tulajdonítható, hogy a művészet és művelődés tényleg nem mindig és mindenütt áll az igazság és erkölcs alapján. Hogy csak a művészet külső formáit nézzük, legyen szabad egy nem régen tartott előadásomból az erre vonatkozó részt idézni: „lehet-e elgondolni, hogy a minden téren jelentkező *szecesszió* valaha megszületett volna, ha a művészet és művelődés mindenkor az igazságot vagy legalább is az igazságnak halvány képét akarta volna szimbolizálni és ezáltal mintegy ösztönszerűen az *igazságot szolgáló* munkára kívánta volna a társadalmak figyelmét fordítani”.

Azonban ezzel a mindenben *közhasznot* váró és kívánó teoriával nem szeretnék azért az úgynevezett *érdeknélküli szép kultusznak* ellentmondani, különösen nem szeretném Ruskin gyönyörű ideáliját megsérteni, mely szerint tanulja meg az emberiség a fát – virágjéért szeretni; de tudja az Isten, mintha az ember érezné, hogy a humanitás nagy apostola – ki a szép fogalmának alapját valamiképpen okvetetlenül az igazság és kötelességtudás magasztos harmóniájához fűzte – a fa virágjának rajongó megbámulásakor már ösztönszerűleg és öntudatlanul a *jövendő gyümölcs* nyomor- és éhségcsillapító, sőt talán ennél fogva *erkölcsi elzüllést megakadályozó* hatásában gyönyörködött.

Mert más gondolat csak a magunk éhségének önző, *költészet nélküli* csillapításvágya és más, egészen más gondolat a *mások* testi és lelki éhségének *ideális törekvésű* megakadályozás vágya ...

Egy fiatal művész ismerősöm nem régen állította velem szemben, hogy éppen a művészpálya az a szerencsés pálya, mely éppen nem igényli nagyon a morális alapot vagy éppen a komolyabb, töprengő, szociális törekvésű egyéniséget. Sőt tény az, hogy minél könnyebb vérű, gondtalanabb természetű egy művész, annál geniálisabb alkotásokat teremt a világ számára.

Elhiszem, sőt nagyon valószínűnek tartom, hogy egy

színgazdag, fantasztikus és káprázatos modern alkotás előállhat, sőt leghamarabb előállhat egy geniális agynak champagner, gondtalan jókedv vagy cigányzene által szuggerált működéséből. Sőt még azt is elhiszem, hogy e mámoros élet következtében lilaszínű ég alatt, rózsaszín ködpárában aranyos dicsfényű, mosolygó vértanuk és bájos, fantasztikus szép angyalfejek teremhetnek; de laikus és művészetben járatlan voltam dacára *merészen tagadom*, hogy pl. egy *Munkácsy* tökéletes művészetű Krisztus-képe, mely festményben az *igazi* ember szomorú és örök tragédiája a maga fenségében áll előttünk ... az *isteni* ember képe, kinek tiszta és fenkölt homlokán, tekintetén át *egyenesen a lélek mélységeibe* velünk tekinteni és szinte magunk előtt látjuk azt az égből alászállott és mégis *örök emberi* törekvést, melynek – ha törik-szakad is a törékeny test – már *eredeténél* fogva is előbb-utóbb diadalmaszkodni kell ... hogy az ilyen művészet, az ilyen munka, még ha pezsgőzés mellett született is meg, a *pezsgőnek* és a vele járó gondtalan könnyű életnek köszönhetné valaha létét, vagy hogy ezt az alkotásra predesztinált isteni szikrát legjobban a földi mámor tudná feléleszteni az ilyen munkára!

Lehetetlen, hogy egy *Tolstoj* magas irodalma, mely a társadalom szellemi emelésén dolgozik, egy *Ruskin* művészi érzéke és művelődési munkálkodása vagy egy *Mozart* mélységes művészete – mely minduntalan utat tör magának – csak egy-egy alkalomszülte geniális fellángoláson alapuljon.

De nemcsak a legkomolyabb munkára nézve állítom fel ezt a szabályt, hanem azon könnyedébb stílusú szalonirodalomra is, mely éppen úgy, sőt a közkedveltségénél fogva még jobban van arra hivatva, hogy egészséges humorával vagy érzelmességével emelje a társadalom szellemi színvonalát és kinyissa a többnyire rosszul látó szemeket. E műfajból itt e télen – az irodalmi szakosztály által rendezett jourokon – három

kiváló felolvasást hallottunk a többi komoly tárgyú ismertető előadások mellett; mindhárom kitűnően karrikirozta az emberi gyengeségeket, úgy a fővárosi, mint a vidéki életből merítve alakjaikat.

Ismét hangsúlyozom, hogy azok a hűen eltalált, igazi hatást eredményező, könnyen odavetett, de az életet tökéletesen imitáló vonások semmiesetre sem magának e kitűnően megrajzolt külső életnek felületes routinejából, divatjaiból erednek. Az igaz, hogy egy-egy tarka képnek felvetése, pl. az »udvari tanácsos» jouros kerete, kitűnően megrajzolt jour-alakja, mindenesetre ezen tarka életből van merítve, de már az a *szemüveg*, a melyen keresztül nézve és ismertetve a képet, a *helyes kritika* tollával vagy ecsetjével rajzolja meg azt a művészet embere, hogy egy-egy torz alakítással hozza észre vagy legalább *nevetésre fakasztja* a társadalomnak többnyire ítéletre képtelen zömét, – méltóztassék elhinni, már nem ebből a tarka jouros világból való, hanem egy egészen más hazából, egy sokkal harmonikusabb színű *belső* világból származik.

Nagyon sokszor azonban a tartalom nélküli műveknél a művészi routine, ügyes színvegyület, hangulatteljes vonások, a szerkezet vagy nyelvezet ügyessége feledtetik velünk a céltudatos tartalom hiányát, sőt még némi élvezetet is szerezhetnek; de maradandó hatásról a művészet és művelődés ezen tartalom nélküli válfajánál szó sem lehet.

Hogy a megfordított arányt is megemlítsem, vagyis megpróbáljam bizonyítani, hogy az igazi művészet – akár víg, akár komoly alakban jelentkeznek – inkább az igazság és a tartalom határozott kidomborításában, félreismerhetetlen kimutatásában áll, mint a függelékek művészi rendezésében és kivitelében – kivált ha azzal a tartalom hiányát kívánjuk pótolni – szabadjon nekem keresztény munkában utazó munkásnak *az ősrégi művelődésnek* egy nagyon komoly tartalmú, de gyarló szerkezetű, formailag tökéletlen irodalmi művére rámutatni.

Ez az antik mű a porladozó keret és formák dacára, a temérdek formailag, nyelvezetileg tökéletes műremek egyre-másra való születése és halála közepette most, közel 2000 év után is nemcsak hogy fennáll, hanem midőn már-már az hittük, hogy a haladó kor, a tudományokban és a művészetekben való tökéletesedés, a világ folyásának mindig lázasabb és lázasabb volta teljesen elsöpri a nagyvilág színéről, hogy csakis az egyházak szűk kereteiben találjuk azt meg, – egyszerre csak azt vesszük észre, hogy a *tartalma, eszméje*, tulajdonképpen *értéke* éppen a haladás és *felvilágosodottság* segítő kezébe kapaszkodva, merészen lép ki hüvelyéből, hogy szinte szemeink előtt növe s emelkedve mindig nagyobbra és magasabbra, fenséges erkölctanát, vallásfilozófiáját megtaláljuk, felismerjük úgy korunk legrokonszenvesebb bölcsészeiben, mint szónoklatművészetünk remekében, iránytadó nagy munkásságainkban – vagy csak egy-egy merész cselekedetben, ha a helyes úton kívánja az a közjót szolgálni.

Honnét az Istenért ez a *vaserő*, mely úgy az idővel, mint a rettenetes ellenáramlatokkal hőiesen megbirkózva, évezredek után mindig hangosabban követeli jogát! Honnét az a csoda, hogy midőn azt hisszük, hogy korunk haladása a természettudományok folytonos fejlődésénél fogva, egy *Schopenhauer*, vagy *Spencer* pesszimista teoriájával fog majd kezét, hogy azzal szaguldjon mindig tovább és tovább, egyszerre csak egy gyors, varázsszerű, de biztos és *öntudatos* fordulattal – az *evangélium* szellemével indul végtelen útjára!

Honnét e csoda? Talán, mint némelyek hiszik, mégis a többé-kevésbé hozzátapadt miszticizmus ez a vonzerő? Nem. A miszticizmus csak ideig-óráig tartó hatást eredményezhet; különben is korunk haladása ma már miszticizmussal párosulva nem folytathatná útját. Ilyen megküzdő és életképes ereje csak az *igazságnak* lehet,

jelentkezzék az akár a népek különféle evangéliumában, akár a nemzetek művészetének és művelődésének bármelyik ágában. S míg egy-egy modern eszmét képviselő világtörténelmi alak legnagyobb tudományossága mellett is elenyészik lassanként szemünk előtt, ha nem találjuk meg eszméjében az igazság magvát s a leggeniálisabb művészi alkotás örökre elmosódik, *lesepertetik* a világ kerekének egy-egy fordulata alkalmával, hogy újabb divat, újabb szecesszió-nak adjon helyet, – addig egy *Socrates*, egy *Jézus* vagy az újabb időt említve, egy *Lessing*, *Kant*, *Channing*, *Martineau* vagy *Tolstoj* eszméje, egy *Munkácsy* vagy *Mozart* fenomenális művészete, melyek többé-kevésbé *örök eszméket* pengettek a szívek húrjain, a világ örökös körforgása dacára minduntalan fel-felbukkannak, mindig *vissza* és *visszatérnek*, hogy magukat mindig tisztábban és világosabban megértetve, óriási *megküzdő* erejükkel bizonyítsák, hogy valószínűleg *ez az az isteni művészet*, melynek nyomán olyan művelődés, olyan nemzeti „kincs” fakad, melyet – a biblia nyelvén szólva – sem a „rozsdá”, sem a „moly” meg nem emészt és a melytől e földi élet *eszmeölő* és *eszmepusztító* materialista „tolvajai” egészen mégsem foszthatnak meg bennünket soha.

Ha ezt az eszményi művészetet be lehetne csempészni a világ összes művészetébe és művelődésébe, micsoda ideális állapotok uralkodnának hazánkban is a keserves megpróbáltatások dacára! Milyen óriási előny volna az a civilizációra hajlandó, nyugati műveltségért rajongó nemzetekre nézve, ha mindig olyan művészetet és művelődést kultiválnának, mely egyúttal az *erkölcsi haladást* és a minden tekintetben való magasabb életfelfogást is biztosítaná számunkra. Ha megértenék végre Schiller gyönyörű mondását (mely egyenesen Jézus forrongó eszméjéből és Kant bölcseszeiéből sarjadzik), hogy „az erkölcs tulajdonképpen nem egyéb, mint az abszolút szépnek *cselekvésben*

való megnyilatkozása ...” Milyen más lenne társadalmunk képe, sőt még a politikai életre is milyen óriási nevelő hatással lenne az ilyen művészet!

Nemrégén a Petőfi Társaság nagygyűlésén érdekesen mutattak rá arra a tényre, hogy a hányszor a politika ridegen elkülönítette magát a művészettől, sonaSēm tudott igazán zöld ágra vergődni. Én még azzal toldom meg ezen nagyfontosságú szavakat, hogy „lia,^a művészet nem azonosítja magát az erkölcsi fogalommal, nem lehet igazi jótékony hatása a politikára jsejrij Mert a fantasztikus tarkaság, geniális semmitmondó frázisosság, művészi routine, szóval a *külszínre* való súlyfektetés grasszál ott is meglehetősen mérvben, hanem már a mi a *biztos fundamentumot, az erkölcsi alapot* illeti, az, úgy tudom, a politikai életben is ritkábban fordul elő.

Meglehet, sőt valószínű, hogy az irányok minden téren való komoly változása miatt az egész társadalmi élet színe, hangja látszólagosan hátrányosan fog változni, mert a nagy kápráztató fényűzés, lovagiasnak mondott, úgynevezett «úri” passziók, párbajozások helyett okvetetlenül egy reálisabb ízlés, sőt egy bizonyos tekintetben még a *becsületnek* is egy egészen más fogalma fog beállni; és ennél fogva sok esetben az elégtételadásnak is egy sokkal *egyszerűbb, de lelkiismeretesebb* módja fog bekövetkezni.

De hát okvetlenül mutatósabb előttünk a társadalom cirkuszszerű, többnyire a külszínre és látszatra berendezett, nem egyszer *talmi* erőprodukciókat végző tarka színpada, mintha azt esetleg egy eljövendő reformáció az igazi művészet és művelődés komoly templomává alakítja majd át!?

Ezen képzeletben lebegő, de mégis csak lassanként közeledő ideális templom építésén dolgozik a mi művészetet és művelődést fejlesztő nőegyletünk is s bár képzelem, hogy mint minden nőktől eredő szellemi törekvésen, úgy ezen az intézményen is mennyit

élcélődik a világ, szabadjon nekünk, egyleti asszonyoknak, arra figyelmeztetni a nagyközönséget, hogy bár művészi dekorációkkal és mestervonásokkal talán nem igen fogjuk mi nők gyarapítani a művészetet és közművelődést, sőt a formákban, kidolgozásban bizonyosan hanyagságokat fogunk minduntalan elkövetni, de hozzájárulni ahhoz a nagy, előttünk lebegő *közös alap*hoz, melynek reális anyagából éppen a többi fényes képzettségek és művészi genialitások hiánya miatt vagy egyenesen ezek rovására, mintha több jutott volna osztályrészül számunkra – Magyarország minden egyes női munkásának, *házaja sorsát szíven viselő minden egyes honleánynak* szent privilégiuma van!

Hogy ha már női hivatásunknál és társadalmunk különféle kedvezőtlen viszonyainál fogva nem is avatkozhatunk be direkte a nemzetünket irányító politikába, legalább a művészet és művelődés helyes irányítása által hassunk némileg a politikát űző társadalomra.

A család szerepe az egyetemes szociális munkában.

(Felolvasás a temesvári gyermekvédelmi kongresszuson.)

Mélyen tisztelt Kongresszus!

Midőn hálás köszönetet mondok az igen tisztelt Elnökségnek, hogy szíves meghívásával alkalmat adott nekem egy eszmém elmondására, legyen szabad megemlíteni, hogy szabadon választhatva a tárgyat, nem szorosán a gyermekvédelemhez óhajtok hozzászólni – melyhez kevés a gyakorlatom és tudásom – hanem mint vallás-erkölcsi munkában dolgozó szerény munkás arra a *talaj elkészítésre, alap megvetésre* – talán mondhatnók *alap-gyermekvédelemre* szeretnék rámutatni, mely saját gyermekeink lelkének logikus védelme és irányítása által a *jövő* nagy gyermekvédelmét és általános szociális munkásságát is megalapítaná!

Azt szokták mondani, hogy az iskola van hivatva előkészíteni a jövő nemzedék erkölcsre és szociális törekvésre való nevelését; azt hiszem, mindnyájunk nézetét fejtem ki, ha azt hangoztatom, hogy az iskola csak hűséges *segítő társa, szerencsés kiegészítője* lehet az alapvető családi nevelésnek; mert egyedül állva, egyedül hagyatva, a legjobb akarat mellett sem végezhet el akkora feladatot!

A családnak a közjó iránti fontos kötelességéről lévén szó, kénytelen vagyok megemlíteni, hogy nálunk Magyarországon – általánosan véve a dolgot – szociális kötelességekre es erkölcsi alpmegvetésre törekedő családi nevelés nem igen van!

Ha megfigyeljük az iránytadó fővárosi családok

befolyását a nevelésre nézve, általában véve *kétféle* osztályba sorozhatjuk ezen befolyást: *rosszra* és *nem rosszra*. Rossz irányítói a jövő nemzedéknek azok az alacsonyabb szellemi színvonalon álló szülők, kik rossz példájuk, könnyelmű, lelkiismeretlen, pazarló vagy éppen erkölcstelen életük és nevelésük által *határozottan* rosszra nevelik a növendék gyermekeket; és többnyire csak *nem rossz* irányt mutatnak azok a vezetőszerrepre predesztinált szülők, a kik maguk egyenes, rendes úton haladva, semmi rossz példával nem szolgálnak, rosszat nem tanítanak, sőt minden divatos tudományra, művészetre, sportra, nyelvekre és a köteles vallásosságra megtanítják, vagy megtanítatják gyermekeiket, de semmiféle szociális munkára való érzéket, semmiféle mélyebb gondolatot vagy magasabb vágyat, a *közérdek* iránti kötelességérzetet nem ébresztenek bennük!

Az első határozott rossz irányból növekednek természetesen a többnyire rossz és elzüllött emberek és állapotok. A második úgynevezett „jó” és „sikerült” nevelésből pedig többnyire azok a tisztességtudó, egy bizonyos általános műveltséget elsajátító, a látszatra nagyon sokat adó, a dekorumot minden tekintetben szigorúan megtartó, úgynevezetté jól nevelt, *át tucat* emberek, kik bár nyilvánosan soha sem botránkoztatnak meg senkit, soha sem haladnak úgy el a koldusgyerek vagy újságot áruló rikkancs előtt, hogy néhány fillért vagy esetleg – egy kellemes emlék hatása alatt – akár egy koronát is ne dobjanak a rongyos kalapba, a *nyilvánosságra* került, *napvilágra* jött embertelenségen vagy botrányokon, *rosszul elpalástolt* erkölcstelenségen mély megbotránkozásukat fejezik ki – de azért minden gondolkozás vagy töprengés, minden szociális munkásságra való hajlam vagy *gyökeres* reformra, *gyökeres* eszmeváltoztatásra való vágy nélkül folytatják megkezdett útjukat, vagyis: úsznak az árral tovább ...

És méltóztassanak elhinni hogy nem az először említett határozottan rossz irány a megölője nemzetünk

szociális állapotainak, mert ez az irány nálunk nem is valami nagy; a magyar faj sokkal nemesebb, büszkébb, sem *hogy öntudatosan* hajlanék a bűnre vagy erkölcstelenségre s az az egypár elzüllött alak nem csinál nálunk igazi irányt, hanem éppen ez az erősen elágazott tömeg szellemét képviselő chablonszerű és energia nélküli műveltség a legaggasztóbb jelenség!

A magyar filozófiai társaság májusi záró ülése arra a tünetre mutatott rá, hogy mily szoros kapocs van a *nagyközönség* vagyis a *tömeg* szellemi magaslata és a *vezető* emberek iránya között. Mert valamint az exponált magaslaton álló, eszméket vivő és vezetőszerpet játszó ember mégis csak a tömegeből s *annak* a neveléséből került ki, ugyanúgy később is csak *ennek a lelkéből* és eszméiből kénytelen legtöbbet meríteni.

Én ugyan ezt a filozófiát nem egészen írom alá, mert szerintem az *igazi* vezető rendesen teljesen függetlenül a tömeg gondolkodásmódjától egy egészen külön irányt képvisel s az igazi haladásra vezető eszmét és *erőt* legbiztosabban a *saját lelkéből* meríti – de talán *általában véve* a dolgot, mégis az előbb említett fejtegetés magyarázza meg azt a tragikomikus tényt, hogy a XX. század nagyműveltségű, tudományokban és művészetben jártas társadalma s az ebből kikerült számtalan vezető dacára, némely helyen a szociális munkára való érzék és különösen az erkölcsi alapra való törekvés aránylag veszedelmesen *cséjke*; s a lehangzatosabb nevek, a legtágabbnak nevezett műveltség és tudás – sőt a különféle vallásos áramlatok dacára, sokszor kétes értékű közállapotok, gyenge, többnyire csak a dekórumot szolgáló erkölcsi törvények fakadnak s előáll az a bizonyos ötletszerű, logika nélküli jótékonyság is, mely majdnem csak rosszabbítja a közállapotokat!

Ne méltóztassék hát azon csodálkozni, ha én mint egyszerű családanya s egyúttal vallásbölcészeti együletben dolgozó munkás, olyan tudományos oktatásra buzdítom társnőimet a gyermeknevelésben, mely az ész

fejlesztése és a látkör szélesítése mellett a *lelket* és *szívet* is mozgásba tudja hozni s *viszont* olyan vallásos nevelést ajánlok, mely az áhítatos hangulatok keltése mellett a helyes erkölcsi életre és helyes szociális munkára való *logikát* és *értelmet* is megteremtené egyúttal!

A Magyarországi Nőegyesületek Szövetségének gyermekvédelmi előadásain Ruffy Pál miniszteri tanácsos úr gyönyörűen mutatott rá több ízben arra az igazságra, hogy észszerűen és logikusan karolva fel a gyermekvédelmet, két nemes eszmének szolgálunk egyúttal: az emberszeretetnek és a nemzetünket fejlesztő okos politikának. Mert hiszen a nemzeteknek saját jól megfontolt érdeke kívánja, hogy el ne hagyjuk zülleni a szegény, védtelen, árva vagy törvénytelen gyermekeket, mert ki tudja *hány és milyen erejű* katonát, mesterembert, művészt, író-tudóst lémet el örökre a vétkes hanyagság és közöny.

Íme a szeretet mellett mennyi logika van e fejtegetésekben! – Ha magyar családjaink ennyi logikával teljesítenék kötelességüket és a szegény, védtelen gyermekek mellett saját gyermekeik lelki ápolását is felkarolnák, úgy a míg az állam által megindított nagyszabású gyermekvédelem hasznos munkásokat nevelne a hazának, addig ők elkészítenék nevelésükkel a *jobb* és *biztosabb* talajt egy igazi és gyökeres szociális munkára!

A küldött tárgysorozaton, ha jól emlékezem, a negyedik pont azt a kérdést veti fel, hogy oly szegény szülőktől, kik gyermekeik kellő ápolásáról, neveléséről nem gondoskodnak, vagy a hol a gyermekek erkölcsileg veszélyeztetve vannak fennálló törvényeink és kormányhatósági rendeleteink alapján a gyermek elvehető-e ezen szülőktől s állami gyermekmenhelybe helyezhető-e?

Nem ismerem asszony létemre összes törvényeinket, sem kormányhatósági rendeleteinket, de hogy a gyermeknek a nevelésre méltatlan vagy képtelen szülőktől

való elvevése nemzeti és közerkölcsi szempontból véve még *általánosságban* is mekkora hasznot hozna a hazára, azt csak akkor érzem igazán, ha előkelő fővárosi családjainknál szemlélem a szokásos vezetést: jobban mondvá vezetéshiányt és elgondolom, hogy hány igazi tehetség, hány vezető erkölcsi erő, hány teremtésre predesztinált isteni szikra vagy úttörő reformáló eszme olvad át abba a bizonyos nagy, chablonszerű előkelő semmittevő és semmitmondó műveltségbe... jóhiszemű téveszmékbe vagy éppen *öntudatlan erkölcsstelenségbe*, mely tünetek szerintem nemcsak a legszomorúbbak, de a legpusztítóbbak is egyúttal!

A világ bölcsei azt szokták mondani: fő az „önállóságra” való nevelés, a bátorság, mert az „élet”- úgy amint van – és az a bizonyos „saját kárán” való tanulás a „legjobb iskola” stb...

Én azt hiszem, fő és első kötelesség az *erkölcsi alap megvetése*, mert észszerűen véve a dolgot, csak *azután* és másodsorban következhetik a fiatal lélek önállósítása.

Nekünk nem ingadozó és bizonytalan léptekkel megindult, a „saját kárán” tanult (s legtöbbszörre *reparálhatatlan* nyomokat hordozó) emberekre vagy egy-egy ferde útnak merészen nekivágó, fiatal géniekre, hanem *biztos lépésű, az utat világosan látó vezetők*re; lesz *szükségünk*. A mi viszonyainkat tekintve, nálunk nem az a bizonyos mindenkinél található, egybeolvadt, a talentumokat szinte elnyelő szalonműveltség kívántatik, hanem *egy-egy* irányban kifejlesztett, *egy-egy* helyre koncentrált *tehetséges* és *erőtéljes* munka szükségeltetik!

Hogy a család ezen szerencsés fordulópontot megszerezhesse okos működésével, *kettőre* van szüksége: *eszmére* és *otthoni* életre. Különben is én azt hiszem, hogy e két fogalom szoros kapcsolatban áll egymással. Eszmében élő családok, amennyire csak *külső kötelességeik miatt tehetik*, inkább otthon élnek; viszont a komoly, kellemes otthon hamarabb megteremti az eszmét, mint az etiketteszerű, többszörre eszmét nélkülöző

nagyvilági élet. Hogy miért kultiválja a fővárosi társadalom e kettőt oly kevéssé, melyik hiánya akadályozza a másik megvalósulását – igazán nem lehet tudni! Az eszmehiány teszi-e unalmassá az otthoni életet, vagy az otthoni élet divatszerű nélkülözése teszi oly sivárrá a fővárosi lelkek legtöbbszörét – titok marad előttünk.

Azt hiszem, a társadalom és a család belső gondolata között még szorosabb kapcsot fedezhetünk fel, mint a társadalom és a vezető nagyok között. Hogy tehát a családok is eszmehiányban, vagyis inkább nem azon irányú eszmében élnek, mely a szociális munkára és erkölcsi alapra szükséges gondolatokat is megteremthetné számukra, azt egyrészt a társadalmat befolyásoló különféle irányzatoknak is köszönhetjük. Értem ezalatt az irodalmat, művészetet és a többi szellemi vezetést.

Tagadhatatlanul nagyon sok gyönyörködtető, művészi és költői dolgot produkál irodalmunknak és művészetünknek az az ága, mely nem a durva materializmust és naturalizmust szolgálja – de talán csekély benne az igazságésszámítás meggyőző hatalma, az a tette ösztönző” erő, mely új világot tudna teremteni.

Többször excusáltam én már magamat, hogy hiszen nem akarom én érveléseimmel az úgynevezett «érdeknélküli» szép kultuszt lekicsinyelni, de az én szerény laikus véleményem szerint, amely nemzetben a közállapotok még némely tekintetben rendezetlenek, vagy talán jobban mondva: *szerecsétlenül rendezettek*, mint nálunk Magyarországon is, nem volna szabad szellemileg annyi *erőpazarlást* gyakorolni! Ha igazán lelkiismeretesen vesszük a dolgot, a mely nemzet még némileg fejletlen erkölcsi és szociális állapotok között tengődik – nem igen ér rá a pusztá gyönyörködtetésre és gyönyörködésre s a temérdek szépirodalmi felolvasások, színházi produkciók stb. csak úgy hoznának igazi fenkölt műveltséget a társadalomra, ha alapgondolatukban azt a célt szolgálnák, mely egy szebb jövőt van hivatva előmozdítani!

Az is igaz, hogy az *igazán* szép, *igazán* magas gondolat, még ha nem is direkte szociális munkát szolgál, már *felemelő* képességénél fogva is helyes útra terelheti a lélek gondolatát s tevékeny, gyümölcsöző munkára indíthatja azt; de, mélyen tisztelt Hallgatóság, bírnak-e mi ma már – néhány kiváló munkásságot kivéve – azzal az ihletett, lelket tisztító, az igazság magvát elrejtve tartalmazó szép kultuszszal, mely csupán emelő hatásánál fogva is üdvös reformeszméket eredményezhetne a nemzet számára?!

Családi életről lévén szó, valamint az irodalom, művészet és talán a kor vallásossága is erőpazarlást követ el a hiábavaló hangulatok, külső tetszetős dolgok kultiválásával, ugyanúgy pazarolja erejét legtöbbször a család is a hiábavaló parádés és divatos, vagy a jelentéktelen egyszerű munkákkal. Például mi asszonyok, ha nem egészen a jourok és öltözetek foglalják el időnket, bármilyen jó és rendes cselédjeink legyenek, szeretjük magunk csinálni azokat az apró dolgokat, melyek nem a mi hivatásunk s így más dolga miatt fáradva, azokat a kötelességeket, melyek egyenesen ránk várnak – nem teljesíthetjük; s nem gondoljuk meg, hogy mi helyettünk azt a szociális munkásságot, melyet a XX. század méltán elvárhat tőlünk, az értelmetlenebb, durvább munkát végző emberek el nem végezhetik! Amilyen érdem tehát akkor a durva munka, ha a *szükség megkívánja* s ezzel egy cseled fizetését kerüljük el a szegényebb háztartásban, olyan vétek szerintem, ha csak szeszélyből vagy túlságos pedánságiból, ok nélkül raboljuk el az időt a mindnyájunkkal közös, egyetemes nagy munkásságtól. Itt ismét megemlítem, hogy ehhez a nagy munkához elsősorban ismét a gyermekek lelki gondozását értem; „mert ha látszólagosan s momentán eredményesebbnek látszik is a külső különféle munkákban való részvétel, *gyökeresebb* és eredménydúsabb volna a családok következetes és összhangzatos – a *jövőnek szolgáló* otthoni

munkája, mely mellett jut mindig elég idő a jelen jótékonyági munkájára is.

Azt is kénytelen vagyok megemlíteni, hogy az általános vélemény az, miszerint az asszonynak a legfőbb és legszebb, vagy éppen *egyedüli* feladata anyának lenni s ennél fogva szociális törekvéseken és problémákon ne törje a fejét! Ezt a meggondolatlan, saját magának ellentmondó nézetet csak az menti, hogy ezt is a „világ”: a közvélemény mondja, a melytől már megszokhattuk az elhirtelenkedett mondásokat Hogy képzelhetünk el anyai hivatást szociális érzék, vagy egyáltalában *gondolat* és lelkesítő *eszme* nélkül?! Valamint hogy képzelhetjük el, hogy a természet egyedül az anyai és *csakis az anyai* hivatást adta nekünk, mikor ezt a „állítólagos és egyedüli” hivatást éppen a természet adta folytonos erkölcsi haladás és nemzeteket emelő civilizáció nehezíti meg legjobban!! Mert éppen a magasabb civilizáció követeli meg tőlünk asszonyoktól, hogy mi csak törvényes módon alapítsunk családot, de ezen család-alapításra való jog megszerzését *nem a mi kezünkbe tette le!* Pedig tulajdonképen a »hivatás” szónak fogalma azonos a *nyílt és önérzetes* törekvés fogalmával!

Szerintem tehát a női kötelességet és hivatást nem annyira a pusztá anyaság képezi, hanem inkább a *nemzetet erősítő nevelés*, mely természetesen” fia a családi Körben, saját lelkünk örököseivel szemben történhetik, mindenesetre a legideálisabb fokát éri el!

Különben is, nemzeti szempontból véve a dolgot, ha a világtörténelmet tanulmányozzuk, nem igen fordul abban elő, hogy elnéptelenedés okozta a nemzetek bukását, hanem igenis az *elhanyagolt nevelésre visszavezethető érkötési elzúllás és hanyatlás*, mely a legfényesebbnek látszó, legerőteljesebbnek, kinéző, művészeikkel parádézó tartományokat, is tönkretette – pedig az anyák akkor is megtették egyszerű anyai kötelességüket!

Sehol és semmiben sern a kvantitás, hanem mindig a *dualitás* a fő!

Ha csakugyan áll az a leverő statisztikai kimutatás, hogy magyar népességünk a helyeit, hogy emelkednék, egyre fogy – akkor kell csak igazán arra törekednünk, hogy a nemzetet alkotó megfogyott anyagnak legalább a *minősége* olyan legyen, mely minden tekintetben erősíti az állapotokat s így ellensúlyozza a számra való veszteséget.

Ezeket a szerény és igénytelen gondolatokat voltam bátor bizalommal és tisztelettel a nagyra becsült Kongresszus hallgatósága előtt elmondani, mert bár érzem, hogy tárgyam nem vágott egészen bele a gyermekvédelem témájához s így szinte visszaéltem a bizalommai, mégis azt reményelem, hogy minél több és többféle eszme hangzik el viszonyaink gyökeres és alapos megváltozására nézve, annál jobban biztosítjuk a gyermekvédelem humánus ügyét is a jövőre nézve.

Mert szent meggyőződéseim, hogy általános eszmetisztázás és eszmeemelés nélkül a családoknak nemcsak a nevelés és szociális munka körüli buzgólkodása, hanem *nyílt és félelem nélküli eszme hirdetése* nélkül semmiféle emberbaráti munka nem indulhat meg igazán. Mert míg egy szerencsés eszme fordulat által a különböző vezető osztályok, tudományok, művészetek és felekezetek, az elválasztó korlátok és dogmák dacára egy közösen felépített erkölcsi alapon és szociális törekvésben nem találják fel az egyesítő és egységet eredményező *egyetemes vallást*, addig nem kívánhatjuk a nagyközönségtől sem, hogy minden egyes eltorzult és elhagyatott gyermekben, faj- és valláskülönbség nélkül Istennek ama képét és hasonlatosságát tiszteljék, mely hasonlatosság kifejllesztése, vagy akár *napvilágra hozatala* – éppen az emberiség legszentebb kötelessége!

Most pedig, midőn hálásan köszönöm a szíves figyelmet és türelmet, azzal a kijelentéssel fejezem be szerény felolvasásomat, hogy ha *ma*, midőn a gyermekvédelem reform-munkája az *igazi* vezetők jóvoltából ilyen energiával lép fel a kor régi rendszerével szemben, még a

családok is dacolni merészelnének a chablonnal s megkezdének az úttörő munkát – szinte eljövendőnek látnám azt az ideális, igazi vallásos korszakot, midőn az emberiség belépve a *nagy mindenség egyetemes szociális munkájába*, szinte a Gondviselés munkatársává szegődik s úgy a «teremtő», mint a «megváltó» munkában – maga is kiveszi a részét!

A vallás szerepe a nevelésnél.

(Függelék a kongresszusi felolvasáshoz. – Megjelent az „Unitárius Egyház” című lapban)

A gyermekvédelmi kongresszuson elmondott felolvasásom kiegészítéséül csak röviden akarok rámutatni azon körülményre, hogy mekkora befolyással bír a vallás a serdülő gyermek lelkére s ennél fogva a nemzet jövőjéé is.

Miután majd minden gyermeknek a család az első nevelője, úgyszólván a vallás szelleme az első vezetője a nevelésnek. Mert még ha nem vallásos is az otthoni nevelés, a család akaratlanul is azon vallás befolyása alatt áll, amelyben született és neveltetett; és számtalan esetben tapasztaltam, hogy míg *a jót, nemeset*, tehát *a javító erőt* nagyon kevesen, tudják vallásukból elsajátítani, különös, hogy annak ferdeségei, előítéletei, szűk látköre többnyire még azokon ismerős nyomokat hagynak, kik különben nem adnak semmit vallásukra. Pl. az orthodox kereszténység neveltje, még ha nem hisz is a vallását képező dogmákban, akaratlanul is elfogult a más vallásúakkal szemben s bár saját vallásában sem tud hinni, de azért a más vallás igazságait el nem fogadja s nyomot hagyva lelkében az «egyedül üdvözítő» theoria, legalább is az antiszemitizmus fejlődik ki benne.

Mondom, lehet, hogy ma már az orthodox vallások nagy babonáiban a kor előreheladottságánál fogva nem tud a műveltebb lélek hinni, de figyeljük csak meg, hogy ezen babonát termelő dogmai nevelés hány kisebb, jelentéktelenebb, de a *világot örökösen akadályozó és*

hátráltató babonát teremt meg az emberiségben, mely azután ellátva magát a keresztény vallás szülte babonákkal és elfogultságokkal – éppen csak Krisztus Urunk világra szóló eszméire nem reflektál! Természetes, hogy az ilyen szülők neveltjei is csak a kicsinyességekre való hajlamot viszik át a keresztény vallásból az életbe.

A kevésbbé rossz és szerintem legtöbb eset, hogy Krisztus szelleme, eszméinek magassága mégis csak érvényre jut félig-meddig, de a dogma hatalma, zavaró - lag és nyomasztóan hatva minden cselekedetre, korlátozza a szellemet „átszabad krisztusi szárnyalásban s megalkotja azt a bizonyos veszedelmes *középszerűséget*, mely a legjobb és legszebb tulajdonságok mellett sem bír arra a magaslatra emelkedni, honnét már utat is lehet mutatni!

A harmadik nagyon kevés, de gyönyörű eset, midőn a gondolkodó lélek kifejtí a krisztusi igazságot vallása dogmái alól, hogy ezeket bátran és egészen félretéve, csak a tulajdonképpen magot értékesítse a gyermeknevelésben s a nemzet fejlesztésében.

Ebből láthatjuk, hogy az orthodox vallások csak akkor volnának alkalmasak a jövő nemzedék nevelésére nézve, ha csupa értelmes és lelkes, szociális érzékkel bíró ember élne a világon, ki nem restelné a fáradságot, hogy a temérdek képlet és misztérium alatt lappangó igazságokat kihámozza a burokból, hogy azokkal a nemzet jövőjére erejét biztosítsa.

Már most az orthodoxyával szemben micsoda hatalmas úttörő eszköz a modern kereszténység, mely alatt elsősorban és méltán az unitarizmust lehet nevezni. Semmi zavaró, semmi lenyűgöző, megkötő, babonát és korlátot teremtő tulajdonság, hanem ellenkezőleg, csupa nevelő, éltető, a szemhatárt bővítő és a levegőt tisztító krisztusi erő! Lehetetlen, hogy ezt korunk előbb-utóbb be ne lássa. Lehetetlen; hogy mikor tiszta és biztos fegyver áll Krisztus Urunk jóvoltából rendelkezésünkre (melyet a „rozsdá” csakugyan meg nem emészthet), akkor egy

máris elavult rozsdá mart fegyvert nyomjanak örökké a világ kezébe.

Lehetetlen, hogy az ókorban megszületett, csodásan örök modern szellemet még a *legújabb kor* sem merné burkolatlanul használni s annak fenségesen egyszerű és demokratikus voltát még mindig arisztokratikus hajlamú mesterséges fénybe és pompába burkolják! Lehetetlen, hogy ha az állandó vallásos nevelés tiszta, az igazi demokráciát szolgáló, az eszméket helyesen rendező és *felemelő hatású* volna, hogy akkor annyi tévhit és ferde cselekedet születnék e földön.

Erkölcst minden vallás prédikál, de látszik, hogy *míg a lélek nem elég magas színvonalon áll, addig még az erkölcs helyes fogalmát sem tudja megállapítani*, nem hogy helyesen cselekednék! Tehát éppen az *eszmék emelésében áll* iszerintem vallásunk óriási hatalma! Fejleszti, világosítja az eszméket, hogy azok *maguktól* forduljanak a helyes útra. A melyik lélek pedig nem képes emelkedni (mert sajnos, olyan is van) azt legalább nem sülyeszti és látkörét nem szűkíti; de jaj annak a vallásnak, melynek még bomlasztó hatása is lehet!

Ismét megjegyzem, hogy a mi szabadelvű vallásunkra szokták a bomlasztó vagyis romboló szót használni, pedig a mienk azért rombol, hogy igazságot építhessen. Rombolja a dogmát, babonát, előítéletet, hogy napvilágra jöhessen Krisztus igazsága; de az orthodoxia a legdrágábbat: a világosságot és a tisztán látást rombolja, hogy ezek romjain építhesse fel az életnélküli dogmákat.

Ha mindenben igazságot mutató hitben neveljük fel gyermekeinket, még ha mást nem is élhetünk el vele, okvetlen tisztábban látó, elfogulatlanabb, tágabb látókörű emberek válnak belőlük, mint a többiek; ha pedig szociális munkához kezdenek látni, minden dolgukban és *társadalmi törekvéseikben csakis az igazságot fogják szem előtt tartani*. Ez pedig rettenetes nagy szó!!

Ellenben neveljük gyermekeinket babonákkal telt misztikus hitben, vagy beleviszik ezen szellemet egész működésükbe, vagy ha nem bír rájuk hatással és csak dekorációnak használják azt – akkor többnyire a hitelenség cinizmusával mennek neki az életnek. Pedig sem a pietizmus, sem a cinikus atheizmus még eddig nem bizonyult szerencsés vezetőnek!

Dekorációról beszélve: a világ legveszedelmesebb hibája, hogy majd mindig dekorációkban utazik! A mint már temesvári felolvasásomban is jeleztem, a „társadalom a nagy dolgokban sem annyira az igazságot kívánja szolgálni, hanem, sajnos, az igazágtalanság vagy erkölcstelenség diszkrét jóleső eltakarását; Ez még – cinikusan véve a dolgot – lehet valamiképp érthető; de hogy mi szükség az *igazságot* dekorációkkal körülvenni, mi szükség még a legkomolyabb dolgot a *valást* is csak egy színgazdag dekoráló alkotmánynak tekinteni, hogy csak még jobban a külső dekorumra tegye figyelmessé és erre ösztönözze az embereket – az érthetetlen előttem.

Különben is már a gyermek lelkében is a *belső igazság* utáni vágy és követelődés van túlsúlyban a külső dekorációval szemben. Vagy ki ne tapasztalta volna gyermekén, hogy a mint csak kezdődik az értelme, alig nézi meg a kapott játék külsejét, már azt kérdi: *mi rejlik a játék közepén? Mi van a babának a gyomrában, mi szól a verkli belsejében, mitől* szólal meg a trombita, *mi* hajtja a vasutat stb. és ha nem felelünk ezen kérdésekre, megkezdki kérlelhetetlenül a boncolást.

Hát nem érthetően jelképezi ez, hogy az embernek a természettől felruházott szent joga van az igazság megismerésére?! S hogy a szegény tudni vágyó gyermek valamint játékszereinek a belsejét és szerkezetét kutatja, ugyanúgy szeretné tudni – ha kérdezni merné – hogy *mi lappang a dogma közepén, mi rejlik a bibliai képletek legbensejében s míg minden primitív trombitánál vagy értéktelen képeskönyvnél bő*

magyarázatokat kap szülőitől – hogy hadd fejlődjek az értelme – addig az *élet könyvében*: az evangéliumban rejlő, egy *életre szóló* alapigazságokat senki sem fedezi fel neki, nehogy valahogy a boncolás alatt kár essék a formában!

Ha helyes és igaz a mai modern törekvés, mely szerint az *emberkor* helyes erkölcsi fogalmát és cselekedeteit még *gyermekkorban* kell az igazságot bevalló, őszinte, komoly szülői tanácscsal és irányítással megalapítani, akkor az *összes Igazságokat* szintén ebben a korban kell megismertetni, midőn a lélek legbefolyásolhatóbb és leghajlíthatóbb.

Különben is a növendék előtt csak úgy imponáló és hasznos Jézus élete, szellemének gyönyörű kibontakozása és folytonos erősödése, *már fiatal korában jelentkező rendkívüli szociális érzéke* – mely szerint a maga és családja dolgán kívül mindig az „Atyjának dolgában”: vagyis a *közjéért* és *közerkölcsért* munkálkodott elsősorban – ha nem az elérhetetlen tökéletességű, megközelíthetetlen Istenembert, hanem a mi egyszerű ember Jézusunkat tanítjuk neki, a kinek emberi munkáit, emberi gondolatait és törekvéseit lépésről-lépésre már *fiatal korban* kell elsajátítani és megkísérlenie, hogy a kereszténységet, mint *krisztusi életet* biztosítsuk a magunk és ezáltal *mások* számára is!

Midőn pedig gyermekeink tanulmányai gyarapodnak és tágulnak, milyen felséges harmóniát képez igazságot hirdető unitárius vallásunk az irodalom remek műveivel egyetemben! Mert a gondolkozni és lelkesülni kezdő ember boldogan tapasztalhatja, hogy erős kereszténysége miatt nem kell egy *Lessinget*, *Goetét* vagy akár *Kantot* megtagadni, nem kell egy geniális és merész *Renantól* vagy egy *Rousseau* ideális, *a természet következetességétől áthatott* rajongó gondolataitól – fájó szívvel elfordulni, hanem kiválasztva eszméikből az *építő* és *erősítő* részeket, örömmel tapasztalhatja, hogy ezek csak támaszul szolgálnak az igaz kereszténységnek!

A szabadelvű kereszténység tehát nemcsak az eszmék emelésében, látkörszélesítésben, *nemcsak a krisztusi jellemfejlesztésben és szociális munkára való ösztönzésben*, hanem okvetlenül a *filozófiai műveltség elősegítésében* is óriási hatalom!

Már pedig ha nemzetünk csak egy kicsit is több filozófiai neveltséggel és a helyes politikával bírna, lehetetlen, hogy már *önérdekből, önzésből* is ne a legtisztább és legkézzelfoghatóbban meggyőző irányokat teremtené boldogulására nézve s ennyi alkalmatlan, elburkolt és nehézkes fegyvert gyártson, melyeket vagy szó nélkül félre tesznek, vagy veszedelmesen rosszul használnák vagy pedig óriási fejtörés után keserves munkával találják meg azoknak élet s a legnagyobb mélységből halászva ki a hathatós erőt, a helyett, hogy azonnal a sürgős, nemzetet javító munkához láthatnánk, a legtöbb időt az *eszközök reformálásával kell eltöltenünk*.

Ezeket a gondolatokat voltam még bátor felolvasásom kiegészítéséül a mi szabadelvű lapunkban elmondani, mely mindenkor a világosság és igazság hirdetője.

Adja az Úr-Isten, hogy minél tovább szolgálhasson nagy rendeltetésének.

Altruizmus a szociális munkában.

(Felolvasás a Magyar Gazdaszövetség szociális kurzusán.)

Talán különös, sőt felesleges fogalomként hangzik felolvasásom címe, miután a szociális munka szinte elválaszthatlannak látszik az általános altruisztikus törekvés fogalmától. De ha a tapasztalat útján nézzük a dolgokat, lehetetlen észre nem venni, hogy nem minden szociális munkában található fel az altruizmus, vagyis az az *önzetlen*, felebaráti szeretet mely egyenlően melegít minden irányban. Pedig szerintem a „testvériség” keresztény gondolata – mely minden szociális munkának az alapja – nem jelentheti pusztán csak a «jogok» megszerzésének *egy oldalra szóló törekvését és jogosultságát*, hanem jelenti a kötelességeknek és önzetlen szeretetnek *minden irányba kiterjedő türelmes gyakorlását*; még pedig nemcsak barátul fogadott embertársaink, hanem ellenségeink vagy *vélt* ellenségeink számára is. Ezt nevezem én a szociális munkában – altruizmusnak.

Már maga e krisztusi fogalom (az altruizmus fogalma), melynek gyökérszálai egész a görög bölcsészeiig vezetnek vissza – a legtöbb ember legnagyobb boldogságát” jelzi, tehát a *minden oldalra szóló boldogítás önzetlen* törekvését, jobban mondva: a *másért* való önzetlenséget akarja kifejezni; s így, valamint az alsóbb osztály iránt való igazságtalanság, érzéketlenség és merevség – *közérdek* szempontjából – a legbuzgóbb szellemi és művelődési munkát is jelentéktelenné teszi, ugyanúgy a nép érdekéért küzdő legbuzgóbb törek-

vésből is hiányzik az altruisztikus jelleg, ha az gyűlöletet és kíméletlenséget hirdet a felsőbb osztály iránt.

Azt szokta úgy a túlzó szocializmus, mint viszont a társadalom közönyös, minden társadalmi munka iránt hitetlen része mondani: könnyű a meleg, kényelmes és szőnyeges szobából elmélkedni az altruisztikus szocializmusról! Hagynók csak egy percre ott a kényelmet és jólétet s néznénk be a fűtetlen, hideg, nyomorral telt szobákba, mint a szocializmus *jogos* tanyájára – akkor tűnnék csak igazán nevetségesnek és meddőnek a mi „műkedvelő” úgynevezett altruisztikus munkáságunk síkkor látnók csak be igazán, milyen abszurdum a fűtött szobából kiinduló, többnyire *theoria* alakban nyilvánuló újj szocializmus!

Itt kezdődik tulajdonképpen tárgyam, a *meleg szobából* fakadó szocializmus témája.

Semmire sincs akkora szükségünk, mint éppen a *jólétből eredő* szocializmusra; semmi sem olyan sürgős, mint éppen a jól fűtött és jól szellőzött, harmonikus külsővel és belsővel bíró otthon összhangzatos, világos és *elfogulatlanul tárgyilagos* szociális gondolata; mert egyedül ez a gondolat lesz képes ellensúlyozni nemcsak a hideg szobából fakadó elkeseredett szocializmust, hanem megszüntetni magát azt a hideg szobát és nyomort is, mely éppen dermesztő volta miatt nem a legjobb melegágyának bizonyult a szociális gondolatok számára!

Nagyot fordult 2000 év óta a világ! Ma nem azokat az idöket éljük, hogy a szegényes jászolból várhatnók azt a megváltó eszmét, melynek *minden oldalra* szóló fegyvere az altruizmus! Ha ma ezt a 2000 év előtt kiforrott eszmét át nem plántáljuk, mint a helyes szocializmusra szánt egyedüli fegyvert a szőnyeges palotákba, hogy az egyszerű halászok helyett ma *ezeknek lakói* terjeszszék az ígét – bizony nehéz idöknek nézünk elébe!

Hogy a nép egy részéből kiveszett az általános ember-

szeretet érzete és csak gyűlöletet érez a vezetők iránt, annak, jól tudjuk – s itt e lelkiismeretes körben nem egyszer hallottuk – elsősorban mi magunk vagyunk az okai. A nép nem volt általunk igazsággal és szere-
tettel vezetve, tehát benne is kihalt irátunk a jézusi altruizmus. Azonfelül olyan álvezetőket kapott útmutató-
tókul, kik távol állva a jézusi magaslattól, oly színben ismertették meg előtte az altruista törekvéseket, melyek csak *a saját részre követelendők ki*, ellenben jóakarattól vagy szeretetből a *feljebbvaló felebarát* számára már nem gyakorlandók! S a mi szegény népünk talán nem is sejtette, hogy ezen *egyoldalú* törekvéssel lassan-
ként hűtellen lett ősi örökségéhez – a keresztény valláshoz.

Mert itt van a különbség az izgatók szocializmusa és a most ébredező jézusi szocializmus között!

Az egyik csak az úgynevezett ellenséggel küzd a saját joga' érdekében; a másik, mialatt a vezetésre és útmutatásra predestinált szellem jogát magyarázza, egy-
úttal és elsősorban az alsóbb és nehezebb munkát végző osztály jogos követeléséért és emeléséért is harcol!

Igaz, hogy nem egyenlő a küzdelem; mert ott van a minden tekintetben való mostohább sors és itt a jólét és szellemi előny; de a hagyományos állapotok ér-
viszonyok megszokása, a jó vagy rossz sorsba való tradicionális beletörődés oly egyforma hatalom, mely némileg mindenesetre csökkenti a *különbségek tény-
leges érzetét?*)

És ha egy kényelemben élő osztály *merészen szakí-
tani kíván éppen a tradicionális lelkiismeretlenséggel és nemtörődőséggel*, hogy a szőnyeges szobákban is a *nép javán* törje a fejét – krisztusi a törekvése még

*) A szocializmus ezt a passzust valószínűleg félreérthette, külön-
ben hivatalos lapjában nem úgy adta volna vissza, hogy miután a nép már beleszokott a rosszabb viszonyokba – maradhat minden a régi-
ben!!

akkor is, ha nem képes azt megtagadni, hogy a köz-erkölcsöt, közművelődést, művészetet és tudományokat megteremtő szellem, ha nem is tiszteletreméltóbb, de tekintélyesebb, mert nehezebb, fontosabb és egy bizonyos tekintetben felelősségteljesebb munkát végez, mint az egyszerű kézimunka.

Hanem gyűlöletet, boszúérzetet és megtorlási vágyat szítani a népben – ha még oly jogos is itt-ott az elkeseredettség – jézusi reformációnak sohasem mondható!

A legnagyobb és legszentebb intenciójú, isteni magaslaton álló szocialista, míg folyton a nép jólétéért dolgozott s ennek felemelésére és szabadítására szentelte életének egy részét – sohasem szűnt meg a vezetők iránti altruisztikus tiszteletet hirdetni. S mikor a menyországot idealisztikus emberszeretetében a szegényekkel és nyomorultakkal látta megtelve, s elhangzott ajkáról az elkeseredett kritika a „gazdag”-ról, kinek anyagi érdekei miatt nehezebb egy eszményi magaslatra helyezkedni, mint a tevének a tú fokán átjutni – mindig hozzáfűzte azokat az altruisztikus gondolatokat, melyekből az az ismeretes elve fakadt, hogy „add meg a császárnak...” vagyis a mi *magyar* nyelvünk és *magyar* szívünk szerint: a *királynak* a mi a királyé!

Ez nem azt jelentette, hogy az ő nagy szívében is nem dúltak az uralkodó viszonyok között aggodalmas kétségek és fájdalomok, vagy hogy az ő isteni bátorsága és ereje hátrált volna meg a földi hatalmasok előtt, hanem jelentette azt az előbb említett *keresztény altruizmust*, melynek csirája már Krisztus előtt mintegy kezdetleges fogalom jelentkezett, jelezve a megváltó gondolat eljövendő születését: az általános szeretet vallását! És ez az öntudatossággal kifejtett és teljes öntudatosságra emelkedett vallás abban a gondolatban összpontosul, hogy jobb, szebb, sőt *boldogabb* állapot szenvedni az igazságért, mint *másoknak* okozni a megaláztatást és bánatot... jobb mindkét arcunkat ütésre tar-

tanunk, mint a *másét* megütni... szebb és boldogabb állapot kenyérrel visszaütni, mint kővel megkezdeni a harcot—de különösen: a mit nem kívánunk magunknak, ne tegyük azt másnak!

Ezen alapszik az egész kereszténység; és egy ösztönszerű sejtelemtől és előérzettől kísérve, ezért a csodálatos eszméért itta ki a méregpoharat már Socrates is!

Ha ezen magas színvonalon álló és magasabb eredetből származó altruizmust az összes szívekbe beleplántálhatnók, ez egymagában elégséges volna arra, hogy a kellő fordulópont beálljon a társadalmakban.

Ez az az eszme, mely előbb-utóbb a romboló szocializmusnak is megköti a kezét. De egyúttal *ez az az eszme, mely előbb-utóbb a felső társadalmat és a pluto-kráciát is arra tanítja meg, hogy szokássá vált és meggyökerezett önzésükön keresztül látva, a mások érdekéért is tudjanak cselekedni és még inkább – lemondani!*)*

Ez az az összekötő kapocs, mely idővel mindjobban kisebbiti a két osztály között levő távolságot, hogy szeretettel és *elnézéssel* közeledhessenek egymáshoz.

Bár meg tudnók ezzel a mi értelmes és büszke magyar népünkkel értetni, hogy midőn arra buzdítják az „egyenlőség” szent nevében, hogy csak a *maga részére* követelje az emberszeretetet, de e tekintetben adós maradhat a feljebbvalókkal szemben — *nem az igazi* egyenlőséget, nem a nemes és önérzetes demokratizmust hirdetik!

Mert én tartom velünk olyan *egyenrangúnak* a népet, hogy az a nevelési és szellemi különbség dacára a *nobilitásban* egyforma lehessen velünk!

Ha mi törjük fejünket annak boldogulásán és szeretettel elnézzük és mentjük temérdek, a körülményekből

*) Ezen antik igazságból származó, *mások erkölcsi süllyedését megakadályozó* lemondás lehet csak egyedüli csirája a Forelok által kezdeményezett „legmodernebb” erkölcsi törekvésnek is, hogy egyúttal az „ósdí”-nak nevezett családi élet magasztos erkölcsét is csak ezen *erkölcsileg haladó* korszakok eljövételével produkálhassa igazán!

eredő hibáját, erkölcsi tökéletlenségét; ha mi számba vesszük a nálunk dolgozó és szolgáló egyéneknél a hagyományos nevelési és szoktatási hibákat, melyek nem az *egyese*k, hanem a kedvezőtlen, változásra váró viszonyok szülöttei, akkor igenis az egyenlőség szent elvénél fogva azon a magaslaton szeretném népünket még mostoha viszonyai között is látni, hogy éppen úgy számoljon a mi hibáinkkal és fogyatkozásainkkal – melyek legtöbbnyire szintén nem az *egyese*k és nem a *ma*, hanem a *múlt* tradícióinak bűne – mint a hogy az egy egész és *viszonzásra képes önértetes jellem*től: a *magyar nép* karakterétől megkívántatik!

Ez is egy jog: a *nagylelkűség gyakorlásának szent joga*, melyért szintén küzdeni kellene a népeknek!

A forradalmi állapot nemcsak azért rettenetes és istentelen a szemlélő ember előtt, mert kegyetlen és vérontó hatásában, hanem még inkább azért, mert a népet megfosztva és kivetkőzve látjuk egy-egy időre *emberségéből*, vagyis isteni származásából.

De az is igaz, hogy mi csak úgy követelhetjük meg, sőt csak úgy fogadhatjuk el számunkra az altruisztikus érzelmeket, ha mi e megkövetelt önzetlenséget *ugyan-azzal* az érzelemmel viszonzozzuk, jobban mondva: már ezzel az érzelemmel *előzzük* meg és *önként* teszünk meg mindent a *más* boldogulásáért! Mert csak a *kölcsönös* önzetlenség tarthatja fenn a keresztény társadalmak oly mérvű egyensúlyát, hogy valahogy e krisztusi tan a mártírság töviskoronáját ne nyújtsa egyik vagy másik alkalmazkodó osztály számára.

Azt is szokták mondani, hogy hiszen az önzetlenség ezen elvével megköjtjük a világ kerekét, mert ha mindenki a másik javára türtőzteti magát, hogyan fejlődjenek és tökéletesedjenek az állapotok?

Ismét a kereszténység megalapítójára, mint Istentől küldött merész reformátorra és mégis ezen állítólagos kerékkötő theoria végleges megpecsételőjére hivatkozom! Hogy e két ellentétesnek látszó tulajdonság

egybeolvadása egy magasabb igazság, mely az igazi haladásra és tökéletesedésre rendeltetett, mutatja a keresztény vallásnak erkölcsi és kulturális civilizációt hozó ereje. Hogy azonban a kereszténységgel nem járul mindig az állapotok szerencsés megoldása, annak oka nem az eszmében rejlik, hanem éppen ezen isteni harmóniának emberi megbontásában! Mert az emberiségben vagy csak a nyers reformátori szellem emelkedik ki a jézusi altruizmus nélkül s előáll a vad szocializmus és anarchizmus, mely nem hallja a hegyi beszéd örökösén élő poézisát; vagy csak az ambíció és javító szándék nélküli megnyugvás, közönyös béke kerekedik felül, mely passzív szerepe miatt természetesen szintén nem vezethet célhoz!

Szóval hiányzott és hiányzik a világból az a jézusi összhang, mely gyógyulást és békét hozna minden oldalra.

De hogy ebben az összhangzatos és altruisztikus munkában nem hisz a nép, annale főoka, hogy sajnos, az úri társadalomnak egy tekintélyes része sem tud benne hinni! Míg egyfelől gyönyörűen és szinte egy-ílahguan lendül fel az az altruisztikus, szociális tevékenység, melyet a Magyar Gazdaszövetség is elsősorban képvisel, másrésztől csodálatos közöny, bizalmatlanság vagy éppen ellenszenv mutatkozik társadalmunkban éppen e munkával szemben. Olyan bizalmatlanság és olyan ellenszenv, hogy mi laikus munkások, kik a családi „élet vagy más kötelességek mellől szakítunk csak lopva egy-egy kis időt a közhasznú munkára, majdnem teljesen elvesztjük a kedvünket és erőnket a további működésre.

A társadalom azon részével, mely teljesen közönyös és érzéketlen a szociális kötelességek, tehát a szociális bajok iránt is, ezúttal nem foglalkozom, itt különben is bajos valamit elérni; mert ezen öntudatlan, érzéketlen közöny ellen szerintem éppen oly nehéz orvosságot találni, mint például a hogy a nem muzikális embert

nehéz a zene iránt fogékonnyá tenni. Hanem foglalkozom az altruizmuson és erkölcsi alapon nyugvó társadalmi munka azon pesszimista ellenfeleivel, kik ismerik a társadalomnak éppen az erkölcsi alap és altruizmus hiánya szülte betegségeit és ismerik az ellenmunka megindulását és célját is, de nem hisznek a munka eredményében, tehát jogosultságában sem!

A társadalom nagy részének nézete még mindig az, hogy minek lehetetlent kívánni, mikor a világ mindig így volt és így lesz, különben is hálátlan mesterség más dolgába ütni az orrunkat, mert hallgatni: arany s az a „legnagyobb bölcs”, a ki mindenkor számol a tényekkel és úgy veszi a dolgokat, a hogy vannak stb. stb.

Méltóztassanak elgondolni, hogy miképpen nézne ma ki a világ – kulturális szempontból is – ha tényleg csak efajta hallgató bölcsek születtek volna e világra?!

Hogy a világ nem volt mindig egyforma és ezentúl sem maradhat a mai állapotban, a világtörténelem bizonyítja legjobban. Hogy a viszonyok nem *maguktól* változtak meg – mint szintén mondani szokás – hanem az *egyeseiktől* eredő, *közösen megfeszített* munka mozdította meg azokat, az is tény.

Minden időben megvoltak ezek az igazi kerékkötők, kik ugyanúgy hangoztatták ezeket az elcsüggesztő, reménytelen elveket, mint a mostaniak; de egyúttal mindig voltak egyes vállalkozó szellemek, kik tette szuggerálták a tömeg” emelkedni vágyó részét és a *keresztény altruizmussal a helyes fékezést is egyúttal megadva*, az igazi és áldásos haladást szolgálták!

Csodálatos, hogy a találmányok, felfedezések, a gőz, villany, fonográfok, automobilon idejében folyton hangzik az egyforma szózat, hogy a világ folyásán változtatni nem lehet! Tudom jól, hogy óriási a különbség a feltaláló szellem haladásában és a *szociális állapotokat altruisztikusan rendező erkölcs fejlődésében*. Ez éppen a megdöbbentő és szinte tragikus a haladás tör-

ténetében! De ez világért sem jelentheti azt, hogy egyedül a feltaláló és sziporkázó szellem a fejlődés-képes és csak az van hivatva; még pedig külső dekorumokban, vinni előre a világot, hanem jelenti az emberiség felületességét és külsőségekre hajló hiúságát, mely szerint leginkább a szemképráztató szellem fejlesztésével kívánta gőzerővel előrehajtani a világot s nem sokat törődött az erkölcsök fejlődésével, melyek a szociális állapotok helyes haladását is maguk után vonták volna.

Így állhattak azután elő azok a tragikomikus viszonyok – sajnos, egész napjainkig – hogy a legfejlettebb művészi és látszólagos művelődési korszakok mellett a legszomorúbb, *öntudatlanul erkölcstelen* hagyományok uralkodnak.

Nagyon természetes, hogy a mélyebben gondolkodni nem tudó, de már e félszepségeket megsejtő tömeg, látva ez oldalról a feltűnő elmaradást és rendkívül lassú vánszorgást – mely tapasztalatlan és homályos szeme előtt majdnem egyforma a mozdulatlansággal – szokásszerűen és csodálatos megnyugvással hirdeti, hogy csak a szellemiekben várható a folytonos fejlődés és tökéletesedés, ha ugyan a többek között az istentagadó materialista bölcsészet, valamint ennek megtestesedéit jelképe: a vakon előretörtető és még az esztétikát is letipró divatos szörny, az *automobil*, tökéletesedésnek mondható!

Ellenben azt állítják, hogy lehetetlenség egy olyan erkölcsi magaslatról ábrándozni, mely szociális és erkölcsi téren is a legfejlettebb pontra emelné a világot! Egyáltalában józan, praktikus szellemű ember nem utazik ilyen utópiákban és nem vesztegeti el idejét hasonló meddő munkára!

Ez a kijelentés szerintem annyi, mint teljesen szakítani a *kereszténységgel!* Mert megtagadni az erkölcs fogalmától – mely a kereszténység főkövetelménye és alapköve egyúttal – a tökéletesedés képességét és míg minden teremtett lény, tulajdonság és gondolat haladó-

s fejlődőképességét aláírjuk, éppen e legmagasabb fogalom világot szolgáló és javító jogosultságát letagadni – merénylet nemcsak a kereszténység, de a vallás egyetemes gondolata ellen, mely *erre* az erőre és nem a bizonytalan utakra tévedő és ötletszerűen működő *genialításra* támaszkodva építi egyházait!

Bármennyire hívei legyünk is a XX. században a tudományos haladásnak és szellemhozta szabadságnak, a *hitben erős és erkölcsileg is haladni tudó* ember előtt előbb a *morális alapon nyugvó végcél* lebeg s e szent célnak irányítva útját meggondoltan és céltudatosan lép a haladás útjára; mert meg van arról győződve, hogy a jól használt és rendeltetészerű haladás a már meglevő és egyesek által kipróbált és megszentelt „rég”i” erkölcsöt soha faképnél nem hagyhatja, sőt *erre támaszkodva* indul végtelen útjára; s valamint a nagy mindenség körforgáson alapuló meggondolt haladása is tulajdonképpen a *biztos kiindulási ponthoz* tér vissza, hogy éppen *e pont előrevivésével biztosítsa a következő haladást*, ugyanúgy a mi végcélünk is csak az az ideális magaslatra emelkedett kiinduló pont: az a *tökéletességre fejlődött erkölcsi erő* lehet, melynek halvány sugarából indul ki maga szerény törekvésünk is!

Ez a konzervativizmus nem köt és nem bénít, hanem emel és vezet! A mely haladás nem ezt a törvényszerű utat járja meg, olyan, mint a vaktában kilőtt puskagolyó; sohasem tudja hova esik és mit rombol össze!

Így tehát az én szerény okoskodásom szerint a szellemhozta haladás is tulajdonképpen az erkölcsi tökéletesedés szolgálatára, mint a *végső cél* és *végső eredmény* elérésére teremtett; s csak a mennyiben felismeri *igazi* rendeltetését: és teljesíteni is igyekszik azt – annyiban állapítható meg *igazi* értéke is, mely a külsőségekben jelentkező divatos civilizációt magasan felül szárnyalja.

Csakhogy míg a társadalom egyrészt bámulatosan és vakon hódol a szellem kevésbé fontos produktumainak, a mint erkölcsi vagy szociális törekvésre tér az át s pláne írásban vagy beszédben nyilvánul törekvése, rögtön azzal főzi le, hogy nem ér a theoria semmit: *dolgozni kell*; mert többet ér egy dolgozó szántóvető, mint egy elmélkedő szalonmunkás! Hiszen igaz, hogy cselekvés és kivitel nélkül nem ér a theoria semmit! Csakhogy a míg a munkanélküli theoria legfeljebb feleslegesnek és nevetségesnek bizonyulhat, addig a *helyes theoriát* nélkülöző munka sokszor átokká válhatik, különösen szociális téren!

Mert, hogy ismét az evangéliumra hivatkozzam: „kezdetben”, vagyis *először* szerepel az ige s csak azután következhetik a megváltásra szánt megtestesedés! Ha mi magunk is lekicsinyeljük és másodsorba helyezzük az eszme szerepét s tagadjuk annak *munkára indító képességét és hatalmát*, tagadjuk mint okot az okozattal szemben – akkor ne csodálkozzunk a materializmus terjedésén, mely mindent az anyagtól és annak munkájától vár és ne csodálkozzunk, ha megterem körülöttünk az a földhöz ragadt nézet, mely nem ismer szellemi felsőbbiséget s nem tud különbséget tenni a csizmadiamesterség és egy *Ruskinnak* vagy *Kiddnek* szellemi munkája között.

Ne méltóztassanak félreérteni. Tudom és érzem, hogy maga a jóra való csizmadia s becsületes közhasznú törekvése ugyanolyan megbecsülést, sőt tiszteletet érdemel tőlünk, mint akár egy-egy szellemóriás és ennek nagy horderejű szellemi munkája; de azt állítani, hogy *maga e mesterség egyenrangú* a szellemi munkával s ugyanazon a magaslaton áll, mint pl. egy *Széchenyi István*, vagy egy *Deák Ferenc* agyvelejének munkássága; hogy egy lelkiismeretesen elvégzett gépies munka ugyanolyan erőnek a produktuma, mint pl. egy *Pasteur* vagy egy *Semmelweis* embermentő tudománya – ez annyi volna, mint megtagadni a szellemben, az

isteni szikrában való hitet és megtagadni magát a tervező és teremtő istenséget!

De hogy azért a kéz fáradságos munkája mekkora becsben áll éppen a kiváló szellemi emberek előtt, bizonyítja éppen az előbb említett Ruskin nagy munkaszeretete, a durva munka megbecsülése, sőt kultiválása; valamint a keresztény-szocializmus felé hajló Tolstoj előszeretettel végzett favágó vagy csizmafoltozó munkája. De meg kell vallanunk, hogy e két nagy ember igazi nagysága nem e munka felkarolásában áll, hanem azokban az *altruista gondolatokban*, melyek egész szociális reformtörekvéseiket irányították. S hogy az egyszerű kézimunkával mennyire megfér e szellemi magaslat, mutatja nemcsak e nagy embereknek előszeretettel végzett kézimunkája, hanem az egyszerű munkát végző emberek közül való *gyönyörű szellemi kiemelkedés*, mely temérdek nagy és híres embert adott már a világnak!

De azért kérdés, hogy ha Tolstoj tanácsára minden vezetésre termett ember *kettős* munkába kezd, vajjon az egyszerűbb s mások által is elvégezhető munka nem-e kisebbiti meg azt a szociális és erkölcsi munkát, melyet a kisebb munkára hivatott ember el nem végezhet s mely a meleg szoba és az intelligencia egyik főkövetelménye?!

Sohasem volt még olyan drágaság, mint most; de különösen sohasem volt a *fűtőanyag* még olyan drága, mint e télen! Vigyázzunk, hogy ezt a drágán és nehezen vásárolt meleget valahogy hiábavaló, meddő munkára el ne pazaroljuk, hanem a *fűtetlen szobák boldogabb jövője számára* a lehető legjobban kamatoztassuk!

Én szeretném merészen megfordítani az általános vádat! Nem elég csak ötletszerűen erre-arra jótékonykodni, mi majdnem nyomtalanul vész el a tengernyi baj és a társadalmi közöny között! Nem elég csak kedvünk, hajlamunk vagy egyéni hiúságunk szerint egy-egy külső munkába belekezdenünk, mikor a nagy többség még a szó teljes értelmében alszik.

Bármennyre idegenszerűen hangozzék is praktikus szellemű ellenfeleink előtt kijelentésem, nekünk leg-sürgősebben egy kialakult és kiforrott *theoriára* van szükségünk! Egy olyan *theoriára*, mely *végigrázza és munkára serkentse az egész társadalmat* és elég biztos és szilárd alapú arra, hogy megváltó munkává testesd-jék mielőbb!

Nem is kell e theorián fejet törni vagy találmányokról ábrándozni; – *örök theoria* ez, melynek csakugyan meg kellett lennie még a világ fundamentumának felvettése előtt... hogy mint örök igazság – az elmúlás nagy aktusa után is tovább éljen...

Ha mi e hatalmat még időben felismernők és lehetséges volna az a csoda, hogy minden ember magáévá tenné ezen önzetlenséget valló *theoria hirdetését* és *gyakorlatba vitelét*, én hiszem fanatikus vak hittel az evangélium ama jóslatát, hogy *három nap alatt új világot lehetne a régi helyett felépíteni...*

De most már hálásan köszönöm úgy a Magyar Gazdaszövetség nagyérdemű vezetőségének a megtisztelő meghívást, mint a mélyen tisztelt hallgatóság szíves türelmét s engedjék hívő lélekkel reménylenem, hogy nem messze van már az az idő, midőn *az altraizmussal egyesült szociális törekvés* magyar hazánkban is elvégzi nagy rendeltetését!

A Fejérmegyei Irodalmi és Közművelődési Egyesület céljainak ismertetése.

(Felolvasás a Martonvásári Fiók-Egyesület alakuló estélyen.)

Mélyen tisztelt Hallgatóság!

Nekem jutott a kiváló és rám nézve nagyon megtisztelő szerencse, hogy a Fejérmegyei Irodalmi és Közművelődési Egyesület céljait ez alkalommal ismertethessem. Engedjék meg tehát, hogy minden bevezetés nélkül azonnal tárgyamra térjek és egy őszinte képet iparkodjam az egyesület terveiről és gondolatairól nyújtani, úgy a hogy azokat én ismerem és én látom,

A Fejérmegyei Irodalmi és Közművelődési Egyesület, mely most egy éve alakult meg Békássy Elemérné merész és lelkes vezetésében Bicskén, elsősorban azt a célt tűzte maga elé, hogy a vidék különböző társadalmi állású és vallású embereit a kulturális törekvésben tömörítse és egyesítse. E célból kezdte meg Bicskén, Fehérváron és most Martonvásáron az irodalmi előadásokkal kapcsolatos zene- és szavaló-estélyeket; valamint e célból tervezi a különböző helyeken alakítandó fiókegyesületeket is.

Már magában az a tény, hogy Fejérmegyében egy áramlat indult meg, mely születés-, rang- és valláskülönbség nélkül kívánja nemcsak csoportosítani, hanem a munkában szinte egyesíteni az embereket, szerintem olyan örvendetes jelenség, hogy ne mondjam *fordulat* társadalmunk életében, mely fordulatot már demokratikus voltánál fogva is minden lelkes embernek tőle telhetőleg támogatni és elősegíteni kell!

Ez a mozgalom annak a jele, hogy kezdjük a demokratizmust nemcsak minden mélyebb gondolat nélkül mint hangzatos, de meddő végcél vagy esetleg valami méltatlan czélnak a praktikus eszközét tekinteni, mely melleleg még minél előnyösebb világitásba is helyez bennünket, hanem kezdjük demokratikus érzelmeinket az egyetemes nagy cél: a *közérdeknek szolgálására* mint nemes fegyvert és nemes eszközt jótékonyan és együttesen használni!

Azonban az a törekvés, hogy a *kultúra* nevében és a kulturális törekvés által gondolja az egyesület a munkában való egyesülést létrehozni és az ellentéteket kiegyenlíteni, mutatja, hogy e törekvés demokratikus volta mellett egyúttal a szellemi arisztokratizmus híve és a kultúra hozta intelligencia nagy erejét, sőt felsőbb-ségét nagyon is hajlandó elismerni!

Miután az egyesület a „kultúra” szó vagy fogalom alatt nem csak a pusztá műveltséget, tudást vagy művészi emelkedettséget érti, szóval a *külsőségekben* jelentkező eredményt, hanem elsősorban a szociális viszonyok rendezettségét is, célja nem pusztán a szépirodalmi előadások és hangversenyek rendezése, hogy a különböző társadalmi állású és vallású emberek csakis gyönyörködés céljából találkozzanak, hanem ezt inkább csak mint *emelő* és *lelkesítő* eszközt tekinti, hogy idővel a közérdek szempontjából is kicserélhessük gondolatainkat s különösen a népemelés ügyében megkezdhessük munkánkat.

E szent nemzeti célra soha jobbat és szebbet nem gondolhatott volna egyesületünk, mint midőn már alakulása kezdetén a Petőfi-Társaság közreműködését kérte támogatásul és mint a mai nap is bizonyítja: Petőfi emlékére és a Petőfi-Ház javára tartja lelkes kis ünnepélyét!

Nem gondolhatott volna jobbat, mert az itt megjelent kiváló költők azt az irodalmat művelik, melynek igenis emelő, nemesítő és ennélfogva *tette* szuggeráló

ereje van. Tehát midőn mi is a Petőfi-Ház megvalósítását célozzuk, nemcsak a puszta szimbólumra gondolunk, hanem egyúttal azt a népért és közjóért töprengő szellemet látjuk mozgalmunkban feltámadni, mely a nagy magyar költőt is jellemezte.

Mert látszólagos *külső* kultúránk már meglehetősen van, a mint előkelő társadalmunk *külső* élete, valamint a budapesti tudós-társaságok, óriási luxussal és pénzzel felépített, művészies palotáink bizonyítják! De a kultúrának az a neme, mely a *belső bajokat* orvosolná gyökeresen, vagy jobban mondva az a társadalom, mely fejlett kultúránkából a szociális bajok orvoslását is profitírozná, szerintem még nem igen található nálunk. S ennek a szomorú állapotnak egyik túlzott reakciójaként tekinthető a szocializmus jelensége és mindjobban való terjedése.

Egyleti törekvésünk a szocializmust nem arisztokratikus vonásokkal, úgymint elszigeteltséggel, közönynyel és érzéketlenséggel párosult merevséggel akarja ellensúlyozni vagy erőszakkal lenyomni, hanem egy lelkiismeretes szociális munkával idővel szinte tárgytalanná akarja tenni. Vagyis a mint egy múltkori értekezleten egyik martonvásári úr megjegyezte: a szocializmust a szocializmus szérumával gyógykezeleni, ugyanis ezen esetleg mérget hozó, romboló munkát a *saját belsejében rejlő*, életrevaló és jogosan támadt gondolatok *gyakorlatba vitelével* ellensúlyozni.

Tudjuk nagyon jól, hogy ez a munka rettenetesen nehéz; ezt elég alkalmunk van a fővárosban is tapasztalni! Kettős ellenséggel állunk szemben. Először magával az intelligenciával, mely sehogysem akar és tud szakítani a tradicionális közönynyel és nemtörődömséggel, másodsor a néppel, mely szintén nem akar hinni e munka jóhiszeműségében és jogosultságában. De ha mi néhányan hiszszük, pedig hinnünk kell, hogy szociális bajainkra ez az egyedüli és gyökeres gyógyszer, úgy bármily kellemetlen és nehéz legyen

a kezdet, előbb-utóbb úgyis úttörő munkát kell végeznünk.

Az egyesület a nép emelésének céljából elsősorban népies előadásokat szeretne a fiókok által rendeztetni, jobban mondva, hogy azok^ önállósítva magokat, önszántokból lépjenek e térre. Én e célból már utólagos jóváhagyás reményében beszéltem is több budapesti előadóval, kik a legnagyobb készséggel vállalkoznak honorárium nélkül úgy gazdasági, mint egészségügyi vagy *erkölcsnemesítő* előadásokat – melyekre különösen nagy szükség van napjainkban – tartani.

Az igaz, hogy még ma is ott tartunk, hogy az intelligencia egy része szükségtelennek minősíti a nép művelését és minden téren való kioktatását; s bizonyára az igen tisztelt hallgatóság közül nem egy hallotta már csodálkozva és megbotránkozva azt a felkiáltást: bár meg ne tanították volna a népet az olvasásra, hogy azt a temérdek sok rossz újságot és zugirodalmat el ne olvashatná!

Hát ez különös és veszedelmes egy logika! Mert nem hogy a zugirodalmat és krajcáros rossz újságokat kívánnók becsületes, jó, népművelő és nevelő irodalommal kicserélni, hanem csakhogy ez ügyben valahogy dolgozni ne kelljen, inkább visszafordítanók a világ kerekét akár a középkor sötétségéig! Pedig hogy a kultúra fejlettsége micsoda érő és hatalom egy nemzet történelmében, fényesen bebizonyította nem régen a kis japán nemzet, mely a külsőleg hatalmas és kiterjedt, de a maradiságot képviselő orosz birodalommal szemben fényes győzelmet aratott!

Mintha az Úr-Isten csodát akart volna ez esetben csinálni, hogy megmutassa a *haladó eszme* óriási hatalmát és jövőjét az orthodoxiával szemben. Vagy mintha csak előre büntetni akarta volna azt a kultúrának, tehát az *emberiességnek* ellentálló lelketlen orosz népet, mely felebarátirtó és üldöző munkájával szinte szégyenfoltja lett a XX. század történelmének!

Az egyesület vezetőségének erős és tántoríthatatlan a meggyőződése, hogy következetes kulturális haladás nélkül, még pedig a *nemzet zömét képező népnek a művelődése nélkül* nem boldogulhat egy nemzet sem.

Az egyesület természetesen a magyar ipar terjesztését is tervbe vette. Most is intelligensebb nőket taníttat a csetneki csipkére, oly célból, hogy azt – ha lehetséges – a nép leányai számára mint keresetforrást is biztosítsa. Ezzel tehát kettős cél lenne elérve: a magyar ipar pártolása és téli keresetforrás asszonyaink számára.

Ha egyesületünk a fiókok keletkezése által megerősödik és tényleg megkezdheti gyakorlati működését, esetleg nemcsak számottevő erkölcsi befolyással lehetne népünkre, hanem sok humánus intézményt is elősegíthetne majd idővel.

Itt van pl. a rendezetlen szegényügy, mely szerint koldusaink késő vénségig, talán utolsó betegségükben is csak úgy tudnak nagy nehezen vegetálni, ha hóban, fagyban maguk szedik össze néhány keserves fillérjüket. Pedig ezek azok a rendezetlen állapotok, melyek kegyetlenségük mellett még a szocializmust is szinte joggal szítják.

Az alakuló gyűlésen ismertetett alapszabályokból, valamint a kiragasztott felhívásokból az egyesület céljainak többi részzeit már ismerjük. Én csak még bővebb okadatolással arra kérem az igen tisztelt hallgatóságot, hogy bármilyen nehéznek és kivihetetlennek tetszik is e most előadott program; *vagy* a mi valószínű, bármilyen eredménytelennek is tapasztaljuk jó ideig a munkát – már magáért a jó szándékért, a becsületes őszinte igyekezetért méltóztassanak ez *ügyet* pártolni és ez ügyben kitartani!

Tudjuk jól, hogy törekvésünket, ha nem is éppen feleslegesnek, de szokatlan és kényelmetlen volta miatt utópiának, hóbortos idealizmusnak nyilvánítják.

Pedig méltóztassanak elhinni, hogy sohasem a könnyen induló, természetesnek talált, mindenki által mindjárt acceptait gondolatok és munkák vitték előre a világot! A mely eszméhez mindjárt mindenki ellentmondás nélkül csatlakozik, az rendesen sokkal megszokottabb és köznapiabb, semhogy új fordulatot előidéző ereje lehetne!

A mint a világtörténelemből láthatjuk, mindig azok a bizonyos „kivihetetlen”-nek és „érthetetlen”-nek látszó, úgynevezett „nem e világra való”, tehát a legjobb esetben *ideálisnak* csúfolt eszmék löktek egyet a világ folyásán. A mely eszmét egyik korszak „ideális” eszmének keresztelt el, többnyire az az eszme teremtette meg a következő korszak *praktikus* berendezéseit. Mindig a *jelen* idealizmusa alapítja meg a *jövendőnek* egy lépéssel *magasabb* fokon álló gyakorlati életét. Mindig a „rajongó”-nak nevezett, a jelenben elbukó félben levő, tehát korát meghaladó s ennél fogva *indító* és *emelő* képességgel bíró mozgalom gördítette nagynehezen előre a világot és sohasem a tömeg egyformaságot és mozdulatlanságot hirdető nézete!

Dacára ennek, egy tavalyi szociális kurzus alkalmával egy pesti úriember előadás után azzal érvelt ezen eszmék ellen, hogy hiába minden, ez a munka *még korai*. Várnunk kell tehát, míg a tette megérett időszak eljön *magától* és „*érthető jelekkel*” mutatja, hogy itt az idő a dologra! Mélyen tisztelt Hallgatóság! Ez a nemzeteknek legnagyobb veszedelme, hogy az intelligencia többnyire megvárja azokat a szomorú *végjeleket*, midőn már *késő* a jóakarát és munka! Minden valamire való törvényszerűen alakuló és ennél fogva *veszes és erőszakos zökkenések nélküli fordulat* – hosszas előmunkálatok szüleménye. Minden egyes megváltó korszakot a Keresztelő János-féle kezdő munkát végző mozgalmak előztek meg és hirdették az idők teljességének eljövetelét.

Így születtek meg a különböző egyházak, a külön-

bőző tudományok és felfedezések. így születtek meg a mai napon fennálló humánus intézmények és isten és az ember közreműködésével – ezen örök szövetség útján – ugyanígy fog a *jövendőnek* szociális rendezettsége és erkölcsi fejlettsége is előállani! Hiszen a kezdő fordulatot lehetetlen is, hogy a tömeges meg-egyezés hozza létre, hanem mindig csak az egyesek felkiáltó szózata, melyhez csak lassan, de következetesen csatlakoznak az emberek. A korszellemnek *magától* való eljövételében én is fanatikusan hiszek, mert a minék *jönni kell*, az valamikor csakugyan *jönni fog*, de jaj annak a nemzetnek, mely nem érti meg a „korai” jelt és elkésve az önszántából kezdett lelkiismeretes szociális munkától – váratlanul és készületlenül zúdul fejére egy erőszakos reform! Ha megvárjuk az állapotoknak oly mérvben való elzúllását és leromlását, hogy már maga a tömeg követeli a fordulatot, akkor már elkés-tünk jóakarattal; mert ez a követelés már nemcsak nagy és súlyos állapotok *utóhangja*, hanem a mint ismét a világtörténelemből láthatjuk, nagyon elcsüggesztő idők *előhírnöke* is szokott lenni.

Azt a régi magyar jelszót, melynek éles megkritizálása jellemzi legjobban Petőfi *haladó* egyéniségét, küszöböljük ki végre véglegesen és a mit *ma* megtehetünk, ne mondjuk arra Pató Pállal, hogy: „majd ráérünk arra még!”

A különböző társadalmi viszonyok és különböző felekezetek dacára abban az *egy hitben* koncentrálód-janak gondolataink, hogy a mely munkának jó, nemes és mindenekfelett *logikus* az alapja, annak a legnagyobb nehézségek dacára, előbb vagy utóbb, de győzni kell! Ha mi ezt a munkát meg nem kezdjük ismételten és forszírozva *ma*, a *holnapnak* nehezítjük meg az állás-pontját!

Most pedig, midőn a martonvásári lakosság iránt hálátelt szívvel jelentem az itteni fiókegyesület megalakulását és bizalommal kérem az ehhez való csatlakozást,

engedjék meg, hogy már ennek a nevében üdvözljem körünkben megjelent elnökünket: *Békássy Elemé*rné ő méltóságát, kinek jövőbe látó idealizmusa nagy mérvben fogja meggyénkben azt a kultúrát elősegíteni, mely idővel községeink mindennapi technikai berendezéseit is a XX. század ébredező lelkiismerete szerint fogja megvalósítani.

Zárbeszéd.

(A Fejérmegyei Irodalmi és Közművelődési Egyesület közgyűlésén.)

Mélyen tisztelt Közgyűlés!

Ísmét nekem jutott a szerencse, hogy néhány végszavat intézhessek az igentisztelt egyleti tagokhoz és érdeklődőkhöz. Nehéz dolog ez, mert nem mondhatok semmi olyat, melyet a mi nagyrabecsült lelkes elnökünk már szóval, irányítással, lelkesedéssel ki ne fejezett volna nem egyszer.

De ha hálátlan szerepem dacára mégis elfogadtam e zárbeszéd megtartását, okadatulja az a rendíthetlen hitem, hogy azokat a modern, mindenek felett reális és mégis idealisztikus eszméket, melyeknek szolgálatában áll elnökünk és vele együtt az egész egyesület, mindnyájunknak minél többször kell hangoztatni.

Ezek az eszmék pedig a következő gondolatban összpontosulnak! A nemzetek igazi haladása, állapotainak harmonikus elrendezése, különösen pedig a szociális bajok teljes megszűnése – bármilyen merészen hangozzék is ma, midőn mindenütt csak a politika a jelző – egyedül a kultúra igazi és nemes fejlődésétől függ. Hogy nemzetünkben úgy az anyagi, mint az erkölcsi állapotok itt-ott leverőén szomorúak, annak szerintünk az az oka, hogy általánosságban véve még nem vagyunk a kultúra oly magaslatán, jobban mondva, nem lett még olyképpen vérükké a kulturális törekvés, hogy ez a *szociális bajok megszüntetését* tekintené a legfőbb célnak és eredménynek!

Temérdek esetet találhatunk a világtörténelemben,

mely szerint külsőségben nyilvánuló, *látszólagos* kultúra mellett – ha ez egyúttal nem a lélek kultúráját is eredményezte – szociális téren semmi javulás nem állt be a nemzetek életében. Sőt ennek a talmi kultúrának tulajdonítható a világtörténelem egy-egy sötét-ségről beszámoló, szomorú és véres lapja.

Hogy Fejér megyében „Irodalom és Közművelődés” címen, szóval a kultúra szent nevében tömörült egy sereg lelkes ember, hogy gyógyulást hozzon szociális téren is és alapszabályaiban erősen hangoztatja a közérdeket és a népnevelő szociális munkásságot, jelét adta annak a ténynek, hogy a kor szelleme már nálunk is meghozta a kultúrának *igazi* fogalmát és itt-ott igazi munkásságát is. Őszintén megvallva, nekem az a merész gondolat imponál legjobban, hogy a *közművelődés* cím alatt tulajdonképpen a *szociális érzék* fejlesztése és istápolása van jelszónak kitűzve és midőn az irodalom és művelődés terjesztéséről beszélünk, egyesületünk gondolatban már a nép anyagi és erkölcsi jólétét látja szemei előtt! Szóval egy modern kultúr-törekvésnek állunk a szolgálatában.

Mélyen tisztelt Közgyűlés! Ne méltóztassék soha a „modern” szótól megijedni. Ez a szó fejezi ki a többek között azt az áldásos mozgalmat is, mely csak azt a törekvést ismeri el kulturális és nemzetet erősítő törekvésnek, mely nem tud az eddigi fonák erkölcsű nézetekkel és állapotokkal megalkudni. Ha ezt a becsületes, őszinte törekvést, mely különösen a nevelésügyben és a nép emelését célozva kíván reformokat előidézni, az orthodox nézetek, a puritán ősi szokások nem kultiválták eléggé, arról mi mai törekvő emberek igazán nem tehetünk! Ha egy korszak eredményes, jövőnek szolgáló munkát akar végezni, annak a munkának okvetlenül *modem* alapon kell nyugodni!

A ki hisz egy felsőbb, céltudatos akaratban, mely mindenkor a kor szellemében megnyilatkozó *altmisztikus* törekvésben fejeződik ki, a ki hisz a fejlődés és hala-

dás magas törvényében, annak az a meggondolatlanul kigúnyolt „modern” szó sohasem jelenthet egyebet, mint éppen az öröktől létező, antik értékű igazságnak időnként meg-megújuló és folyton tökéletesülő megnyilatkozását.

Azzal szoktak érvelni, hogy a modern mozgalmak külföldről szivárogtak be és így veszélyeztetik a régi jó magyar szokásokat és a magyar jelleget. Ha végiggondolunk azon a temérdek külföldi behozatalon, a külföldi léhaságokat magyar földre átültető erkölcsrontó irodalmon, melyet nemcsak fordításban, hanem – mint e nyári színházi előadásokból is tapasztalhatjuk – hű utánzatban mint hazai terméket kapjuk, úgy igazán nevetni kell a nagy óvatosságon, mely a komoly szociális törekvésű irányzatoknál fél az idegenszerűségtől. Én nem tudom elhinni, hogy a mi Magyarországnak csak akkor hivatkozhatik az irodalom és művelődésben való szabadelvűségére, ha egy-egy kétes értékű vígjátékot akar előadatni s fővárosunknak is csak abban nyilvánuljon legfőbb kulturális haladása, hogy mulatóhelyek és orfeumok dolgában már majdnem ugyanazt tudja a külföldi utazó előtt produkálni, mint a világvárosok.

Engedjék meg, hogy mint szerény munkása a mai vallás-erkölcsi és szociális munkának, kérve kérjem a mélyentisztelt Egyesületet, hogy bármily nehézségekre akadunk is, maradjunk meg ezen idealisztikusán modern program mellett: mindig csak azért hirdetni kulturális alapon a *szépet*, hogy igazi szép érzékünk által vezéreltetve, az „erkölcsi jó” fogalmában találjuk fel a legfőbb ideált.

Óriási feladat vár e tekintetben a fiók-egyletekre, mert ezek lesznek hivatva az intelligencia szociális érzékét oly mérvben felébreszteni, hogy ez belássa egy újabb reform szükségességét és megkezdődjék részéről a *köz*, tehát elsősorban a nép iránti érdeklődés és munka. Ennek a szociális törekvésnek azonban kétféle

ellensége van! Az egyik arisztokratikus, a másik demokratikus jellegű.

Az arisztokratikus felfogás az, hogy minek a köz-erkölcscesel és főleg a néppel vesződni? Züllött állapotok, valamint szegények és nyomorultak mindig voltak és mindig lesznek, kár tehát ilyen meddő munkára az időt pazarolni. Azt hiszem, ilyen érvelésre nekünk nincs mit felelni! Legfeljebb abba nyugodjunk mi is bele, hogy ilyen nézetűek mindig voltak és, sajnos, valószínűleg mindig lesznek, de azért a magasabb cél irányában megindult törekvésünk zavartalanul haladhat tovább ...

A demokratikus ellenvetés már szerintem sokkal komolyabb és logikusabb s érdemes, hogy foglalkozzunk vele.

A szocializmus azzal utasítja vissza úgy egyleti, mint privát munkásságunkat, hogy a népnek alamizsna nem kell, mert neki jogai vannak, s ezeket a jogokat ezúttal nem élvezheti, kár „jótékonykodással” még jobban megalázni azt s csak ismét saját fejünk fölé gyűjteni a dicsfényt.”

Mélyen tisztelt Közgyűlés! Ez egy rendkívül súlyos vád és egy olyan érv, a mely előtt elzárkózni lehetetlenség és mégis minden erőnkkel a mi munkánk jogosultságát kell hirdetnünk!

Ha az egyleti működést és szociális munkát mi csakugyan *jótékonykodásból* gyakorolnók és emberbaráti törekvéseinket *adakozásból*, mint feleslegből eredő *adományi* nyújtjuk a népnek, úgy igenis igaz van annak, ha hidegen és bizalmatlanul utasítja azt vissza. Mert ember csakúgy nem születhetett arra, hogy mások kegyelméből élőködjék!

De ha e munkát mint ránkszabott *kötelességet* tekintjük, *melylyel éppen a még rendezetlen viszonyok miatt tartozunk*, még pedig nem mint kegyes adományyal, hanem mint *viszontszolgálattal* a népnek, hogy valamint az tehetségével és erejével nekünk szolgál, ugyan-

úgy a mi szellemi erőnkkel és intelligenciánkkal viszont mi is neki szolgáljunk, lehetetlen, hogy a legönérzete-sebb polgárt is ez a *visszafizetés* alakjában jelentkező munka valaha sérthetné.

Hiszen mi is szeretnők a bajnak *gyökerét* gyógyítani; de ha lehetetlenség azt annak a *néhány* szociális érzékű embernek egyszerre eltalálni vagy a közönyös lelketlen társadalomban gyakorlatba is vinni, nem jobb-e, hogy legalább ezt a jótékonykodás néven csúfolt munkát végezzük, – mert nem szégyeljük becsületesen bevalani, hogy *adósoknak érezzük* magunkat a néppel szemben – mintha összetennők kezeinket s azzal érvelve, hogy jótékonykodással nem alázhatunk meg senkit, a gyökeres reform ideje pedig még messze van, tehát nem csinálunk semmit! Bizony sokkal kényelmesebb volna, mint fejet törni és fáradni!

Erkölcsei munkánkat szintén azzal az érveléssel utasítják vissza hogy ismét nem a *gyökerénél* kezdjük a munkát, mert elsősorban a nyomorúságot kell megszüntetni, hogy megszűnjön magától az erkölcsi rossz. Mert úgy a mértéktelen alkoholfogyasztást, mint a többi mételeyt a szociális viszonyok rendezetlensége okozza.

Hogy e feltevés, bár mindenesetre van igazság benne, így határozottan, mint valósággal a baj egyedüli okára rámutatva, mégis tévedés, bizonyítja az a tény, hogy a rendezett egészséges viszonyok között élő középosztályban is nemcsak a jóllétben nyakig ülő vagyonos osztályban, mert esetleg a túlbőség ugyanazokat a szimp-tómákat produkálhatja erkölcsi téren, mint a nyomor) az úgynevezett „arany” közép-utat képviselő józan, dolgozó osztályban is erkölcsi tekintetben, különösen nálunk Magyarországon, oly *színvakság* uralkodik, mely feltétlenül megköveteli a mihamarabb létrejött *szellemi* reformációt. Ezt a reformációt pedig csak a minden irányra kiterjedő, *embernevelő* kulturális törekvés hozhatná meg biztosan. Különben is a munka gyökere mindig az *eszme-emelés* és nem a technikai berendezés,

mely egyedül véve még nem hozhatná meg a várt gyümölcsöket.

Tehát igenis óriási a jogosultsága különösen a vidéken az erkölcsi vezetésnek és befolyásnak, mert csakis egy szellemiekben és erkölcsiekben szebb kor készítheti elő az anyagiakban való biztos és előnyös megoldást is. Es a mint egy magasabb reformáció áll be, egyúttal egy emberiséget szolgáló nagy gondolat: az *altruizmus* fog vezérszerepet játszani s akkor nem lesz szükség az ökölharcra, hanem egy *nemesebb és önérzesebb előretörtetés* mellett a *kölcsönös* humanizmus fog segédkezni az egyetemes emelkedésben és jólétben.

Ez a *másért* való dolgozás keresztény gondolata. Világért sem olyan idejét múlt *theoria*, mint sokan gondolják, hanem maga a forrása az igazi önérzetnek, mely megtanít mindnyájunkat annak a tudatára, hogy az a *jog*, melyet a *más* boldogulásáért, a *más* becsületéért és igazáért aknázhathatunk ki, sokkal inkább biztosítja *emberségünket* és lelki *szabadságunkat* mint az a *jog*, mely pusztán csak a magunk igazáért harcol.

Az én szemeim előtt ez a mi fejmegyeyi kulturális egyesületünk sem csak a saját lelkünk emelésére, hanem a *más* boldogulásáért is alakult és ismételten őszinte lelkesedéssel kérem az egész gyülekezetet, *tartson ki e másért való munkában*, és különösen vegye szívére a nép ügyét.

Nem „leereszkedő” jótékonykodásból, nem is divatos „úri” sportból, hanem egy régi *adósság* becsületes visszafizetéséül.

A nő erkölcsi hatása.

(Felolvasás a Feministák Egyesületében.)

Világtörténelmi tény, hogy a nemzetek erkorcsosulását, elsatnyulását és végső elzüllését mindig az erkölcsök hanyatlása vagy, sajnos, inkább *fejletlensége* okozta. Valamint mindennapi, bebizonyosodott tény az is, hogy a kisebb csoportosulásokban, családokban, intézményekben, szóval, az összes tömörülésekben előforduló sajnálatos bomlottság, tökéletlenség vagy elzüllés ugyanezen erkölcsi fejletlenségre vezethető vissza.

Már most, ha épen ezeket az állapotokat tekintve vesszük számba, hogy mekkora szükség volna minden egyes helyes erkölcsi megnyilatkozás *befolyásoló erejére*, szinte megdöbbenünk arra a gondolatra, hogy épen a *nő* tisztultabb erkölcsi fogalma mily kevéssé mehetett át – a nők passzív szerepe miatt a köztudatba!

Az igaz, hogy a leggyönyörűbb, leghatalmasabb és szerintem *leggyökeresebb* munkát végző szerep jutott akkor a nőnek, mikor az *anyai* és *nevelői* szerepre lett predestinálva. Csakhogy az eddigi szomorú tapasztalat mutatja, hogy hiába teremtett a nő a család és nevelés központjává, ha a benne szunnyadozó ösztönszerűleg tiszta erkölcsi fogalom, valamint a többi nevelésre hivatott tehetség a folytonos elszigeteltség miatt nem fejlődhetik teljes öntudatra s a társadalom nem nyújtja kezét ezen lappangó, szinte kötött erőnek a felszabadítására. Mert *szunnyadozó* talentumok sohasem lesznek képesek *energikusan* reformáló erőt kifejteni!

Teljesen aláírom a konzervativizmusnak azon álláspontját, hogy a nő legsürgősebb és leggyökeresebb

munkája: a nevelés. De épen hogy ezen ős nézetet *öntudatosan* és *logikusan* támogathassuk, oly fokú *liberalizmusra* van szükségünk, hogy mindazon kellékeket, melyek biztosítják a szó teljes és legmagasabb értelmében vett *nevelni tudást*, félelem és előítélet nélkül megszerezhessük a nők számára, *hogy lehetőleg részt vegyünk mindazon szellemi mozgalmamban, melyek egyúttal önállósítják és fejlesztik az egyéniséget is!* Mert, mélyen tisztelt hallgatóság, az eddig produkált, úgynevezett családi nevelés – mindig tisztelet a kivételeknek – egyszerűen nem is nevelés! Mert tekintve korunk és társadalmunk temérdek vészes bajait, nekünk nem zsúr-hölgyeket és nem is azt a bizonyos általános műveltséggel bíró, úrias, elegáns, de *kevés* erkölcsi megállapodottsággal bíró zsúr-férfiakat kell a jövő számára nevelni, hanem olyan komoly és *céltudatos* munkásokat, kik egy erkölcsiekben szebb és jobb korszakot vannak hivatva előmozdítani.

Hogy a mai társadalomnak úgy külső, mint belső képe általánosságban véve ilyen léha, azt mindenesetre az eddigi asszony-típusnak is tulajdoníthatjuk. *De ezt a sajnálatos típust viszont mindenesetre a társadalom konzervativizmusának köszönhetjük*, mely nem tűri a nők magasabb lelki törekvéseit és a közállapotok iránti mélyebb érdeklődését!

Előttem áll számtalan és számtalan példa, a hol már a *jövendő* előkelő vezérembereiben, politikusaiban stb. egyenként fel tudom *most* mutatni mindazon *hiúságra hajló, arisztokratikus nézetű, lagymatag, energia nélküli* „nőies” vonásokat, melyek, egyesek ízlése szerint, lehetnek nagyon kedvesek és hódítóak a *nőknél*, de a *férfi nembn nyilvánulva*, megmételtyezik teljesen a közállapotokat!

És látva, tapasztalva minden téren a sok nőies vonást, keressük mindenfelé azt az *átplántálásra csakugyan érdemes* tiszta erkölcsi felfogást, mely már egyedül véve is hatalmas reformáló eszköznek bizonyul, de alig

találjuk azt fel egy-egy szerényebb, a társadalmi élet forrongásain kívül álló helyen. Pedig ez az erő épen a *legexponáltabb* vezérszerepekre hivatott! Ha a mai politikai vagy egyéb küzdelmeket tekintjük, méltán kérdezhetjük, hogy *hova* lett annak a temérdek anyának, feleségnek és testvérnek erkölcsi befolyása a mai társadalomra nézve?! Valószínűleg elfojtotta vagy legalább is ellensúlyozta az az orthodox nézet, hogy az asszony ne okoskodjék, hanem törődjék az ebéddel stb... s meg sem gondoljuk hirtelenében, hogy ezen az alapon állva, milyen *drága* ebédeket eszünk, melyeknek valószínűleg a *magyar társadalom* adja meg elsősorban az árát!

Azt is szokták mondani, hogy az utódokkal szemben főkötelessége a családnak a *jó példaadás!* Ha a fiatalság otthon *jó példát* lát, ez a legmegbízhatóbb nevelés! Mélyen tisztelt hallgatóság! Bármilyen talpraesettnek lássék ezen ősi mondás, a tapasztalat mutatja, hogy ez nem áll! Mindenesetre megkívántatik e jó példaadás a neveléshez, sőt ez egy főkellék; de *irányítás* vagyis a *szó hatalma* nélkül egyedül véve még nem elégséges! Csakhogy az irányítás csak akkor *igazi* irányítás, a szónak pedig csak akkor van *igazi, üdvös* hatalma, ha az kiforrott és öntudatos gondolatokból fakad! Méltóztassanak végignézni azon a temérdek rosszul sikerült férfin és asszonyon, kik a *legjobb példa* mellett vagy egy örökös prédikáció dacára nevelkedtek ilyenre!

Az *igazi*, nemzetet szolgáló és javító neveléshez tehát nemcsak egy passzív szerepet vivő példaadás, nemcsak bármilyen fegyelem, hanem az összes talentumoknak *erőszakos* mozgósítása, különösen pedig az *erkölcsi erőnek* energikus befolyása szükségeltetik!

Nem először hangoztatom én azt a szomorú tényt, hogy semmiben sem oly pesszimista a mi társadalmunk, mintha az erkölcsi erőnek emelő, különösen pedig, *fejlődésképességéről* van szó. Mindenben aláírjuk a haladás törvényét; természetesnek találjuk a tudomány és a genialitás szülte összes előmeneteleket;

lerázzuk mindenben – dicséretünkre legyen mondva – az *Igazság magvát nélkülöző* ósdi felfogásokat (mert vannak örök eszmék, melyek haladó képességüknél fogva örökké modernek maradnak), csak egyedül az erkölcstől tagadjuk meg azt a haladó és tökéletesedő képességet, mely egy *humánusabb* és *esztétikusabb* kor megteremtését célozza.

Pedig nem a vezetésre hivatott erkölcsi erő képtelen a tökéletesedésre, hanem az emberiség fejleszti nagyobb előszeretettel a felületesebb és káprázatosabb szellemi tulajdonságokat, melyek nem rónak oly súlyos kötelezettségeket a korszakokra!

Még a *leghaladóbb* mozgalmak is ezt a női lélekben lakozó *előrehaladottabb* és tisztultabb erkölcsi fogalmat utópiának deklarálják a világra nézve és némely tekintetben nem az erkölcsnek *egyetemes emelésével* kívánnak minden tekintetben „egyenlőséget” teremteni, hanem az általános erkölcsi felfogásnak *mai* megnyilatkozását állítva piederstálra, ezen közepes színvonallal egyenlősítenék az egész világot, nem gondolva arra, hogy ez *a fél úton* megrögzött színvonal a világ felére nézve nem *haladást*, hanem *dekadenciát* jelentene.

Tehát nekünk asszonyoknak kell az erkölcsi haladást és emelkedést minden áron *megindítani* és Isten segítségével *következetesen vezetni*.

Miután azonban a nevelés gyökeres munkájával meglehetősen elkéstünk, mindenesetre üdvösnek tartom, hogy minden asszony, ki érzi magában azt az energikus erkölcsi erőt, mely annyira hiányzik a társadalomból, vigye be valami módon ezen erőt a köztudatba!

Hála Istennek, mindig több tér jelentkezik ezen erő bevitelére. De épen ezért arra nagyon vigyázzunk, hogy bármi utat vagy pályát választunk magunknak, mindig ezt a bizonyos *magasabb* erkölcsi felfogást és az ezzel járó tehetségeket képviseljük minden ügyben. Különösen pedig őrizkedjünk mi asszonyok a semleges álláspontot képviselő *dilettantizmustól*, mert ez eléggé

nyilvánul úgyis minden téren, sokszor a legszabály-
szerűbb hivatalos formák alatt is! Csak akkor szólaljunk
meg *mint iránymutatók*, ha a bennünk élő erkölcsi
erő már öntudatosságra fejlődött és a belőle fakadó
objektív kritika és látnitudás is megszületett.

Csak akkor beszéljünk és írjunk a *közérdek* szolgál-
latára, ha a szó teljes értelmében *van* mondani valónk.
Mert a *köz* iránti cél nem az, hogy minél *több* legyen
a munkás, hanem hogy minél *jobb* legyen a nemzetet
erősítő munka; valamint az egyénnek is csak az lehet
a legfőbb ambíciója, hogy akár csak lelket fejlesztő,
akár kenyérkereső munkája, a *közérdeknek* is jó gyü-
mölcöket teremjen.

És én meg vagyok arról győződve, hogy ha mindig
kellő időben és *kellő* helyen, pártatlanul tárgyilagos női
ítéletet vagy beavatkozást produkálunk, a XX. század
felvilágosodott és általánosságban véve mégis csak
szociális érzékű társadalma meg fogja érteni jogos
törekvésünket, mert be kell idővel látnia, hogy mi
nemcsak az elrontott erkölcsi állapotok örökös foltozá-
sára és hálátlan kezelésére, hanem egy erkölcsösebb
korszak *megteremtésére* is születtünk!

Egy védő szó a nőmozgalmakról.

(Közlemény a „Magyar Szó”-ból és »Az Őr» című szépirodalmi és művészeti újságból.)

Temérdek a száma annak a vádnak és rosszalásnak, mely a nők szellemi törekvéseit ostorozza. Csak néhány hét lefolyása óta többféle ily közlemény jelent meg, elsőrangú írók tollából, azzal érvelve, hogy az asszonynak a politikában és szociális törekvésben való komoly résztvevése még szomorúbb állapotokat fog szülni az eddigieknél! Idézik a francia forradalom asszonyait, kik harisnyát kötve éljenezték a vértől csöpögő képviselőket és mint rossz szellemek, befolyásolták a francia politikát. Idézik az angol parlamentben nemrég lefolyt, nők által előidézett rémes botrányt; *a nők indulatának fékezhetetlenségét.* stb. stb.

Szabadjon nekem a legmélyebb tisztelettel azt felelnem nagynevű íróinknak (kiknek szociális irodalmuk iránt valóban a legmélyebb tisztelettel viseltetem), hogy a forradalmi és politikai botrányok férfi és nő hősei között magaviselet dolgában nem igen van különbség! Eltekintve a férfi forradalmárok vérszomjától, kik minden bizonynyal az asszonyok befolyása nélkül is kivitték volna borzalmas tervüket, méltóztassanak csak az eddigi lefolyt és egész Európában sűrűn jelentkezett politikai botrányok lefolyására visszaemlékezni, hogy vajjon annak dacára, hogy csupán férfiak vettek részt azokban, mennyivel voltak azok szelídebbek, vagy nemesebb formájúak, mint a nők által rendezettek?! Méltóztassanak emlékülke visszahozni azt a temérdek rombolást, padok összetörését, vagdalódzást, rúgás-

vágást, vagy csak azokat a készakarva való örökös *akadály-támasztást*, mely a végtelenségig akadályozta a komoly és hasznos munka folytatását, vagy akár megkezdését! Nekem még élénken emlékemben vannak az Ausztriában, Franciaországban, Görögországban, sőt Amerikában lefolyt hasonló politikai botrányok leírásai és ezért esem gondolkodóba, hogy ha még oly jó, önfeláldozó és önzetlen, nemes szándék vezetné is egy egy nagyszívű asszonyunkat a közös munkába, vajjon okosság volna-e ilyen körülmények között a politikai életbe vegyülni!?

Hogy ez a tényállás nem menti a féktelen indulatú nők létezését és kártékony esztétika-ellenes fellépését, az természetes. Minden fékevesztett, megbomlott élő lény rettenetes látvány, csakhogy sajnós, ez a tulajdonság nemcsak asszonyi, hanem általános *emberi* tulajdonság, mely forradalmi állapotokat teremt minden téren, még pedig üdvös reform nélkül. Általános emberi fogalom, hogy a jogokat, igazságokat vagy mondjuk vélt jogokat, vélt igazságokat, hangosan, lármázva, kikövetelve kell megszerezni. Összetévesztik az önérzetes, energikus munkát a hangos, tülekedő, erőszakos munkával. És éppen ennél fogva a nők nagy részének szangvinikus, lármás volta még nem *logikus* ok arra nézve, hogy kirekeszszék őket a tülekedő, lármás világ munkájából!

Hogy a fékevesztett bomlottság nemcsak asszonyi tulajdonság, bizonyítja az utóbbi évek szomorú statisztikája, mely szerint a fékevesztett indulatok még az intelligens, vagy jobban mondva intelligenciát mutató, nagy kötelességekkel felruházott férfiakat is itt-ott annyira uralja, hogy a legrettenetesebb és förtelmesebb bűnök születnek belőle ... talán még annál is förtelmesebb, mint a milyenre az említett cikkek szerint az utca és forradalom hölgyei képesek.

Meglehet, sőt valószínű, hogy igazuk van az íróknak, midőn a női indulat gyors kitörésére és unesztétikus voltára hivatkoznak; de az előbb említett szomorú

statisztika mutatja, hogy néha még unesztétikusabb, még veszedelmesebb hatású lehet a diszkrétan lenyomott, külső műveltség és előkelő állás köpönyege alatt elfojtva lappangó szenvedély!

De ki volna oly igazságtalan azt állítani, hogy e fékevesztett férfiak létezése miatt például nem érdemes, sőt veszedelmes férfimunkást a mi asszonyi, erkölcsjavító munkánkba beavatni vagy segítségül hívni?! Hogy miután a férfiak között vannak perverz hajlamúak is, zárjuk el előlük a mi ideális törekvésünket! Kinek jutna eszébe a sok léha munkás miatt *az egész férfinem nagy, nemes és szociális rendeltetését kétségbevonni?!*

Itt van a zsurnalisztika ellen való örökös támadás, örökös gyanúsítás. De hogy vonhatnók kétségbe *a sajtó, a nagy, nemzeti célokat szolgáló, nemzeti és vallás-erkölcsi érdekeket védő, üdvös reformeszmékért lelkesülő sajtó* igaz rendeltetését, *csak azért*, mert egy része a hírlapirodalomnak tényleg elfajult s tényleg nem a legüdvösebb szolgálatokat teszi a hazának!

Itt van a különféle felekezetek és fajok elleni jogtalan türelmetlenség – mely egyes esetben még az antifeminizmusnál is általánosabb és nagyobb mérvet ölt – *az összes felekezetek és fajok isteni rendeltetésével és missziójával szemben!*

Ha a parlamentbe hitvány női alakok is bejutnának, azt leginkább azon férfiaknak köszönhetnők, kik esetleg politikai téren is szívesebben érintkeznének könnyebb stílusú hölgyekkel; de én ezt a cinizmust Rákóczit ünneplő magyar fajunkról nem tételezem fel! A nőknek pedig semmi esetre sem lenne érdekükben, hogy hivatatlan asszonyok rontsák munkájuk hírnevét és nehezítsék meg az amúgy is súlyos és kritikus feladatukat.

Ha pedig a nők magasabb munkára való törekvése csakugyan egy korcsszülemény és maga is egy fékevesztett bomlottság, akkor ennek a bomlottságnak a *társadalom* az oka; az a társadalom, mely úgy rendezte el a dolgait s olyan közállapotokat teremtett, hogy minél gon-

dosabb családjában valaki, minél aggodóbb idealista egy nő, annál inkább leledobja a főzőkanalat és tüt, hogy még a ma engedélyezett szűk korlátok között is részt vehessen abban a lelket és testet mentő egyetememes munkában, mely legalább a *jövendőt* úgy, ahogy elkészíti a jövő nemzedék számára. Inkább lemond saját egyéniségének ideális női voltáról, ha ennek árán az *egyetememes idealizmus* felépítését segítheti elő, ha csak egy kavicscsal is!

És ha a nőnek egyedüli hivatása a család körül forogni, tanítani, sütni, főzni a férj és gyermekek számára, akkor a természet – ez az isteni munka – előbb-utóbb vissza fogja ezt az ideális időt hozni; *de csak ha már a családjában nyugodtan hajthatja le fejét pihenőre*; csak ha már az anyai nevelés fáradtságos művészete nem bizonyul hiábavaló munkának a külvilág befolyásával szemben, vagyis a társadalmi kérdések rendezve lesznek!

Ha azonban a beállt jobb állapotok dacára e keservesen megkezdett szellemi munka következetesen folytatódna, nemesedne és mind harmónikusabbá válna, akkor e munkának örök hivatása és rendeltetése van; mert a következetesen nemes irányban történt fejlődés talán mégis csak isteni törvény, mely alól igazságtalanság nélkül a női munkát sem vonhatja ki a Teremtő.

Végül ismétlem a már annyiszor mondottakat. Hiábavaló a mi szűk térre szorított apró munkásságunk, míg *magán a bajok gyökerén egyesült erővel nem segíthetünk*. Ismét hivatkozom a hazai leány kereskedés ellen folytatott minden siker nélküli asszonyi munkánkra; hivatkozom a kishirdetések és a többi ehhez hasonló – erkölcstelenséget provokáló és szentesítő – mételey elleni többszörös felszólalásunk teljes hiábavalóságára! A mostani korlátok között csak *apró kezeléseket* végezhetünk a társadalom betegségén, ezek pedig sokkal sikertelenebbek, semhogy a temérdek fáradságot megérdemelnék.

Élt kétezer évvel ezelőtt egy nagy humanista, a ki az ő véghetetlen nagy igazságérzetével és a nők iránti elnéző türelmével mintegy megalapította a *helyes* feminizmus legelső csiráját. Talán az egyedüli próféta az ó-korban, ki magas eszméit, szociális munkaterveit, reformgondolatait éppen úgy közölte és megbeszélte a nőkkel, mint férfiakkal. Nem zárta ki őket a közös eszményi munkából, sőt midőn az ismeretes két testvér közül az egyik figyelmezteti nővérét, hogy miért nem szorgoskodik ő is a ház körül s mit csüng folyton a mester által hirdetett eszméken – azt feleli, hogy hagyjon békét nővérenek, mert „egy a szükséges dolog”... és ő a „jobb részt” választotta!

Isten ments e fenségesen tiszta és ihletett mondást félremagyarázni és ebből egy házi dolgot és konyhát kerülő, otthoni dolgokat elhanyagoló, férfi-kalapos és szivarozó feminizmust teremteni! Hanem igenis tanítson meg bennünket e mondás azon igazságra, hogy az egyetemes nagy munkában hűségesen résztvenni, *eszmékben* élni és *eszmékért* harcolni nemcsak „szükséges dolog”, hanem a „jobbik rész” is e világon!

Tanuljuk meg e szavakból, hogy ha következetesen az égre tekintve - *vagyis a kitűzött célra, elérhetetlennek látszó megoldásra függesztve szemünket* – haladunk előre, ösztönszerűen fogják lábaink az örvényt kikerülni; míg ha földi eseményekkel hagyjuk magunkat zavartatni és nagyon is ide szegezzük szemünket, legtöbbször csupa köznapi megszokásból is, a *többiek után* lépünk bele az örvénybe!

És a nagy humanista – ki maga volt a megtestesedett igazság és szociológia – nem az asszonyok fékevesztett vak dühének esett áldozatul; egyetlen egy kő, egyetlen egy ütés sem érte őt női kézből, mert a feljegyzések szerint *asszonyok* siettek letörülni verejtékét, *asszony* nyújtotta számára a fájdalomcsillapító fűszeres és kábító italt – és *harmadnapra asszony hirdette először az eszme feltámadását, örök életét és örök misszióját!*

Karácsony.

(Közlemény a „Magyar Szó” és az » Unitárius Egyház”-ból.)

Talán egy ünnepet sem várunk olyan ihletett hangulatban, olyan várankozásteljes lázas türelmetlenséggel, mint a karácsony ünnepét! Már gyermekkorban megszoktuk, hogy ezen ünnep örömmel és *ajándékkal* köszönt be, valamint későbbi korban is a kereszténység gyönyörű poézisa nyilvánul mindnyájunk naiv karácsonyi várankozásában, mintegy jelezve, hogy mióta a világ egyik legnagyobb ajándéka megszületett – a karácsony fogalma és az „ajándék” várása elválhatatlanok egymástól.

S valamint a gyermek növekedése, értelme szerint évről-évre nagyobb és értékesebb ajándékot vár, úgy várjuk mi „vének” is ihletett, fanatikus vak hittel évről-évre a komolyabb és érettebb ajándékokat korunk szellemétől.

Hálatelt szívvel és lélekkel sejtjük ismét, hogy egy szebb és értékesebb karácsony előtt állunk, mely megbecsülhetetlen meglepetéseket tartogatott számunkra.

Lehetetlen észre nem venni a társadalom gyönyörű és fenséges megmozdulását, mely mintha *egy* akarattal akarná az Isten országát felépíteni.

Lehetetlen annak az eszményi karácsonynak lassú közeledését észre nem venni, midőn majd faj-, vallás-, osztály-, rang- és nemi különbség nélkül mindenki számára újra megszületik a megváltás!

És e „lelkiismeret szülte nemzeti munkában, hála legyen az Úr-Istennek és az emberek segítőkezet

nyújtó jóakarátának – együtt dolgozik a férfimunkásokkal az *asszony* is!

Az idők változtak, a munka is változott! Hála a békésebb és keresztényesebb korszaknak, már mi magyarok talán megvagyunk attól a keserves munkától óva, hogy *embervér* és *testvérharc* árán dolgozzunk szeretett hazánk felvirágoztatásán. Talán mi magyar asszonyok ma már kikerüljük azt a tragikus feladatot – melyet nagy honleányaink a múltban el nem kerülhettek – hogy *emberélet* árán, ellenfelük, de *felebarátuk* vitéz fejére célzott szurokfőzéssel szolgálják a hazát!

Dicső és fenséges volt e korszak a maga nemében! Örök dicsőség a háborúban segédkező honleányok emlékének! De köszönjük, Uram, a békeszerető Jézus nevében, hogy a mindig humánusabb és keresztényesebb karácsonyok eljövetelével szurok helyett az *örök béke* és *örök szeretet* fegyverét kapjuk ma már kezünkbe s az emberpusztító, özvegyeket és árvákat termelő harc helyett – embert nevelő, mentő és *felemelő* munkát kapunk ajándékképpen számunkra!

Csakhogy minden merész nemzeti munka – bármilyen legyen a fegyver – nagy áldozatokkal és keserves megpróbáltatásokkal jár! A mily rettenetes lehetett a régmúlt idők harcias asszonyainak lemondani megszokott nőiességükről, hogy a férfiakkal munkálkodjanak barbár és drasztikus munkán az ellenséggel szemben – *majdnem* olyan keserves önmegtagadás kell ahhoz is, hogy a mostani *belső* ellenség, az *erkölcstelenség* ellen küzdő, nőietlen és drasztikus küzdelemben vegyenek részt intelligens úri asszonyaink, kiket éppen az „intelligens” és »úri« jelzők predesztinálnak arra a nehéz feladatra, hogy a *nép* asszonyai helyett szólaljanak fel *az ellen az erkölcstelenség ellen*, melynek elsősorban a nép gyermekei, különösen pedig *leányai* adják meg keservesen az árát! ... Szerintem ez még a magyar iparfejlesztésnél is fontosabb munka!

De valamint a múlt csatázó asszonyai sem a vértől csöpögő, undorító és esztétikaellenes háború jeleneire fordították a harc közepette szemeiket, hanem mindig az elérendő eredmény lebegett szemük előtt, ugyanígy a XX. század asszonyainak is” *keresztül kell látni* a mostani harc borzalmasságain rés mindenkor a *szent, tiszta és jézust* célra, mint egy szüntelenül előttünk világító karácsonyi csillagra kell tekinteni.

És ha az egri nők ki tudták állni, annyi *ember áldozat* árán, annyi jajveszékelés és *felebaráti vér látára* a küzdelem keserveit, nekünk, kik e mai kínos harc árán *embereket mentünk, kiskorúakat védünk, életetünk és Krisztushoz vezetünk*, ki *kell* állni a legnagyobb megnehezítettetés dacára e háború borzalmaságait!

Sokan vagyunk már, kik a nemzeti munkát *szorosán* azonosítjuk a szociális munkával, kik a magyar iparpártolás és iparfejlesztés mellé okvetlenül a *magyar erkölcs* fejlesztését soroztatjuk, mint a *család fönntartó, nemesítő*, sőt *egyedül biztosító erejét* és a jövő Magyarországot megteremtőjét.

Azt szokták mondani, hiszen fejleszteni *kell* az erkölcsöt, de mi szükség még a tisztító munkában is asszonynak részt venni! Igaz, hogy mindenben külön törvény adatik az asszonynak, de hála a világosság fejedelmének, *evangélium* csak *egy* adatott: szeressed felebarátodat mint tenmagadat”, s ha ennek kedvéért sárt kell söpörni vagy levegőt tisztítani, az evangéliummal a kézben mindennek neki lehet menni!

Már pedig nem először hivatkozom én arra a filozófiára, hogy *gyomláló* munka nélkül lehetetlen fejlesztő munkát végezni, előbb az *akadályoknak* kell elhárítva lenni, hogy az ifjúság akaratát a helyes útra terelhessük, s így nemcsak az ifjúság *lelkéből*, hanem a külvilág intézményeiből is ki kell Isten segítségével azokat az akadályokat küszöbölni, melyek minduntalan gátat vetnek az erkölcs igazi virulásának és fejlődésének.

Természetesen ezt a munkát, melyet férfi és nő vállvetve végeznek ma, fehérkeztyűskézzelemmel és zsúröltözetben nem lehet végezni; de miután a közeledő karácsony figyelmeztetett bennünket, hogy minden oly „növényt”, melyet nem a Teremtő „plántált”, ki *kell* gyomlálni, szó nélkül cserélték át úri asszonyaink divatos ruháikat az egyszerű munkásöltönnyel, hogy őszinte és becsületes munkatársai legyenek az erkölcsi munkában dolgozó férfiaknak.

Mert hogy a mai szomorú erkölcsi állapotok nem isteni jóváhagyás születtei – azt hiszem, nem sokat kell bizonyítanom. Ezt az állapotot csak az nem látja, ki az esztétika szent nevében nem akarja vagy nem meri meglátni s inkább túri a nagy, esztétikaellenes materializmust és naturalizmust *teljes pusztító valóságában*, semhogy e materializmus megbolygatásával egy esztétikusabb és ideálisabb korszak eljövételén dolgozzék! Ez az úgynevezett „idealizmus”.

Csak az nem látja a kereszténység eszméjétől való eltávolodást, ki a kereszténységet a ceremóniákban és külsőségekben találja fel!

Hála legyen az Istennek, a mi unitárius keresztény egyházunk az idealizmust a *munkában* találja meg és ennél fogva a munka evangéliumát hirdeti a megváltás főkellékéül!

De ha kevesen is tartozunk névleg az unitarizmus-hoz, ennek a szelleme kezdi átjárni hazánkat, ez a lélek kezd uralkodni a szívekben, ennek az egyszerűségétől áthatva cseréljük it paradés, ceremóniás életünket egy-egy igazság keserves megkeresésére és ha eljön az az *igazi* karácsony, midőn mindenki *másért* születik, *másért* él és szívesen viseli még a halált is *másért* – annak a nagy és általános szellemnek fogjuk köszönhetni, melyet a maga igazságában és tisztaságában az unitárius egyház őriz.

Tudomány és szociális érzék.

(Közlemény a „Az Őr” című művészeti újságból.)

Az Őr egyik számában Wolfner Pál dr. könyvének ismertetését olvasva, megragadta figyelmemet e könyv azon mondása, mely szerint a legtudományosabb készültségű férfiak is minduntalan hangoztatják, hogy ők szociális érzékű emberek, „mert hiszen ma minden intelligens ember szocialista ...” s tulajdonképen azt sem tudják, hogy mi fán terem az *igazi* szocializmus! Legyen szabad e gondolathoz nekem is néhány reflexiót fűzni.

Mindenesetre a tudomány, irodalom és művészet, szóval a magasabb művelődés az az intelligenciát fejlesztő erő, mely okvetetlenül megkívántatik egy akkora eszméhez, mint a milyen a társadalom helyes reformálásának eszméje. De hogy ezeknek egyszerű elsajátítása, kultiválása, tudomásul vétele mennyire nem elég a szociális gondolkodáshoz, határozottan bizonyítja az a tény, hogy sokszor a legtudományosabban képzett, legtágabb műveltséggel bíró társadalmi osztályok nem csak hogy rossz alapon működnek a közjóért, de néha még a szociális érzéknek is teljes hiányában vannak.

Innét van az, hogy a tudomány és magasabb irodalom, ellenségei azzal érvelnek, hogy nem szükséges magasabb műveltség és tudás a szocializmus puritán eszméjéhez, hiszen a legnagyobb alakok szociális törekvésű munkáit is többnyire tudatlan, egyszerű emberek vették át örökségbe! – Csakhogy arra nem gondolnak, hogy vajjon nem ez okozta-e sok ízben azt a szomorú ténytet, hogy a legzseniálisabbnak és termékenyebbnek ígérkező

nagyreményű munka is fokozatosan hanyatlott, sőt akárhányszor *hasznavehetetlenné* változott át az emelkedni nem tudó utódok kezében, míg csak ismét egy *korát meghaladó*, tudományokban jártas munkás meg nem mentette azt a végmegsemmisüléstől.

A tudományos műveltség e szerint nem soknak, hanem talán *kevésnek* bizonyul a szociális munkássághoz.

Nem elég pl. a világtörténelmet, az irodalom múltját, a szellemi élet fejlődését *tudni*, hanem egyúttal *ítélni tudni* is felette és főleg tanulni abból a jövőre nézve. Nem elég a természettudományokat pusztán tanulmányozni, hanem ezekből a *következtetéseket* is azonnal levonni. Szóval a tudományt és művelődést nem csak egy díszítő, előkelő és tetszetős *lukszus-köpenynek* kell tekinteni, hanem kritikus szemmel és praktikus kézzel kell az abból levont igazságokat a reális élethez alkalmaznunk, hogy magasabb műveltségünket mint egy *dologra ösztönző és kötelező munkás-zubbonyt* viselhesük.

Mert más dolog tudni – és egészen másra ösztönöz bennünket a *látás*. Némely ember kívülről tudja az egész történelmet vagy az egész bölcsészettant, de miután *semmit sem lát meg benne*, nem is okulhat igazán belőle; a másik esetleg csak a kiemelkedőbb részeket ismeri, csak egyes szellemi mozzanatot kísér figyelemmel, de miután *látja* a dolgok belsejét, *érzi* a bent levő szellemet, több hasznát veszi kisebb tudományának és jobban értékesíti azt a közjó javára, mint a másik.

A pusztá Júdás dekoráló voltánál fogva inkább csak önhitséget és egy bizonyos *arisztokratikus elszigeteltséget* teremt; de a tudományaiban való látni tudás magától teremt meg azt a demokratikus” érzést, melyből a felebaráti szeretet, tehát a szociális érzék és szociális törekvés fakad.

Én azt hiszem, ez volt a tudományoknak ama összessége, ez volt az a meg-megújuló ige, mely korát meghaladó kritikájával lökött egyet-egyét a világ folyásán.

Rendkívül érdekes az az ellentétes nézet, melyet a Magyar Filozófiai Társaság kritikája képez *Kidd* nagy port vert könyvével szemben. Ugyanis Kidd minden erejével bizonyítja, hogy a világ helyes mederben való folyását, az igazi haladást sohasem a tudomány, hanem mindig az erkölcsi fejlődés viszi előre, s ezzel szemben hirdeti Jász Géza a tudomány óriási vezetőképességét, melynek csak egy fejleménye az erkölcs s mely nem annyira a vezetésre, mint inkább a helyes összhang megteremtésére van hivatva.

Az én laikus véleményem szerint: szívem és lelkiismeretem szerint beszélve, tökéletesen igaza van Kiddnek, mikor fanatikusan hirdeti, hogy *igazi* haladásra, *igazi* kibontakozásra egyedül csak az *erkölcsi* haladás vezethet ... csakhogy *nem mint egy a tudománnyal szemben álló erő*, hanem mint a tudományok összességéből leszűrt és ezek felett álló *magasabb kritika*, mely lelkiismeretes látásával mutatja az utat az erkölcsi alapon nyugvó szocializmus felé.

A régi történelmek mindig egy és ugyanazok maradnak; a többi tudomány nagy része is óriási forrongásai, átalakulásai után egy jó időre legalább szintén megállapodott; a haladás törvényénél fogva kell lenni tehát egy felsőbb eredetű tudománynak, mely következetesen izmosodó kritikájával mindig újabb és újabb kincseket fedez fel a fix tudományok birodalmában, hogy újabb erőt merítsen azokból a szociális tevékenységhez is.

Ezt a felsőbb eredetű, magasabb tudományt, vagyis *több filozófiai műveltséget és látni tudást* kellene a jövő nemzedék számára biztosítani, hogy magától megtalálja az a kibontakozásra vezető utat. Erre kellene a családnak, az iskolának s az összes vezető irányoknak hatni.

Például a növendék első szellemi vezetője a vallás. Minden vallás (kivéve a mi teljes liberalizmuson épült modern vallásunk) két részből áll: ugyanis a külsőséget

képező megcsontosodott formából, mely akaratlanul is korlátozza^ a tisztánlátást és maga von korlátot ember és ember „között, és ezen formák és dogmák alatt elrejtve lappangó *egyetemes igazságból*, mely már egyetemességénél fogva és az *egyetemesség eszméje mellett való küzdelméért is*, az erős demokratizmust szolgálja.

Ha jobban mellőzve a formák tanítását, inkább ezen *belső tartalom* keresésére ösztönöznők első sorban a tanuló, kettős eredményt lehetne a vallásoktatásnál elérni: a kutatásra és filozofálásra való kedvet és hajlamot; a felkutatott igazságban pedig egy hatalmas, jellemfejlesztő és erkölcsöt építő erőt nyernénk az igazi szocializmus szolgálatára. Sőt még egy harmadik előny is származnék az ilyen szellemű oktatásból!

A vallások külső formái és dogmái többnyire ellentétben állnak a többi tanulmányokkal s így ezekre fektetve a fősúlyt, egy kis diszharmonia támad nem, csak a tananyagban, hanem legtöbbször a tanuló lelkében is. Ha azonban azt a humánus szellemet és magasabb világnézetet hozzuk a felszínre vallásainkból, mely magukat a vallásalapítókat is lelkesítette és a *mai* erkölcsi törekvésekkel, *mai* magasabb világnézettel is harmóniában áll, akkor belefűzzük a vallást a tudományok sorába és megalapítjuk a jövő nemzedék számára a *vallás és tudomány közötti összhangot*, mely szintén egy új erőt képvisel a jövő számára!

Ha a világtörténelemben is a kápráztató, legendás epizódok és felszínen úszó, mutatós, könnyen lelkesítő események helyett (mint pl. Kinizsi Pál rémes és unesztetikus toborzója) inkább a történelem *legmélyén* végbemelő, tanulságos szellemi folyamatra, mélységes és igazi hazaszeretetről tanúskodó nagy momentumokra hívjuk fel a figyelmet, s minden egyes igazságot tartalmazó jelenetnél *gondolkodni tanítjuk*, sőt *kényszerítjük* a növendéket – több hasznot hozunk a jövő szocializmusának, mintha egy sereg száraz tudományt

szomjazó feltaláló és experimentáló zseniket nevelünk a hazának.

Természetesen a legnagyobb előny volna, ha magából a bölcsészettanból lehetne a társadalom számára egy magasabb és egyetemes filozófiát levonni; ha a különféle bölcsészeti irányok felett lehetne egy megbízható, erkölcsi alapon nyugvó mélyebb kritikát fejleszteni; de ez ma még – midőn a magyar társadalmat a politikán kívül alig érdekli valami – hiába való törekvésnek bizonyul. Pedig a helyes politikát is csak egy magasabb eredetű tisztánlátás vezetheti a biztos cél felé!

Tehát nem csak „több világosságot”, mert »elvész a nép, mely tudomány nélkül való”, hanem egyúttal *több világosságot befogadni tudó szemeket* a népnek, hogy a XX. század kápráztató világosságában *látni és cselekedni* is tudjunk!

Az „Übermensch” eszméje a szabadelvű kereszténységben.

(Közlemény a Keresztény Magvető című folyóiratból.)

Hogy a szabadelvű kereszténység létjogosultságát bizonyíthassuk, szükséges lépten-nyomon azt a modern szellemű alapot kimutatni, mely összeköti vallásunkat a nagy elmék egy-egy filozófiai gondolatával.

Nem hiszem, hogy legyen olyan korszakot alkotó nagy eszme a világon, melynek valami közössége ne lenne a mi liberális és zseniális vallásunkkal. Valamint nem hiszem, hogy ha egy-egy nagy gondolat kiegészítette volna magát a szabadelvű kereszténység végcéljával és végeszméivel, ne tartott volna mindegyiknek tovább az uralma és hatása.

A nagy gondolkodók egyik legérdekesebb típusa: Nietzsche az „Übermensch” teoriájának megalapítója. Szinte magunk előtt látjuk a hatalmas szellemi arisztokratát, ki tudja és érzi, hogy az ész és a zsenialitás a világ mozgató ereje s merészen rámutat a tömegből kiemelkedő „Übermensch”-ekre, kik egyedül biztosítói a haladásnak és a világ megváltó munkájának! „Íme az „ember megváltó” önértékes és fenséges tana, mely a szabadelvű kereszténységnek is alapgondolata, midőn Jézust merész kézzel helyezi vissza a világtörténelem többi nagyjai közé, hogy egy alantas színvonalon megállapodott, gyermekes dogma helyett a szellem isteni eredetét és erejét hirdesse! Íme a gócpont, a melyben Nietzsche és a szabadelvű vallásos gondolkodók eszméje a különböző utak és távolságok ellenére találkozik.

De most keressük a különbséget, hogy megtalálhassuk az okot, mely e gondolattalálkozás mellett is akkora távolságot szül Nietzsche filozófiája és a modern kereszténység között.

Nietzsche „Übermensch”-e hatalmas, erős, sőt erőszakos és félelmetes, melyet éppen e tulajdonságoknál fogva predesztinál alkotója a vezetésre; Jellemét annyiban az arisztokratizmus jellemzi, hogy tudva és ismerve saját elsőrangúságát, erre hivatkozva él jogával és a tömeget csak szellem nélküli anyagnak nézve, vak engedelmeskedést és meghunyászkodást követel a részéről. Tehát vezetése mintegy erőszakos, parancsoló s a szociális törekvést, valamint ezzel együtt a dicsőséget szinte egyedül magának tartva fel, a tömeget csak egy hatalmas szuggeszcióval szeretné misztikus módon maga után vonni, a nélkül, hogy abban törekvéseinek csak gyenge visszhangját is felidézni kívánná. Nála az „egyesekek” nem számítanak, hanem valósággal keresztül tiporva és gázolva a tervére nézve alkalmatlan közegen, vas és kérlelhetetlen kézzel kívánja előre vinni a világot.

Felsőbb akaratban, Istenben természetesen nem igen hisz, tehát minden kiváltságát csak saját magának tulajdonítja s látva a nagy szellemi távolságot, mely elválasztja tőle a tömeget – bámulója lesz önmagának és megalapítja lassanként a legveszedelmesebb vallást: az önimádást.

Nem tudom, jól ismerem-e Nietzsche „Übermensch”-ét, de én mindig ilyennek látom! És valljuk meg, hogy e merész és hatalmas alkotás rideg és ellenszenves volta ellenére, a mai önérzet nélküli gerinctelen világban, melyben szinte virtusnak tartják a zseniálisnak tartott bohémszerű ingatag erkölcsöket – szörnyen imponál! S szinte kívánnók egy-egy elernyed, szétzüllött és erőtlenné állapotot szemlélve, hogy támadnának hát minél nagyobb számmal életre e rettegett „Übermensch”-ek, kik tiporva és gázolva vasmarokkal vontatnák e szerencsétlen emberiséget egy felsőbb régióba ...

De ez elkeseredett hangulat közepett, messziről, mint egy ködfátyolból előlépve a másik megváltói alak: a szabadelvű kereszténység „Übermensch”-e tart felénk! „Nem tipor és nem gázol, hanem mialatt szeme és gondolata szintén a célon függ, útközben le-lehajol minden egyes útjába jövőhöz, hogy a törekvést és célt megismertette, már útközben magához próbálja ölelni »testvéreit”, hogy esetleg minél többen és együttesen folytathassák a megkezdett gyönyörű utat Meg van benne is a kiváltságosak önérzete; büszkén hangzik az ő ajkairól is a merész kijelentés: „én vagyok az út és az élet.. .”, de azonnal rámutat a forrásra is, a honnét e hatalmat vette és egyúttal Isten fiainak deklarálja az egész emberiséget.

A ki tehát azt állítja, hogy a kereszténységnek e fő példányképe csak egyedül magának szánta e szerepet, vétkezik gyönyörű egyénisége ellen, mert közelebb hozza őt Nietzsche önimádó és magától eltelt „Übermensch”-éhez.

Pedig óriási a különbség a két megváltó egyéniség között. A mint már jeleztem, az egyik felsőbbisége érzetében parancsolójává és zsarnokává válik az általa megvetett tömegnek; a másik ugyané felsőbbiség érzetnél fogva szolgájává szegődik a fejlődésre és tökéletesedésre kiszemelt népnek.

Ott tehát a kiemelkedés tudata az arisztokratikus érzelmeket váltja ki; itt pedig a demokratizmus nagy gondolatát; s míg Nietzsche és „Übermensch”-e arisztokratikus gőgjével csak magának tartja szociális reformgondolatait, emez a szegény emberekből választ „tanítványokat”, hogy ezek elszéledve, a sokaság mélyébe vigyék az „igét” s ne csak felsőbb parancsszóra, hanem a „lélek” munkája által, magától mozduljon meg a tömeg.

Nietzsche „Übermensch”-e gyűlöli és utálja a bűnben élő sokaságot s legfeljebb a leggyengébb és öntudatlanabb percben engedi meg a hozzá való leszállást...

A kereszténység „Übermensch“-e viszont a legmagasztosabb és öntudatosabb pillanatot választja e célra, hogy a bűnösök közé ülve, emelje magát a tömeget is.

Nietzsche filozófiája hasonló a mágnesdarabhoz, mely felülről, egy titkos szuggeszció hatásával gépiesen szeretné az értelmetlen tömeget – melyhez a leereszkedést nem tartja érdemesnek – tetszés szerint emelni. A jézusi filozófia pedig csakugyan hasonló a sokat emlegetett „kovászhoz”, mely át és átjárja az emelkedésre kiszemelt egész masszát, annak összes sejtjeit és rétegeit, hogy bár lassan, de következetesen eredményezze az egyöntetű általános és áldásos emelkedést.

Nietzsche elbizakodott genieje hasonlatos a dőre földműveshez, ki művelés és gondozás nélkül követeli a földtől, hogy teremjen. A szabadelvű kereszténység „Übermensch“-e első sorban „magvető”, ki még a kőkeménységű szikla közé sem restelli elhinteni a magot, hogy hátha még ott is kikel egy-egy szem ...Röviden mondva, a szabadelvű kereszténység tana: az „Übermensch“-ek által végzendő oly szociális munka, mely a társadalomnak *öntudatos* emelkedését célozza.

Különbözik tehát az orthodoxyától azáltal, hogy nem kívülről a felfeszített Krisztus véréből, hanem a krisztusi munka példájára támadó „Übermensch“-ek munkájától várja a megváltást. És különbözik a modern filozófia „Übermensch” teoriájától annyiban, hogy nem az arisztokratikus elszigeteltséget és uralkodást, hanem a demokratikus szolgásgot hirdeti és gyakorolja a vele együtt működő tömeggel szemben.

Hogy korunk mostani ébredése mennyire beigazolja teoriánk helyességét, az kitűnik e könnyű vérű lelkiismeretlen korszaknak mostani üdvös fordulata által, mely egyre-másra termeli a mi „Übermensch“-ünknek demokratikusan humánus munkáit és annak gyönyörűen fejlődő eredményeit.

Soha korszak be nem bizonyíthatja fényesebben, hogy a világ már belátta a megváltó munka elhalaszt-

hatatlan szükségességét (tehát nem tartja magát millió bűnével „megváltott”-nak), mint ez a most ébredező dolgozó új korszak. És soha korszak be nem bizonyíthatja jobban, hogy a zsenialitás nem különválásra és uralkodásra termett, hanem a tömeghez való lehajolásra és türelmes tanításra.

Egészen véve, bármennyire elszomorító legyen is temérdek félszükségeivel és erkölcstelenségeivel társadalmunk mostani állapota, lehetetlen észre nem venni azt a jótékony áramlatot, mely az egyre-másra támadó, oktató és népnevelő „Übermensch”-ek jóvoltából mindjobban erősödik.

Bármennyire kedvetlenül szemléljük pl. fővárosunk megcsontosodott konzervatív szokásait és úgynevezett „erkölcseit”, lehetetlen, hogy lelkesedéssel ne vegyük tudomásul azt a temérdek most keletkező mozgalmat, mely többé-kevésbé életrevalóan, de mind egy szebb, jobb és erkölcsösebb jövőért dolgozik. Vagy ha a vidéket szemléljük, lehetetlen, hogy bámulattal és megilletődéssel ne konstatáljuk azt a tényt, hogy a legelcsüggesztőbb állapotok közepett magából a népből: a „tömegből” emelkedik ki egy-egy „Übermensch”, hogy rámutasson a mételyre és maga sürgesse a népnevelő munkát.

De vegyük csak úgy a szabadelvű kereszténységnek, mint Nietzsche filozófiájának ellennézetét: a katholicizmust.

Hát vajjon ez lázas szociális munkájával, melyet ez egyháznak néhány krisztusi „Übermensch”-e irányít és vezet, nem a mi álláspontunknak a megpecsételője?!

Mert miért erőlködnék úgy ez egyház e munkával, ha Krisztus véréből már megváltva érezné a nemzetet; és miért iparkodnék oly „Übermensch”-eket nevelni nyakra-főre, kik – mint a nagygyűlés kimondta – ne a régi dogmákról, hanem korunk égető kérdéseiről prédikáljanak a népnek, ha még mindig a dogmától és nem az emberi munkától várná a megváltást?!

Azt mondják, íme a katolicizmus mindig tudott és tud ezután is alkalmazkodni a korhoz. Igen, most csakugyan kezd alkalmazkodni az uralkodó áramlathoz! De nem ám a katolikus tan és dogma (mert hiszen ez lehetetlen, sőt szerintük bűn is volna), hanem e tant képviselő kiváló egyéniségek, kik számolva a haladó korrall, belátják, hogy egyházuk csak is így tarthatja fenn magát továbbra is. Tehát itt és ez esetben is a mi „Übermensch” teoriánk vált be a dogmatizmussal szemben. És ha csakugyan van még „jövője” a katolicizmusnak, semmiesetre sem a mozdulatlan elavult dogma, vagy az elkülönített és arisztokratikus távolságból és magasságból uralkodó főpapjuk: X. Pius veti meg ennek az alapját, hanem azok a jézusi bölcsészetet képviselő modern „Übermensch”-ek, kik akaratlanul is a szabadelvű kereszténység eszméjével támogatják egyházukat.

Óriási diadala tehát a reformációnak a most beigazolt tény, hogy előbb-utóbb még az orthodox egyházaknak is ehhez az eszméhez kell fordulni, ha biztosítani akarják létezésüket e haladó világban. Mert a katolicizmusnak mostani magatartása, népnevelő és felvilágosító törekvése nem ez egyháznak jellege, hanem a reformációnak ebben az egyházban csak most érvényesülő ereje.

Hogy visszatérjek tárgyamra, Nietzsche szerintem abban tévedett, hogy midőn gyönyörű intencióból a zsenialitást szemelte ki az erkölcsi haladás és tökély szolgálatára, elkápráztatta őt a nagy cél és a hatalmas eszköz s elmerülve ezeknek gyönyörködésében, nem tartotta érdemesnek, hogy sokat vesződjék az aprólékos kiviteli móddal.

Pedig ebben rejlik Nietzschének tévedése. Ha egyik nagy tudósunk kimondhatta bátran, hogy nem annyira az igazság megismerése, mint inkább annak ambiciózus keresése a legfőbb boldogság, mért ne állíthatnók fel azt a feltevést is, hogy a nemzetet javító munkánál

talán még a fényesen előttünk lebegő végcélnál is boldogítóbb az a le-lehajuló, népeket biztató és verejtéket törölő primitívnek gondolt munka, mely a szent cél irányához vezet.

Ki tudja, vajjon a nagy és hatalmas elme, mely Nietzschét kortársai közül magasan kiemelte, elborult volna-e oly korán és oly mélyen, ha nagyratörő s ennél fogva momentán hálátlan eszméjét egy melegítő és meleget terjesztő szociális munka kísérte volna folyton?!

Ki tudja, ha az imádásig szeretett Wagner-zene – melynek hatása hatalmasan nyilatkozott meg egész bölcsészeiben – és Schopenhauer pesszimista filozófiája helyett a hegyi beszéd harmonikus akkordjai mellett dolgozott volna napestig, vajjon ilyen vészes, hatással lett volna-e szervezetére a szellemi munka?!

Milyen óriás különbség a két most említett „Übermensch” halála között! Egyik sem érte meg a cél megvalósulását, mint a hogy rendesen senki sem éri el korát meghaladó terveinek gyakorlatba vitelét. De míg az egyik lelke csak a cél elérésére és a dicsőségre vágyva, belezavarodik és beletompul nagy elméje a meddő küzdelembe, addig a másik – bár szintén távol áll a céltől – „elvégeztetett”-nek deklarálja isteni látók-ságával a befejezetlen munkát... Küzdött, fáradt, dolgozott, sőt meghalt egy eszméért, tehát nem élt hiába!

Ebben rejlik az óriási tanulság mindnyájunkra nézve! Hányszor csüggedünk el ama gondolat folytán, hogy a célt, melyért küzdöttünk, soha el nem érhetjük e földön! S íme a szabadelvű theologia jóvoltából világosan bebizonyosodva látjuk lelki szemeink előtt a be nem fejezett, de mindhalálig híven folytatott dolgozó munkának „elvégeztetett” voltát.

Szerintem az evangéliumnak ez elrejtett és még mindig kiásásra váró kincse értékesebb a küzdő, de a célját momentán soha el nem érő emberiségre nézve minden külső dogmánál.

Hogy az említett két munka későbbi eredménye is mily különböző, mutatja szintén a tapasztalat. Nietzsche rideg bölcsészete csak mint a múlt érdekessége, mint egy exotikus, különleges, de meddő eszme üti fel itt- o. il a fejét, míg a mi Übermenschünk fenségesen humánus gondolata nem csak hogy a szó teljes értelmében fel-támadt és az egyéniségekben tovább él folyton, hanem az emberek által rászabott rettenetesen lebilincselő dogmák és korlátok ellenére, mindig nagyobb és nagyobb tért hódított s keresztül törve a bilincseken, egyedüli útja lett a civilizációnak és józan haladásnak.

Tehát a mit Nietzsche filozófiája *eredeti hamisítatlan állapotában* és erejében sem tudott keresztül vinni, azt Jézus eszméje a rákényszerített sötét rabság ellenére is (mert szabadelvű keresztény egyház aránylag ugyancsak kevés van) megcselekedte! Valósággal *másodszor* és véglegesen győzedelmeskedett a koporsó felett...

„Végzett” volt tehát már első bukásánál az a kezdő munka, mely igazságánál és életrevalóságánál fogva örökké él és egyre izmosodik, hogy előbb-utóbb megküzdjön minden földi akadálylyal.

És ha ez a mi megváltásra feleszmélt korszakunk sem fejezi be – mert nem is fejezheti ma be – e szintén jézusi alapon megkezdett gyönyörű erkölcsi reformációt s ha nem is élvezheti munkájának gyümölcseit, ha így folytatja törekvését – a legnagyobb ellenmunkálatok, békóba verések, sőt bukások ellenére szintén „végzett” munkát fog produkálni!

A szabadelvű kereszténységnek pedig örök dicsősége marad az a tény, hogy a haladó korszakok csakugyan az *embermegváltók*, az „Übermenschek” születése folytán váltják fel egymást!

Júdás tragédiája az orthodox teológiában.

(„Keresztény Magvető.”)

Az orthodox kereszténység teológiáját tanulmányozva, bármennyire képtelenségnek lássék is így első szóra, Júdás rettenetes tragédiája rázta meg legjobban a lelkemet.

A mennyire ellenszenves, sőt ijesztően visszataszító a mi szabadelvű felfogásunk szerint egy *igazi* Júdás: az emberiségnek élő, kipusztíthatatlan, örök alakja, a ki *szabadakarattól*, készakarva fojtja el magában az Istennek nemes adományait, hogy sokszor még a hagyományos 30 ezüstpénznél is kevesebbért árulja el az igazságot és szabadságot – annál szánandóbb előttem az orthodoxia *bűnre predesztinált, isteni terv szerint megalakult* Judása, kinek szerencsétlen alakját – a teológiából kifolyó logika szerint – maga a Teremtő taszítja örök kárhozatra és megvetésre!

Végig-végigfutok gondolatban a kereszténység ősz legendáján.

A megváltás misztériumának gondolata megszületik; az „áldozatbárány” abból a célból küldetik a földre, hogy az emberek bűneiért *megölessék*; tehát az *áruló-nak*, az isteni tragédia legfontosabb személyének, jóformán *végrehajtójának* is *okvetetlenül* isteni gondolat és kéz által kell előállania!

A két predesztinált főalak tehát előttünk áll. De nézzük a két tragédia közötti óriási különbséget! Az egyik alak bírja a teljes rokonszenvet (bár a predesztinált áldozat is inkább csak szánalmat, mint rajongó bámulatot szülhet) s mint valódi drámai alak emelkedik

ki a másik mellől. A megaláztatásért, méltatlan szenvedésért és keresztre feszítettetésért, tehát a *megváltó munkáért* megkapja a jogos elégtételt úgy a mennyben, mint a földön; övé a megváltás dicsősége; eszméjét átveszi az egész világ és a jászolban született egyszerű alak előtt még a fejedelmek is meghajolnak! (Bár e tény fenséges szépsége tulajdonképpen csak az unitarizmus *ember* Jézusánál érvényesülhet igazán!) De hol marad a megváltás misztériumában szereplő *második nagy alaknak* logikus, teológiai végkidolgozása?!

Unitárius világlátásban látva a dolgokat, el lehet ejteni az áruló alakot, ki – mint már említettem – szabadakaratból, önként követte el a megvetésre méltó cselekedetet és ha az unitarizmus nem volna a szeretet és humanitás szent vallása, akár a rettenetes örök kárhozzát tanát is mellé állíthatná! Hanem a *tehetetlen* báb, az árulás aljas munkájára *rákényszerített* és mégis *örök megvetéssel* sújtott alak mintha a teológiából is kegyelemért kiáltana!

Meglehet, hogy a teológia sem úgy érti Júdás tragédiáját, mint a hogy Várady Antal hatalmas költeménye festi azt elénk, mely szerint nemcsak az ég, de még a pokol is kidobja magából a vándor lelket, hogy visszautasítsa azt e sártekére: a földre, mint a „Judasok örök hazájára” s megengedi, hogy a „Krisztus Véréért” a bolyongó lélek is egykor nyugalmat nyerhessen; de vajjon a *megváltás munkáját elősegítő, isteni terv* által előállt bűnös számára is lehetséges volna a *megbocsátás* eszméjét kilátásba helyezni?! Vajjon e gondolat nem fonákabb-e és még cinikusabb ez esetben, mint az örök kárhozzát rettenetes eszméje?! Különösen ha arra gondolunk, hogy e megoldhatatlan, sötét probléma az *igazság és világosság evangéliumának* történetében szerepel s hogy az egész misztérium az *igazság, irgalom és kegyelem* szelíd Istenét kívánja felállítani, az ő testamentum abszolutisztikus Istenével szemben.

Az én szerény nézetem szerint *ennek az egy alaknak* a megbolygatása, apróra való szétboncolása *magával döntené az összes vele kapcsolatos orthodox dogmákat* és tételeket, a predesztináció tarthatatlan tanával együtt, hogy a szétzúzott burokból napvilágra jöjjön a kézzelfoghatóan egyszerű és tiszta theológia.

Ezáltal mintha némi elégtételt is nyújtanánk az evangélium eddigi, szomorúan sötét alakjának: szerepet nyújtva számára is a *világosságért romboló* közös, szent munkában, – mely maga is isteni kegyelem!

Pilátus dilettantizmusa.

(„Unitárius Egyház”.)

A református „Olajág”-ban – mely a Lorántffy Egylet kitűnően szerkesztett hivatalos lapja – egyik kiváló tehetségű egyházi író felidézve Pilátus habozó, semleges álláspontot szolgáló jellemét, hatalmas erővel ostorozza korunknak *ezen tulajdonságon felépült* dilettantizmusát! Találó gúnynyal és őszinte lelkiismeretességre valló kritikával mutat e világ temérdek *látszólagosan* vagy *külsőségeiben* dolgozó, de értékre nézve *semleges* munkáira, melyek nemcsak a divatos törekvésekben, könnyű művészetben vagy művelődésben nyilvánulnak, hanem magának az „Isten országának” felépítésénél is szereplésre vágnak. Szóval még az igazságkeresés nagy, komoly és szent törekvéseiben is van „dilettantizmus”.

Hogy ez mennyire igaz, azt csak az tudhatja, ki itt Budapesten vesz részt a közérdekért folytatott értekezésekben és munkálatokban. Alig látni néhány komoly, az *ügy* érdekéért dolgozó és nem a saját személyét kiemelni *vágyó* embert! Valamint afig találni neány *határozott irányt* képviselő, igazságért *küzdő* és nemcsak az igazságot tétlenül helyeslő kezét megmosó egyént a munkánál. A jobbak készséggel ismerik el korunk ferdeségeit, tévedéseit, sőt bűneit s helyeslik, méltányolják az ellenmunkát. De e munkában komolyan és energikusan segíteni? Az már ritkábban fordul elő! Mert a „viszonyok”, a „társadalmi” állás, a „körülmények” meg a „világ előítélete” mindenben csak a semleges, kezét mosó álláspontot engedik meg. És hatá-

rozottan ez a leghálásabb álláspont is; mert így sem az egyik, sem a másik félről nem járhat igazi megrovás s még úgy is néz ki melleleg a dolog, *mintha* az igazságot szolgálná ez a szint nem valló, pilátusi munka!

Hogy társadalmunknak ezen cinikus, politikus, de jó-hiszeműen passzív magatartását – mely csak könnyű és tetszetős, szinte a „bon-ton”-hoz tartozó dilettantizmusban nyilvánul – *Pilátus* jelleméhez hasonlítja a kiváló ref. író is és az ősi tragédiát játszatja le szemeink *előtt*, midőn a XX. századnak elrettentő példával kíván szolgálni, annak, azt hiszem, elsősorban a szabadelvű kereszténység hálás. Mert a rendkívül érdekes cikk egész gondolatmenetéből, idézetéből, összehasonlításai-ból azt az igazságot sejteti, hogy ha Pilátus a döntő pillanatban *határozott* álláspontot foglalna el az igazság mellett – *megakadályozhatta* volna a szörnyű tragédia lefolyását!*) íme – mondja nekünk az egész cikk – hova vezet az energia nélküli „műkedvelősködés ...”

„Pilátus ilyenformán gondolkodott: bármi történjék is, így én nem vagyok felelős semmiért! Pedig *felelős* volt... S *így része volt Jézus megfeszítésében*”.

Íme a szabadelvű theológia megpecsételése; mert ezen energikus szavak, melyek igenis *felelőssé* teszik Pilátust Jézus haláláért és ezen elvből kiindulva *az egész társadalmat felelősségre vonják az igazság minden egyes keresztire feszítettéséért – az emberi felelősségteljes szabadakaratot* és egyúttal a szabadelvű kereszténység álláspontját pecsételik meg a predesztináció tanával és a régi theológiával szemben.

Néhány évvel ezelőtt a „Keresztény Magvető”-ben

*) Kötelességemnek tartom azonban most utólag megjegyezni, hogy az említett író nyilvános cikkben tiltakozott e felfogás ellen, melyet károsnak és vészesnek tart a protestantizmusra nézve.

jelent meg tölem egy szerény és jelentéktelen kis cikk, mely azt a kérdést szerette volna tisztázni, hogy ha a régi theológia mint igazság fennáll és e szerint Jézus egy előzetes, isteni terv szerint feszített fel az emberiség bűnéért, *éppen tragikus halálával váltva meg a világot* – úgy az örök logika nevében sem Júdás, sem Pilátus, sem a „feszítsd meg”-et kiáltó zsidóság soha felelősségre nem vonható, még kevésbé sújtható a szokásos megvetéssel! Mert úgy az *árulás*, mint a habozó *kézmosás* vagy fékezhetetlen *vak düh* csak rendeltetésszerű *eszköz* volt a megváltás munkájában, melyet megbélyegzéssel honorálni képtelenség. (Vajjon nem a tradicionális logikátlanság hozta-e létre a világ mostani könnyű ítélkezését is, mely szerint akárhány oly intézményt deklarálnak » rendeltetésszerű „-nek, melyet azután logikátlan fővel megvetésével sújt?!)

Az világos, hogy ha Jézus áldozatnozata a isteni jóváhagyással lett előre tervezve s ő ezt maga is tudta, sőt a tervezetben maga is részt vett, úgy az ellentáborra elkerülhetetlenül *szükség* volt és akkor mi nem állíthatjuk e tragédiát – mint az *árulás*, *kézmosás* és *bornírság* szülte szomorú következményt – elrettentő példaként társadalmunk elé! Egyáltalában a predesztináció tanával és a felelősségteljes szabadakarat megtagadásával nem is ösztönözhetjük a világot ambiciózus és lelkiismeretes munkára, hanem megkötjük teljesen annak kerekét.

De igenis a szabadelvű és igazságot kereső ref. íróval együtt az egész modern kereszténység felelősségre vonja Jézus gyilkosait s ezen bátor ítéletből kifolyólag mindenkor méltán és igaz lelkiismerettel kárhoztatja az igazságot legyilkoló munkát vagy tétlen műkedvelősködést!

Mert az igazság *létezése*, *leszállása*, annak e *földön való tartózkodása* s az erőszakos legyilkolásból való merész ezerszeres *feltámadása* igenis *szerintem* isteni cél és gondolat, melyhez csakugyan „eszközök”-re van

szükség, hogy előbb-utóbb győzedelmeskedjék a nagy eszme. S csak a mi *felelősségteljes szabadakarattunktól* függ, hogy beállunk-e ezen fenséges eszköznek, halljuk-e a lélek hívó szavát vagy sem?!

Hanem az igazság *lefokozása, keresztre feszítése, a gonosz szándékú áruló munka vagy a kezet mosó, habozó dilettantizmus*, mint a hogy az említett cikkből is gyönyörűen kiviláglik – soha, de soha sem lehet isteni rendeltetés, tehát a megváltás *céltudatos* elősegítője. Ez egy nagyon is *emberi* szokás, melyet még az emberben sem az „emberi” tulajdonság, hanem többnyire az *állatiassághoz* való közelség idéz elő s melyért igenis felelősségre vonható bármikor bárki. Mert sohasem a halál, az igazság *bukása* tekinthető a megváltás eszközének; s e szerint nem a szellem lefokozása, szárnyaszegese adatott a *feltámadás lehetőségéért*, hanem éppen a feltámadás szent törvénye teremtett e földi lenyűgözés örökös ellensúlyozására!

És ezt az igazságot *fennhangon* kell hirdetni már csak azért is, *nehogy a társadalmak nyugodtan végignézve egy-egy igazság lenyomását, abban csak egy megváltáshoz vezető rendeltetést lássanak.*

Az eltiprás és lenyűgözés csúnya mesterségében úgyis mindig több munkást találunk, mint a feltámadást szolgáló szent és nehezebb harcban. Pedig nekünk sem a *halált* kell előmozdítanuk az eljövendő feltámadás kényelmes reményében, hanem éppen a tespesztő holt állapotot kell mindenáron megtörni újjászületést előidéző munkánkkal.

Azért voltam bátor e kis cikket megírni, hogy az említett közlemény idézésével is bizonyíthassam (a mit különben mindnyájan tudunk), miszerint Erdély szabad-*elvű* vallásos gondolata nálunk is megtalálható mindenütt. A hol az emberek igazságot és életet hirdetni jönnek össze, ha még nem is nyíltan és tisztán ki-domborodva, de ott van ezen eszme – ha csak alig észrevehetően is – a sorok között mindenütt!

Én az újjászületésben és az életben való erős hitemmel várom ezen eszmének minden téren való, *a sorokból merészen kiemelkedő* egyetemes feltámadását, mely előbb-utóbb megalapítja Krisztus Urunk eszmékben élő «láthatatlan» egyházát.

Tehát ezt a megváltó egyházat sem a múlt, vagy még részben a jelen dilettantizmusából eredő *holt* állapot, hanem a jelen és jövő energikus munkájából fakadó *feltámadás* fogja Isten és az ember közreműködésével létrehozni!

Az evangéliumba való belemélyedés.

(„Unitárius Egyház.”)

Előttöm fekszik egy most megjelent egyházi beszédeket tartalmazó modern munka: Péterfi Dénes „Unitárius Kereszténység” című könyve. S mialatt bámulom e beszédek mély értelmét és eszményiesen evangéliumi hangját, tehát az evangélium *legbensőbb* gondolatába való elmerülést, önkénytelenül hallom a protestáns részről elhangzott kritikát, hogy bár a beszédek kiválóak, magas szárnyalásúak, elsőrangúak és némi *evangéliumi* izzel is bírnak, csak hogy unitárius voltuk miatt még sem bírnak egészen behatolni ennek mélységeibe és inkább csak kívülről kerülgetik az evangéliumot.

Engedtessék meg nekem, hogy ezen gondolatból kifolyólag, és azon tapasztalat folytán, hogy a protestantizmusnak, különösen a kalvinizmusnak velünk szemben mindig ez a kifogása, csak egy-két szóval próbáljam azt fejtegetni, hogy tulajdonképpen *mikor* és *hogyan* lehet e mélységbe hatolni. Vagyis inkább *mi* hát tulajdonképpen az evangéliumi mélység.

Mint tudjuk, az evangélium *betűből* és *szellemből* áll. A betű szerintünk az evangéliumnak ama kerete, melyből a különféle nézetű hitcikkék fakadtak, hogy korlátokat állítsanak a különböző emberek között. A szellem pedig természetesen a betű- és hitcikkék alatt lappangó *lélek*, mely ha egyszer felszínre hozatik, a mesterséges korlátok dacára egyesíti és összehozza a szíveket. Már most szükséges-e feltenni a kérdést, hogy melyik az evangélium *külseje* és melyik a *belseje*, vagyis *mélysége*?!

És ha eltagadhatlanul az egységet teremtő és szolgáló

lélek az evangéliumnak tulajdonképpeni lényege, magva, egyedüli igaz értéke, *melyik* egyházi munkák hatolnak az evangélium legmélyére: azok-e, melyek Krisztus istenségének *betű által keletkezett* dogmáját és a váltságban misztériumát tárgyalják, vagy azok, melyek a *szellemet* prédikálják: a jézusi humanizmust, jellemet, erkölcsöt, szeretetet, önzetlenséget, szóval magát a krisztusi törekvést?

És vajjon melyik tulajdonságtól várható a mindnyájunk által óhajtott gyökeres reform: a dogmatikus, vagy a jézusi eszméktől áthatott vallásosságtól? Ha a dogmatizmust nem kísérik a jézusi, vagyis evangéliumi *erények*, vajjon van-e valami haszna a társadalmi életre nézve?! Én azt hiszem semmi! Ellenben a jézusi szellem és erények kultiválása *egyedül* is elégséges, hogy új társadalmat teremtsen!

Ha tehát tény, hogy ennél fogva a betűkből származó dogmatizmus a *keret*, a képletekben rejlő szellem pedig az erőt és energiát képviselő *tartalom*, akkor kétségtelen az is, hogy mindig az az egyházi munka merül bele az evangélium legmélyébe, mely a dogmatizmuson *belül* található lelket prédikálja és mindig az a munka kerülgeti csak kívülről az evangéliumot, mely nem képes a dogmatizmuson *túl* látni és a helyett, hogy a kereten *keresztül nyúlva*, az igazi mélységből hozná fel igazságait – csak magát a keretet tartva igazságnak, egyre a *külsőségeket* ismerteti!

A »jövő vallása«.

(Unitárius egyház.)

Ha az unitarizmusról van szó, azok, kik felfogni és méltányolni tudják ennek értékét (mint Kossuth és Jókai is), azt szokták mondani, hogy ez inkább a *jövő!* vallása. Szerintem ennél nagyobb bókot és elismerést! nem is mondhatnának szeretett vallásunkra, mert az ember ösztönszerűen a jövőt mindig tökéletesebbnek, magasabbnak és minden tekintetben előrehaladottabbnak festi a jelennél! De azt hiszem, hogyha mi unitáriusok az általános vélemény dacára be kívánjuk bizonyítani, hogy e „jövő” vallását már bátran nevezhetjük a *jelen* vallásának is, csak visszaadjuk a bókot a világnak, jelezve, hogy igenis van ez már olyan érett és fejlett állapotban, hogy a magasabb és tisztább eszmék is meghonosodjanak vagyis inkább *megteremjenek* a magasabb régiókban!

Ezzel akaratlanul kifejeztem az unitarizmus és a többi vallások közötti különbséget. A többi egyházak gondolatait inkább *elsajátítani* lehet, miután ezek szorosan egyházaikhoz vannak fűzve; én legalább nem igen hallottam, hogy a tudományos világban vagy a szabad és kutató szellemek társaságában a többi egyházak tan-tételei, egyes dogmái, mint *egyéni* hit vagy mint *filozófiai kutatás* eredménye *maguktól* jelentkeztek volna! De ki tagadná, hogy az unitarizmus *egy Isten* gondolata, az *ember-Krisztus*: magas fogalma, a predesztinációval szembeh álló *szabadakarat* tana, az embernek és ennél fogva az egész emberiség *jogos*, sőt *kötelező küzdelmének* ideája a *kívülről* való megváltatás tanával szemben nem jelentkezik meglepően éppen a legmagasabban gondolkodó és munkálkodó körökben?!

Nem egyszer hivatkoztam én már arra, hogyha az irodalom bármelyik ágát tekintjük vagy a modern szónoklatokat tanulmányozzuk, ha magas és tudományos színvonalon állanak azok és egyúttal nem a mindritkábban jelentkező atheizmust*) képviselik, okvetlenül az unitarizmus gondolatával érvelnek! Renkívül nagy élvezettel figyelem én ezen jelenségeket már régóta és ha erőm, időm és tehetségem volna hozzá, szinte szeretnék egy tanulmányt készíteni az összes modern munkák és a tudományos társulatokban elhangzott szónoklatok, előadások *azon részéből*, melyek az unitarizmus félreismerhetetlen gondolatait tartalmazzák s ezáltal szinte egy öntudatlan és csendes, de mindenestre *hatalmas* elégtételt szolgáltatnak e keveset ismert és méltányolt unitárius egyháznak!

Hogy a most megjelent és kellemes szenzációt keltő vallás-filozófiai munkák közül csak kettőt említsek: *Dr. Wekerle László*: »Isten a jelenkor „világosságában és a jövő vallása” valamint *Yartin*: „Ötödik evangéliuma” majdnem teljesen unitárius alapon vannak írva; természetesen, itt-ott némi eltéréssel vagy szerintünk túlzással. Hogy a tudományos értekezések közül csak *Alexander Bernát* egyet. tanár egy előadását említsem: „*A szabadakarat fejlesztéséről*”, melyben az akarat, helyes irányítását, fejlesztését és e műveletnek a *jövőre* való mérhetetlen fontosságát tárgyalja – mely véleménynek helyességét elvitázni nem lehet – már tisztán láthatjuk, *hogy a mai bölcselet mellett szó sem lehet a predesztináció, akaratbénító, útatelálló tanárol vagy a nemzetek küzd elemnélküli megváltásának eszméjéről!* De még a többi protestáns egyházak is – melyek most gyönyörű szociális munkába kezdtek mindenfelé és nem győzik a híveket *cselekvésre* ösztönözni – hal-kan megpecsételik munkájukkal unitárius felfogásunkat, mely szerint a keresztény *eszme* és *munka* a meg-

*) Sajnos ezt *ma* már nem mondhatjuk!

váltás feltétele s majd csak ha minden ember azzal a mondással és tudattal hajthatja le utoljára fejét, hogy „*elvégeztetett*” – akkor érvényesülhet csak igazán Krisztus Urunk megváltó gondolata és munkája a világra nézve!

Nemcsak a tudomány, irodalom, művészet (Munkácsy *ember-Krisztusa*) vagy az egyházak törekvései, hanem *a XX. század minden jogosan fejlődő küzdelme*, mely a külső rang és a kápráztató misztikus fény fölé az *emberi és egyéni* értéket kezdi emelni s azt mindjobban és jobban megbecsülni, ami egyszerű minden szemfényvesztés nélküli, demokratikus hajlamú vallásunkat glorifikálja igazán, mely Krisztus Urunkban sem a titokzatos felsőbb lényt, hanem az *embert* tiszteli s félre tolva minden misztikus fény lehetőségét, az *ácsműhelyből eredő szellemi munka előtt hajtja meg földig a zászlaját!!*

Ennek a vallásnak a *jelen vallásának* kell lennie, mert ismét csak ebből fogjuk a mai zavaros és veszedelmes időben igazán megérteni, hogy mindig csak a fáradhatatlan *emberi* munkától várjuk a jobbulást; de egyszersmind azt is ebből az evangéliumból fogjuk megtanulni, hogy akár a *felülről* megindult, akár a *műhelyekből* és *népből* eredő szellemi és cselekvő munka csak akkor válhatik *megváltó* munkává számunkra, ha mint Krisztus Urunk *emberi* munkája nem a gyűlöletet, véres boszút és rombolást hirdeti, hanem szívvel és lélekkel a *békés* megoldást munkálja!

És ha azt veszszük, hogy a mindjobban háttérbe és sarokba szorított atheizmust és materializmust (mely a felsőbb osztálynál merevséget és közönyt, az alsóbnál pedig elkeseredettséget és anarchizmust terem) nem az uralkodó egyházak tanai és dogmái verik alaposan vissza – különösen a magasabb rétegekben – hanem *éppen az az ága a filozófiának*, mely elrejtve bár, de unitárius eszméket hirdet, akkor világosan láthatjuk ennek hatalmas *élő, működő* és *ható* erejét a többi holt-nak nevezhető vallástanokkal szemben.

Én legalább nem hiszem, hogy egy *Schopenhauer* vagy *Spencer* olvasója az orthodoxia dogmáival kapacitáltassa magát, ha egyáltalában gondolkodik ellenérvről! Ezzel nem akarom e tanok poétikus szépségét vagy ezeknek áhítatos hívőit kisebbiteni (minden hit tiszteletet ébresztő előttem, csak szívből és *meggyőződésből* eredjen!), de ha komolyan és *tudományos* alapon kutatjuk az igazságot *ekkora* távolságban és *ennyire más légkörben* ma már nem kereshetünk kétségeinkre ellenérvet! Sőt – a mint már szintén annyiszor hangoztattam – e költői, de mégis már egészen idejét múlt homályos atmoszféra, szinte veszedelmesen vonzóvá és természetessé teszi a realizmus felé hajló emberiség. előtt a *leghidegebb* és fagyasztóbb felfogást is.

Ebben gyökerezik szerintem a mindennapi életben jelentkező elszomorító és semmi jóra nem vezető vallástalanság.

Az a haladó elem, melynél fogva vallásunk – *szilárdan* és *öntudatosan tartva az Istenség fenséges eszméjét* – észrevétlenül tart lépest a világ folyásával, felfedezéseivel, tudományos kutatásaival, oly erős harmóniát, *oly szétbonthatatlan és a végtelenségig nyújtható kapcsolatot* teremt a vallás és a *haladó kor*, valamint tudományos fejlődésünk között, hogy előttem szinte *nélkülözhetetlennek* tetszik eszménk a világra nézve, ha ennek boldogulását és a problémák megoldását keresztény módon – a *keresztény* eszméhez fűzzük!

És ha ennek dacára mégsem érjük el jogos reményünket s e *jövőnek* szánt, de a *jelen*: időben is mindenfelé felbukkanó, *magától* virágzó szent eszménk, mint *egyházi* hit, a közel jövőben sem fogja a domináló szerepet játszani, *egyvet* egész bizonyosra vehetünk: hogy majd a *messze-messze jövőben*, *ama Krisztus-Urunk* által jövendölt »egy akol és egy pásztor» korszakban mint örökkön élő, de *láthatatlan egyház* fogja egygyé olvasztani az egész világot!!

Szabadság.

(Unitárius Egyház.)

Azt hiszem minden unitárius előtt két nagy alak emelkedik március havában előtérbe: az egyik *Kossuth Lajos*, a másik *Dávid Ferenc*. Csodálatos, szinte szemkápráztató a hasonlatosság e két lélek között!

Vagy talán nem is jól fejeztem ki magamat; talán nem is a pusztá hasonlatosság, hanem az az egymás lelkét *kiegészítő*, egymás gondolatát *bevégező* csodás tulajdonság a legbámulatraméltóbb bennök! Az egyik a nemzet *külső* békói ellen küzd s a *kívülről* jelentkező láncokat töri és zúzza ... A másik bátor kézzel a *belső akadályokat* bontogatja és a nemzet lelkét szabadítja fel a vakhit és a fanatizmus zsarnoksága alól!

Mily fenséges két munka. Vajjon melyik volt nagyobb hazafi a kettő közül? Az-e, ki bámulatos bátorságában és nemes vakmerőségében a *magyar hazát* akarta a külső békók alól egy csapásra felszabadítani ...vagy az, a ki fenséges tanaival és szónokművészetével a *magyar lelket* kívánta az önsúlyú rablánczoktól lassankint feloldani és szabadságra nevelni!? Bajos meghatározni; csak midőn e langyos, ébresztő és tavaszodó márciusi levegő hatása alatt kétszeres csodálattal és összeszorult szívünk dacára is remegő bizalommal tekintünk a nemzeti szabadság bátor harcosának emléke felé, érezzük, hogy lehetetlen, hogy mi unitáriusok ugyanekkor rajongó csodálattal és reményteljes bizalommal ne csüggyünk a *lelkiismeret felszabadításáért* küzdő magyar hőszünk emlékéen is, ki a mily mérték-

ben hitt Kossuth a magyar nemzet szabadságának megvalósításában, létjogosultságában, azonképpen hitt ő a *magyar lélek felemelkedő képességében és javíthatóságában!*

És tudja az Isten, mintha e két fogalom csakugyan elválhatatlanul össze is tartoznék.

A hányszor a nemzet szabadságáról, Kossuth Lajos ideális eszméjéről, küzdelméről van szó, annyiszor emelkedik lelki szemeink elé a másik magyar szabadsághős komoly alakja, mintha némán és szótlanul, de még mindig figyelmeztetni akarna bennünket, *hogy a nemzeti érzés egyedül véve még nem elégséges a szabadság kivívásához*, ha a szívekben és lelkekben meghagyjuk a sötétséget és tudatlanságot, mely minden rossznak, bűnnek és téves munkának a kútforrása. Ha egyik karunkkal a nemzeti szabadságért akarunk küzdeni, a másikkal okvetlenül a vakhitet, fanatizmust és erkölcstelenséget kell kiirtani, hogy a lelkekben az eszméket, az agyvelőkben a gondolatokat rendezve *az egész nemzet lelkiismeretét felrázhassuk a helyes munkára!* Mert igazi szabadságot és a szabadságért küzdő *igazi* munkát *csakis* az igazság megismerése adhat minékünk.

Nem véletlenség az, hogy éppen Kossuth Lajos mondotta Dávid Ferenc vallására, hogy ez a „jövő” vallása. Az ő szabadságvágytól áthatott szíve és lelke – mely a jövőben lelki szemeivel már a szabad Magyarországot látta – szerintem megérezte, hogy a *magyar nemzet szabadsága* szoros összefüggésben áll a lelkiismereti szabadsággal, a lelkeknek a sötétségtől való megszabadulásával és *a közerkölcs biztos és öntudatos megállapodottságával...* Vagyis egy nemzet szabadságának kivívásához élesen, tisztán látó szem, fanatizmust és gyűlöletet nem ismerő felemelkedett lélek és rendíthetlen erkölcsi erő szükséges.

Ezért oly fontos a mi lelki bilincseinket oldozó szabad egyházunk létezése és gondolata a *magyarság*

szempontjából is! Nemcsak, mert egyetemes *világvalás* volta dacára, mi határozott *magyar* eredetre, határozott *magyar* ajkú és *magyar* érzelmű vallásalapítóra, valamint *egyházi nyelvünk* kizárólagos *magyarságára* mutathatunk rá, hanem mert e magyar egyház világra szóló felvilágosodott eszméje, tanítása, *nevelése* nélkülözhetetlen szerintem a szabadságért lángoló és harcoló *magyar* számára!

Kossuth Lajos Magyarországot a *jövőben szabadnak* és *boldognak* álmolta ... Dávid Ferenc szabadságért dobogó szívének vallását pedig képzeletben már mint általánosan boldogító, *egyetemes* vallást látta ...

Mindkét reményében csalódott. De mintha e gyászos, szomorú időszakban lehallanók egy szabadabb hazából a két ölelkező szabadsághős áhítatos imáját, mely mint a szférák zenéje magasan túlzengi a felekezeti templomból elhangzott, boldogságos Szűz Máriához szóló felekezeti könyörgést, mert egyenesen a nagy mindenség egyetemes urához és a *magyarok Istenéhez* emeli lelkünket!

Az unitarizmus a nevelés szolgálatában.

(Unitárius Egyház.)

Max Turmannak, a tudományok és politika tudorának
Ma „College libre” tanárának nagy értékű könyve
(„Initiatives feminines”) – mely a nőkérdéssel foglalkozik – a többek között azt tárgyalja, hogy e modern mozgalom tulajdonképpen annak a *szabad szellemnek* kifolyása, mely a világot *tizenkilenc század óta* a galilei hegyek ormáról átlengi és mekkora fontossággal bír a gyermeknevelésre nézve a *nőknek* vallásos, de egyúttal *felvilágosodott, szabadelvű* iránya!

És ez valóban úgy van, mert – még ha semmi más „jogot” nem kapunk is – *a felvilágosodott és szabadelvű vallásosság segítségével talán elég nekünk a magunk szerény hivatása*, hogy azt egytől-egyig lelkiismeretesen betöltve, szerintem a *legfontosabb* missziót: *a jövő nemzedék tisztán látó, felvilágosodott kereszténységét* biztosítsuk!

Tisztán látó, felvilágosodott kereszténység ...e néhány szóban minden megtalálható, a mi a *jövő* szerencsését megalapíthatja. Nem egy *megcsontosodott* vallásforma, mely néha csak az áldásthözó szabadakarat, gondolat vagy tett megbénítására szolgál; nem az erkölcsiségnek *időhöz* vagy *helyhez* kötött *változható*, bizonytalan fogalma, hanem az *elfogulatlanul fejlődő, korlátlan humanizmus* és az az *erkölcsiség*, melynek merészen magas fogalma viszont a maga hajthatatlan szilárdságában és csökönyösségében az idők végeztéig *ugyanegy* marad!

Íme a szabadelvű kereszténység áldása a világra nézve, a *nők*, az *anyák* közvetítése által.

Az említett munkában az is olvasható, hogy az anyá-

nak, a gyermek első nevelőjének kell úgy befolyásolni fiát, hogy az „nagy és igaz tisztelettel viseltessék a nők iránt”, mert e tény később is nagy fontossággal bír annak életére, sőt *jellemére* nézve is. De mennyivel könnyebb elérni ezt a valóban nemes törekvést, ha az anya vagy nevelő már a *maga egyéniségével*, vallásos, ide *elfogultságtól ment tiszta nézeteivel* vetheti meg az alapját ennek a tiszteletnek. Mert legyünk bármily vallásosak és tisztességre törekvők, mégis nehezebb a feltétlen tiszteletet megnyerni a növendékek részéről, ha ósdi felfogásunk által vagy *tanulmányaikkal ellenkező* megjegyzéseinkkel, babonáinkkal mosolyra indítjuk őket. Hiába akkor a mi vallásosságunk, melylyel befolyásolni akarjuk őket, mert nem fognak bennünket soha komolyan venni; valamint vallásosságunknak, sőt az *egyetemes valláseszmének* sem fognak *komolyan ható erőt* tulajdonítani soha!

Nem oly mellékes kis kérdés tehát, hogy a nők orthodox vagy szabadelvű kereszténységben nevelkedtek-e; valamint nagyon könnyelmű és meggondolatlan nézet szerintem a divatos megszokott mondás, hogy az asszonynak elég jó a minél misztikusabb, babonásabb vallás is, „mert ez inkább illik a kedélyéhez” stb. Ilyenkor eszembe jut a régieknek ama jóhiszemű, kedves mondása: „elég, ha a kutat ki tudják kerülni”; pedig az intézetek, iskolák, idegen tanítók a legjobb akarat mellett sem fogják soha helyettesíthetni az *otthonnak*, tehát az *anyáknak alapvető munkáját!*

Ezt a témát, úgy emlékezem, a *Luther-társaság* egyik tudós tanára fejtegette nemrég, rámutatva arra az igazságra, *hogyha az otthon mindenkor lelkiismeretesen betöltené hivatását, az egész társadalom képe nemsokára megváltoznék*; mert a tudományokat, a külső műveltséget és rutint lehet *külső* nevelésből elsajátítani, de már a *helyes ítélőképességet* és az *erkölcsiség helyes fogalmát* (a főműveltséget) főképpen a szülők befolyása szerezheti meg.

Hanem szerintem a szülőknek, főképpen a *nevelést végző anyának* is szükséges egy oly *erőteljes hathatós eszközzel* bírní, mely nemcsak a gyermekek lelkét képes megszilárdítani vagy esetleg *reformálni*, hanem a *vezetőt is kötelességének teljes tudatára ébreszti* és *annak gondolatait azonképpen tisztázza*, hogy misszióját a *kornak megfelelően*, a legtökéletesebben teljesíthesse!

Az én unitárius lelkem ezt a hathatós erőt és a társadalom öntudatra ébresztését az unitarizmus felvirágzásától várja.

A sajtó és a szó hatalma.

(„Unitárius Egyház”.)

Többnyire azt szokta mondani a nagy laikus közönség, hogy a társadalom vagy bármily ügy szolgálatában nem *írni* kell, vagy hangzatos cikkeket felolvasni, hanem *dolgozni!* És valóban ez a mondás olyan talpraesettnek olyan igaznak és józannak látszik, hogy az ember akaratlanul is minduntalan idézi!

Pedig ha jól meggondoljuk a dolgot és elénk állítunk képzeletben például a nép érdekéért dolgozó két különböző munkást, kik közül az egyik reggeltől estig szalad, fárad, hogy egy-két szegény embert istápoljon, etessen, támogasson; egy másik munkás pedig azon idő alatt esetleg a társadalom egy nagy részét képes a sajtó útján felrázni s a tétlenségből üdvös szociális munkára ösztönözni – okvetetlenül az utóbbi végzi a hasznosabb és imponálóbb munkát, bár rokonszenvünk ösztönszerűen a jótékony eszme *megtestesítőjét*: a *gyakorlatilag* dolgozó, önzetlenül fáradozó emberbarátot támogatja mindenkor.

Csak hogy a míg a társadalom nincs egy-egy jótékony eszmétől áthatva és képes tetlenül nézni az egyesek önfeláldozó munkáját, üdvösebb, sőt *kötelességszerűbb* is az arra hivatottaknak a sajtó vagy más erőteljes eszköz segítségével magán az *alapvető* munkán *sürgősen* dolgozni, sem hogy a társadalmi betegségek rögtöni, aprólékos kezelése miatt, a gyökeres, felrázó és mozgató munkára ne érjenek rá!

Ezen tárgyat azon célból hozom elő, hogy örömeimet fejezhessem ki azon tény felett, hogy unitárius vállá-

sunkat, e humanizmusra ösztönző, erőteljes nagy eszmét már Isten segítségével a *harmadik* lapunk terjeszti és viszi magyar hazánk minden részébe, hogy minél *többek* előtt és minél *gyakrabban* legyen alkalom e fenséges eszmét, mint magyar egyházi irányt ismertetni.

Csudálatosan lehangoló, szomorú érzés volt az reánk nézve, hogy a míg a többi, kevésbé hatalmas, kevésbé *irányító* és korszerű eszmét egyre-másra hirdette és vitte szét a sajtó, a mi klasszikusan egyszerű és mégis a szó legfontosabb és legkomolyabb értelmében *modern* egyházi, vallási eszménket Magyarországon csak *két* lap hirdette! Az igaz, hogy az én szerény – de talán ez egyszer nem hamis – ítéletem szerint ennek a két lapnak tartalma, a mi a kvalitást illeti, messze túlhaladta magas színvonalával a hasonló lapokat; de azért mégis csak *két* lap maradt s míg napról-napra olvastuk a leverő politikai, gyenge, sőt néha rossz irányú szépirodalmi újságokat és különféle egyházi lapot, addig a *mi* eszménket, a *mi* lapunkat csak egyszer egy hónapban élvezhettük, mert a két lap körülbelül egy időben jelenik meg s a „Magvető”-t minden második hónapban rendszeren folytatólagosan olvassuk a „Közlöny” után.

Bizonyos, hogy ezeknek kiterjedt, bő és rendkívül erőteljes tartalma bőven kárpótolt bennünket a hosszú várakozásért; de az ember olyan különösen van teremtve: örökösen ösztönözni kell őt, hogy lelkesedjék és álljon szilárdul egy-egy nagy eszme mellett. Én mindig jó unitáriusnak tartottam magamat, de határozottan észrevettem, hogy *lapjaink olvasása után* mindig sokkal erősebb bennem az eszméinkhez való ragaszkodás! Ez a tény, hála Istennek, álláspontunk igazságosságát, tisztaságát és *reális* voltát bizonyítja legjobban; mert a legtöbb eszménél inkább *megfordítva* áll a dolog: jcják addig hat az igazán reánk, míg azt komolyan nem tanulmányozzuk, abba mélyen be nem pillantunk és szétboncolva nem látjuk magunk előtt! Talán azért

tiltották oly szigorú an, régente a vallásos eszmék feletti töprengést, mereven kimondva, hogy *hit* dolgában *nem szabad* gondolkodni!

De hála Istennek, a mi eszménk *tűri* a szétboncolást, a felette való elmélkedést, töprengést és ha meggondoljuk, hogy a mennyit árt egy bizonytalan talapzatú, ingadozó eszmének a folytonos *bolygatás*, annál többet használ egy biztos alapon álló, igaz ügynek a minél *gyakrabban* és *bővebben* való ismertetés, szétboncolás, írásban és szóban való fejtegetés – akkor a legnagyobb örömmel és lelkesedéssel kell fogadnunk minden egyes lapunk keletkezését, különösen ha olyan kitűnő ismertetőnek és fejtegetőnek bizonyul az, mint a már meglevő *három!* .

De nemcsak *magunkról* és *ügyünkről* van szó, hanem elsősorban és legsürgősebben *nemzetünkről*, melynek talán még soha sem volt akkora szüksége a harmóniát visszaállító, egyengető, felvilágosító és gondolatokat rendező, *békés keresztény hangú sajtóra*, mint éppen e keservesen nehéz időkben, hogy a különböző felekezetek, nézetek, *pártok* dacára *egyek* lehessünk a keresztény türelemben.

Hogy cikkem végét összhangba hozzam a kezdettel: nekünk sem elég, hogy csak magunk kultiváljuk az unitarizmust és magunk legyünk békés, humánus unitáriusok, hanem nekünk *mindent* el kell követnünk szóban és írásban arra nézve, hogy reformáló eszménk a magunk, egyházunk, társadalmunk, *nemzetünk* – és egyetemes hazánk: az „Isten országa” érdekében mielőbb győzedelmeskedjék.

Az eszme szerepe a munkánál.*)

Lapunk évfordulójára. („Unitárius Egyház”.)

Nem először idézem én azt az általános véleményt, hogy munkánk tévedéseit, ferdeségeit, erkölcsi és szociális bajait munkával és csakis munkával lehet gyógyítani! Tehát nem írni, nem filozofálni, *újságokat szerkeszteni* és eszméket hirdetni, hanem *dolgozni* kell; s megindul a munka itt is, ott is, de természetesen mindenki a meglévő megszokott fegyverrel kezdi meg a harcot s a belátása, hite és meggyőződése szerinti eszközöket viszi a közös nagy munkába!

Itt van szerintem az óriási tévedés! Mielőtt egy gépezetet helyre tudnak a munkások hozni, mielőtt belekezdenének a komoly, eredményt hozó munkába, hosszú előtanulmányoknak, gondolkodásnak kell azt megelőznie. Mielőtt egy tökéletes összhangzatos tartalmú könyv megíródik vagy bármilyen harmonikus munka megkezdődik, előbb okvetlen az eszmék rendeződnek kellőleg az agyban s csak azután kezdődhetik meg a munka. Szóval mindig és mindenben a *láthatatlan eszme* előzi meg a látható munkát. Ezt a filozófiát talán János evangélista fejezi a legklasszikusabb nyelven, midőn azzal kezdi evangéliumát, hogy: „kezdetben vala az Ige...” vagyis a *főeredet*, a cselekvésre ösztönző erő, a *megtestesedett* munka csak maga az eszme lehet s eszerint az igazságot hirdető és igazságot építő mulandó ember is az örök eszme szolgálatára teremtetik; nem lehet tehát igazuk a materializmus híveinek, midőn

*) Némileg hasonló tartalmú cikk jelent meg tőlem az „Ör”-ben.

képesek a legharmonikusabb munkánál a teremtő eszme létezését tagadni, sőt magát a szellemi megnyilatkozást is csak a gépies munka produktumának jelezni.

Midőn tehát látom a nagy megkezdett szociális munkát, a temérdek jóakaratot és ambíciót, *önkéntelenül keresem a hozzá méltó, teremtő eszmét*, mely megszüli a helyes és céltudatos munkát!

Mindenesetre a tudomány, irodalom és művészet, szóval a magasabb művelődés az az intelligenciát fejlesztő erő, mely okvetlenül megkívántatik egy akkora munkához, mint a milyen a társadalom reformálása. De hogy ezeknek egyszerű elsajátítása, kultiválása, tudomásul vétele mennyire nem elégséges a szociális munkához, határozottan bizonyítja az a tény, hogy sokszor a legtudományosabban képzett, legtágabb műveltséggel bíró társadalmi osztályok nemcsak hogy rossz alapon működnek a közjóért, de néha még a szociális érzéknek is teljes hiányában vannak!

Innét van az, hogy a tudomány és a magasabb irodalom ellenségei azzal érvelnek, hogy nem szükséges magasabb műveltség és tudás a szerencsés munkálkodáshoz, hiszen a legnagyobb alakok munkáit is többnyire tudatlan, egyszerű emberek vették át örökségbe. De arra nem gondolnak, hogy vajjon nem ez okozta-e sok ízben azt a szomorú tényt, hogy a leggeniálisabbnak és termékenyebbnek ígérkező nagyreményű munka is fokozatosan hanyatlott, sőt akárhányszor *hasznavehetetlenné* változott át az utódok kezében, míg csak ismét egy *korát meghaladó* munkás meg nem mentette azt a megsemmisüléstől!

A tudományos műveltség eszerint nem soknak, hanem talán inkább *kevésnek* bizonyul a szociális munkássághoz. Nem elég pl. a világtörténelmet, az irodalom mullját, a szellemi élet fejlődését *tudni*, hanem egyúttal *ítélni tudni* is felette és főleg tanulni abból a jövőre nézve! Nem elég a természettudományokat pusztán tanulmányozni, hanem ezekből a *következteté-*

seket is azonnal levonni. Szóval a tudományt és művelődést nemcsak egy díszítő, előkelő, tetszetős *luxusköpenynek* kell tekinteni, hanem kritikus szemmel és praktikus kézzel kell az abból levont igazságokat a reális élethez alkalmaznunk, hogy magasabb műveltségünket mint egy dologra ösztönző és kötelező, sokszor fáradságos *munkás-zubbonyt* viselhessük önérzettel.

Mert más dolog tudni – és egészen másra ösztönöz bennünket a *látás*. Némely ember *kívülről tudja* az egész történelmet vagy az egész bölcsészettant, de miután *semmit sem lát meg benne*, nem is okulhat igazán belőle; a másik esetleg csak alig ismeri a nevezetesebb, fontosabb részeket, de miután *látja* a dolgok belsejét, érzi a bent levő szellemet, több hasznát veszi kis tudományának és jobban értékesebbé azt a közjó javára, mint a másik.

A pusztá tudás dekoráló voltánál fogva inkább csak önhiúságot, elbizakodottságot, tehát egy *arisztokratikus elszigeteltséget* teremt, de a *tudományokban való látni tudás* magától teremt meg azt a demokratikus érzést, melyből a felebaráti szeretet, tehát a szociális érzék fakad.

Én azt hiszem ez volt a tudományoknak ama összessége, ez volt az a biztos gyümölcsöt teremtő eszme, mely reformáló nagyjaink munkáit is megelőzte és tervezte. Ez volt az a meg-megújuló ige, mely korát meghaladó kritikájával lökött egyet-egyet az erkölcsi világ folyásán!

A régi történelmek mindig egy és ugyanazok maradnak; a többi tudományok nagy része is óriási forrongásai, átalakulásai után egy jó időre legalább szintén megállapodott; a haladás törvényénél fogva kell lenni tehát egy felsőbb eredetű tudománynak, mely időnként modern világításával újabb és újabb kincseket fedez fel a fix tudományok birodalmában, hogy újabb és újabb erőt merítsen azokból a szociális tevékenységhez is!

De hát az a kérdés, mi magunk munkálkodjunk-e ezen termelő eszme megszerzésén vagy elég, ha *hiszünk*

ennek eljövételében és hatalmában s türelemmel várjuk, míg majd a *kor* hozza azt magával?

A gyermekvédelmi kongresszuson elmondott cikkekre egy nagyon értelmes irodalmi műveltséggel bíró egyén azt izentette nekem, hogy alighanem tévedek. Hiába-
való a nevelés, az eszmehirdetés, mert *nem a nagy emberek teremtik a kort*, hanem a *kor* szüli a nagy embereket s citálja az ismeretes mondást: nem azért virrad, mert a kakas megszólal, hanem azért szólal meg a kakas, mert virradni kezd! Örömmel fogadtam ezt a feleletet, mert ez csak azt bizonyította ebben a materialista világban – mely minden eredetet csak a kézzel fogható technikai munkától vár – hogy vannak *örök eszmében, örök haladásban* hívó emberek, kik a főeredetet nem az emberi gépezetben, hanem a teremtő eszmében keresik! Mert ugyebár a materializmus nem ismerhet „korszellemet” vagy bármilyen *kívülről jelentkező törvényszerű szuggesziót*, miután csak a „véletlen” és, az emberek által csinált hangulatokat ismerheti el, tagadva a magasabb helyről jövő örök hangulatot!

Hanem nézzük csak a történelmet és sehol sem tapasztalhatjuk azt, hogy *társadalmi megmozdulás, forrongás, igehirdető előhírnökök* nélkül – az igazi, *döntő* eszme valaha megszülethetett volna! Nincs rá eset a történelemben, hogy egy-egy megváltó ige előkészületlenül, egyszerre szállt volna le hozzánk, hanem megelőzték azt jóval előbb már a keresztelő Jánosok, egyengetvén az útját az eljövendő nagy korszaknak. Természetes, hogy már ezen élők munkát is részben a kor szüli, de ha az emberiség becsukott füllel *nem akarja meghallani a szöveget*, hanem ösztetett kézzel várja az újabb kor eljövését, maga az eszme nem testesülhet egyhamar valóságra! Szinte hallom a bibliabeli „kontraktust” az őseMBER és az Istenség között... s meghatva látom, a mint az utódok is feleszmélve nyújtják segítő kezüket a nagy Ígéreteket tartalmazó korszellem felé...

De hogy egy eljövendő kornak segítségére lehessünk, *ugyanannak a közeledő kornak szellemével kell fel-fegyverkeznünk!* Vagyis egy *újabb látást, egy újabb tudományt* kell a meglevő tudományokból levonni!

Újságunknak egyéves fordulópontjánál büszkén hirdetjük, hogy lapunk is egy ilyen modern fegyvert nyújt az emberiség számára és a korszellem támogatására: az *unitárius egyház* tudományát!

Vagy lehetséges-e modern törekvésű és szociális *érzékű* embernek el nem ismerni, hogy az unitarizmus egy magasabb tudomány, mely az összes tudományokban és szent iratokban tisztán tud látni?! Hogy az unitarizmus nem egy megállapodott s ennél fogva elavulható vallásintézmény, hanem *egy* örökösen fejlődő *magasabb kritika* ... az az örökös szellemi magaslat, melyről – Simén Domokos szerint – elfogulatlanul ítélhet az ember *mások* véleményéről is?!...

S végül alapos tanulmányozás után ki ne érezné, hogy az unitarizmus az az *egységet* tervező demokratikus eszme, mely *bármilyen néven és formában* – de *meg fogja* egykor és valahogy fejteni a megoldhatatlannak látszó problémákat, valamint békét és igazságot fog egykor a különböző osztályok számára teremteni!

Ennek a teremtésre predesztinált eszmének – mely magának a Teremtőnek örök eszméje – hirdetői az unitárius lapok s azért fűzők én akkora reményt minden egyes keletkezéshez! Nem „téríteni”, nem egyházat gyarapítani vagy szerepelni akarunk mi igehirdetésünkkel, hanem megteremteni, lehozni vagy mondjuk *befogadni* társadalmunkba azt az egyetemességet szülő eszmét: *egy mindjobban közeledő szebb kor szellemét*, mely elég tökéletes és egyúttal elég *garancia* is lesz majd a gyökeres reform-munka megkezdéséhez!

Egy szó a katolikus gyűléseken elhangzott elvekhez.

I.

(Unitárius Egyház és »Budapesti Napló«.)

Lehetetlen elismeréssel nem adózni azon ambiciózus szociális törekvés és erkölcsi reformáció tervezése iránt, melyet a katolikus nagygyűlések hangoztattak egy-egy erőteljes szónoklat alkalmával.

De lehetetlen egyúttal szó nélkül hagyni azon állítást, hogy ezen nemes törekvést egyedül a katholicizmus, vagyis a *konzervatív* és *pietista* szellem vezeti a célhoz s hogy a liberalizmus és tudományos felvilágosodottság *ellenlábasa* az igazi szociális munkának és erkölcsnek! Hogy ez nem így van, bizonyítja a világtörténelem!

A legtöbb liberális irányzat, mely a bigottizmussal állt szemben, egyúttal az *erkölcsöt* és *szociális törekvést* is képviselte. Sokratesnek „eretnek” vallása, egyéni filozófiája jól tudjuk, hogy a megcsontosodott erkölcsi-séget, mértékletességet és ennek alapján a szociális megoldást jelképezte az általános konzervatív iránynyal szemben. Egy hitújító Calvin elsősorban az erkölcsöt kívánja reformálni; a szakadár Luther a lelkiismeret vallását óhajtja szolgálni s az eretnekséggel vádolt reformáció a papok nősülését sürgeti – az *erkölcs* nevében!

A reformáció továbbfejlődésekor a *racionalizmussal* vádolt reformátorok, a mi unitárius prófétáink, azokért az egyetemes szociális eszmékért szenvedtek vértanúságot, melyek tudvalevőleg a *legmagasabb erkölcsiség*

szolgálatában állanak; s ma az orosz konzervativizmussal szemben egy Tolstoj liberalizmusa képviseli a puritán erkölcsi tanítást és a lelkiismeret szüle szociális érzéket!

Bizonyos, hogy ma a katolicizmus, tehát a konzervatív szellem is gyönyörűen kezd működni; *de ez nem a konzervativizmus ható erejének tulajdonítható, hanem korunk liberalizmusának, mely még a konzervatív munkában is egy bizonyos haladást produkál!*

Ma a katolikus papság ugyanazt hirdeti a katolikus nagygyűlésen, mint a mit a liberális filozófus a szabad-
elví katedrán: *nevelni az akaratot*, hogy az a legfőbb erkölcsjavító erőt, a *mértékletességet* produkálhassa! Csakhogy míg a filozófia a bilincseket oldozó, akadályt hárító, tisztán látó tudományos műveltségtől várja e nevelést, addig a konzervativizmus az orthodoxyát ajánlja, mint egyedüli gyertyát.

Én azt hiszem, a helyes erkölcsi fogalom és a helyes szociális érzék egy olyan *emelkedett* lelki állapot, hogy ennek az általánosságba való vitelét leginkább az *emelő* hatású, *haladást* szolgáló, *haladó* eszmékkel lehet elérni! Mert bár, mint a tapasztalat mutatja, a konzervatív szellem is produkál egy-egy erős lelkiismerettel bíró egyénnél kifejlődött erkölcsi és szociális érzést, de tagadhatlanul és *törvényszerűleg* a tudományos tisztánlátás és elfogulatlan *ítélni-tudás* van a szellemi és erkölcsi reformációra predesztinálva!

Hogy azonban korunkban tényleg a liberalizmus is annyi erkölcsi alapot nélkülöző embert, irodalmat és művészetet teremt, az nem lehet a liberalizmus és tudományos tisztánlátás bűne, mert akkor a bigottizmus korában, a középkorban kellett volna az igazságnak és erénynek legjobban virágozni!

A mai kor léha és cinikus világnézetét, itt-ott botrányos irodalmát és színművészetét, nem a „felvilágosodottság” szüli, hanem az egyéniségeknek a frivol anyagiassághoz való szoros kapcsolata, *melyet még korunk magasabb*

művelődése és tudományossága sem tudott egy csapással eltörölni s ezideig inkább csak a bilincseket oldozgatva, a látkört tisztítva, a tulajdonképpeni eredményt és végcél: az erkölcsi megállapodottságot és tisztult filozófiai hitet nálunk még nem igen tudta produkálni!

*De hogy ennek megteremtését előbb utóbb a szabad-
elvű eszme fogja meghozni s nem az orthodox világ-
nézet, hogy mielőtt a világ akaratát erőszakosan a
helyes útra terelhetnők, előbb az akadályt képező lelki
bilincseknek kell lehullani – azt nemcsak a hivatalos
modern bölcsészet, nemcsak a mi fevilágosodott unitárius
egyházunk, hanem a velünk született örök filozófia és
a természetes józan logika is bizonyítja!*

II.

(„Magyar Szó”.)

Azt hiszem, valláskülönbség nélkül minden szociális
érzékű, erkölcsöt tisztelő emberre mély és maradandó
hatást tett az a nagyszabású és hatalmas erejű beszéd,
melyet egy kiváló szellemű püspök mondott el a
katholikus nagygyűlés alkalmával.

Lehetetlen azonban protestáns részről szót nem emelni
az ellen, hogy ez a vaserejű beszéd tisztán mint *katho-
likus* beszéd hangzóit el, *egyedül a katholicizmust*
mutatva fel, mint a helyes erkölcsi fogalom megalapí-
tóját” és az erkölcsi alapon nyugvó krisztusi szocializmus
megteremtőjét.

Ismétlem, nem lehet a protestantizmusnak sem elzár-
kózni e beszéd sok igazsága és szépsége előtt; *de éppen
azért nem*, mert a jelzett fejtegetések, panaszok, sürgős
erkölcsi javítást parancsoló hangok, *oly általános embe-
riek és egyetemesek*, melyekből erővel kirekeszteni az
emberiség nem katolikus részét, főként a reformáció
egyházait – *melyek már keletkezésüktől fogva a mai
napig ezeket a panaszokat és elveket hirdették a dogmák-*

ban elmerült katholicizmussal szemben – szűkkeblűség és igazságtalanság!

Mi az az erő a katholicizmusban, mely a világban akkora erkölcsi fordulatot teremthetne, mint amekkorát az említett főpap is követel sürgősen? Meg vagyok róla győződve, hogy ő maga is – mint nagytudományú és tisztán látó ember – jól tudja, hogy az nem a „gyónás”, „áldozás” vagy a többi ceremónia és külsőség, hanem az a dogmák alól felszabaduló, erkölcsöt és jellemet fejlesztő *krisztusi szellem*, melyet sem a protestantizmustól, – mely éppen erre a felszabadított szellemre építette egyházait – sem egyes, krisztusi példát követő embertől vagy intézménytől megtagadni nem szabad, még ha zsidó vagy pogány is az eredet!

Mi a különbség a katholicizmus és protestantizmus között? Hogy míg a katholicizmus még mindig erősen ragaszkodik a változhatatlan dogmatikához, ceremóniákhoz s ezek által még mindig elvonja némileg a figyelmet a *szociális törekvés óriási horderejéről*, addig a protestantizmus mindig jobban és jobban érzi a krisztusi szellem *egyedüli* és elvitázhatatlan szükségét s ennek arányában iparkodik a felesleges, sőt *zavaró hatású* sallangoktól szabadulni, hogy minden erejével az *egyedüli* hathatós erőt szolgálja és hirdesse!

A reformáció kezdetben nem is annyira a dogmák, mint éppen az *erkölcs* reformálásában állott. Hiszen ismeretes Kálvinnak egész a túlságig vitt erkölcsi reformációja. Luther ezen mondásával, hogy »itt állok, másként nem tehetek», megalapította a szigorú lelkiismeret vallását. És hogy a reformáció még tovább haladt – sőt halad egy része még most is s a dogmákban is mindjobban reformálódik – az csak annak a jele, hogy örökösen a lelkiismeret vezet; *érzi a krisztusi szellem megdönthetlen igazságát* és tudja, hogy minden egyes lépcsőfoknál csak a mulandó részek hullanak le a vallásból s az alapigazság mindjobban domborodik előtérbe!

A reformáció erősítette hatalmas erejével a *családi élet nemes kultuszát is*, miután papjainak megengedte a házasságot. Talán szükségtelen hangsúlyoznom, hogy *mit jelent ez a közerkölcsre és a nemzet népesedésére nézve!*

Hogy a katholicizmus most tényleg haladást mutat, a mennyiben dogmák helyett a szociális törekvés a fő-tárgya, ez semmiesetre sem a katholicizmusban rejlő „haladó elemet” jelenti – mert ez igazán abszurdum; miért jött volna a reformáció, ha a katholicizmusban benne lett volna a haladás csirája? – hanem jelenti a *kor szellemét*, az Isten előre mutató ujját, mely *még a katholicizmusban is teremt haladó vezetőket*, kik számolva a korszellemmel s bízva a jézusi szellemben, részint okos politikából részint józan hitből az igazi fegyverrel mennek a mindnyájunkkal közös küzdelembe.

A szabadtanítás kongresszusa.

(Tudósítás a „Nemzeti Nénevelés”-ből.)

A pécsi kongresszusról és eredményeiről kellene tulajdonképpen beszámolnom; de a szocialisták *élénk* részvétele miatt alig lehet arról, mint komoly kongresszusról és eredményeiről beszélni. Emiatt, de azért is, mert a temérdek, egy-egy órában összehalmozódott érdekes előadásokat lehetetlen volt *egy* embernek mind végighallgatni – legyen szabad csak hézagosan rámutatnom az előadásokra, hogy *azután* rátérjek arra az *impresszióra*, melyet a kongresszus keltett bennem. Október 3-án *Beöthy Zsolt* elnöklete és magasaróptú megnyitója mellett vette kezdetét az emlékezetes, 4 nap tartó vita. Mindjárt az első délelőtt, midőn a közoktatásügyi miniszter üdvözlését is kénytelen volt a kongresszus mellőzni, sejtettük, hogy nehéz óráknak nézünk elébe! Óriási vitát idézett elő *Hegedűs István* egyetemi tanár erős nemzeti és konzervatív szellemben tartott előadása. A szocialisták követelése az volt, hogy a történelemből Hegedűs ne csak a konzervativizmust érdeklő hagyományokat, királyokat és szájaíze szerinti hősöket, hanem a nép embereit: a Dózsa Györgyöket, stb. stb. is emlegesse.

Délután folytatódott a harc a művészeti és a könyvtári szakosztályban. Az előbbiben *Jászi Oszkár* materialista felfogású előadása ellen küzdött a többek között a Széchenyi Szövetség néhány tagja, a másokban pedig *Ferenczy Zoltán* nagyszabású értékes előadása után *Szabó Ervin* „szép kultusza” ellen – mely a „hazafias”, „vallásos” és „hasznos” irodalmat akarta a „szép” nevé-

ben kiküszöbölni. *Prohászka* püspök és hívei arattak szerintünk kiváló diadalt.

Rendkívül érdekes előadás volt másnap *Alexander Bernáté*, ki a filozófia és a lélektan szükséges és fontos voltát magyarázta a szocializmussal szemben; valamint dr. *Kenedi Gézáné*, ki a sajtó törekvéseit, igazságait, ferdeségeit és végül a népies irodalmat mutatta be, élénk eszmecserét provokálva előadásával. Különösen erős vita fejlődött ki azon propozíciójára, hogy *egy*, a politikai mozgalmakat is *tárgyilagosan* ismertető néplapot kell teremteni. Hogy ezt maga a nép is kívánja, bizonyíthatom én is, kit a nyáron, miközben egy vidéki olvasókör megalapításán dolgoztam, a *nép* kért fel arra, hogy keressen olyan újságot nekik, mely a politikai híreket is csak *objektív* állásponton ismerteti! felmerült itt végre a mi asszonyi panaszunk is, hogy legelőkelőbb szépirodalmi lapjaink is léhák, üresek és semmiféle társadalmi problémával nem foglalkoznak. Valamint felmerült másik régi keservünk: a lapoknak apróhirdetési rovata, mely ellensúlyozza társadalmunk most megindult erkölcsjavító szándékát.

Rendkívül magas színvonalon állt dr. *Cholnoky Jenő* földrajztanításról szóló előadása – melyre később még visszatérek – továbbá érdekes volt özv. *Végess Sándomé* felolvasása, mely a nők gazdasági oktatásáról szólt.

A történelem oktatásáról *Marczali Henrik* és *Mornyánszky Oyula* egyetemi tanárok beszéltek s különösen szép volt *Marczali* tanárnak az a magas színvonalon álló kijelentése, hogy *mindig méltányolni* kell azt, aki *teremt!**) Nem hisztorikus az, aki nem tud egyaránt igazságos lenni, úgy *Bocskay* és *Bethlen* iránt, mint *Pázmány* iránt! A nevelésügyi szakosztályban *Wildner*

*) Ámbár a *productum* *tényleges* értékét tulajdonképpen mégis csak annak *iránya* és a *jövendőnek* szánt szolgálata határozhatja meg igazán.

Ödön dr. »kik tanítsanak a szabad tanítás iskoláiban» címen tartott érdekes előadást, melyre szerintem *Ember Károly* kir. tanfelügyelő adta meg következő szavaival az *igazi* választ: „azok, kikben megvan az az értelmi, de különösen *erkölcsi* magaslat arra, hogy működésükkel a magyar nemzet értelmi és *erkölcsi haladását* előmozdítani tudják”. Ezzel ki van egyúttal az is mondva – melyet mi szerény asszonyi munkások régen hangoztatunk – hogy a *tanulás* tulajdonképpen végcélja nemcsak a puszta *tudás*, hanem a minden tekintetben való *erkölcsi* haladás.

Kitűnő volt – mint mindig – *Glücklich Vilma* előadása a munkásnők továbbképzéséről, melyet a feminista egyesület nevében tartott. Rátért a központi háztartás aktuális kérdésére is, jelezve, hogy éppen a munkásnők érdeke kívánja sürgősen ezen újítást. A dolgozó asszonyokról szóló kérdéshez *Rosenberg Augusztá* is hozzászólt, szembeszállva egy nézettel, mely a nyilvános női munkát némileg korlátozni kívánta. Kijelentette, hogy az asszonyok komoly munkálkodása nemcsak feminista törekvés, hanem általános emberi igyekezet; mert mindenki először *emberes* azután férfi vagy asszony. *Schwimmer Róza* pedig nagyon *logikusan* fejtegette egy válasza alkalmával, hogy nem igen ismer külön férfi és külön női logikát.

A leghatalmasabb harc természetesen *Pikier* és *Gaál Jenő* egy. tanárok között folyt le, mely harcban *Pikier* részéről *Jászi* és *Zigány*, *Gaál Jenő* oldaláról *Prohászka*, *Giesswein* vett részt. Mindkét fél *Széchenyit* citálja; az egyik, hogy az általános nemzetközi emberi törekvések jogosultságát, a másik (*Gaál Jenő* képviselésében), hogy ezen törekvések helytelenségét bizonyítsa. Hatalmas egy harc volt ez, melyet maga nagy *Széchenyink* is érdeklődéssel hallgatott volna végig és különösen gyönyörködött volna a szocialista elvek azon *fordulatánál*, mely szerint a „haza” fogalma nem ellenkezik az általános nemzetközi emberisésséggel, mert hiszen

Petőfi is meg tudta egyeztetni a hazafiságot a világpolgárság nagy gondolatával! Tehát ebben a pontban kezd a szocializmus felénk hajtani.

Fenséges volt Prohászka püspöknek és Giesswein kanonoknak viszont az a kérdése, hogy hát a vallás fogalma, az *isten-érzés* miért nem egyezik meg az ember-boldogítás nagy eszméjével?!

Nagy vitát provokált *Geréb József* előadása, mely a „klasszikus világ” nagy szerepét magyarázta a szabadtanításban. *Pályi Sándor* a szabadtanítás szervezéséről értekezett, dr. *Beke Manó* pedig kiváló előadásában szintén kimondta a jelszót, hogy az igazi néptanító nemcsak írásra, olvasásra és számvetésre tanítja a gyermeket, hanem azon iparkodik, hogy *egész* embert neveljen hazájának. Továbbá magasztosabb képet nem tud elgondolni, mint mikor a tanító maga körül gyűjti vasárnap délutánoként a falu apraját, nagyját és a gazdálkodás újabb hasznos módjairól, természettudományi kérdésekről stb. stb. beszél nekik. E pontnál joggal Szóltak bele a szocialisták, hogy vajjon a *mostani* fizetés mellett tehet-e ennyi mindent kívánni a tanítótól? Természetesen egyhangúan szükségesnek mondták a fizetés *tetes* javítását; de dr. Beké gyönyörűen mutatott rá, *még a rosszul díjazott néptanítóknak is hazafias kötelességeikre!*

Petri Mór lelkes előadása után, ki az ifjúsági egyesületek hasznát magyarázta, Beöthy Zsolt elnök rövid beszéd kíséretében bezártnak nyilvánította a kongresszust s így a szakosztályi ülések beszámolója is elmaradt, mert a rettenetes harc miatt pozitív eredményekről úgy sem lehetett volna szó.

Már most, hogy nagy vonásokban mutathassunk rá arra az impresszióra, melyet keltett bennünk a kongresszus egész lefolyása, azt az egyet mindnyájan konstatálhatjuk, hogy a szabadtanítás égetően szükséges voltát egyhangúan helyeselték. Mert abban is teljesen meggyeztek, hogy tanítási módszernek az eddiginél prak-

tikusabb, úgyszólván a tudományokat szétboncoló és szemléltető módszer kívánatos. Szóval abban, hogy *hogyan* tanítsanak, körülbelül egy volt a vélemény. Ezt bizonyítja az a tény, hogy Pikler Gyula egyetemi tanár teljesen egyetértett dr. Cholnoky Jenővel, ki egy ragyogó előadással mutatta be a földrajznak igazi és hasznos tanítását.

Nem nevek, számok, méretek bemagolásával érjük el a kítűzött eredményt, hanem azokkal a közvetlen, érdeklődést és szélesebb látókört előidéző *praktikus* magyarázatokkal, melyek mindig, *minden irányban* felkeltik a figyelmet!

Ugyanezt ajánlotta dr. Pikier is a módszerre nézve, mely szerint minden tudományos oktatás ilyen szétboncolások alapján történjék és főképpen egyetlenegy magyarázat se álljon meg *félúton*, hanem mindig egész a végmagyarázatig terjedjen! Itt e pontnál legyen szabad megemlíteni, hogy éppen Pikier, tehát a *materializmus* hívei végzik *félúton* az általános magyarázatokat, mikor oktatásuk végcéljául nem mutatnak arra a *legmagasabb* eredetre, mely szerintünk egyedüli logikus megoldása minden problémának.

Arra a kérdésre azután, hogy mit tanítson a jövő, már rendkívül eltérők voltak a nézetek! Természetesen a nemzeti és vallási alapon állók, mint láttuk, nagy súlyt helyeztek a történelem, vallásos irányzat, a klaszszikus irodalomnak és a filozófiának tanítására, de különösen az erkölcsös irányzatok kultiválására. A szocializmus hívei viszont különösen a népkönyvtárakból kiküszöbölendőnek vélik az összes hazafias, vallásos, erkölcsös (!) és történelmi, szóval – saját kifejezésük szerint is – a »hasznos» irodalmat s kizárólagosan a „szép kultusz”-szal, a „szép könyvek”-kel kívánják az *egész embert* megteremteni!

Joggal kérdezhetjük, *miféle* szép kultusz az, mely kizárja magából a „hasznos” fogalmát és ha még csodálatosképen lenne is ennek a szecessziós szép kultusz-

nak *emelő* és ennél fogva *javító* ereje, (a mit azonban kizártnak tartok) micsoda abszurdum a népet ilyen kétséges sikerű *experimentálás* útján, *kerülő* úton vezetni a célhoz, a helyett, hogy *direkte* a jóra és nemesre vezéreljük azt azonnal, hogy *ezeket keresztül* ismerkedjék ez meg az *abszolút-szép* fogalmával.

A mi a történelem és a régi klasszikusok iránt táplált ellenszenvüket illeti, vajjon ha tényleg felállítjuk azt a módszert, hogy mindenben a szellemet és nem annyira a neveket és számokat tekintjük fontosnak, az *egyetemes történelemből*, abból a gyönyörű szellemi folyamatból, mely épen az örök haladást dokumentálja tényállásokkal, csakugyan nem volna mit tanulni?! És ha egy hőstett vagy szellemi haladás egyenesen egy *névhez* van kötve, egy *ilyen* név nem érdemli meg, hogy az utókor kegyelettel emlegesse? Nem elég, hogy a materializmus megfosztotta népünket a lélek halhatatlanságának idealisztikus hitétől, hanem még az *utódok emlékezetében* sem tűri meg a halhatatlanság ezen *igazságos* és *kegyeletes* kultuszát!

Hogy a klasszikus nagyok emlékezetére térjek, vajjon egy Sokrates, Plato, vagy Seneca kik egész életüket az erkölcsök kultiválására és az akaratnevelés hirdetésére szánták és ezáltal olyan irodalmat teremtettek, a melyet a mai léha és szecessziós irodalommal egy napon sem lehet említeni – nem érdemlik-e meg, hogy ne csak olvassuk, hanem *emlegessük* is őket egyúttal?! És ha a klasszikus „holt” nyelvek *örökké élő és örökké értékes* eszmékhez juttatnak bennünket, bizony *modernebb* szolgálatot tesznek nekünk, mint pl. az „élő” francia nyelv ha az a *degenerált* vígszínházi irodalomhoz vezet. A régi *tökéletesebb* irodalomhoz való *visszahajolás* nem „konzervativizmus”, hanem korunkban is okvetlen egy *magasabb haladás*; mert e törvényszerű fordulatok a már régi korban is létező *abszolút értékű* eszméket mindig egy-egy világosabb és érthetőbb, a *korhoz alkalmazott* formára alakíthatják át. A mely haladásnak nem az

öröktől fogva létező *antik-igazság* az alapja támaszkodó pontja, az nem igazi és *nem a célhoz* vezető haladás!

A filozófiai műveltség hiányát pedig legszomorúbban tapasztalhattuk épen a szocializmus elveinek hallgatása közben. *Egyoldalú* filozófiai műveltségük *van* a szocialistáknak, de hogy a *theizmus* alapján gondolkodó filozófusokat alaposan soha sem tanulmányozták – az kétségkívül bebizonyosodik! Hogy a népet a szocializmus gondolkodni és egy bizonyos mértékben *tudni* tanította s ennél fogva önézettel a lábára állította, az elismerésre méltó dolog. De hogy a mi istenfélő, tisztességtudó és lelkében egy *magasabb* filozófiát hordó magyar népünket *atheistává, materialistává* és nemcsak a karddal hadakozó, hanem még az *erkölcsi* és *szellemi* fegyverekkel harcoló nagyok ellenségeivé is tette – ez szerintem soha jóvá nem tehető bűn.

Hogy a tudományt és logikát arra használta fel, hogy a magasabb ideáloktól fossza meg a népet; hogy egy-egy képletes, idejét múlt mondás vagy természet-tudományyal ellenkező hagyomány miatt magától az *isten-eszmétől* és a *jézusi felebarátszeretet* tanától idegenítette el óriási cinizmusával népünket – ez keserves és rettenetes egy tapasztalat volt!

Soha vérfagyasztóbb benyomást nem tapasztaltam, mint midőn népünknek rokonszenves, tipikus magyar alakjai bámulatos jártassággal tartottak valóságos előadásokat a materializmusról, ateizmusról és a történelem feleslegességéről. És nincs igaza annak, a ki azt állítja, hogy ezek csak szajkó módra betanult, félműveltséget eláruló megnyilatkozások voltak. Bár azok lettek volna! Akkor könnyebb feladat várna ránk e külső és mélyebbre nem ható mázt evangéliumunkkal lemosni. De épen az a vészes, hogy a népszónokok közül is egytől-egyig mind *lelke mélyén* van fanatizálva és mind lelkesedésből és meggyőződésből harcol a materializmusért.

Meg kell vallanom, hogy a szocializmus szempontjából bámulatos művelődési munkát végeztek a népen; de azt is meg kell vallanom, hogy soha sem hittem volna, miszerint a tudományszülte intelligencia ilyen visszataszító, sőt borzalmas formában is jelentkezhesek!

Hogy a tudásnak és intelligenciának ez a fajtája még sem lehet az *igazi* tudás és intelligencia, mutatja szerintem ezen műveltségnek *együttes* megnyilatkozása. *Egyenként* hallva ezen eszmék kifejtését, még az ellenvéleményesek előtt is, ismeretgazdagságuk folytán egy bizonyos tekintetben imponálók voltak; de mikor ezen eszmék *együttesen* jelentkeztek, vadul, féktelenül és kíméletlenül, padok verésével és botokkal a levegőben – ha csak egy kicsit is filozófus valaki – be kellett látnia, hogy ugyancsak nem jó állapot volna, ha az *egyes törekvésekből álló* igazi kultúrhaladásnak *ilyen* lenne az együttes hatása! A szabadtanítás kongresszusán a szabad véleménynyilvánítás lehetetlenné válik. Az „Isten”, „erkölcs” „felebaráti szeretet”, „abszolút igazság” és „abszolút szép”, de különösen az „objektív-tudás” fogalma cinikus nevetésre készítette őket. Hanem a mi a „hazát” illeti – bár hazafias irodalom semmi áron nem kell nekik – azt már egyik sem vállalta el, hogy ő ne volna „hazafi!”

Sokan ezen furcsa logikátlanságon nevettek; én azonban őszintén megvallva, mély megilletődéssel hallgattam az ingerült és önérzetes visszautasításokat.

Különös egy szó és fogalom is lehet az a „haza”, mikor a nemzetközinek ismert szocializmus is, mily egy csapással tagad le Istent, erkölcsöt, igazságot és még büszkén kérkedik is ezen tudományával – a „haza” szónál zavartan tévovázik és midőn „hazafiatlan”-nak mondják törekvéseit, *felszisszen* az egész tábor és szinte *oldalához kap*, mintha karddal akarná azonnal megtorolni a sérelmet!!

Szép egy momentum volt. És ha az Istentagadást látva, már-már elvesztettem minden reményemet a nép-

ben – e pontnál mintha ismét visszanyertem volna azt! Mert ha magyar népünkben még a *szocializmus rombolása dacára* is él a hazának szent fogalma, majd csak eljön Isten segítségével az a *magasabb haladást* hozó idő is, midőn a *másik* és *örök* hazájához való *köteles* tartozását is be fogja ismerni!

És ez is legyen a jövőendő nevelés programja! Fogadjuk el a szocializmus által is gyönyörűen kifejtett új módszert: *minden* tudományból – *mindenre* és egész a *vég okig* kiterjeszkedni! A természettudományokból és történelemből is az *isteni* dolgokhoz jutni – *de viszont a vallásos tanulmányozásnál is. természet-tudományi és történelmi igazságokhoz vezetni!*

Ez szülné szerintem azt a tudomány és vallás közti harmóniát, mely a leghathatósabb fegyver lenne a materialisztikus szocializmus ellen.

Ez a kongresszusi benyomás pedig, melyet velem együtt még egy sereg asszony végig „élvezett”, arra ösztönözzön bennünket anyákat és a jövő nemzedék nevelőit, hogy ha valaha, most már itt az idő, hogy a gondtalan zsúrozás és mulatozás korszakának – *e súlyos jelekre hivatkozva* – komolyan hadat izenjük!

Nekünk sürgősen *nevelni* kell; még pedig olyan igazi *nemzeti* irányban, mely idővel visszavezeti szerencsétlen, megtévesztett népünket nem csak a *jól és igazságosan jövedelmező* magyar hazához, hanem *istennek* mindnyájunkkal közös, egyetemes *országához* is.

Elmélkedések a Szabad Tanítás Kongresszusáról.

(Unitárius Közlöny.)

Lehetetlennek tartom, hogy bárki is négy napon hallgatva a Szabad Tanítás Kongresszusának harcias, forrongó, sőt forradalomszerű tárgyalásait, ne érezze, hogy az egész világtörténelem egyetemes és hatalmas nagy harcát élte, látta és hallgatta e néhány nap alatt végig. Meg vagyok győződve, hogy az ott szerzett megrázó, itt-ott borzalmas impresszió minden ott levő ember lelkéből egy-egy új, eddig nem ismert, vagy eléggé ki nem forrott gondolatot váltott ki.

Csakhogy ezek az erőszakos kényszer alatt egyszerre kiforrott és leszűrődött gondolatok sokkal nagyobb vehemenciával rohantak meg bennünket, semhogy elbírnók azokat tökéletesen fojtani, vagy sokáig elhallgatni.

Bármilyen legyen a mi megszokott, vagy szakszerűen kultivált témánk, azt hiszem, egyhangúan be kell ismernünk, hogy a négy napi heves vita-ülések alatt egyik legnagyobb szerepet játszott a vallás, illetve a *keresztény vallás kérdése*. Bármilyen tárgy lett általánosságban megvitatva, a szocializmus nagy tábora mindig a dogmát, hagyományt és ceremóniát, szóval, a *mostani fogalom szerinti* keresztény vallást támadta. a mint csak kimondta az ellentábor az „Isten”, „vallás” vagy „Jézus” szót, abban a percben kaptuk feleletül a dogma, gyónás, szentek kultusza és különösen az ezekről szóló bigott és korlátolt szellemű irodalom ellen való heves” és gúnyos kifakadásokat.

És vajjon mi következik ebből? Hogy a nagy több-

ség tényleg teljesen azonosította a vallás, az Isten és a jézusi eszme, vagyis a *theizmussal párosult altruizmus* fogalmát a dogmatizmussal és bigottizmussal. És ismét mi következik ebből? Hogy az orthodoxia dogmatizmusának egyforma mozdulatlansága tényleg megölte sokakra nézve magát az eszmét is és komolyan veszélyezteteti immár az egész *keresztény*, – vagy ha úgy tetszik – az egész általános vallásos filozófiát is.

Borzasztó lehangoltsággal tapasztaltuk e kongresszuson, hogy magyar népünk *egy* nagy része a dogmával, a Szent-Antal kultuszszal, a bigott és sötétítő, úgynevezett vallásos irodalommal elvetett magától minden oly ideált, mely a vallásosán érezni tudó, mélyebb kedélyben leli legfőbb talaját! Soha még nem jelentkezett előttem az atheizmus és materializmus ilyen borzalmas lelket és szívet megrázó formában, mint most, midőn a nép lelkéből együttesen jelentkezett a legcinikusabb és vérfagyasztóan frivol formában.

Csak most éreztem igazán, mekkora demokratizmus, mekkora népszerűtet lakik lelkünk legmélyén is, mert egy-egy »úri», a haladás gondolatától elszédült tudós szájából csak el tudjuk valahogy viselni a „nincs Isten”, nincs „abszolút igazság” és „nincs erkölcs” kijelentéseidet. De a magyar nép ajkáról hallani ezt nyíltan, emelt fővel, mintegy természetes, magától értetődő, sőt magasabb igazságot hirdetni – ha nem is szó szerint, de burkoltan minden szóban – és látni, hogy minden ellenkező véleményt szinte lenéző nevetéssel fogadnak, mondhatom, hogy vérfagyasztó és könnyet facsaró tapasztalat volt.

Ha van bűne a néppel szemben szerencsétlen hazánknak és az orthodox egyházaknak, úgy most ebben rejlik a legnagyobb büntetés.

Nekem legalább az összes durva vádak és az összes frivolan és meggondolatlanul kimondott lelki megnyilatkozások, mintha ólomnehézségű súlylyal nehezkednének még most is a lelkemre!

Ha van még valaki, a ki e tapasztalat után tovább állítja, hogy a dogma, szentek kultusza, ceremónia, előre megállapított forma és hittétel, a vallás és különösen a keresztény vallás egyedüli „fundamentuma” – az igazán nem tudja, mit cselekszik. Az *egyházé* lehet (mutatja az ezáltal szerzett nagy és egységes hatalom), de a *vallásé* soha! Csakhogy előttem mégis az volna az ideális egyház, melylyel egynek érezhetné magát a XX. század lelkiismerete és vallása.

A hányszor elhangzott konzervatívabb részről korunk tudománya, haladása, felfedezése vagy igazsága, abban a percben kaptuk ismét feleletül a bibliai teremtés, csodák és még egy sereg régi mesének a gúnyos felemlítését! Íme, hova vezet”, „az a felfogás, hogy a tudományt és különösen a logikát nem szabad a vallásokba bevezetni, mert nekünk „evangéliumot” es nem „örök logikát” kell hirdetnünk. Mintha bizony el lehetne a XX. században olyan evangéliumot képzelni, mely nem az örök logikán alapszik.

És íme, hova vezet az a mulasztás, midőn se egy Channinget, se egy Martineau vagy akár Tolstoj vallásos irodalmát nem ismertetik a nagyközönséggel és ennek folytán az vagy csak a Szent-Antal-féle vallásos irodalmat, vagy a Schopenhauer és Büchner-féle materializmust és pesszimizmust ismeri. Akkor még sokkal jobb lenne behatóan *Rousseaut* vagy *Voltaire*-t tanulmányoztatni, mert még ezen utóbbi nagy szabadgondolkodó, a *keresztény egyház nyílt ellensége is kápolnát* építtetett utolsó évében, a jól ismert egyszerű mondást íratva rá kívül: *Voltaire – az Istennek!*

Mennyi mindent: küzdelmet, kétséget és végül *békés megadást* jelent e rövid mondat! Az atheisták előtt *visszaesés*, konzervativizmus ez a befejezés; mi szerintünk egy lépéssel magasabb haladás.

De hogy visszatérjek tárgyamra, a hányszor a kereszténység humanizmusát és altruizmusát említették e kongresszuson, annyiszor jött a „máglya”, „kiközösítés”

és a tudományos felfedezések eltiprása is sorra. Pedig ezúttal még sem volt igazuk, mert az orthodoxia mostani, *modern* képviselői felvilágosodottak, tudományosan műveltek, mindenek felett filozófiailag és humánusan gondolkodók, csakhogy természetesen nem orthodoxok.

És éppen ezért soha rettenetesebb és megdöbbentőbb formájában nem állt előttem az orthodoxia mai tragédiája, mint most, midőn teljesen lerakva, félretéve láttam idejét múlt összes fegyvereit; és soha jobban meg nem győződtem a szabadelvű kereszténység, a filozófiai alapon álló tiszta theizmusnak hatalmáról és csodát tevő erejéről, mint midőn nagyon helyesen és bámulatos biztonsággal nyúlt a konzervatív kereszténység – a kálvinizmus néhány világi képviselőjét kivéve – a reformációnak *legvégső és legszabadabb* fegyvereihez.

Nem volt e védelemben – mely valósággal átjárta a lelkünket és szívünket – egyetlen dogma vagy hagyomány, csak a lelkiismeret szabadsága, a tudományokhoz való csatlakozás, világos látás és *belátás*. Az istennek bennünk és mindenütt megtalálható erejének hirdetése.

„Hisz ez majdnem *Rousseau* pantheizmusa”, kiáltott fel mellettem egy kiváló műveltségű fiatal szocialista vezér. „Oh nem”, feleltem, „a pusztá pantheizmus sohasem lehet ilyen felemelő és viharokat lecsendesítő erő; ez *Jézus Krisztus* tiszta és hamisítatlan unitárizmusa. Itt ma Jézus nem a vallás *tárgya*, hanem ez már maga a *Jézus vallása!*!”

És valóban a XVI. század hatalmas és keserves harcát láttam magam előtt lefolyni; csakhogy ez a világos és hatalmas eszme, mely most az atheizmus és materializmus ellen küzd, akkor magával az orthodoxiával, szemben lépett a küzdőterre.

És az a tény, hogy ebben a rettenetes kongresszusi harcban – mely már-már úgy nézett ki, mintha életre-halálra menne a dolog – a reformációnak legszélső és szabadabb eszméje bírta csak percekre lecsendesíteni a felbőszült hangulatot, fényesen bebizonyította,

hogy ez az a csodákat előidéző nagy gondolat, mely előbb-utóbb hivatva lesz lecsendesíteni az élet tengerének már-már fejünk fölé csapó hullámain, Ez az az eszme, mely megteremti azt az evangéliumbeli „szoros kaput”, „keskeny”, de *arany* „középutat”, mely a két szélsőség között vezet az egyetemes cél felé.

Hanem azt meg kell adni, hogy csodálatos egy új és csodálatos egy eszme ez. Bárki használja burkoltan, csupán csak mint a cél elérésére szolgáló fegyvert, a hatás feltétlenül sikerül. De ha magát ezen páratlan és háládatos eszközt akarják a nagyközönség előtt szétboncolni, hogy nézzen hát az szemtől-szembe az igazsággal és ismerje meg a maga valójában ezen eszköz belső tartalmát és értékét is, már esetleg ugyanazoktól, kik önkénytelenül élvezik a más oldalról jövő előbb említett *hatást*, „nem helyén valónak és nem a tárgyakhoz illőnek” minősítik ezen alapos kifejtést.

Innét van az, hogy a szabadelvű kereszténység, mint külső *leplezetlen* megnyilatkozás, mint *egyház* majdnem ismeretlen és örökös félreértett volta miatt szereplése is aránylag gyenge. De mint szint nem valló *eszköz* és különösen mint *hatás*, ott él már az egész XX. század nemes törekvéseiben.

És valljuk be, hogy ennek konstatálása – bár némi tragédiászerű színe van a dolognak – a reformációnak, jobban mondva a kiforrott, *befejezett*, tehát *örök fejlődésre predesztinált reformicónk*, mégis csak legnagyobb elégtétele és dicsősége. Mert be kell most már látnunk nekünk, kik az Isten- és az ezzel kapcsolatban levő örök igazság és erkölcs-hit alapján lépünk a haladás útjára, hogy valamint a filozófiát is ez az eszme *egészíti* és *nemesíti* meg igazán, ugyanúgy az orthodox egyházak tudomány- és természetellenes vallásait is csak ez az eszme tisztíthatja meg annyira, hogy vissza lehessen azokat adni – ha kell keserves harcok árán – a XX. század művelt, felvilágosodott, *tudományokban jártas*, szociális érzékű magyar népünknek.

Ha tehát *saját neve alatt*, egyházilag, felekezetiileg, csakugyan nem tudna ezen eszme nagyobb mérvben boldogulni, úgy bizonyára *nagyobb* ennél a rendeltetése és előbb vagy utóbb, de *világot mozgó és irányító erő lesz belőle!*

És ez a saját keretén *kívül* való misszió – bár önmagára nézve hálátlan egy misszió – mégis gyönyörű egy örökség. Mintha csak a szocializmusnak *önzéken alapuló munka-theóriáját* akarná egy csapással megcáfolni és a *másért* való dolgozás *önzetlen* lehetőségét mind jobban dokumentálni!

Mert ennek a reformációnak mártírjai: a *Servét Mihályok* és *Dávid Ferencek* valóban a jézusi fogalom szerint voltak mártírok és felebarátok. Mint látjuk, nemcsak a *saját* eszméjük megismertetéséért és érvényre hozataláért, hanem még az *ellenséges eszméknek megváltásáért* is harcoltak és szenvedtek!

De ha ez az eszme csakugyan áthidalja a mostani rettenetes méretű távolságokat, ha ez a tiszta, egyszerű és fenkölt jézusi filozofia csakugyan lecsendesíti – *mert minden tekintetben meg is orvosolja* – e háborgó és zúgolódó világot, úgy mialatt tisztelettel, megbecsüléssel és bámulattal veszszük körül a kereszténység mostani *modern* harcosait – *emlékezzünk meg a régiokről.*

Minél jobban függ szemünk & *jövendőn*, minél nagyobb hívei vagyunk a *fejlődésnek*, annál nagyobb kegyelettel kell lenni történelmünk azon bajnokai iránt, kik már évszázadok előtt egyengették utunkat az örök haladás felé!

Óriási tévedése az a szocializmusnak, hogy a történelem iránti kegyelet csak konzervatív célnak szolgálhat! Hát vajjon a *szellem-haladás* gyönyörű történelmét és tudományát nem *ugyanezen* történelemből tanulmányozhatjuk?! És vajjon azok az előttünk, sőt akárhányszor *helyettünk* harcoló nagyok nem érdemlik meg tőlünk, hogy e nehéz, hálátlan, többnyire csak a *későbbi* korszakokban *más név* alatt gyümölcsöző szent küzdelmekről legalább *megemlékezzünk?!*

Dávid Ferenc.

Halálának évfordulójára megjelent az „Unitárius Egyház”-ban.

Soha nagyobb megilletődéssel nem írtam le e nevet, mint ma, midőn egyfelől Debrecenből és egyéb protestáns részről zúdul felénk – Dávid Ferenc hívei felé – a vád, másrésztől a Szabad Tanítás Kongresszusán szerzett tapasztalatok újulnak fel emlékezetemben!

A protestantizmus most újból kijelenti, hogy a szabadelvű kereszténységnek lejárt – mert szerinte talán soha meg se volt – a létjogosultsága és nemcsak hogy *abszolút nincs jövője*, de mint egy ref. lelkész úr egyik cikkemre írt válaszában kifejti: ez az a mótó, mely többet ártott a világnak még az abszolutizmusnál s a róm. kath. bigottságnál erőszaknál is!

És íme következik Pécsen a Szabad Tanítás Kongresszusa és kisül, hogy a *materializmuson* alapuló szocializmus – mely kezdi a vallásnak még a fogalmát is kiirtani magyar népünkben – azzal érvel a vallás és Isten ellen, hogy az egyházak *tudomány- és logikaellenes dogmákat hirdetnek*, tehát *valótlanságokkal* akarják a népet elbűtítani s így a *tömeg*, melyet a szocializmus tényleg és letagadhatatlanul a tudomány birodalmába vezetett, éppen a *tudományos kutatással ellenkező* hitcikkelyek miatt dobta félre egyházát, Istenét és megváltóját!

Nem kívánok ismétlésekbe esni, miután ugyanezt a témát dolgoztam ki úgy az „Unitárius Közlöny-ben, mint a prot. „Magyar Szó”-ban; de lehetetlen, hogy midőn szerkesztő urunk szíves felszólítására ma Dávid

Ferenc alakjáról megemlékezem, ne hangsúlyozzam újból és újból, hogy íme elérkezett az a szomorú idő, midőn Dávid Ferenc eszméjének „elnémítása”, a *reformáció természetes továbbfejlődésének megakasztása* keservesen és a letragikusabb módon boszulta meg magát!

Ismétlem, megdöbbenve tapasztaltam a kongresszuson, hogy miután magyar népünk zöme nem ismeri a magyar unitarizmus tiszta theizmusát és természetes ember-Jézusát, *tudomány- és észellenesnek* deklarálja a kereszténység magasztos eszméjét!

De egyúttal a legnagyobb megilletődéssel tapasztaltam e rettenetes megnyilatkozás közepette, hogy a kereszténység ott levő képviselői rögtön kiismerve a helyzetet és félretéve tradicionális eszközeiket – tudva vagy nem tudva – Dávid Ferencünk legszabadelvűbb fegyverével verték vissza a támadást! Még csak eszük ágába sem jutott a kath. egyházi nagyoknak, hogy *dogmát* vagy *formát* mentsenek, hanem nagyon helyesen és bámulatos logikával az unitárius filozófia magaslatára helyezkedtek, hogy csak a legeszményesebb Isten fogalmat és a krisztusi eszmék magasztosságát mentsek meg minden áron.

Lehet gondolni, milyen szabadelvű modorban folyt a harc, midőn egyik vita – egy kanonok és egy szocialista vezér között – csak arra terjeszkedett ki, hogy vajjon Jézus Krisztus, mint a szocializmus apostola, *materialista* volt-e vagy Isten-hívő! Ez a vita csak világosan bizonyítja, hogy *veszedelem idején* még a katholicizmus is figyelmen kívül hagyja a hagyományt és dogmát és örül, ha megmenti a *lényegét!* Melylyel viszont azt dokumentálja, hogy *ez a fő*; ez a kereszténység *magva* – melyet megőrizni szent kötelességünk – és nem a dogma!

Mert az csak elképzelhetetlen, hogy ha ez esetben a katholicizmus Jézusról, mint *Istenről* vitatkozott volna, arra terjedhetett volna ki fejtegetése, hogy vajjon *maga*

az Isten materialista-e vagy sem? Tehát ez esetben már öntudatlanul is Dávid Ferenc ember-Jézusa felett folyt a vita!

Szóval, ha valaha, hát csak *ezentúl* lesz Dávid Ferencnek elégtétele és eszméinek *szükségkényszerítette* diadalmas feltámadása! Szó sincs róla, szebb és az emberiségre nézve *nagyszerűbb* érdem lett volna, ha ez az eszme nem kénytelenségből, mint végső *önvédelem*, hanem esztétikai és igazságérzetünk által ösztönözve, mint egy magasabb műveltség gyümölcse győzedelmeskedett volna! De hát régi emberi szokás, hogy magáért a *szépért* és *igazért* nem igen lelkesülünk és még a használható mentőeszközöket is csak akkor fedezzük fel, midőn már ég körülöttünk az egész ház!

Ha elnyomja ma a kereszténység az unitárius szellemet, úgy a krisztusi eszme menthetetlenül veszve van és az emberiséget is menthetetlenül a materializmus karjaiba fogja kergetni! Mert az immár nemcsak feltevés, hanem bebizonyosodott *tény*, hogy magyar népünk a szocializmus befolyása alatt és *teljesen kioktatva a természettudományokban*, be nem veszi többé a tudományellenes hitet, hanem ha észellenes dogmáról is van szó, úgy inkább mellőzi az egész vallást!

A ki résztvett a pécsi négynapos küzdelemben, annak meg kell érteni, hogy csak *két* eszméről lehet szó a jövőben: *materializmusról* vagy *unitarizmusról* – jelentkezzék az bármilyen módon és alakban! Nagyon kár, hogy az egész protestáns világ részt nem vett e kongresszuson, mert meggyőződhetett volna, hogy a protestantizmust is csak a szabadelvű kereszténység fegyverei menthetik meg – ha még nem késő!

En többet és mást ma – telve ezen érzelmekkel – Dávid Ferenc emlékezetére nem tudok, de szükségtelennek is tartok írni. Hogy *mekkora* s a körülményeket *mennyire* előrelátó szellem és lelkiismeret lakozott e bámulatosan zseniális reformátorban, mutatja az a tény, hogy ugyanaz az eszme (a katolicizmus

eszméje), mely a XVI. században egy *Pázmány Péter* által a konzervativizmus eszközeivel állta útját a reformáció továbbterjedésének, ma *Dávid Ferenc szabad gondolataival kénytelen harcolni a saját tévedése által megszületett materializmus ellen!!*

Meglehet, sőt – tekintve korunk egyházellenes áramlatait – valószínű, hogy Dávid Ferencz egyháza továbbra is kicsiny és szerény megnyilatkozású marad; de hogy az eszme szerepe és jövője *óriási*, azt *komolyan* el nem tagadhatja ma egy *hivő* ember sem – ha egyúttal a tudomány és haladás híve!

Bevégzem cikkemet, a mely – elismerem – minden, csak nem ismertetés vagy emlékbeszéd! De hiszen Dávid Ferenc életét és *múltját* eléggé ismerjük – itt az idő tehát, hogy eszméjének hatalmas rendeltetését és *jövőjét* teljes nagyságában magunk előtt lássuk!

Egy szó a materializmus kultúrtörekvéséhez.

(„Pécsi Közlöny.”)

L egyen szabad a modern szabadgondolkodás hívei-
nek a Szabadtanítás Kongresszusán jelzett állás-
pontjára: a „szép” kultusznak a hazafias, vallásos és
erkölcsös kultusz fölé helyezésére röviden megjegyezni,
hogy őszintén megvallva, a XX. század lelkiismeretes,
szociális törekvésű korszakában azt hittük, hogy kultú-
ránk már-már eléri a fejlettségnek azt a fokát, hogy
megváltoztatva az eddigi szabályokat a „szép” fogalom
alatt, de különösen a tömeget nevelni hivatott „szép
irodalom” és „szép könyvek” alatt egyúttal az az erkölcsi
tökély és magaslat, valamint mindazon magas ideál
érthető, mely az emberi léleknek igazi szép érzékét
kielégíti!

És nagyon leverően hat ránk az a tudat, hogyha a
„szép” fogalom még mindig csak egy korszak szerint
változható, minden mélyebb „érdek nélkül tetsző” meg-
bízhatatlan hatású kultuszt jelent, hogy akkor a tudó-
mány az embernevelés nagy és kritikus munkájánál
mégis ezen kultuszt helyezi a jellemfejlesztő, energikus
erkölcsi irányzatok fölé. Mert ki tudja, bír-e az ilyen
„szép” kultusz, mely egyúttal nem azonos a „hasznos”
kultusz fogalmával, azzal az erővel és fölényvel, hogy
az emberiség lelkéből az *erkölcsi jó* fogalmát váltsa ki?
Vagy ha ez lehetséges is volna, bír-e népünk ma már
azzal az óriási intelligenciával, hogy a „szép” hatása
elégleges legyen számára az erkölcsi tökéletesedésre
nézve is?!

Azt hiszem, a kultúra célja is csak egy lehet: egész

embereket nevelni a hazának és az egész emberiségnek. Már pedig éhez a neveléshez – mint minden neveléshez – egy határozott; nevelő hatással bíró irányzat kell, mely *direkte a jóra, nemesre, hasznosra* és ezen keresztül neveli az „abszolút szép”-re az embereket!

Világért sem értek a határozott és kiszabott irány alatt egy fanatikus és bigott felekezeti vallásosságot, egy elfogult és logika nélküli chauvinizmust, vagy egy ember-csinálta nagyképű ál-morált hanem érteni a lélekben lakozó, öröktől létező emberi hitnek, emberies, tehát természetszerű hazafiságnak és erkölcsi érzetnek a minél nagyobb mérvben való, de természetes fejlesztését.

Ha az egyes egyházak dogmatikus irodalma, ha a túltengésbe hajtott nagyképű hazafiaskodás, ha a lelketlen cinizmus által kiszabott és egyúttal sárba tiport modern morál nem felel meg – a hogy nem is felelhet meg – a XX. század felvilágosodottságának és szellemi, erkölcsi követelményeinek, úgy egy *új* vallásos irányzatot, egy *tökéletesebb* erkölcsű és *tágabb* látókörű hazafias áramlatot és irodalmat kell teremteni, mert *hit, erkölcs és nemzeti érzés* nélkül nem lehetséges a tömeget a cél felé vezetni!

Lehetetlen, hogy a XX. században, a szabadelvű vallásos kongresszusok és modern kulturális és erkölcsi törekvések idejében, tisztába ne jöjjünk azzal a ténnyel, hogy a vallásosság és hit alatt nem az emberek és zsinatok által kiszabott dogmatizmus. babona és ceremónia értetődik, valamint az erkölcs fogalmát nem a fővárosok „erkölcsrendészete” és a hazafiságot nem a külföldi civilizáció elől való elfogult elzárkózás jelképezi!

A míg a szabadgondolat a természet szülte érzésekre rákényszerített *békók* ellen küzd, mint pl. az egyéni hitre rákényszerített *dogmatizmus* vagy a nemzeti lelkesedésre rászabott *chauvinizmus* ellen dolgozik, elismerjük, hogy a szabadelvűség zászlója alatt műkö-

dik. De abban a pillanatban, a mint e támadás áttér az emberiség lelkében és egyéniségében élő ős-forrásra, hogy azt a természet-adta, természetes, miszticizmus nélküli őshitet és tulajdonságokat is támadja, már szerintem éppen olyan erőszakos, a szabadelvűségnek ellentmondó munkát végez, mint akár az orthodoxia, mely mindenben egy dogmát és egy formát szeretne az emberi lélekre rászabni.

Mert óriási tévedés azt hinni, hogy pl. az egyházak és a papok csinálták a vallást, egy-egy nagy hazafi a hazafiságot a Forelok pedig pl. az erkölcsi fogalomnak mostani új és valljuk meg üdvös fordulatát, mert éppen az emberiségben ősidőktől fogva lappangó hit és erkölcsi érzetek szülik e tüneményeket s a kultúrának feladata ellenőrizni, hogy ezen megnyilatkozások mennyiben felelnek meg az eredet megbízhatóságának s így mi az eltörlendő s mi a maradandó.

Pl. hála a kultúrának, a szabadelvű kereszténység már hazánkban is azon a fejtett fölöm van, hogy teljesen ment a dogmatizmustól és eszméje csak abban különbözik a modern materialista szabadgondolkodástól, hogy az üdvös megoldást és fordulatot nem egy erőszakos, külső, úgyszólván technikai berendezéstől várja, hanem okvetlenül a gyökeres szellemi és erkölcsi reformációtól; mely haladás azonban nem hogy lerombolná eddigi ideáljainkat, hanem csak ezután valósítja meg igazán.

Én azt hiszem, hogy a modern szabadgondolkodás hívei saját programjukat sem fogják materialista és kozmopolita életnézetükkel kivívni tudni! Mert egy akkora munkához – melyet szerintük éppen a népnek kell minden külső segítség nélkül saját igazsága érdekében megcselekedni – honnét vegye e nép a lelkesítő munkára tüzelő erőt és hitet, ha se Istene, kiben bízni és remélni tudna, se egy kiszabott erkölcsi iránya, mely biztos kézzel vezetné, se hazája nincsen, a melyért érdemes volna egy ekkora munkát végezni.

Mert mikor, valljuk meg, hogy mindnyájan a *más* boldogulásáért, a más érdekéért küzdünk ma, – mintha csak ez a megváltó eszme keresztül törtetve a dogmatizmuson, ebben az egyetlen gondolatban: a *másért való dolgozás* szent gondolatában kívánna érvényesülni – nem igazi demokratizmus azt javasolni, hogy éppen csak a nép (mely eddig szinte a kötelességén túl helyt állt e tekintetben) vesse el magától e semmivel nem pótolható idealizmust és éppen önhibáján kívül álló nyomorúságán ál fogva csak *önzésből*, a saját létezéséért és kenyeréért küzdjön s mozduljon meg a nagy munkára, mert Isten és haza, a mely fogalomhoz vezet a saját érdekeinkért és embertársainkért végzett minden munka, nem létező fogalmak számára!

Ha én volnék a nép és a tömeg, éppen demokratizmusomnál fogva utasítanám vissza ezen arisztokratikus megkülönböztetést, mert szerintem a megpróbáltatást és tűzpróbát fényesen kiállt sokaság van olyan egyenrangú velünk, hogy ha mi immár az ő javán és boldogításán törjük – bár különféle módon – a fejünket, akkor az még hatalmas, állítólagos öfenntartási megmozdulásában is *Istenének* és *hazájának* kívánjon szolgálni!

És végül hogyan gondoljuk a nagy mindenség, az egyetemes nagy család iránt tartozó kötelességérzetet: *a világ polgárság* fenséges, jézusi eszméjét biztosítva látni a népben, ha az a legközelebb álló, szűkebb körű családunk: *hazánk* iránt sem érzi majd a törhetetlen ragaszkodást! Mert a hogy nem lehet azon embernek a közérdekért való munkájában bízni, a ki saját kis családja iránt sem őrzi meg a köteles hűséget és ragaszkodást, ugyanúgy nem bízhatunk egy olyan sokaságnak, olyan népnek az *egyetemes emberiségében* sem, mely esetleg a legközelebbi kötelességének sem fog tudni a jövőben eleget tenni és saját szülőföldjében, saját hazájában sem tudja kenyérrel visszadobni a múlt esetleges méltatlanságait!

Népünkhöz.

(„Unitárius Közlöny.”)

Nemrégem egy összejövetelem azt hallottam, hogy az Nerdélyi unitárius nép között folyton akadnak olyanok, kik térnek át más egyházhoz!

Világért sem akarnék azokhoz tartozni, kik azt hirdetik, hogy csak a *saját* egyházuk jó és igaz; hiszen éppen az unitárius egyház tanítja legjobban, hogy *minden* egyház tiszteletreméltó s egy bizonyos tekintetben egyformán jó és igaz; mert ha másképp fogja is fel és másképp hirdeti is az igazságot mint mi, mégis csak *annak* szolgálatában kíván állni, s már ezáltal feltétlen tiszteletet érdemel!

Hanem azután az már más kérdés, hogy melyik egyház áll csakugyan *legközelebb* az igazsághoz és e szerint melyiknek van a legnagyobb befolyása arra nézve, hogy gondolatainkkal ...és az, *ebből származó cselekedeteinkkel* mi is minél jobban megközelíthessük az igazságot vagyis a legemberibb, legegyszerűbb, legigazságosabb és legjózanabb életet élhessük hazánk javára.

A mi nézetünk szerint ez az Istentől megáldott egyház: a mi egyszerű igazságokat hirdető *unitárius* egyházunk; mert ezek az egyszerű igazságok megegyeznek azokkal a gondolatokkal, melyeket a világ *legnagyobb* gondolkodói, emberbarátai, tudósai és jóltevői hirdettek, kik *Krisztus Urunk nagy lelkét és tanításait, beszédeit legjobban megértették.*

A nagyvilágban élő, sokat tanult és tapasztalt, irodalmat és bölcsészetet ismerő emberekre nézve szinte

nem oly nélkülözhetetlen egyházunk tanítása és *felvilágosító ereje*, mint különösen a világról keveset tudó, egyszerűbb tanulmányú népre nézve, mely reggeltől estig két kezével végzi az Istentől rendelt fáradságos szent munkát, s *egyedüli tanítója*, vezetője, szellemi táplálója és vigasztalója a *vasárnapi istentisztelet*, melyre kis templomának harangja hívogatja őt szeretettel!

Minden templom Istennek háza és Istennek áldása; de milyen különös áldás az a templom, mely a fáradságos munkát végző, értelmes magyar népünket úgy megtiszteli, hogy *ugyanolyan* értelmes, világos, egyenes nézetű gondolatokban és tanításokban részesíti azt, mint a milyenekhez a más vallású úriosztály sokszor csak *nagy tanulmányok és drága könyvek útján juthat!*

És most ismeretlenül is Hozzátok fordulok, kedves vidéki munkástestvérek, ha ugyan kezeitekbe veszitek és elolvassátok szerény soraimat! A sors vagyis az Isten beláthatatlan akarata úgy sem egyformán osztja számunkra a vagyont, jólétet, címet, erőt és egészséget! Ti többet és fáradságosabban dolgoztok s talán szűkebben vagytok az anyagiakban: pénzben és eledelben; de az Istennek szabad ege alatt dolgozva, annak levegője, fája, lombja és virágja bizonyára jó erőt, egészséget és tiszta erkölcsöt biztosított számotokra; mi városiak talán nagyobb kényelemben, jobb lakásban és több élelmiszerral bírunk, de dolgainkat zárt falak között, fülledt levegőben, fejfájással és egyéb nyomorúsággal, rossz kedélylyel végezzük s nem győzünk néhányan aggódni és azon *dolgozni*, – szóval, írással és pénzzel, – hogy a városi testvérek nagyobb része a nagy drágaság és különféle veszedelmek miatt *anyagilag* (vagyonilag) és *erkölcsileg* (tisztesség dolgában) tönkre ne menjenek! Szóval nemcsak munkánk különböző, de még örömeink és bánataink is mások!

Hanem *egy közös* szent joggal csakugyan bírunk mindnyájan, melyet soha senki el nem disputálhat

tőlünk! Ez az igazság *megismerése* és ennek tovább és tovább való plántálása. Hogy ha már nem lehetünk egyenletek rangban, vagyonban, munkában, egészségben, örömben és bánatban, *egyenlők* lehessünk a *Krisztus felvilágosító tudományában!*

Ne dobjátok hát el magatoktól könnyelműen e szent örökséget, melyet első sorban unitárius egyházatok vív ki számotokra! De különösen ne dobjátok el ti *apák és jövendőbeli anyák*; mert a *jövő nemzedék* es e szerint a *jövendő Magyarország* jogos örökségéről van szó! Hanem inkább adjatok hálát az Úr-Istennek, hogy egyházatokban és templomotokban olyan *ritka tanító*ra és vezetőre akadtatok, melynek segítségével és erejével minden más tanulság nélkül is *tiszta látású, igazságot ismerő* hazafiakat nevelhettek magyar hazánknak! Mert csak az igazságot *helyesen* látó, *józan* gondolkodású és ítéletű embertől várhat hazája hasznot hozó józan cselekedeteket is!

És ha azt gondolnátok, hogy a befolyásosabb és *gazdagabb* egyházak szárnyai alatt a ti kenyeretek is nagyobb és biztosabb lesz majd és el akarnátok „magatokkal hitélni, hogy csak a *kenyérben érdemes egyenlőségre törekedni* lapozzátok ki a szent írásból azt a részt, melyben Krisztus Urunk büszkén szembeszáll a „gonosz szellemmel”, s mintha nekünk is szeretettel és vigasztalásképpen felelné hogy nemcsak „*kenyérrel*” él az ember ...

Azután meg minél felvilágosodottabbra, világosabb értelműre és *józanabbra* neveli az egyház népét, annál jobban tudja az minden dolgát berendezni; és jó beosztás folytán könnyű szerrel megtarthatja, sőt gyarapíthatja kis vagyonát. Valamint minél okosabb egyházi nevelésben és támogatásban részesül egy nép, annál jobban tud az hazánk mindenféle belső pusztító elleneségei és veszedelmei ellen – mint a milyen a többek között a tüdővész rettenetes terjedése is – *észszel* védekezni!

A mi szerkesztőnk és papunk szép szavakban hirdette nem régen kis lapunkban, hogy attól nem kell félnünk, hogy *magyar* hazánk és *unitárius* egyházunk népe nem érti meg esetleg nyelvünket és szándékunkat; kérem tehát én is az Úr-Istent, hogy értesse meg szeretett népünkkel e mai őszinte szavaimat és ha valamit még sem elég világosan és érthetően írtam volna *szíveikkel* érezzék meg annak tartalmát és jó szándékát!

A mi vallásunk.

(Régebbi közlemény az „Unitárius Közlöny”-ből.)

Közeledvén a népszámlálás ideje, önkéntelenül találgatjuk magunkban: vajjon gyarapodott-e hitrokonainknak száma valamivel, és mivel tudjuk indokolni azt a csodálatos tényt, hogy a XX. században csak ily kevesen követik a mi felvilágosodott vallásunkat.

Pedig, ha jól meggondoljuk a dolgot, talán nem is csodálkozhatunk oly nagyon e felett. Mert úgy látszik, semmi sem oly nehéz, mint észszerűen hinni; semmi sem oly ritka dolog ezen a földön, mint a józan hit.

Természetes, felvilágosodott, józan észszel bírni, mentesnek lenni minden elfogultságtól, babonára való hajlamtól vagy fantasztikus képzelgésektől *és mégis eszményekben hinni, hívő lélekkel bírni*, talán ez nem is oly könnyű, mint a hogy mi azt gondoljuk.

Hiszen mindent elhinni, a mit a babona, a dogmák, hagyományok és orthodox vallások tanítanak, ez úgy látszik, a legtöbb emberre nézve nem nagy nehézséggel jár. Nézzük csak a most divatos Szent-Antalkultuszt!

A legmagasabb arisztokráciától kezdve az utolsó koldus asszonyig járnak 9 kedden át a templomokat, tehetségeikhez mérten vive Szent Antalnak az ajándékot – hogy teljesüljön egy-egy kívánságuk! Az igaz, hogy kenyérhez jut ezáltal a nép (ha ugyan jui), de semmi esetre sem a keresztényi szeretet, irgalom és könyörület alapján, hanem csak a babona, sötét tudatlanság és mindenek fölött *önzés* által. Arról nem is beszélek, vajjon Jézus szellemében cselekszik-e az az egyház,

mely ilyen áron nyújt kenyeret a népnek. Egynehány embernek csillapítja az éhségét, hogy az emberiség egy részét megfoszssa a *legfőbb kenyértől* – az Istentől nyert értelemről.

És mit szóljunk a szintén divatos „hólabdá”-hoz, a mely annyira el van most terjedve Budapesten. Ez egy meglehetősen értelmetlen imából áll, a melyet intelligens emberek nyakára küldenek azon felszólítással (jobban mondva fenyegetéssel), hogy ha azt 9-szer el nem imádkozzuk, le nem írjuk és 9 ismerősünknek el nem küldjük nagy szerencsétlenség ér bennünket! És *ezt Jézus nevében*, a XX. században küldik, fogadják és továbbítják.

Lehet-e ezek után csodálni, ha a publikum értelme-
sebb fele – „tiszteletben” tartva ugyan az „ösi” hitet – nem hisz semmiben! Ehhez csak egy kis cinizmus, ridegebb szív, néhány kötet „Schopenhauer” vagy „Büchner” kell és előáll a materialista. Ez tagad mindent és „világos” előtte, hogy az „anyag” az egyedüli. Lélek? Nemesebb vágyak? Magasabb törekvések? Mind hiábavaló képzelődések! Csak az agy, a sejtek, a vérkeringés – ezek existálnak.

Rettenetes meggyőződés; de mindenesetre nagy és erős jellem kell ahhoz, ha valaki minden hit és remény nélkül, önzetlenül tudja végighordozni keresztjét a kötelességek útjain.

A materialista ellentéte a spiritiszta. Ez viszont szellemet lát mindenben – még az asztal lábában is. Megveti a többi vallásokat, mert ő *tudományos* alapon hisz és a tudomány nevében idézi azután a szellemeket és terjeszti a babonát, idejének nagy részét asztaltáncoltatással és koronaforogatással tölti, de azért meg van szentül győződve, hogy ő a legeszményibb vallásnak a híve! Most jelent meg egy francia csillagásznak és bölcésznek magyarra fordított kétkötetes könyve, mely szinte megdöbbentő dolgokat tartalmaz. De azért az újságok óriási betűkkel és nagy reklámmal hirdetik azt minden-

felé, a művelt fővárosi publikum pedig mohón veszi és élvezi e veszedelmes, de *modern* álmoskönyvet.

Én is megbirkóztam vele és miután két kötetten áthurcolt az író az „ismeretlen” világban, magyarázva az *álmokat*, a *jövőt*, megjárva velem Marsot, Jupitert és az Isten tudja még hány bolygót, önkéntelenül eszembe jutott egy másik író, ki néhány irányregényével rámutatott a valóra: megmutatta nekünk a földi pályánkat, melyen okvetlen helyt állnunk kell, és kiszabta a jelen kötelességeit, hogy azután nyugodtan az Istenre bízassuk a jövőt. De a világ egy része rámondta, hogy: „rideg naturalista”, másik fele: hogy „bolond idealista”; egyháza pedig egyszerűen kirekesztette őt – a nagy emberbarátot – a „keresztények” társaságából!

És ebben a chaoszban, ebben a sok zavaros tévelygésben, rideg hitetlenségben vagy ide-oda kapkodásban – a melyben nem csoda, ha fejét veszi a szegény halandó – mint egy megnyugvó pont, mint egy kis oázis, a mely megpihenést és nyugalmat ígér a fáradt, utat vesztett vándornak, úgy tűnik fel előttem az ő fenkölt egyszerűségében, megnyugtató világosságában a mi józan vallásunk.

Az elavult dogmákhoz képest: egy folyton haladó, magasra törő, költői szárnyalású hit – de a modern, fantasztikus hóbortokkal szemben: a hegyi beszéden alapuló egyszerű vallás – Jézusnak örök időkre szóló evangéliuma.

Unitarizmusnak hívják, pedig szinte kár neki nevet adni. Nekem úgy tetszik, mintha felette állana minden elnevezésnek vagy formának; mintha csak az Istennek egy *ritka* ajándéka: az ép léleknek természetes, józan hite volna.

De ez nem is lehet a tömeg vallása!

Mert ha jól megfigyeljük az életet, tapasztalni fogjuk, hogy mindenben erre a természetes józanságra a legnehezebb akadnia! Egy egyszerű, józan ítéletet, egy

természetes, szinte *magától értetődő* véleményt vagy következtetést alig-alig tapasztalunk e hosszú élet folyamán.

És így van ez a hit dolgában is. A legnagyobb abszurdumok, képtelenségek, nyakatekert furcsaságok rögtön követőkre találnak, – de a *természetes, józan hit* csak keveseknek a tulajdona.

Vallásunknak mai szereplése.

(„Unitárius Közlöny.”)

Nem régen egy rövid és szerény kis cikkben azt próbáltam fejtegetni, hogy mennyire természetes az a körülmény, hogy a mi józan, felvilágosodott és humánus eszméink nem a nagyközönség, nem a tömeg vallása, hanem csak *keveseknek* a tulajdona.

Ezt az egyszerű, kis közleményt most azzal a meggyőződéssel toldom meg, hogy a nagy kisebbség és látszólagos jelentéktelenség mellett is, melyet képviselünk a többi vallásokkal szemben, a világ kerekét és az emberiség érdekeit mégis csak a *mi* eszméink, a mi liberális keresztény tanaink és korlátokat nem ismerő humánus elveink viszik előre. Azt bármikor a világtörténelemből is tapasztalhatjuk – lapozzunk bár az ó-kortól végig egész a legújabb korig – hogy azt a bizonyos *lökést*, mely koronként előre vitte a világot, tudományos vagy valláserkölcsei szempontból – sohasem a nagy tömeg és annak a szája íze szerint átalakult chablonos tanok, szokások és törvények hozták meg, hanem mindig ama *kevesek* vagy csak *egyesekek*, kik *önálló* eszméikkel harcoltak. Tanúbizonyosság erre egy Socratesnek, Jézusnak vagy a hatalmas Luthernek működése; egy Galileinek vagy Kopernikusnak harcai az elavult nézetekkel szemben.

Midőn pedig figyelemmel kísérem a *mai* kornak kiválasztottait, akár a politikai, akár a valláserkölcsei vagy tudományos téren nézem őket, örömteljes megilletődéssel tapasztalom, hogy mindannyian *önkéntelenül* is a *mi* szabad eszméinkkel, a mi liberális kereszt-

tény hitünkkel harcolnak a közjóért és ha győznek – azt juttatják diadalra!

Nézzük csak az ősz oroszországi prófétát, Tolstojt, ki egész életét az emberiség javára, az elnyomottak fölemelésére és a sötétség eloszlatására szentelte; kinek irodalmi művei korszakot alkotnak és egyedül is nagyot gördítenek a világ kerekén, hogy vajjon nem a mi eszménktől, a mi elveinktől áthatva küzd és dolgozik-e emberfeletti erővel még talán halálos ágyán is! És a midőn nyíltan kimondja, hogy csak egyetlenegy istenben „tud”, hinni, mert sem a háromságot, sem semmiféle természetfeletti csodát soha sem hitt, de annál inkább kötelességének tartja a krisztusi ember-szeretetet minden erejéből gyakorolni és hirdetni, akaratlanul is nem a *mi* vallásunkat, az unitarizmust szolgálja-e?

Sőt még az összes keresztény vallások ellen tüntető Zola is, a franciák legszabadelvűbb írója, ki a mellett, hogy az evangélium *ellen* ír és nem veszi észre, hogy emberszerető tanai, valamint *számottevő* munkái a legbuzgóbb hirdetői Krisztus evangéliumának, a mi eszménktől áthatva dolgozik. És midőn nem régen, ő keresztény nemzetével szemben *egyedül* képviselte a krisztusi szellemet és egyedül képes volt oly erőt kifejteni, hogy egy nagy igazságtalanságot még idejében megakadályozhasson – akkor is a mi liberális és igazságszerető keresztény hitünket juttatta diadalra.

De ne menjünk oly messze, hanem nézzünk vissza saját hazánknak legutóbbi éveire és lehetetlen, hogy észre ne vegyük, miszerint minden újabb vívmány, törvény, mely az emberiség egyenjogosultságáért, a terhes korlátok megszüntetéséért történt és a melynek annyi és annyi ékesszavú prófétája támadt, észrevétlenül és akaratlanul is a mi szabadelvű vallásunknak szolgált elégtételül.

És midőn előveszszük bölcsészeinknek és természettudósainknak modern munkáit, ott is csak a mi egy Istenséget valló szabad hitünkre találunk.

Meg lehet tehát a mi látszólagos „kis” egyházunk, vallásunknak mai szereplésével elégedve! Mert ha nem is terjednek eszméink chablonszerűen, de föl-föltámadnak *önmaguktól*; nem ugyan a nagy tömegben, hanem *egyese*k szívében, az emberek javára és az Isten dicsőségére.

Reánk pedig kevesekre nézve, kik *külsőleg* is a szabadelvű keresztény egyházhoz tartozunk és nincs különbség „*belső hitünk*” és „*külső vallásunk*” között, nagy meglepődésünkre szolgálhat az a tudat, hogy azokat a magas színvonalon álló tanokat és eszméket, a melyekkel még a *mai* korban is csak *egy* kiváló szellemek küzdik ki harcaikat az egyetemes egyház és nézetekkel szemben, a *mi* egyházunk már réges-régen nyíltan és őszintén hirdeti.

Feltámadás emlékére.

– Heribert Rau után németből szabadon átdolgozva. –
(Unitárius Közlöny.)

Hol is lehetne nagyobb áhítattal és pompával megünnepelni a húsvétot, mint épen Jeruzsálemben:

Krisztus szenvedésének, halálának és szellemi feltámadásának színhelyén. Már jóval előre betilt itt az egyház minden „zajos” vígságot, örömet, hogy mindenki csendesen magába szállva kezdhesse meg a vezeklést. A gyásznak sötét színe borítja ilyenkor az oltárokat, befátyolozva állnak a feszületek, szent képek és az ünnepélyes, halált jelképező csendességet csak ritkán szakítják félbe a felfelhangzó gyászindulóknak borzalmas hangjai. Így érkezik meg Jeruzsálemben húsvét előestéje.

De ezen estétől kezdve azután mozgalmas kezd már lenni az egész „szent” város; szorosán gyökeret vert itt minden kereszténynek a szívében az a hit, hogy ezen napnak estéjén *világosságot* bocsát le Krisztus a szent sírba, hogy abból *feltámadásának emlékére* mindenki résztvehessen. Oda sereglük tehát már jóval előre az egész környék örege és fiatalja, a ki csak egy kicsit is igényt tart a „keresztény” elnevezésre, hogy minél közelebb juthasson az „égből alászállott” világosságához!

A ceremónia kezdetén a templom belsejében eloltják a világosság nagy részét és egy török tiszt vezetése mellett megvizsgálják és lepecsételik a sírt. E pillanat valóban meghatóan komoly! A hívő sereg a porban hever, hogy jámbor türelmetlenséggel könyörögjön azon pillanat eljöveteleért, mikor is a *magasból* alászállott világosságnál ki-ki meggyújthatja magával hozott fák-

lyáját, vagy csak csekély pénzen vett kisebb-nagyobb gyertyáját!

Végre megérkezik a várva-várt pillanat; a patriarcha lassan közeledik a tömeg felé s utána vonul az egész papság hosszú, komoly menetben. A szent sír ajtaja kinyílik, egy pap belép és mint Krisztus sírbatételénél, az ajtó ismét bezárul.

Egy hang, egy lélekzetvétel sem hallatszik a nagy csendben, csak messziről zúgnak tompán a harangok.

De egyszerre a sír mélyéből örömteljes hozsánna üti meg a hívők füleit, annak jeléül, hogy »leszállott« már az égi világosság e siralomvölgybe! Nagy örömrivalgás tör ki erre mindenfelől, a gyászfátyol egy perc alatt egyetlen zsinórrántással hull le az oltárról, képekről; a patriarcha pedig kinyitva a sír ajtaját, ünnepélyes komolysággal gyújtja meg az ott fellobogó káprázatos világosságnál fáklyáját, az egész papságtól és a hívők impozáns nagy seregétől követve. Ezek most már ujjongva, tombolva, kiabálva és egymást lökdösve tolonganak előre, hogy az „égi fénynél” ők is minél hamarabb gyújthassák meg magukkal hozott kis gyertyáikat és diadallal ünnepelhessék azután a feltámadás ünnepét!

Bármennyire misztikus és a kereszténység szellemével ellenkező, barbár színezetű legyen is ezen ceremónia, lehetetlen, hogy mindnyájunkra mélységes hatást ne gyakoroljon ennek meglepően komoly jelentősége!

Mert vajjon akaratlanul is nem poétikus szépen jelképezi-e előttünk ezen ünnepély a *világosság* győzelmét, ..a sötétség felett, az *élet* hatalmát a halál és az *örök* diadalmát a mulandóság felett. Nem gyönyörűen mutat-e arra” a kötelességre, melyre *minden egyes embernek* törekednie kellene: az „égből alászállott” világossághoz való közeledésre, hogy abból mindenki tehetsége szerint: kisebb-nagyobb mértékben kivehesse a maga részét; együttesen ünnepelve azután *egy* örökös „feltámadás”, örökös „mennymenettel” ünnepét!

És végre öntudatlanul is nem arra figyelmeztet-e bennünket ezen jeruzsálemi ünnepély, hogy tulajdonképpen az *egyháznak, a papságnak* kötelessége „feltárni” előttünk a „világosságihoz vezető ajtót; elsősorban *annak* kötelessége az „égi fényhez” zarándokolni, hogy jó példával járva elől, buzgón vonulhasson utána a hívők nagyszámú serege!

Csodálatos tehát, hogy éppen ezen *ős-orthodox* szertartás jelképezi előttünk leghívebben a *protestantizmusnak* és a *protestáns* szellemtől áthatott léleknek örök kötelességét!

De tegyük csak mi protestánsok őszintén a kezünket a szívünkre és gondolkodjunk kissé komolyabban e szent ünnepen, vajjon kerestük-e mindenkor és minden körülmények között híven az igazságot és világosságot?! Sőt némelykor világi érdek, önzés, ál szégyen vagy közönyös nembánomság miatt nem *hunytuk-e* be szemünket ez „égből alászállott” ajándék előtt? Sohasem kaptuk-e magunkat azon, hogy csupa kényelem-szeretetből, lustaságból szinte feszélyezett bennünket ennek „leszállása” és iparkodtunk az útjából lehetőleg kitérni.

Szálljunk csak ez ünnepies alkalommal mélyebben magunkba, vajjon éreztünk-e mindig méltó fájdalmat egy-egy „koporsó” sötétsége felett és áhítoztuk-e úgy le a világosságot, mint a jeruzsálemi keresztények teszik húsvét első estéjén? Éreztünk-e méltó felháborodást az igazságnak *minden egyes* keresztrefeszítésénél, sírbátételénél és iparkodtunk-e azt tőlünk telhetőleg megakadályozni, vagy a legjobb esetben hímeztünk-hámoztunk és „mostuk a kezünket” akár csak maga Pilátus?!

Védtük-e mindenkor a gyengéket és igazságtalanul üldözötteket, istápoltuk-e a szegényeket, betegeket, *készek voltunk-e mindenkor egy-egy igazság kedvéért bátran szembeszállani az egész világgal?* Küzdöttünk-e híven az előítéletek és megrögzött ósdi elfogult nézetek ellen, avagy nem hallottuk volna és nem hallanók-e

még most is a tömegnek és a soha ki nem vesző farizeusoknak feszítsd meg kiáltását.

Vajjon nem vennők-e észre, hogy magát a krisztusi szellemet, a Megváltónak egyszerű, könnyen érthető, gyermekiesen tiszta és az egész világot szeretettel magához ölelő humánus tanait is a felekezetiességből, babonákból és előítéletekből összetákolt keresztire feszítették fel, hogy azután a könyörtelen dogmák és üres ceremóniák hideg merev és élettelen sötét sírboltjába zárják be! Nem vennők-e észre, hogy még a mai civilizált világban is hány és hány sötét sírbolt tátong felénk, hideg, dohos levegőt terjesztve maga körül!

És ha mégis itt-ott „leszáll az égi világosság” e siralom völgybe, csodás módon megvilágítva egy-egy elhagyatott sírboltot, jóleső fényt és áldásthozó meleget árasztva mindenfelé, vajjon odasereglünk-e „fáklyáinkkal”, mint a hogy azt a jó Jeruzsálembeliek Krisztus feltámadásának emlékére teszik?

Ha nagyritkán – valahonnét – felénk hangzik ismét az örömhír, a hozsánna, a meseszerű „csodá”-ról szóló újság, hogy *mindennek ellenére*: „feltámadott”, vajjon sietünk-e az *örvendezőkkel örvendezni*, velők lelkesedni és lelkesedésükben őket tovább buzdítani!

Mert bármily költői szépen jelképezze is előttünk a Krisztus feltámadásáról szóló gyönyörű példázat az *igazságnak* diadalát, a szent és nemes eszme *elpusztíthatatlan* örök életét, ezt pusztán tudomásul venni nem elég. Mert valamint Jézus halála is csak akkor szolgálhat „megváltásul, ha annak emléke megnemesíti, megjavítja egész lényünket s arra az életre ösztönöz bennünket, melyet ő egész a keresztfáig következetesen, törhetetlen hűséggel kitartott, ugyanúgy nem ér a Krisztus feltámadásában való hit sem semmit, *ha annak mély jelentőségét* át nem érezzük és *minden nap, minden órában életünkkel, cselekedeteinkkel és minden gondolatunkkal* nem ünnepeljük és *bizonyítjuk* a „feltámadás”, a „mennymbemenetel” ünnepét!

Majd ha lelkünk és szívünk örökké a „világosság”, az *igazság* felé lesz fordulva, majd ha nem resteljük „fáklyáink”-kal sorra járni a „megvilágított” sírokat, hogy az onnét nyert „égből alászállott” világosság által vezéreltessük magunkat „Isten országa” felé, akkor, de csak akkor ünnepelhetjük joggal a húsvéti ünnepet, méltán örvendezve a tanítványokkal: „Krisztus feltámadott!”

Derzsi.*)

(„Unitárius Közlöny.”)

Midőn a lesújtó sürgöny megérkezett s fájó szívvel vettük tudomásul, hogy a sokat gyötrődött test kiszenvedett, szinte gépiesen nyúltunk *Longfellow* könyve után, hogy kikeressük az ő kedvenc költeményét: az „Excelsior”-t, melynek alapján írta meg legpoétikusabb, legtökéletesebb művét és mely jelképezi egyúttal az ő *magasra* vágyó egyéniségének korai, tragikus, *szárnyaszegett* hanyatlását!

Olvasom a költemény végszavait: »Ott fekszik örök éjjelen» ... s míg elborul lelkünk az előttünk fekvő sürgöny láttára, végigcikázik agyunkon egy egész letűnt élet! A lélek nagy, a vágyak mérhetetlenek, a szónoki erő merész és hatalmas, de nyomába mindenütt a föld nyomorúsága, mint maga Lucifer ... a nyomorult kínzó betegség már idő előtt munkaképtelenné teszi; reménysége, ambíciója napról-napra csökken s érezve, hogy nem bír tovább küzdeni az anyaggal, kénytelen magát megadni kegyetlen sorsának és neki, a *magasságot* és *világosságot* hirdetőnek, neki, a *pre-desztinációt merészen tagadónak* – *zuhannia kell*, mint *Longfellow* túlságos magasra törekvő „Alpesi ifjának” vagy akár André léghajójának ...

És mégis, míg a materializmus és pesszimizmus fényes diadalt ül egy-egy hasonló esetről s a vakmerő emelkedésből csak a *zuhanást* hallja, mi e rettenetes morajon keresztül is meghalljuk *Longfellow* „Égi szózat”-át s valamint az alpesi ifjú összetört teste felett is *tovább* hallatszik az égi hang, úgy hallatszik számunkra most is és *minden egyes zuhanás után* örökön-örökké az isteni szózat: *excelsior* – „fölebb! fölebb!”

*) A legelső budapesti unitárius lelkész halálára.

Dávid Ferenc Egylet.

(Ismertetés az „Unitárius Közlönyből.”)

A *nem-unitáriusok számára*, kik a hozzánk való Arokonságnál, barátságnál fogva, jóindulatból, itt-ott bizony csak udvariasságból írták be nevüket, 2 koronájukat a most megalakult budapesti Dávid Ferenc Egylet ívére – írom e néhány sort.

Az újságokból, valamint a gyűjtőívből is értesülhetett mindenki az egylet nevééről, „jó és nemes” céljáról; de hát hány és hány egylet alakult már ezen a földön és isten tudja hány fog még napvilágot látni „jó és nemes” céllal! „írjuk alá” – gondolták, magukban mosolyogva az általunk felszólítottak. – „Nekünk nem árt, nekik pedig jól esik” és azután napirendre tértek.

Ezek számára írom én e sorokat. Meglehet, hogy egyik-másik, ismerőseink közül még emlékezik is homályosan arra, hogy ki is volt tulajdonképpen Dávid Ferenc. Mert melyik embernek ne magyarázta volna tanuló korában egyháztörténelme, hogy volt a reformáció korában egy „túlzó” párt, mely még a protestánsoknak dogmáit sem hagyta helyben; még a szentháromság tanát, eredendő bűnt, váltságtant és egyéb „igazságokat” is eltörölni kívánt e föld színéről és ezekhez pártolt a többek között egy „ingatag” hitű katolikus plébános, miután végig próbálta már az akkor alakuló Luther és Calvin egyházakat. De még a szentháromságtagadóknál sem volt maradása, még ezekkel is ellenkezésbe jött s nem akarván a Krisztus iránti babonás imádást elfogadni, merészen hirdette az egyetlen Istent; és szilárdan ragaszkodva meggyőződéséhez, a börtönben halt meg 1579-ben. Ez volt Dávid Ferenc!

És az unitáriusok ráfelelik: úgy van, ez volt Dávid

Ferenc. Ez volt az a valódi *keresztény*, ki mesterének: Jézusnak tanácsát megfogadva: „mindeneket megpróbált”, hogy a mi „jó”, azt megtarthassa; ez volt az a valódi *reformátor*, ki nem állott meg *fél* úton, hanem *fokról-fokra* emelkedett és keresve az igazságot, valóban képviselte a *reformáció szellemét*) és ez volt az a valószínű *ember*, a ki akadályt nem ismerve, hátra nem tekintve, csak az isteni törvényt: lelkiismeretének szavát követve, tört előre, mindig csak előre! Ez volt a börtönben elhalt Dávid Ferenc.

Sok idő múlt el már azóta és ki is törődnek sokat egy ilyen régi tragédiával, mikor még a történelem is alig emlékezik meg róla ...Csak egy kis felekezet, egy kis egyház, *jól megjegyezve magának a jelszót*, lerázva magáról a hagyományokat, dogmákat, előítéleteket, nem törődve a múlt üldöztetéseivel, elfogultságával és a jelen rettenetes közönyével, tör azóta *fokról-fokra* előre!

Ez az unitarizmus; ez Dávid Ferenc vallása, egyháza. És ennek az egyháznak alakult meg Budapesten az egylete.

A kinek szívében visszhangot keltett e néhány igénytelen szó, kérjük szépen, érdeklődjék most alakult egyletünk, estélyeink és főképp irodalmunk iránt; mert hiszen legyen bár szentháromságot hívő az illető vagy sem – minden körülmények között csak *egy* közös, felsőbb hatalom alatt állunk és így a cél is mindenkor csak *egy* lehet – Dávid Ferencnek jelszava: előre!

Ferencz József püspök üdvözlötése **a Budapesti Dávid Ferenc Egylet felolvasó-ülésén.** („Unitárius Egyház.”)

Méltóságos Püspök Úr!

Miután elnöktársaim részint elfoglaltság, részint haláleset miatt legnagyobb sajnálatukra kénytelenek ma távol lenni ezen ünnepélyről, engedje meg Méltóságod, hogy én, az elnökség leggyengébb és legjelentéktelenebb tagja, de Méltóságodnak egyik legőszintébb híve és tisztelője üdvözöljem egyleti ülésünkön való megjelenéséért!

Fogadja Méltóságod egész egyletünk őszinte és büszkeséggel telt örömkifejezését, hogy Méltóságodat, a mi szeretett püspökünket, egyletünk védnökét, egyúttal ma mint a főrendiház új tagját is van szerencsénk szerény kis templomunkban üdvözölhetni! De bocsássa meg nekem, hogy én, mint a mi unitárius eszménk egyik szerény harcosa, a mi érthető örömünk és megbocsátható büszkeségünk dacára elsősorban még sem a kitüntetett *főurat* köszöntsem eszmékért épült kis hajlékunkban, hanem mint mindig, úgy ma is főképpen annak az elragadtatásomnak adhassak kifejezést, hogy mi Méltóságodat, mint eszménk előharcosát, ha szabad úgy kifejezni magamat, mint *főmunkást, vezetőt* és *útmutatót* tisztelhetjük körünkben!

A nagyközönség erre méltán azt mondhatja, hogy hiszen ez egy magától értetődő, természetes, mindennapi dolog; hiszen minden egyháznak, minden vallásos

egyletnek vezetője és útmutatója a helyét megálló püspök. De ha valaki mélyebben bepillant a mi egyházi és egyleti programmunkba és ott azt a temérdek újnak látszó – pedig talán örök időktől létező eszmét megpillantja, azt az *igazi* szabadságért, *igazi* testvériségért és *igazi* egyenlőségért lángoló gondolatot megérzi, lehetetlen, hogy ne értse, mit jelent az, ha ezen mindenben egységet hirdető, modernnek nevezett, de *örökeredetű* eszméket valló templomban hangzik el az a kijelentés, hogy püspökünket mindenben, mint eszméink első útmutatóját és *tovább* vezetőjét üdvözölhetjük!

Talán egy eszménél sem oly jelentőségteljes a „vezető” szó, mint egy amúgy is haladó s már *az jövődő egység* gondolatát hirdető eszménél; mely már életelvénél, erős reformáló képességénél, átalakító – talán új világot teremtő – hivatásánál fogva is egyre fejlődik, halad a korrallal, ösztönszerűleg megy magától előre, tehát csak a *korát igazán meghaladó*, a jövőt nagyon tisztán látó útmutatót ismerhet el *vezetőül* és *előharcosául!* De egyúttal olyan útmutatót, olyan haladásra ösztönző vezetőt követel ezen eszme, ki a *legmerészebb* vezetés mellett is rendíthetlen krisztusi hitével és krisztusi erkölcsánával a *helyes mederben* tudja ezen előre törő és szabadságért szomjúhozó eszmét tartani.

A szabadelvű eszméknek egy ilyen *korát megelőző vezetőjét*, de egyúttal *krisztusi fékezőjét* van szerencsénk Ferenc József ő méltóságában, a főrendiház új tagjában üdvözölhetni; s kérem őt, hogy tartsa meg budapesti együletünket abban az ő véghetetlen nagy és mélységes szeretetében, a melyre talán az eszméknek csak azon *igazi* vezetői és *igazi* előharcosai képesek, kik már jóval előre szolgálatában állanak annak az *egyetemes egység-hitnek*, mely csak a távol jövőben fogja majd faj- és valláskülönbség nélkül *Krisztus Urunk gondolatában* egyesíteni az egész világot.

Köszönjük szívből a megjelenést!

Protestáns barátkozás.

(Tudósítás az „Unitárius Közlöny-ből.)

E hó 22-én, vasárnap lélekemelő ünnep színhelye volt a budapesti unitárius templom. Ismét összegyűlt a protestantizmus három felekezetének felvilágosodott társasága – a katolikus, sőt zsidó testvérekkel egyetemben – hogy a protestantizmus hármaskörének három egyházi emberét egy földél alatt: az egy Istent imádók egyetemes hajlékában meghallgassa!

Mintha a protestantizmusnak egész világtörténelmi szereplését, fejlődését, gyönyörű skáláját és a lelkiismeret-szabadságon alapuló szakadások mellett való szoros egybetartozását jelképezte volna *Kovács Sándor* ág. evang. theol. tanár, *Szabolcska Mihály* ev. ref. lelkész, hazánk koszorús költője és *Józan Miklós* unit. esperes-lelkész együttes működése.

Mintha most értenők csak igazán, hogy a reformáció az ő lelkiismeret-felszabadító, úgynevezett »bontó» erejével tulajdonképpen még szorosabbra vonta az igazságot kereső lelkeket egymáshoz s megtanította az emberiséget arra, hogy az egyéni nézetet, mint a leg-tiszteletreméltóbb produktumot s az igazság keresését – még ha különböző utakon történik is az – magánál az igazságnál is többre becsülje! (Lessing.)

Az unitárius ima és a munkásdalárda megható éneke után *Ürmössy Miklós*, a D. F. E. elnöke megnyitó és üdvözlő beszédében röviden vázolja egyúttal az egyület célját. Költői magaslaton álló beszédében, a külvilágnak minden téren való forrongó, harcias, chaotikus zűrzavarában olyannak érzi e kis templom négy fala közt végbemenő csendes együttes működést, mint egy pihenésre szánt kis oázist, hol a világ működésének.

ellensúlyozásául békét és szeretet hirdetnek; vagy mint mikor a nagy villámokat szóró égiháborúkor megcsendül halkán a harangszó ... Lelkesedéssel üdvözli a messze útról megjelent protestáns közreműködőket, valamint lelkesedéssel köszöni a különböző felekezetekből álló nagyközönség szíves támogatását.

Kovács Sándor ág. evang. theol. tanár „Fajok és korszakok” címen nagy tanulmányt igénylő, rendkívül érdekes és értékes értekezést olvasott fel, melyben fejtegeti, hogy az egyes fajoknak és korszakoknak milyen vallásos irányok, fejlődések feleltek meg leginkább s hogy a magyar fajt tanulmányozva, mit észlelünk és mit következtethetünk e kérdésre nézve. A közönség teljes mértékben méltányolta a nagy súlylyal bíró tanulmányt és feszült figyelemmel kísérte annak minden szavát!

Áhítatos csendben hallgatta azután *Szabolcska Mihály* csodálatos meleg költészetét, melyet maga a költő klasszikus egyszerűséggel adott elő. – Egy sereg borongós, őszi hangulatú, a mulandóságra emlékeztető verset olvasott fel, melyeken keresztül csillámlott azonban a hívő ember törhetlen reménysége: az örök életet *megérző* lélek jogos sóvárgása, mely minden kívülről jövő, úgynevezett „pozitív” dogmánál többet ér!

Az Úr-Isten bizonyára nem veszi rossz néven, ha ilyen alkalomkor (midőn lelkünk közös óhajai csálnak könnyet szemünkbe) az unitárius templomban – mintegy reakcióképpen a csendes meghatottság után – fel-feltör a lelkesedés tapsa! A kinél ez esetleg visszatetszést vagy éppen elhidegülést szül, gondoljon csak arra, hogy a szép és nemes iránti lelkesedés s ennek fékezhetetlen kitörése, magának az *Istennek* szent adománya, az *embernek* pedig örök privilégiuma; s bizonyára kedvesebb ez a hangos lelkesedés az ég előtt, mint a közönynek egykedvű, illedelmes hallgatása vagy a világ és társadalom temérdek ferde, sőt itt-ott bűnös szokásainak, intézményeinek csendes és diszkrét jóváhagyása!

Haypál és Szabolcska az unitárius templomban.

(„Unitárius Közlöny.”)

Mint afféle asszony-író, kinek cikke mindig homályosan felel meg a címnek és rendesen kerülő úttal kezdi meg a témáját, én is egy régebbi emlékkal kezdem meg rövid elmefuttatásomat.

Ezelőtt egy-két héttel egy vallásos összejövetelen a lutheránusok egy nagy – talán a legnagyobb – embere tartotta a bibliamagyarázatot. Gyönyörűen domborította ki azt a jelenetet, midőn Jézus elgondolkozva, fáradtan ült tanítványai között és egyszerre végigcikázik elméjén az a kérdés, hogy tulajdonképpen hát *kinek* is tartja őt a világ s odafordulva a tanítványokhoz, felveti nekik is e kérdést, hogy ők vajjon kinek tartják őt? Váratlanul jön a kérdés ... a tanítványok zavarban vannak ... a gondolatok egymást kergetik a problémák megfejtéséhez nem szokott, egyszerű gondolatú agyvelőkben s ijedten tanakodnak, hogy *kinek* mondják hát őt? Hiszen nem Keresztelő János ... se Illyésnek nem mondható ... ámbár *ehhez* is, meg *ahhoz* is hasonlít... de egyszerre ösztönszerűleg – mintha *égi vilá-gosság* szállt volna lelkükbe – egy szívvel érzik és egyszerre tesznek vallomást: „Te vagy ama *Krisztus*” vagyis a mi unitárius nyelvünkön mondva: te vagy a *megttestesedett igazság* és *lelkiismeretesség*, mely *egyedül* van hivatva megváltani a világot...

Most negyedszer nyílt meg a mi budapesti kis templomunk kapuja, hogy befogadja ismét valláskülönb-

ség nélkül a közönséget, mely ezúttal a református egyház két kiváló tagját óhajtotta ünnepelni.

Midőn zsúfolásig megtelt templomunk s meghatva szemléltem, a mint a buzgó katolikus a református, lutheránus, az unitárius mellett imádkozik és örömtelt szívvel győződtem meg, hogy a zsidó-testvérek sem hiányoznak, önkénytelenül villant meg nekem is az agyamban, hogy a világ tulajdonképpen *minek* is tekinti ezt a különösnek látszó gyülekezetet s mit gondol, hogy *kinek* a tiszteletére épült hát ez a kis imaház?! S midőn a felekezetek kölcsönös szeretetéért esdeklő ima után a felolvasóasztal mellől felhangzottak az Istentől ihletett két költői léleknek fennkölt, *egyetemes* és ennél fogva *örök* eszméi, melyek csodálatosképpen se nem János szavai, sei nem Illyésé ... sem az egyik, sem a másik felekezetet direkte nem képviselik ... és mégis *alapjában* véve – a *közös szeretetet* hirdetve – *mindegyiket* egy bizonyos mértékben elejünk állította: ismételten és erőszakosan hangzott fel az én lelkemben újra, hogy *ki is hát tulajdonképpen ő*, kinek mi így *együttesen* tiszteletet teszünk? ... Csakugyan az egyenlőség eszméjéért tragikusan elbukott *Dávid Ferenc*? Vagy – körülnézve a közönségben – a nagy *Luther*, a hatalmas eszű *Calvin*, vagy az ősi próféta *Mózes* ...?

És mialatt felcsendül a művésznő ajkáról jézus egyetemes imádsága: a „Miatyánk”, hallom ismét messziről, távolból a szózatot, hogy: sem az egyik, sem a másik, vagyis inkább *mindegyik*... s érzem ez eszmében gyökerező, *ezen eszméből leszűrődött* örök igazságot: „te vagy ama Krisztus” . .. az az *egyedüli eszme*, mely hivatva van a kölcsönös szeretet, tisztelet és *megbecsülés* folytán egy szebb jövőndőt előkészíteni!

Dr. Masznyik Endre.

(„Magyar Szó.”)

Már jó ideje tart egy vallási vita, melynek hőse dr. Masznyik Endre, a pozsonyi ág. evang. theol. akadémia igazgatója. Igen, a hőse, mert világtörténelmi tény, hogy következetesen mindig azok voltak a viták hősei, kik egyedül állva egy-egy eszme szolgálatában vagy csak néhány ember által támogatva, minden körülmény dacára az igazság és csakis az igazság mellett állottak!

Miről is van szó a most megindult vitában? Úgy tudom, Jézusnak természetes módon való születéséről és azon eshetőségről, hogy ennélfogva voltak-e testvérei vagy sem.

Hogyan lett e tárgy Masznyik által megpendítve első cikkében? Cinikusan? Bántó, materialista, mindenben hitetlenséget eláruló hangon? Nem. A legmélyebb vallásosság és leggyönyörűbb erkölcsi oktatás keretében, rámutatva Jézus megható családi neveltetésére, Mária példás anyai voltára és ennélfogva Jézusnak magasztos gyermekkorára és ifjúságára, mintegy példány képül állítva családjaink, anyáink és ifjúságunk elé azt a lelkiismeretes *alaplunkát*, mely nélkül hajótörést szenved a legbuzgóbb szociális törekvés is!

Tegye mindenki a kezét szívére és gondolkodjék a felett, hogy a mai könnyű erkölcsű, cinikus, frivol világban megérdemli-e az a munkás a meghurcoltatást, ki a legmagasztosabb eszmék fejtegetései mellett csak annyi „bűn”-nel bír, hogy ki meri a XX. század felvilágosodottnak mondott napjaiban bátran mondani; hogy Jézusnak még valószínűleg 6 testvére volt!

Az én egyszerű laikus és „eretnek” eszemmel nem tudom felfogni, hogy miért volna ez dehonesztáló dolog akár Krisztusra, akár Máriára nézve! Ha csakugyan ők sem voltak a természet rendje alól kivéve és semmi csodás kiváltságban nem részesültek – az Istenség örök következetességénél fogva – nem óriási dicsőség-e reájuk nézve, hogy mégis *fenséges* módon megálltak ezen ingadozó földi talapzaton a helyüket?! Nem nagyobb felmagasztaltatás ez úgy Jézusra, mint Máriára nézve, mintha a szabadelvű protestantizmus is csak szabad akarat nélküli eszközöket látna e fenséges két alakban?!

Nem gyönyörű tanítás és útmutatás a mai közönyös, léha nevelést végző világban, *hogy az alapos családi nevelés szüli csak Istennek ama kiváló fiait*, kiknek élete egyedül a családi kötelességek és az „Isten országának” terjesztése között váltakozik ... ?

És ezt a fenséges, mondhatni idealisztikus eszmét a mai szétzüllött viszonyaink között még „eretnekségnek” minősítik!

Vajjon mit eredményezett az a sok merev és kérlelhetetlen dogma ez ideig? Legfeljebb azt a tapasztalatot, hogy a legnagyobb bigottság mellett is jól megfér az erkölcstelenség. Vagy pedig, hogy miután a vallások erkölcsi tanítása eddig többnyire karöltve járt a dogmákkal, a világ pedig a tudományokban, felfedezésekben „mégis csak mozog” – titokban megszabadul az ember a dogmáktól, de ezekkel együtt többnyire – elég botorul – a vallás eszméjét és az erkölcsi tanításokat is elveti... mint mikor a halszállkák miatt magát a jóízű táplálékot is eltávolítjuk szájunkból ...

Nem hogy örülnénk tehát, hogy vannak apostolaink, kik éles szemmel és biztos kézzel távolítják el a felesleges függelékeket és kimondva a leplezetlen igazságot, világosan és gyönyörűen megmarad előttük az alapeszme; nem hogy örülnénk, hogy vannak egyházainkban oly lelkiismeretes (nemcsak modern!) embereink,

kik a világ folytonos haladása és felfedezései közepette örök időre kapcsolatot akarnak teremteni a *vallás-eszme* és a *haladó világ* között, még „vallásellenes” munkának deklaráljuk becsületes, lelkiismeretes törekvésüket!

Én csak azzal végzem szerény felszólalásomat, hogy ez a szegény, ferde irányban haladó, vesztébe rohanó világ igazán nem tudja mit cselekszik, mikor egy akkora keresztény munkást, Jézus Krisztusnak egy olyan hűséges követőjét, mint a milyen *dr. Masznyik Endre*, az evangélikusok egyik legtürelmesebb és leghumánusabb egyházi embere – eretnekséggel vádol!

Bodnár Zsigmond.

(„Unitárius Egyház.”)

Nem tudom megállani, hogy néhány szóval meg ne emlékezzem a mi régi kedves barátunkról, ki mosolygós fiatal arcával, kitűnő humorával és *hullámzó teoriájával* állandó vendége volt budapesti Dávid Ferenc Egyletünknek.

Szeretett bennünket; jól érezte magát körünkben; poharat emelt mindnyájunk egészségére, de azért állandóan disputált velünk az ő kedves, kötekedő, szinte pajkos modorával!

Legtöbbit disputáltunk mi ketten! „Nem ér a teoriája semmit”, mondta egyik egyleti vacsora alkalmával. „Jó is volna mindig csak *előre* és *előre* haladni! Miért fedeztem volna én fel a „törvényt”?! Amit ma „reális” törekvéssel előreviszünk, azt a holnap „idealizmusa” visszaviszi!” (Az öreg úr tudvalevőleg minden félvilágosodott és észszerű, sőt szerintünk *ideálisan* magas törekvést a „realizmus” nevében hirdetett és minden orthodox, elfogult és bigott munkát az »idealizmus» hulláma alatt ismertetett!)

„Szörnyű egy „törvény”, feleltem rémulten, hogy lehetett ilyesmit felfedezni?! Tanár úr tönkreteszi „törvényével” ami egész igyekezetünket!! Mi hiába biztosítjuk örök időkre a haladást, ha tanár úr „hullámja” munkánkat minden áron visszaviszi; én egyházunk nevében protestálok e *visszavivő* hullám ellen és kénytelen leszek felfedezőjét is beárulni püspökünk előtt!”

„Én pedig felmondom akkor a barátságot és nem szemelem „ki tanítványomnak”, fenyegetett erőltetett

mérges hangon. „Akármit beszél is, egyedül a realizmus és idealizmus váltakozása a főtvény s ez a világ mozgató ereje.”

„Szó sincs róla”, kötekedtem tovább. „A világot egyedül az *önálló egyéniségek* irányítják, kik *Isten akarata-ból* és *saját törekvő' munkájuk* által viszik a *cél* felé a világot. Jó is volna, ha mindent csak egy gépies szeszélyes hullámverésnek köszönhetnénk; hova sülyednének akkor világprófétáink és nemzeti nagyjaink!”

Ekkor már komolyan megharagudott és elfordulva tőlem, nem szólt egy szót sem. Mikor már láttam, hogy tényleg nagyon morózus, felvettem ismét a szót:

„Tudja mit, kedves tanár úr, egyezzünk meg! Maga is enged valamit filozófiájából és én is az enyémből. Vagyis mindketten átveszünk a másik eszméjéből valamit! Én szívesen aláírom, hogy minden törekvő korszak után jön egy reakció s ennél fogva az az örökös körforgás, melyet tanár úr hirdet, tényleg existál. De most már engedjen annyiban az én szerény kis filozófiámnak is, hogy ezen örökös és mondjuk „törvény”-szerű körforgás dacára áll a mi folytonos haladást hirdető teoriánk is és ha csak egy kis *előrezökkenest* engedélyez minden egyes fordultnál, akkor megegyeztünk valahogy! Eddig haladtunk lassan, de egyenesen előre; Isten neki, ezentúl hát haladunk tanár úr iránti szeretetből *forgolódva*, mint az égi testek, előre – de az *előre* szót és fogalmat ki nem hagyhatom e törvényből!”

Egy darabig még bizalmatlanul nézett rám, azután elnevette magát és kezét nyújtott: „Jól van, tehát áll az alku”, mondta mosolyogva, „nem is olyan rossz gondolat! Tehát a szellemi világ is azon törvénynél fogva végzi útját, mint az égitestekből álló külső világ!”

„Világos”, vágtam a szavába, örülve, hogy megtaláltam a fonalat, mely kibékíti őt velem, „okvetlenül egy törvényen kell hogy alapuljon úgy a külső, mint a belső világ mozgása, még pedig a *körforgáson*

alapuló *haladáson*; de hát hogy is nem találtuk mi ezt ki hamarabb?!”

A nagy eszmecsere és ezen „új törvénynek” merész felfedezése közben azonban – gyomorhajos lévén – erős gyomorgörcsöt kaptam s hogy egyszerre beállt rossz kedvemem mentsem, elpanaszoltam 15 éves betegeskedésemet.

Elgondolkodott, azután felém fordulva, lassan elkezdte magyarázni, hogy a képzelt és eddig ismert betegségek tulajdonképpen *nem is léteznek*; ebben áll az orvosok rettenetes tévedése is! Mert a betegség érzetét is a „hullámzások” eredményezik.

„Ez már valami”, felelém, „mert magam is érzem, hogy korszakunknak egyes hullámverései csakugyan gyomorhaj nélkül is megülik az ember gyomrát! De akkor én tulajdonképpen nem is vagyok gyomorbeteg” és – miután megszűnt a görcs – már egy nehezebb ételt akartam újból rendelni, de az uram még idejében észrevette és minden filozofálásom dacára egyszerűen betiltotta.

Az öreg úr pedig tovább elmélkedett! Hangja, arc-kifejezése percről-percre komolyabb lett. Lassankint semmi sem maradt a mosolygós, piros, szinte gyermekes kifejezésű arcból, hanem fakó színű, szinte megnyúlt vonásain végzetetlen melancholia jelentkezett ...

„A mely ember nem illeszkedik bele egyénileg az uralkodó hullámba”, folytatta, mereven maga elé nézve, „az betegeskedéssel vontatja magát tovább az életben és ha az ellenséges áramlat fokozódik, vagy ha az uralkodó hullámmal harmonizáló egyén egy új hullámfordulatnál találja magát, akkor az illető inkább *meghal*.”

S gépiesen, egészen megváltozott monoton halk hangon magyarázta Eötvös, Deák és még egy sereg nagyembernek ezen alapon történt elhunytát.

Nem mertem megtörni a csendet, midőn végre elhallgatott, hogy még mindig maga elé nézve, gondolatban folytassa elmélkedését.

Mélyen megilletődve hallgattam én is. *Mekkora* idealizmus az ő „realizmusnak” tartott filozófiájában! Ő, a ki *tagadta* az egyéniség önállóságát és mindent csak az uralkodó hullámtól várt, *inkább egészségileg megtörve és elpusztulva akarta világtörténelmi hőseit látni*, semhogy még a *gondolatát* is megengedte volna annak a feltevésnek, hogy egyik vagy másik nagy alak *aklimatizálódhatott* volna egy *más* légkörhöz!! Tehát itt már az *egyéniességgé* tömörült *ellenvélemény* dacol az uralkodni vagy a „hullám” ellen és ebben a fejtegetésében dokumentálta legjobban nemcsak az ő *saját* eredeti hajthatatlan és *különálló* egyéniségét, hanem a lelkében öntudatlanul élő *egyéniesség hitét* is!

Ebben az ő különleges világtörténelmi magyarázatában, ebben a gyönyörű álomban, rejlik szerintem Bodnár Zsigmond igazi és soha el nem múló nagysága!

A mai köpönyegforgató, az érdekek kedvéért mindenkor *aklimatizálódásra* kész, a véleményeket és elveket könnyen átcserélő korszakban megjelenik újból! képzeletemben az eltemetett ősz tudós, a ki az ő kedves fantasztikus, nekünk kissé idegenszerű „törvényében” makacsul és visszavonhatatlanul kimondja burkolt képleteiben a nagy igazságot, az igazi „törvényt”: hogy az *egyéniességek* nem képzelhetők el másképpen, minthogy *inkább meghalnak*, semhogy „beleilleszkedni” tudnának egy oly „hullám” viszonyai közé, a mely nem felel meg az illető lelkének és szívének!

Ismételtem: *itt és ebben* volt nagy a nagy tudós.

És ez a hit *vérvé* vált! Nem tudott volna hullám-theóriájától megválni! Lehetetlen lett volna őt kapacitálni és valósággal *inkább eltávozott körünk*ből, semhogy meg kelljen esetleg érnie kedvenc eszméjének bukását!

Ne vitassuk tovább, hogy mennyiben volt igaza (mert sokban igaza volt) és mennyiben tévedett; hanem midőn képzeletben falusi kis virágainkat sírjához küldjük, legyünk büszkék, hogy ebben a gerinctelen, köpönyeg-

forogató világban ez a makacs jellemű tudós a mienk: vagyis az *unitáriusoké* volt!

És ha nem is oszthatjuk teljesen theoriáját, tanuljuk meg az ő általa módosított világtörténelemből azt az igazságot, hogy az igazi ember inkább *meghal*, de arról a hitről, a melyről meg van győződve, hogy egyedül jó, egyedül igaz és hasznos e világra nézve soha át nem csaphat egy másik uralkodó hullámba!

Rabbi a keresztény templomban.

(Tudósítás az Unitárius Közlönyből)

Ezen cím alatt jelent meg liberális lapjainkban az a sok szép tudósítás, mely mind a *Budapesti Dávid Ferencz Egylet* legutóbbi felolvasó ülésének sikerét hirdette. Nagy nap és nagy esemény volt ez csakugyan: nem csoda, ha még e hitközönyös világban és e mozgalmas politikai viszonyok mellett is vezércikkben tárgyalták.

„Gyönyörű erőnek gyönyörű hulláma, kedves az Úr színe előtt”, mondja az egyik közlemény. Mi is azt hiszünk, hogy kedves volt e nap karácsony havában az Úr előtt s ha nem is e földi, de az *égi* kalendáriumban alighanem *vörös betűkkel* lesz e szombat feljegyezve, mint a XX. század keresztény ünnepe.

Még öt óra sem volt, valláskülönbség nélkül tolongott már a közönség a Koháry-utcai unitárius templomban, a lépcsőházat is teljesen betöltve. A budapesti zsidóság színe-javát láttuk az előkelően „vegyes” társágban és valami csodás varázs által megszállva, áhítattal ültünk egymás mellé, szinte babonás meghatottsággal várva, hogy egyszer csak maga a názárethi békeapostol is közöttünk terem s biztatólag szól felénk, hogy ne féljünk, csak bátran előre: „*Arról ismernek meg az emberek, hogy az én tanítványaim vagytok, ha egymást szeretitek.*”

Egymás mellett ültünk és midőn a komoly hangulathoz méltó zeneszámok után felhangzott Józan eszeres ajkáról ama nevezetes ima, mely a lapok szerint „szépséges volt, miként a hajnal,” „erőben zúgó,”

„szívet megejtő”, áhítatosan szállva fel e közös „szent sátorból,” a „seregek Urához” ...egymás mellett imádkoztunk keresztény és zsidó: „Mi atyánk, ki vagy a mennyekben ...”

Fenségesen nagy momentum volt ez, szinte álomszerű tünemény és mintha a világ is egy *nagyot* fordult volna előre ...

Felment az emelvényre *Ürmössy Miklós* egyleti elnök, hogy *dr. Kecskeméti Lipótot*, Nagyvárad főrabbiját, a keresztény gyülekezet nevében, mint az est felolvasóját üdvözölje. Hatalmas, szinte korszakot alkotó szónoklatában a többek között a következőket mondotta: „A múlt század szabaddá és egyenlővé tette, az embert a jog, törvény és társadalom terén. Ez új század arra lesz hivatva, hogy az emberi *lelket* tegye igazán szabaddá, oly szabaddá, hogy a hitélet terén is szellemi közösségbe léphessünk egymással. Ekkor fogjuk megtanulni egymást igazán szeretni és megbecsülni s ekkor fogjuk a vallásban megérezni azt a hatalmas ethikai erőt, mely mindnyájunkat egy nagy család tagjaivá tesz s mely a népek millióinak lelkét egy nagy eszményi igazságba fogja egybeforrasztani.

És miért ne történhetnék meg ez? Hisz legyenek bár hitelveink különbözők, de *egy felettünk az Isten ...*”

„Legyen örök dicsősége egyletünknek az, hogy a szellemi szabadságot, nemcsak *mint elvet* hirdeti, de van erkölcsi *bátorsága* is azt megvalósítani!

S legyen örök dicsősége főtisztelendő Kecskeméti főrabbi úrnak, hogy meg merete tenni Magyarországon *az első* közeledő lépést mi felérik, egy nagy eszmény megvalósítására!

Igaza van, midőn hozzám intézett levelében írja: „Szentséges cél: keresni és megerősíteni a vallások különbözőségében az embereknek *erkölcsi egységét.*”

Apostoli szavak! ... Igenis fel kell ébresztenünk az „erkölcsi egység” nagy gondolatát az emberi lélekben,

mert két ezredév elfogult világnézete után immár elérkezett az ideje annak, hogy nyíltan megmerjük vallani, miszerint úgy az ó-testamentum, mint az új-testamentum hitvilága egy és ugyanazon valláserkölcsei princípiumokon épült fel.

Be kell vallanunk, hogy Izrael dicsósége az, hogy az emberiség szellemének történetében legelőször proklamálta az egy Istenség magasztos szent tanát. S a monotheizmussal az *egyéni* eszme nagy elvét belevitte nemcsak a görög, római, de magába a kereszténység világnézetébe is.

Az egyéni eszme tette lehetővé az emberiség szabad fejlődését. És teremtette meg a szeretet, humanizmus, az egyenlőség, testvériség és szabadság szellemét, mely áthatotta a kereszténységet s áthatja jelen századunkat is.”

A szívünkig ható szavak után dr. *Kecskeméti* főrabbi csengő hangon biztosított bennünket, hogy szeretettel jött körünkbe és szeretetet, elnézést kér felolvasásához.

Biztosíthatjuk őt, hogy nagy szeretettel hallgattuk, de elnézésre nem volt szükség. A legmagasabb vallásbölcsestet hallottuk tőle. Igaza van a Budapesti Napló vezércikkének, midőn egyik tudósunk szavait idézi: „Eljön az idő s a mi vallásunk nem lesz vallás. Velünk lesz *mindenki* a ki keresi a mindenséget kormányzó egyetlen s bízik az emberi értelem csodálatos erejében ...”

A próféta nagy korszaka – mondja a felolvasó – a jelen időszámítás előtt 700 évvel, olyanszerű mozgalmat támasztott Izrael lelki világában, a minő volt később a művészet terén a *renaissance*, a hit terén a *reformáció*, a tudományos kutatások terén a XIX. század felvilágosultsága. Egyik mint a másik az *egyént* igyekezett visszahelyezni veleszületett jogaiba. A gépies ritus és a füstölgő áldozatok, külső rendszabályok, papi közbenjárás helyett, a próféta az etnikai monotheizmus lánglelkű hirdetője volt. Tisztult morális öntudat-

tói vezéreltetve, látóköruk túlcsapott az ígélet földjének szűk határain s a mint az örök alkotót, az Istent egyetlenegynek tartották, úgy egybeolvadt az ő önzetlen szeretetükben az egész emberiség. Az üdvösséget nem a törvény betűitől várták, hanem a lelkükbe oltott, a a szívük tábláira vésett örök törvény iránt való ösztön-szerű engedelmességtől. Várták a Messiást, várjuk mai napig is! Nem egy tüneményszerű egyéniségben, hanem az *egész emberiségben megtestesülve*, midőn uralkodik közöttünk a *béke, igazság, szeretet* országa ...ennek jelét látja felolvasó e jelen testvéries ölekezésben!

Lehet-e nekünk nagyobb örömünk és jutalmunk, mintha keresve az Istent, egyik a másikban fölismer-jük és megszeretjük az *embert!* Minden vallás e körül a két sarkpont körül fejt ki erejét és a haladás utáni vágyát. Ha tőle bátorság volt, hogy egyletünkbe eljött igéit hirdetni, még nagyobb bátorság kell ahhoz, hogy az egyesület vezetősége megtegye az első lépést.

E magas színvonalon álló felolvasás után a zúgó helyeslés lecsillapultával *Fáy Szeréna* művészi és hatály mas szavalata következett, valamint meg kell emlé-keznem *Blötteibauer Gizella* operaénekesnő remek énekéről, Mendelsohn »Éliás« áriáját énekelte, nagy-ban növelve a vallásos áhítatot.

Én ezen tudósítást karácsony szent havában tovább-bítom a szabadság szép kis hazájába: Erdélybe, első-sorban pedig Kolozsvárra, a mi szeretett, fenköltlelkű püspökünk *Ferencz József* magas színe elé, kinek krisztusi szelleme és áldásos vezetése teszi lehetővé a hasonló krisztusi munkákat és diadalokat!

„A zsidóság eszméi és tanai” az unitarizmus szempontjából.

(„Unitárius Közlöny.”)

Régi vágyamat és óhajomat teljesítem, midőn *dr. Venetianer Lajos* 1904-ben megjelent könyvéről:

„A zsidóság eszméi és tanai”-ról írok néhány szót.

Teszem ezt az „Unitárius Közlöny” hasábjain azért, mert tudom és érzem, hogy keresztény részről az *unitáriusok szabadelvű újsága* az a hely, melyben a zsidóságnak e kiváló könyvéről megemlékezni kell. Teszem ezt bizalommal és nyugodt lelkiismerettel, mert ismerem az unitárius szellemet, ismerem egyházunk fejének, valamint e lap szerkesztőjének nézetét, gondolatát, mely lehetővé tette, hogy Kolozsvárt is a legtestvériesebb viszonyban legyen egyházunk a zsidóság liberális részével.

Nem ismertetni, nem részletezni akarom e könyvet, csak mint szintén vallási ügyben dolgozó szerény munkás rá akarok mutatni egy erőteljes munkára, mely míg mi az unitarizmust: a *tiszta kereszténységet* emeljük ki a többi vallások közül, hogy bebizonyítsuk ennek feltétlen igazságát, addig az annak a bizonyításán fáradozik, hogy *a kereszténység altruizmusa ott gyökerezik a zsidó vallás alap gondolatában* s nincs az evangéliumnak olyan passzusa, olyan humánus gondolata, melyhez majdnem szó szerint hasonlót ne lehetne ősi könyvükben is találni!

Sokan a más vallásúak között, talán csodálkozva nézik írásomat, hogy jól látnak-e!? Én a *keresztény* asszony,

az *unitarius* eszmében utazó munkás, a szüntelenül *Jézus Krisztus* eszméit dicsőítő felolvasó, magam teszem szóvá ezen »merénylő» könyv esetleges igazságát!

Mélyen tisztelt olvasóközönség! Én *Derzsi Károly*, liberális eszméitől áthatva fogtam kezembe a tollat, *dr. Boros György* – ki gyönyörű missziót teljesített és teljesít még ma is a keresztény-zsidó barátság érdekében – volt szerény kis irodalmi munkásságomnak legelső pártfogója, útmutatója és támogatója; elejétől kezdve pedig az utolsó óráig *Ferencz József (az unitarius püspök)* csodálatosan tág látkörű szelleme annak állandó iránymutatója. Én pedig ezen vezetőimtől mindig azt hallottam, azt tanultam, hogy a zsidó vallás, külsőségei és ceremóniai dacára alapjában véve mint tiszta, *egy Istent hirdető*, humánus és józan vallás, nagy és nemes szerepet játszik a világ vallásainak történelmében.

Én is hiszem, hogy az említett könyv ambiciózus, nemesen önértetes írója egy kis vágást akart adni a kereszténységnek, mikor ki tudja hányszor megsértett büszkeségében merészen oktatólag veti oda előszavában, hogy: „Tanulja meg a keresztény olvasó e könyvből, hogy a kereszténységnek parányival sem tulajdonítható valamelyes fensőbbiség a zsidóság felett s tanulja meg belőle „a zsidó olvasó^ hogy büszke önértettel vallja magát azon közösség tagjának, mely először ismerve fel az. igazságot, meghívatott, hogy az egyetlen Istennek, világosságában *mindennapos vértanúsággal* hirdesse s megvalósítsa azt az eszményt, mely majdan hitben és szeretetben egyesíteni fogja az egész világot.”

A mi lapunk elég igazságos, elfogulatlan és szabad-
elví lap ahhoz, hogy nyíltan bevalljuk benne, miszerint az idézett megdöbbenően merész mondás, *bátor* és *önértetes* beszéd! De vajjon csakugyan *sújtólag* hat ez a kijelentés a keresztény vallásra? A többi egyházak bizonyára azt fogják mondani, hogy igen, ez egy égbe-kiáltó igazságtalanság és sértés Krisztus vallására nézve;

de az unitarizmus csak örvendve felelheti a velünk szembeállni akaró bátor harcosnak, hogy az a *vonat*, melyet ő von képzeletben a különböző vallásokon keresztül, mintegy összekötve azokat az *igazság eszméi* által, nemcsak az ő vallásának igazságát jelenti, hanem mindazon vallásnak – s így elsősorban a keresztény vallásnak – is igazságát, melyben az alapigazság fonalát *ily könnyen át lehet vezetni*, sőt egyik-másik ágánál *megizmosodva* lehet azt feltalálni!

Ezt a számottevő vallásokon *vörös vonalként* keresztül húzódó alapigazság kimutatását *Jenkin Lloyd Jones* is gyönyörűen ismertette egy tanulmányában, melyben Mózes, Jézus, Socrates, Buddha eszméit egymás mellé állítva, mint rokon-és testvéreszmék vannak feltüntetve s *Derzsi Károly* kitűnő fordításában az *unitárius füzetekben* is megjelentek.

A mai kereszténynek nevezett antiszemita világban, midőn oly játszva s meggondolatlan naivsággal dobjuk oda a világnak, hogy: „megcsalta a *zsidó*” „kiszipolyozta parasztot a *zsidó*.” »elitta a pénzét a *zsidónál*” stb., tehát sohasem a *csalás*, az *uzsora*, az *iszákosság* vagy *korcsma* ellen küzdenek (mert hátha ezáltal a mi társadalmunkat is érné egy kis lecke vagy veszteség), hanem megelégszünk azzal, ha szidjuk a „zsidót” – hadd álljanak itt szószerint azon *unitárius* szavak is, melyek a többek között *Mózesről* és *követőiről* a legigazságosabban nyilatkoznak.

„... a világ még sohasem szolgáltatott igazságot annak a népnek, mely a Mózes vezetése alatt a XIII. században (Kr. e) kimenekült rabszolga csoportból támadott; a népnek, melynek országa „három kontinensnek lett országútvá” s melyből a világnak három nagy *egység hívő* vallása származott, ú. m. a judaizmus, keresztény vallás és a mohamedanizmus. Mikor számba vesszük azt a befolyást, melyet az ó-testamentum prófétái a világ *erkölcsi* és *lelki* életére gyakoroltak; mikor megbecsüljük a zsoltárok hatását s a Jób könyve

irodalmi értékét; mikor megmérjük a keresztény vallás mélységeit s a Mohamed kardjának civilizáló súlyát: *akkor s csakis akkor mérhetjük meg azt az árnyékot, melyet ez a hősi alak a késő századokra vetett és vet!* Ha tudni akarjuk mit tett Mózes a világ javára: jusson eszünkbe, hogy Jézus és az ő tanítványai, Pál és az első keresztény mártírok, valamint az erőnek ama hatalmas áramlata is, mely a zsidó gondolkodáson és valláson keresztül a mai korba is áthatott, mindezek a Sinai nagy hőstől indultak ki s szállottak át hatásukban napjainkra. A zsidókat helyesen nevezte valaki „a középkor savának”. Egyetemeket állítottak, az európai kereskedelmet szervezték és fenntartották akkor, mikor éppen ez a kereskedelmi közlekedés volt legfőbb eszköze a haladásnak s a civilizáció terjedésének; megkedveltették a tudományt, előre vitték a gyógyászatot, ápolták a nevelésügyet ép azokban az időkben, midőn a babona volt Európa vallása, midőn vakhit s sötét tudatlanság uralkodott a lelkekben. *Maimonedes*, a 12-dik század világossága; *Mendelsohn* Mózes, Németország mai tudományos műveltségének egyik előhírnöke; *Spinoza*, a világhírű bölcse; *Heine*, *Auerbach* és még sokan képviselik a közreműködők ama hosszú névsorát, kik – a Mózes népe körül – a mai kor gondolkozásához és műveltségéhez hozzájárultak. Ily messzire, mintegy 32 századra, veti le árnyékát az egyiptomi rabszolga gyermeke.”

„Mózes népe adott a világnak mélyebb lelki vigasztalást, *adott tisztább hitet s reményt*, de a Mózes története vigasztalanul megható ... s a mi a népet illeti, aligha van a világtörténelemben valami elszomorítóbb, mint a Mózes népe története.” »Vallási méltatlanságokat szenvedtek s *szenvednek ama népektől s népek között, kiknek Istent s vallást adtak s kiknek hitéhez, reményéhez s bizalmához – szent irataikból – kifejezéseket s formulákat, énekeket szolgáltattak.*»

„Vallásának (már mint Mózesnek) alkotmánya a tíz-

parancsolat; ebben nyilatkozik az ó-testamentumi *igazságosság*, mely nélkül egy nép sem élhet, s melylyel egy nép sem halhat meg. *Az erkölcs a mózesi vallás alapkövetelménye* s mivel ő ezért működött, örök időkre szólólag működött. A mennyiben az igazságosságért harcolt: annyiban testvére ő Zoroásternek, Confuciusnak, Buddhának, Sokratesnek és Jézusnak.”

... a héber hős a hit szemeivel előre látta a modern tudomány legnagyobb vívmányát s rendszerét, a törvények összhangját, a fajok és népek *egységét*; művészet, tudomány, irodalom, államkormányzás – mindannyian egy oltárnál, az *igazságosság oltáránál* kell hogy szolgáljanak és meghajoljanak ... Nem sok istenre, nem háromegy istenre, hanem a mindenkiben *Egyre* van szüksége a léleknek s az emberiségnek.”

Azért idéztem hosszasan e tételeket, hogy bebizonyítsam, miszerint a *modern zsidó* és *modern keresztény* irodalom között nincs diszharmonia. Jenkin Lloyd Jones munkájának mintegy öntudatlan folytatása, kiegészítője Venetianer érdekes könyve s igaza van a szerzőnek, ha úgy a kereszténység antiszemita részét, mint a zsidóságnak azon tagjait, kik a háromegy isten hitet *tisztábbnak, előnyösebbnek* tartják magukra nézve a XX. században – felvilágosítani kívánja.

Én ebből a könyvből ítélve, a modern zsidó és modern keresztények törekvését *egynek* látom, mely ha úgy az egyiknek, mint a másiknak még nehezen sikerül, sem a *mózesi*, sem a *krisztusi* vallást nem lehet érte okozni, hanem igenis az *általános* erkölcstelenséget és *általános* lelkiismeretlenséget!

Sokat, nagyon sokat kell még ennek a két derék vallásnak küzdeni a sötétség ellen, míg csakugyan „hitben és szeretetben” egyesíteni fogják a világot!

És e szent reménységben hadd idézzem végül Venetianer végszavait, a ó-testamentum klasszikusan szép próféciáit:

„S valamennyien összetörik kardjaikat *kapákká* s

dárdáikat *vincellérékessé; nem emel majd nemzet nemzet ellen kardot s nem tanulnak többé háborút.*” (Ézsai. II. 4.)

„S lakozik majd a farkas a báránnyal s a párdac együtt heverész a gödölyével; borjú, oroszlánkölyök s hízó barom együtt – és *egy kis fiú* vezeti őket. Tehén és medve legelésznek, együtt heverésznek kölykeik, az oroszlán pedig, mint az ökör. szalmát eszik. S a csecsemő a vipera lyuknál játszik s az elválasztott gyermek baziliszkus odújába dughatja kezét. *Nem ártanak s nem rontanak egész szent hegyemen, mert megtelt a föld az örökkévaló megismerésével, mint vizekkel, melyek a tengert borítják.*” (Ézsai. XI. h. 9.) „És az örökkévaló fog urakodni *az egész földön; ama napon Egy lesz az örökkévaló és az ő neve: Egyetlen Egy*” (Zakaria XIV. 9.)

Íme a munka, a *béke* és az *egység* evangéliuma.

S mintha *visszhangként*, az – „ösi talaj virágainak illatától megittasult”, – *eszméket vivő és tökéletesítő*, szelid hangot hallanók az evangéliumból megcsendülni: *Boldogok a békeségre igyekezők, mert azok Isten fiainak mondatnak...* „ (Máté evang. V. 9.)

Egy szó a genfi nemzetközi vallásos kongresszuson tartott beszédekről.

(„Magyar Szó.”)

Nem szándékozom a Kolozsvárt magyar fordításban megjelent és „Vallás, hit és szabadság” címen kiadott genfi beszédeket ismertetni; ez nem az én feladatom. Csak magáról a tényállásról kívánok e szabadelvű protestáns lapban néhány megjegyzést tenni. Arról a gyönyörű tényállásról; hogy a világ különböző irányából összejövő egyházi emberek, tudósok, egyetemi és teológiai tanárok, a *különböző felekezeti keretek dacára* egyesülni kívántak az eszmében és a lelki közösségben. Kimondták bátran és együttesen, hogy az *alapigazság* a formák és dogmák felett áll! Mert forma és dogma lehet temérdek, de az igazság mindörökké egy marad. S miután ez az örök igazság ott lappang mindenütt, még a temérdek szabály és hitcikk alatt is, ne engedjük a külsőségek által elválasztatni magunkat, hanem mindenütt keresve és megtalálva az alapigazságot, egyesülünk a krisztusi törvényben: az isten- és ember-szeretetben.

És szinte hihetetlen e tülekedő, ellenségeskedő, pártokra oszló és mindenekfölött antiszemita világban: a genfi apostolokra csakugyan leszáll a tüzes nyelv alakjában jelentkező szent lélek és jelezve az egyetemes pünkösdi lassú közelgését, beszélnek ismeretlenül csodás nyelven s a keresztény tudósok testvérjebbot és közös eszmét nyújtanak Jézus nevében Dijon nagyszellemű rabbinusának; ő pedig anélkül, hogy ősi hitét meg

kelljen tagadnia, mélységesen meghajtja Izrael lobogóját a keresztény eszme előtt ... *Hyacinthe Loyson*, a szent háromságot hirdető lelkész szintén a testvériség összekapcsoló szent eszméje nevében gyönyörű liberalizmussal fejtegeti a „szentháromság” dogmája alatt rejtőző egyistenség magasztos és örök fogalmát; az egy Isten hívő unitarizmus pedig meghatva pecsételi meg a Loyson által hirdetett „Hatalom, bölcsesség és szeretet” háromságtanát.

Szinte hallani vélem sokak ajkáról, hogy micsoda „lágymeleg”, szétmálló, energia nélküli kereszténység, ez!

De kérдем tisztelettel, vajjon Krisztus urunk csak *egy helyre* koncentrálódó, kérlelhetetlenül energikus *theológiát*, vagy inkább egy egész világot átölelő *szere-tetet* hirdetett-e? És vajjon ezen mindent átölelő és minden akadályt legyőző szeretet megközelítéséhez, ezen jézusi magasztos eléréséhez nem szükségeltetik-e elsősorban óriási erő és rettenhetetlen energia, különösen a világ apró berendezéseit és az ezzel járó mérhetetlen elfogultságot tekintve?!

Óriási a különbség e két világ között. Mi mindig csak a *magunk igazát* keressük mások rovására, hogy minél nagyobb távolságot tudjunk kimutatni egymás között; a genfi apostolok egyúttal a *más igazáért* is harcolva, a *kereszténység nobilettásával kutatják fel a közös eszmét*, hogy kéz-kézben kezdhessék meg az Isten országának felépítését!

Igaz, hogy a mai szociális munkák mellett – ha futólag ítélünk – szinte jelentéktelennek tűnik fel az egyházi embereknek ezen tisztán a vallást szolgáló egyesítő munkája. De ha igazán meggondoljuk a dolgot, ez a munka az általános és komoly szociális munkának szinte alapvető és utat egyengető szent küzdelme! Mert az eszmében való egyesülés vagy legalább is az egymás eszméjének megbecsülése és tiszteletben tartása hozhatja csak létre az egymást támogató és egyesült erővel dolgozó közös munkát, mely egyedül van hivatva

a mindnyájunk által óhajtott gyökeres erkölcsi és szellemi reformációt előmozdítani.

A „Vallás, hit és szabadság” kapható Kolozsvárt, dr. Boros György unit. theol. dékánnál s igazán megérdemli, hogy minden korával haladni és lelkesedni tudó, *de egyúttal az örök eszmék szolgálatában álló ember* egyszer legalább átnézze a tartalmát.

Nazarethi Jézus és a monotheizmus.

(Hyacinthe Loyson kongresszusi beszéde, franciából szabadon fordítva. Megjelent a „Vallás, Hit és Szabadság”-ban.)

Igen tisztelt elnök úr! Hölgyeim és uraim! Szíves meghívásuk folytán, gyülekezetükben örömmel veszek részt. Otthonosan érzem itt magamat. Mindenkor a hit embere voltam, de azon hité, mely az értelmet keresi: fides quaerens intellectum, a mint Szent Anselm mondotta. Önök unitáriusok: magam is az vagyok, mint-hogy az isteni egységet a vallás és bölcsélet alapvető dogmájának tartom. Ez azonban nem zárja ki, hogy a Szentháromság híve legyek, mivel ezen magasztos doktrinát a mindennapi és közönséges tritheismussal nem zavarom össze. Az imént említett mély gondolkozó mondá: „Az isteni szellem örökkévaló, örökké érthető, örökkön kijelenti magát és Igéje vele együtt örökös.” Továbbá Sabatier Ágost, a ki a protestánsok között nagy tekintély, kevéssel halála előtt ezt írta nekem: „Hiszek a szentháromságban abban az értelemben, mint Ön, mert így hinni benne annyi, mint Istenben élni. Már pedig a hívő kedélynek élő Isten kell.”

Eszerint a Szentháromság mind a theosofus, mind a keresztény előtt az istenség alapvető törvénye: *Atya, Ige, Szellem – Hatalom, Bölcseség, Szeretet*, – nem három jelző, hanem három különálló fogalom és az örök élettől mégis elválaszthatatlanok. Semmi köze sincs ahhoz az alacsony mithológiához, mely jézusból egy emberré átváltozott Istent csinál, avagy egy Istenné vált embert.

Szó nélkül tisztelem én is Jézust s lábaihoz borulva, mint hajdan az apostol: Isten fiának mondom őt. De

nem fűzöm hozzá: Te Isten vagy! és nem imádom azzal az imádással, melylyel csak az Atyának tartozom. Mert azt mondaná nekem is, a mit a bibliai ifjúnak mondott, a ki őt „jó Mesternek” szólítá. „Miért mondasz engem jónak? Nincsen senki jó több az egy Istennél.”

Hölgyeim és uraim! Köszönöm, hogy megadták nekem – a Szentháromság egyházai hú képviselőjének – közöttük a polgárjogot. Mi szintén egyistenhívők, igazán szabadelvűek és a haladás barátai vagyunk.

Az első általános zsinat nem a 324-ben tartott niceai volt, hanem az, mely 1893-ban Chicagóban gyűlt egybe. Mert a keresztény egyházak nagyrésze s a földgömb más vallásai is képviselve voltak ott; de nem vitatkozásra, hanem testvéries tanácskozásra jöttek össze. A megnyitó ülésen a római egyház egyik kardinálisa azt a mindnyájunk szívéből fakadó imát, az Úri imát mondotta el: „Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben” a záró ülésen pedig egy izraelita rabbi ugyanezzel az imával fohászkodott Istenhez, közös mennyei édes Atyánkhoz.

Kongresszusunk hivatalosan nem sorakozik a chicagóihoz, de szellemére nézve oda tartozik. S minthogy a monotheizmusról és az egyetemes vallásról beszélendek, szívem mélyéből üdvözlöm nemcsak a jelenlevő különböző keresztény egyházak képviselőit, de a nem keresztényeket is, a zsidó egyházét, melynek képviselőjében a dijoni ékesszóló rabbi, Lévy Lajos úr jelent meg, ki oly” nagy lelkesedéssel szólott hozzánk; az Izlamét, melyet barátom Abd-El-Hakim képvisel, egyike azon muzulmánoknak, kik a Korán orthodoxiáját szabad szellemmel és szívjózággal egyesítik, és végül az indiai theizmus kiküldötteit, a Brahmo-Somaj híveit, kik lélekben hozzánk tartoznak. Ha Judea a vallás szülőanyja, nem India-e annak őshazája?

Szívből köszöntlek valamennyien titeket, barátaim és testvéreim. Egy pogány költő is azt mondja: „Homo sum nil humani a me alienum puto.” Mondjuk tehát

mi is ő vele: „Keresztények vagyunk, a mi vallásos, előttünk nem idegen.”

De a sok vallás közül melyik a jobbik, melyik az igazi? Önkéntelenül felvetődik ez a kérdés, ha szeretjük az igazságot. Sok keresztény így válaszol: csak egy vallás a jó, csak egy vallás az igazi, az, melyet Jézus Krisztus alapított.

Csakhogy Jézus Krisztus egyet sem alapított. A ki az evangéliumot előítélet nélkül olvassa, be fogja látni, hogy Jézus nem létesített semmiféle pozitív vallást és nem is szervezett látható egyházat! Erre nem is gondolhatott. Ő zsidó volt, vagyis *szabadelvű zsidó*, ki a régi formákba új lelket lehel.

Az örök Ige ő benne is megnyilatkozott és megtestesült, oly mértékben, a mennyire csak ez a megnyilatkozás és megtestesülés lehetséges volt. Az Ige Jézusban volt, de Jézus nem volt az Ige maga s a mint néhai barátom, Secrétan Károly, egykor monda: „Jézus Isten fia volt, de nem Fiú-Isten”.

Ismétlem, Jézus mit sem szervezett. Mint szervező, Mózes és Mohamed jóval felette áll. Jézus nem írt semmit. Az Új-Testamentumnak nincs törvénykönyve. Pál hagyott reánk érdekes leveleket. Jézusnak Abgar királyhoz írt epistolája hamis. S az a néhány hiteles szó, melyet a homokba rajzolt, – midőn vonakodott elítélni, bizonyára *nem a házasságtörőt*, hanem *az öntudatlanságban nevelt* gyenge asszonyt,*) ki e bűnbe esett, – hová lett? A jámborság és könyörületesség szavai, melyek olvasására az emberek alig méltók, hová lettek? A farizeusok, sőt talán az apostolok lábnyomai ezeket röviden eltaposták!

Jézus nem alapított Egyházat, könyvet sem diktált, *lelket* hozott magával s a *lélek adományát* nekünk is

*) Ma épen *megfordítva*, épen az *öntudatosságban élő* erős nem örök mentségül írónak az iránytszabó társadalmi színművek!

megígérte. Ebben rejlik küldetésének nagysága, ezért olyan kiváló apostol ő az emberek fiaik között. Új lelket hozott a világba, oly szellemet, a mely *nem e világból* való és mégis átváltoztathatja és előbb-utóbb *át is fogja változtatni a világot*; az *Evangelium szellemét*, a mely folyton a korhoz képest alkalmazza, magyarázza és javítja az Evangelium *betűjét*. Mint minden élő szó, mint minden írott betű, ez is fogyatékos. Úgy látszik, hogy Jézus a saját tanítását is alá akarta rendelni a Lélek ígéretének! Azt akarta, hogy ez a „par excellence” Vigasztaló – a Lélek – felette álljon mind a mesternek, mind a tanítványoknak! „Én pedig kérem az Atyát és más vigasztalót ad néktek. Mikor pedig eljő ama vigasztaló szentlélek, az igazságnak Lelke, titeket minden igazságra vezérel és az eljövendő dolgokat is megjelenti néktek.”

A galileai mester megjelenése, gyönyörű beszéde, hipnózisba ejtő az apostolokat, a mint igen gyakran hipnotizál manapság is sokat közülünk, katolikust és protestánst egyaránt. Kétségkívül az ember Fiára nekik nagy szükségök volt; *mi se lehetünk el nélküle*, de az ember Fiának, mint ő maga monda, el kell mosódnia az isteni Lélek előtt: „Jobb néktek, hogy én elmenjek, mert ha el nem menedek, ama Vigasztaló nem jő el ti hozzátok.” A Jézus által ígért Szentlélek nem csupán egy egyházhoz szól, *hanem valamennyihez*:

„A kinek füle vagy a hallásra, hallja, a mit a Lélek mond a gyülekezetnek.” Jézus maga egyet sem alapított, *de a Lélek buzdította és segítette azokat az embereket, kik az egyházakat időről-időre szervezték*:

Az első zsidó-keresztény egyház Jeruzsálemben az apostolok műve volt, kiváltképpen Péteré, de egyúttal a pünkösdi szentléleké is. Két feje volt: „Jakab, az első püspök, kit „az Úr testvére” neveztek és Kaifás, a ki elítélte az „Urat” s a ki főpapja volt annak a zsinagógának, a melytől semmi szín alatt sem akartak az emberek elszakadni. Ez utóbbiról monda Szent Pál:

„Meg vagyon írva: „a te néped Fejedelmének gonoszt ne mondj”. Két fejük volt és így két kultuszuk volt; az egyik nyilvános kultusz a templomban, a hol javában folyt még a régi áldozat és a házi kultusz, a melyen kenyeret és bort vettek az Úr emlékére.

A jeruzsálemi egyház után az antiochiai következik, hol a tanítványokat először hívták keresztényeknek. De Krisztus nevét felvévén, oly ösvényre léptek, mely nem volt egészen Krisztusé. A keresztény egyház egy új ember műve, a ki nem látta Jézust. Teremtő szellem és áradó lélek egy személyben: Szent Pál.

A keresztény egyházat követi a tulajdonképeni katólikus egyház, mely még kevésbé nevezhető Jézus művének, mint az előző. Ez már Jézust az Atyával egyenlő rangra, sőt majdnem az Atya helyébe emeli. Szervezetét a niceai zsinaton, Nagy Konstantin, mint „világi érsek” befolyása alatt, hosszas vitatkozások és dekrétumok alapján állapították meg. Pedig ez a Konstantin akkor még nem is volt megkeresztelve.

Azután a pápai egyház elszakad az orthodoxyától és a keleti katholicizmustól s így tulajdonképen ő maga idézi elő a schismát. Két oszlopon nyugszik: az egyik oszlop agyagból van, ez a hamis dekretálék üres oszlopa; a másik oszlop vasból van, ez a nagy pápák – I. Miklós, VII. Gergely, III. Ince – zsarnok uralma. Mindenáron egységet akar létrehozni a nyugati Kereszténységben, de törekvése sikertelen marad s nem is igen dicsekedhetik az igazi szentségnek és teremtő szellemnek olyan alkotásaival, a melyek isteni eredetre mutatnának.

A protestáns egyházakról itt már többen is beszéltek. És pedig oly szépen, hogy az mindnyájunkat kielégített. De hát ki alapította azokat? *Ki vitte véghez ezt az igazán mély és termékeny forrongást, melynél különbet a kereszténység alig ismer?* Kétségtelenül az Úrnak lelke; mert hiszen az az Igazságnak és Szabadságnak lelke. Az Úrnak ama lelke működött – minden emberi gyöngeségük mellett is – Lutherben, Calvinban és Socinusban.

És miért vagyunk ma itt mi, édes atyámfiai? Oly sok évszázados tévedés után, közel s távolból – a szélrózsa minden irányából – azért jöttünk ide, hogy talán tudunkon kívül egy új Egyház alapításán fáradozzunk. Ennek az Egyháznak olyan *magasnak* és *tágasnak* kell lennie, hogy méltó kerete legyen a régi és mindig új, vagyis egy örökkévaló vallásnak! Mi is csak véges emberek vagyunk, gyarlók és gyengék; de isten ereje ural és hajt bennünket; én legalább érzem, hogy valami vagy inkább *valaki* ösztönszerűleg arra űz, a merre nem magamtól megyek s a hova olykor alig merek pillantani.

Atheisták, materialisták, – bármily meddő a ti tagadástok – helyet adunk nektek is a mi Egyházunkban, nem ugyan eszméiteknek, hanem ti magatoknak, mint embereknek. Nincs egyház dogma nélkül; a mi Egyházunk csak 3 dogmát ismer. Első a *tökéletes lélek*, azaz Isten, második a *fejlődő lélek*, azaz az ember; s a harmadik ezeknek rokon szent frigye az örök életben. Tárt karokkal, jó szívvel fogadjuk mindazokat, a kik hozzánk jönnek. Materializmus és skepticizmus súlyos betegsége az emberi léleknek; s ki az, aki melegebb részvétre számíthatna, mint a beteg? S ha sebet akarunk gyógyítani, vajjon durva kézzel szakítjuk-e azt fel, ahelyett, hogy testvéri csókkal gyöngéden ápolnók?!

A szentlélek egyik keresztény egyháznak sem kizárólagos öröksége; Krisztus nem alapította se az egyiket, se a másikat; de a lélek azért behatol mindenikbe, tisztítja, táplálja az egyenes indulatot, az érző szívet valamennyi keresztény egyház, sőt merem mondani, még a nem keresztény egyházak kebelében is. Alexandriai Kelemen szerint a Lélek az igazi tanítómester, mert az erőszak helyett szelíden alkalmazza a nevelés boldogító és nemesítő elveit s még a fetisimádót is – a maga tudatlanságából – a láthatatlan Igazság tiszta jmadására, a mennyei Atya kebelére tudja vezérelni. Értsétek jól meg keresztény hittérítők – akik nem mindig vagytok

tisztában ezzel a dologgal – az ősi hitet nem kell lerombolni, csak *átalakítani!*

De hisz ezek pogányok, szokták mondogatni. Hát kik a pogányok? Ma reggel – a midőn a japán népnek és uralkodónak a béke létrejötte alkalmából szerencse--kívánatainkat nyilvánítottuk – elgondoltam magamban: Vajjon pogányok-e ezek? Tegnap még ismeretlen kis nép, ma már nagy és dicső. Nem fenyeget senkit, csak teljes joggal őrzi függetlenségét a betolakodókkal szemben. A harcmezőn dicsőséggel övezi körül magát, ámde neve dicsőbb és nemesebb most, *a mikor nagy-lelkűen békét köt!*

És hogy a három nagy monotheista vallással – a melyeket a Biblia gyermekeinek neveztek el, – úgy-mint a zsidó, keresztény és mohamedán hittel végezzem beszédemet, *itt az ideje, hogy azoknak barátságos közeledésén fáradozzunk;* sőt azt is megérhetnők, hogy ezt a három vallást egymással harmonikus egységbe hozva, lerakjuk a jövő Egyházának alapköveit.

Zsidók, keresztények, muzulmánok, nekünk ugyan-azon egy Istenünk van, az a láthatatlan Lélek, a ki hajdan így szólt a prófétákhoz: „Vagyok, a ki vagyok!” Ugyanaz a törvényünk. Ugyanaz a tízparancsolatunk, melyet Mózes a Sinai hegyen kőbe, *az Isten pedig mindnyájunk szívébe bevésett.* Ugyanegy a reménységünk a jövőre nézve: az igazság és testvériség uralma, mikor a messiási ígéretek beteljesülnek. Egy a feltámadás. Bizonyos *titkos ébredés* abból a halálból, a hol azonban minden *újból* kezdődik.

Még élénken emlékezem arra a benyomásra, melyet reám a Titus által szétrombolt jeruzsálemi templom első látása gyakorolt. Omár azt ismét felépítette s utódainak kegyelete az isteni Egység legmagasztosabb oltárává emelte. Egy keresztény útitársam lelkesülve kiáltott fel: „Itt van a világ közepe; a míg e templomban az igaz Istenben való hitet hirdetik, a világ meg nem rendül.” Mire az öreg sejk, ki minket kalauzolt, így nyilatkozott:

„Mózes, Jézus, Mohamed, mind a hárman nagy próféták; de csak Isten egyedül örökkévaló!”

Ez a mondás nem ítéli el a keresztény hitet, csupán Eutiches eretnekségét, a mely Jézus Krisztusban a kiküldött ember személyét az általa kijelentett Isten személyével zavarja össze.

Úgy éreztem, mintha teljes életemben ekkor hallottam volna a legvallásosabb mondást. S ezt nem a csalhatatlan pápa, sem valamely protestáns kritikus, zsidó rabbi, vagy modern filozófus monda, hanem egy öreg arab sejk.

Kimondta – talán a nélkül, hogy annak horderejét igazán felismerte volna – az egyetemes tiszta monotheizmus jövendő formuláját, még pedig azon templom árnyékában, a hol Jézus imádkozott, s csak néhány lépésnyire azon dombtól, *a hol Jézus vérét ontotta az embereknek egymásközi és Istennel való egységéért.* „Atyám, hadd legyenek egyek, miképen mi egy vagyunk.”

Könyveinkről.

(Régibb ismertetés a „Nők Világá”-ból.)

Nagy feladatra vállalkoztam múltkor, midőn asszony lételemre azt ígértem, hogy bővebben ismertetem könyveinket; de azt hiszem, úgy sem vár tőlem tudományos, részletes és alapos szakavatott kritikát senki, mert nem is tehetnek fel rólam annyi szerénytelenséget és elbizakodottságot, hogy oly tekintélyes írók munkái felett, kik az irodalomban az elsők között szerepelnek, én akarjak kritikát gyakorolni!

Én csak nőtársaim számára írok, tehát ha nem is vagyok képes hozzáértőén szétboncolni könyveinket, azt hiszem, nekik is megfelelőbb és kedvesebb, ha csak azokat a *benyomásokot* kívánom röviden és egyszerűen velük közölni, melyeket könyveink olvasása tettek reám, laikus nőre.

Talán nem érdektelen előttük, – különösen az *anyák* előtt – hogy mi módon jutottam más vallásban született lételemre azJgjfjTunitâriusmjjinHhûz. Arra határoztam ugyanis fiatal asszony koromban magamat, hogy *vallásra* és *zenére* magam fogom oktatni gyermekeimet (ez a két fogalom nálam mindig csodálatosan naivul össze volt olvadva egymással és ma sem tudom azokat sehogysem különválasztani), csakhogy míg a zeneoktatás könnyen ment, mert a *magam* irányát, a *magam* hajlamát követtem és senki sem kívánhatta tőlem, hogy a *magyar zene* valamint Chopin, Beethoven, Mendelsohn vagy Grieg zenéje iránti vonzódásom ellenére *Wagneristákká* képezzem ki leányaimat, addig a vallásoktatással ugyancsak meggyúlt a bajom, mert ijedve tapasztaltam, hogy

bármilyen tiszteletreméltó könyv is messziről az a káté, de közelebről megismerkedve vele, rettenetes valami! *Hát ez volna az én keresztény hitem*, melyet magam akarok gyermekeim lelkébe csepegtetni!? Csupa szabály, csupa érthetetlen forma, hátborzongató dogma?!

Ilyen töprengések között, lehangolva jutottam – magam sem tudom hogyan – egy ködös téli estén, abba a szűk kis boltba, hol egyedül voltak akkor kaphatók az unitárius könyvek és szinte lopva és szívdobogások között vittem haza az első két könyvet: *Ferencz József* püspök kátéját és egyháztörténelmét.

Alig vártam, hogy egyedül lehessen velők; szent borzadályljal néztem rájuk! ismerem én már – gondoltam magamban – a hasonló munkákat s bármennyire tiszteljem is az unitarizmust, ezek a könyvek sem különbözhetnek sokban a többiektől. *Egyház irodalom!* Valóságos *püspök* írta ... ne vegye utólagosan se rossz néven a mi szeretett és nagyra-becsült püspökünk, de rettenetes nagy respektussal voltam munkái iránt! Ószintén megvallva, rettegtem attól a gondolattól, hogy azokat a fenségesen magas eszméket, melyeket én csak az akkori budapesti unitárius lelkész: Derzsi Károly szabad szellemben tartott, hatalmas, nagyszabású szónoklataiból ismertem, valami *szűk keretben*, nyakatekert formákban – *szárnyát szegve* fogom szokás szerint a szegény tanulók számára fel-, lelteni!

Szívdobogással, félénken, szinte vonakodva fogtam az olvasáshoz, hogy minél későbben érjen a kiábrándulás – de már az első lapok után, mintha egy nehéz kő esett volna le a szívemről: *hiszen ezt azonnal meg lehet érteni...* ezt rögtön meg is lehet magyarázni... és mindig mohóbban és mohóbban olvastam egyhuzamban, míg végre könnyes szemmel tettem le kezemből a könyvet.

Dehogyan kell ezt magyarázni, *megérzi* ezt a kis gyermek is velem együtt rögtön! Nincsenek itt fejtörő

rébuszok, véres verejtéket okozó kérdések, nincsenek itt más parancsolatok, csak a mit a *szív* és az *ész* diktál mindnyájunknak.

Elkezdttem gondolkozni ... *micsoda egy egyház, micsoda egy püspök* lehet ez, hogy ilyen szellemben jelenhetik meg még a kátéjuk is! Még álmomban is, mintha valami *más csillagzaton* jártam volna.

Másnap elővettem az egyház történelmet és ebből először is arról győződtem meg nagy csodálkozásomra, hogy hiszen az unitarizmus nem is *új* vallás, mint a hogy azt felületesen mondani szokás, hanem a legelső három század méltán unitáriusnak mondható, mert hiszen nem volt eleinte híre sem a szentháromságnak! Gyönyörűen „mutat e kis könyv Krisztus Urunk egyszerű egyistenhívésére, hivatkozva e sokat jelentő mondására is: „Miért mondasz engemet jónak! Nincsen senki jó több az egy Istennél.” (Máté 19., 17.)

Érdekesen vonul azután szemünk előtt végig a becsempészett ferdítések, átalakulások, visszaélések egész sorozata, hogy elérkezve a *tetőpontig* – X. Leó pápa uralkodásáig – bemutassa a reformáció főbb momentumait és ismét fokozatosan vezessen bennünket vissza Jézus egyszerű vallásához – az unitarizmushoz. Megtanultam e könyvből, hogy mennyit és mennyit kellett ennek az egyháznak szenvedni, küzdeni, míg csak ennyire is zöldágra vergődött s míg a legkomplikáltabb, érthetlenebb hitcikkeknek és rideg, szívtelen szabályoknak óriási hívő pártjok támadt, addig ezekért az egyszerű, *kézzelfoghatóan* természetes eszmékért: a mi egész világot szeretettel felölelő meleg vallásunkért mártírhalt és börtönt szenvedtek az emberek.

És nemcsak a sötétség emberei által üldözöttet valásunk, de *még* a világtörténelemből *szabadgondolónak* ismert *Bethlen Gábor* is csaknem oly szomorú emléket hagyott maga után hátra az unitarizmus történetében, mint a katolikus Báthory Kristóf!

Lehetetlen, hogy legyen unitárius nő a világon, ki

ha *figyelemmel* olvassa el püspökünk ezen egyháztörténelmét, mélységes szeretetet és ragaszkodást ne érezzen egyháza iránt, mely mindig az igazságot szolgálta és éppen ezért, ősi szokás szerint folytonos küzdelemnek és szenvedésnek volt kitéve! Meggyőzően hirdeti püspökünk e munkájában, hogy a szeretet gyakorlása maga a keresztény vallás: „Arról ismernek meg az emberek, hogy az én tanítványaim vagytok, ha egymást szeretitek” és a következő őszinte szabad-
elví sorokkal fejezi be könyvét: »Lehet, – úgymond – hogy az unitárius vallás hitrendszere is az igazságnak csak gyenge sugara; de az unitárius vallás nem is tulajdonít magának csálhatatlanságot! Mi Pál apostollal tartva így gondolkodunk: «Nem hogy immár a célt elértük volna, avagy hogy tökéletesek volnánk, hanem igyekszünk, hogy *napról-napról* elébb jussunk a tökéletesedés végtelen pályáján!»

Lehetetlen, hogy ezen egyszerű, nyugodt modorban és csodálatosan *világos* nyelven írt munkából, mely annyira jellemzi főpásztorunk egyéniségét, minden munkáját, minden szavát – rendíthetetlen bizalmat ne érezzünk az unitarizmus ügye iránt!

Ha pedig mégis elcsüggednénk, látva, hogy a többiekhez képest még mindig *kevesen* vagyunk, sőt mint a legutóbbi Közlönyből szomorúan értesültünk, hogy többen közülünk *nagyobb táborhoz* csatlakoznak, vegyük elő püspökünknek 1876-ban Budapesten az ágostai hitvallású főgimnázium nagytermében elmondott egyházi beszédét, melynek alapigéje: „*Valahol ketten vagy hárman egybegyűltek az én nevemben, ott vagyok ti közöttetek.*”

Ebben a beszédben találni meg ezeket a nagyjelentőségű szavakat: „Minden nagy és szép eszme, minden, üdvös dolog egyelőre csak egy-két ember fejében fogamzik meg, a legszentebb igazságot is eleinte kevesen ismerik meg, még kevesebben fogadják el és követik. Mint a csillagok egymásután tűnedeznek fel

az égen, vagy a mint a nap egymásután aranyozza meg a bérctetőket, így az igazság is csak lassankint az idők néha nagyon is hosszú során át nyeri meg a kebleket.

Nem kishitűség-e megrettenni azért, mert nézeteink, elveink és meggyőződésünk keveseknél találnak visszhangra? ...

A ki csak a nagy tömeg mozdulását kíséri figyelemmel, a ki csak a sokaságot követi, lehet igen jó, igen becsületes, sőt derék ember, de éppen azzal nem bír, a mivel bírnia kell, hogy valódi ember legyen; nem bírja az önállásnak, az öngondolkodásnak, az öncselekvésnek azt az erejét, melynek *még tévedéseiben is nagyobb becse van*, mint a mások gondolkozásának, véleményének és tetteinek *gépies* utánzása és elsajátítása. Az *állat* is tudja követni társait, a madársereg egyszerre rebben fel a vadászzajra, a juhok egymásután a vízbe is beleugranak, egyedül az ember alkalmas arra, hogy önmagának kijelölje az utat ...”

Ezt az unitárius egyház feje és püspöke mondja!

A mi kis lapunkat már nemcsak unitáriusok olvassák, tegye hát bárki szívére kezét és gondolkodjék e felett komolyan: tud-e még *egy* másik ilyen egyházat felmutatni, tud-e még *egy* másik püspököt megnevezni, ki a *helyett, hogy azt mondaná híveinek*: „eljöttem, hogy elmondjam, előszabjam nektek, hogy mit higgyetek, mert ha nem is értitek, csak valljátok a mit mondok s akkor üdvözültök,” – Dávid Ferenc utódához méltó prófétai lélekkel és bátorsággal hirdeti, hogy legyünk *emberek, függetlenek és önállóak*, mert így még *„tévedéseinkben”* is nagyobbak leszünk, mint ha csak engedelmes szolgák vagyunk!

Ismétlem, tegye kezét mindenki a szívére és ne csodálkozzék azon, ha *ennek* az egyháznak és *ennek* a püspöknek minden gondolkodó híve örökre hűséget fogad. Mert a mai világban így és csakis így lehet felbontthatatlanul egyházaikhoz kötni a felvilágosodott embereket!

Olvassuk hát mi asszonyok is szorgalmasan Ferencz Józsefnek minden munkáját, mert mindnyáját ez az egyenes őszinteség jellemzi és ha mi, a kik távol lakunk a központtól, nem is lehetünk oly szerencsések, hogy főpásztorunkat sokszor láthassuk és szavai által erősödjünk hitünkben, *munkáiban* valóban őt magát találjuk fel! Mert mikor nekem először volt szerencsém vele találkozhatni, úgy rémlett előttem, mintha nem is egy idegennel, egy ismeretlennel beszélnek, hanem valami nagyon régi jó ismerősömmel, kinek ismerem minden gondolatmenetét, következtetését, modorát, de még talán a hangját is, – mintha azzal már régen, nagyon régen egyengetné a lelkem egyensúlyát!

Mély benyomást *tett* reám Kanyaró Ferenc „Unitáriusok Magyarországon” című műve, az unitarizmusnak szomorú, de szerintem gyönyörű története – melyet az egyház történelemből már jól ismerünk s most nagyobb, részletesebb alakban tárul szemünk elé. Különösen hatalmas drámai erővel van írva a szerencsétlen Servét Mihály spanyol tudós, a szabad bibliai vizsgálódás, a szabadelvű theológia első alapvetőjének tragikus vége, Calvin merev hajthatatlansága, a nyers fából rakott máglya, a „lassú tűz” *Servét rettentő kínló-dása* és a „keresztyenek” diadala! Rémes egy olvasmány, különösen nekünk nőknek; de azért el ne mulasztjuk az elolvasását és sírjuk csak hűségesen végig, mert ez a könyv igazán unitáriussá tesz bennünket! Ebből azután megtanulhatjuk, hogy azért az eszméért, melyért képesek voltak ilyen módon szenvedni egykor az emberek, nekünk is érdemes esetleg egy kis alkalmatlanságot, vagy, vesződséget elviselni és néhány apró áldozatot hozni! Érdemes egy kis megszólást vagy kigúnyolást eltűrni, mert ezzel nemcsak magának az eszmének tartozunk, hanem tartozunk egyúttal a szegény mártírságot szenvedettek emlékének is! Bármily jelentéktelen kis alakok legyünk is mi nők, bármily nevetéségesen csekély kis szolgálatot hozunk is egyházunkért,

tudja az Isten, én nem tudom azt a naiv hitet kiölni a lelkemből, hogy ezen legcsekélyebb eredménnyel járó buzgóságunk is egy paránnyal hozzájárul ahhoz a *nagy elégtételhez*, melyet az idők haladása és megváltozott nézete hozott meg mártírjaink számára!

Nem akarom – és őszintén megvallva, nem is tudnám – a kellő szakavatottsággal szétboncolni e kitűnő munkát, de a ki nincs egészen tájékozva a XVI. század viszonyairól, különösen a *genfi reformációról*, az ne sajnálja elolvasni ezen könyvet, mert ez sok érdekes és *meglepő* részletet biztos adattal bizonyít. És ha fel is háborít és elkésérít először, de le is tudja csillapítani érzelmeinket és kibékíti igazságérzetünket. Valamint Calyinnak még mindig hiányzó genfi szobra helyett rámutat a madridi Szervét- emlékre, ugyanúgy végigmenve az unitarizmus többi bajnokainak többé-kevésbé szomorú történetén, párhuzamot von végül 1777-ben Nagy György kitérése (kit Bécsben a cs. k. udvari kápolnában *még* a papok és ájtatos főrangúak öröme *megfüstöltek, megtömjénezték, beszenteltek*, nagy pápai pompával római katolikusnak *kereszteltek*) és a 110 évvel későbbi idő között, midőn a mi szeretett öreg királyunk „magasztos fenségggel” jön az erdélyi unitárius kollégiumba, hogy beírja nevét az emlékkönyvbe s „leghívebb s legmagyarabb püspökének” kedélyesen megmutatva az ő nevével azonos aláírását, kimondja azokat a nagyjelentőségű biztató szavakat: „*kívánom, hogy haladjanak!*”

Jakab Eleknek „Dávid Ferenc emléke” egyházunk megalapítójáról és első püspökéről, annak életéről és gyászos végéről szól érdekfeszítően. Még ha nem is érdekelne bennünket oly közelről Dávid Ferenc alakja, de rendkívüli bizarr élettörténete, csodálatos ambíciója, *fokról-fokra való emelkedése*, szabadság utáni törekvése kimondhatatlan vonzóvá teszi előttünk alakját és még az a tény is, mely annyiak szemében még ma is ellen-szenvet támaszt íranta: az *egyházról egyházra* való ván-

dorlása, csak növeli előttünk érdekességét! Milyen nagy ez az állítólag „ingatag”, „határozatlan jellemű” ember, az ő szüntelenül világosságot kereső vágyával, a XVI. század „szilárd jellemű” csökönyös prófétái között. Luther csakugyan egy úttörő, hatalmas nagy szellem volt, de nem végezte be a megkezdett munkát! Dávid Ferencről méltán mondhatja Boros György theol. dékán egy cikkében, hogy az a ő neve a *befejezett teljes reformációt* jelenti!

Jakab Elek könyvét olvasva, érdekesen vonul szemünk előtt végig, miként volt Dávid Ferenc egymásután püspöke a luteránus, kálvinista s végül az unitárius egyháznak, de még ott sem állapodott meg, hanem szembeszállva Socinussal és Blandratával, a *szó teljes értelmében megalapította a modern unitarizmust!* Mert ha az ő idejében neki is állhatott még egyházunk a mai magaslaton, de *az a jelszó*, melyet annyi merészséggel, már a XVI. században kiáltott ki Dávid Ferenc, megteremtette számunkra a mai unitarizmust! *Ezért* egyetlen és megközelíthetetlen alak Dávid Ferenc az egyháztörténelemben és *ezért* állhat meg neve úgy a XX. században, mint az idők végezetéig a szabadelvű egyház alapjául!

Gyönyörűen vonul előttünk végig gondolatainak folytonos és rohamos emelkedése; alig fogad el egy eszmét; már szeme, szíve egy tökéletesebben csüng; alig hagyja ott plébánosi tisztét és foglalja el a luteránus püspöki széket, már inkább Calvin szellemében prédikál; alig hogy a kálvinisták közül válik ki mint legelső szónok, már lelke az unitáriusoknál van és ott sem törődve fenyegetéssel, gúnnyal, hanem látnoki szemmel a *jövő igényeit* és követeléseit látva, akadályt nem ismerve, csak az elérendő célt tartva szem előtt, tör fokról-fokra előre!

Mintha csak az Isten egy rövid emberéletbe szorítva, rohamos gyorsasággal akarta volna *egy egész világ rendeltetését, századok történetét szemünk előtt végigvezetni.*

Meghatóan olvassuk azután, mint hanyatlik és törik meg végre a sok küzdelemben testi ereje, hogyan homályosodnak el világosságot kereső szemei, hogyan törnek a megtört beteg ember vesztére és hogyan nyilatkozik utolsó óráiban.

„Kétszer tíz évig szolgáltam – úgymond – a hazát s hívségemet sokszor bebizonyítottam. Ha kérjed: mi a vétkem, miért jöttem hazám előtt gyűlöletbe? Az, hogy egy s nem három Istent tiszteltem. Kegyességem, mely az Istent nem engedte sokszorosítanom, bűnömmé lett. Hogy a részek nélküli egészet szét nem osztottam s a végest a végtelennel összezavarni nyelvem nem bírta; hogy a szülöttet félttem az örökkévalóval felcserélni, hogy elmémet rabbá tenni, a hamisat igazként hinni nem bírtam ... Hogy az igazat kimondtam, a nem igazat tagadtam. Ezek az én bűneim, ez az én istentelenségem, ezek az én boldogtalanságomnak okozói. Ezért érdemeltem büntetést, a min a késő kor bámulni fog, melyről hiszem, hogy tisztább hitet fog vállalni ... Mikor szűnik meg az emberi ész a hamiságnak hinni? Mikor hagyja el a babona a földet? Mikor fogja a világ az egy igaz és nem három Istent a maga egyszerűségében tisztelni? ... Adja isten, hogy térjen vissza ismét az igazságban való régi állhatatosság, a földet igazgassa ősi jog és törvény! Mi most rabbá téve elménk józan sugallatát, tévtanokat tartunk igaz hitnek...”

„A pápák kardja, a kereszt s a halál képe – semmi nem fogja az igazságot útjában feltartóztatni...”

Azt írtam, a mit éreztem, s a mit érzek, bizó lélekkel igazán hirdettem. Meg vagyok győződve, hogy az én vesztém után a hamis igehirdetők tanai össze fognak omlani.”

Ebben az egyben csalódott! Az ő szavai a XVI. században hangzottak el, – de még a XX. században sem sokan értik meg azokat!

Jakab Elek Virgil eme szép mondásával jelzi Dávid

Ferencnek végső eszméjéhez való törhetlen ragaszkodását: „Ó, mint a *tenger* kőszála, megmozdíthatlanul áll. Míg oldalait a körülordító vízhullámok irtóztató robajjal verdesik, ő saját erőszúlya által szilárdan tartja fenn magát. A körülötte levő szirtecskék és habtól tajtékozó kiálló helyek reszketnek és az oldalaikhoz verődött hínár visszalökődik ...”

A Dávid Ferenc Egylet legelső elnökének néhai *dr. Brassai Sámuel* nagy tudósunknak egyletünkben tartott felolvasásait a Dávid Ferenc Egylet kiadványai-ban olvashatjuk: „Nézetek a vallás eszméjéről” cím alatt.

„Ezelőtt 13 évvel,– mondja Boros György *dr. Brassai Sámuel* emlékezetére tartott felolvasásában – midőn a jóra és nemesre törekvők kis serege tömörült és felvette a szabadgondolkodás nagy apostola, *Dávid Ferenc* nevét, a világhírű tudós *dr. Brassai* átadta a magáét, de nemcsak, hanem lelkét is, hogy biztosítsa a nagy apostol nevének a megérdemelt tisztességet...” Valóban nem hiszem, hogy vallásos egylet dicsőbben kezdte volna meg pályafutását, mint egyletünk a szabadon gondolkodó nagy tudóssal az élén! Annak is, aki nincs tájékozva vallásunkról és egyházunkról, elég garanciát nyújthat ez a tény, hogy vallásos egyletünk *Brassai* elnökletével kezdte meg misszióját, valamint ez bizonyítja leghathatósabban, hogy egyletünk *első perctől* fogva a tudomány és felvilágosodottság jelszavát írta fel zászlajára!

Brassai felolvasásait női olvasóimnak egyenként nem sorolom fel, csak általánosságban említem, hogy azok oly rendkívül becsesek és fontosak az unitárius vallásra nézve, hogy nagyon kár azokkal nőinknek is komolyan nem foglalkozni. A kinek hajlandósága van a mai divatos világban Schopenhauer vagy Büchner tanai felé pártolni, aki könnyen el tudja magával hitetni, hogy tulajdon-

képpen nincs is szükség *Isten, lélek* vagy a *halhatatlanságban* való hitre, mert talán azért is vagyunk unitáriusod tudományosak és felvilágosodottak, hogy *semmi-ben* sem higyjünk – az olvassa csak el Brassai felolvasásait és majd megfogja látni, hogy mennyire össze lehet a mi hitünket a tudománnyal egyeztetni, milyen harmóniát lehet a hit és a tudás között létrehozni, ha csak némileg is arra a színvonalra tudjuk gondolatainkat emelni, hogy legalább mi nők is megérthessük, átérezhessük azokat a fejtegetéseket, melyeket a nagy tudós felolvasásai tárnak elénk!

Negyedik felolvasásában (*Melyik az igazi tudomány*) gyönyörűen magyarázza, hogy *mikor* áll szemben a *tudomány* a *tudással!* Szembenállítja Büchner száraz filozófiájával a mi józan, de *magasztos* tanainkat. Midőn citálja Büchner állítását, hogy „*az anyagon kívül* más állomány nincs, ha hát a lélek nem anyag; *nem is állomány*, tehát azon értelemben, a miben a létezést venni szoktuk, *nem is létez*”, azt teszi gúnyosan utána: „*annyi*, mintha azt mondaná, hogy a várnai, kenyérmezei ütközet, Magyarország kormányzása s más események lefolytak, de azért *Hunyadi János nem létezett!*”

Büchner azt mondja: „nincs rangkülönbség”; a nemesebb szervek működései, a gondolatok oly viszonyban vannak az agyvelővel, mint pl. a máj az epével. Brassai rögtön azt kérdi: „de hát ha nincs rangkülönbség”, *miért* nevezi az agyvelőt „*nemesebb*” szervnek? E felolvasásnak végén áttér azután az Isteneszmére és igazságosan védi még a *pantheizmust* is, melyet szerinte méltatlanul hoztak rossz hírbe, „mert ha az Isten *mindentudósága, mindenhatósága* és *mindenütt jelenvalósága* tana nem *pantheizmus*, keressenek más szót a kifejezésére! Amaz eszme fejezi ki az Istenség viszonyát is az emberiséghez és azt monda ki az ember Jézus Krisztus is ezen szavaiban: „*Én és az Atya egyek vagyunk.*”

Nyolcadik felolvasása „*Jézus istensége*”, melyben

természetesen az ő *emberségét hirdeti*. Leírja, hogy tudvalevőleg az unitáriusokon kívül egy keresztény felekezet sem meri Jézust embernek tartani, mert ha a protestánsok között az úgynevezett racionalisták az *unitáriusokhoz* szítnak is, ez azért nem változtat a tényen. Ebben a felolvasásban idézi *Pater Didon* katolikus francia papnak kitöréseit, ki történetíró létére is megbotránkozik álláspontunkon és azzal érvel, ha Jézus csak ember volt, mikép szántott oly mély barázdát a földön? Mikép alapított vallást, mely a világon uralkodik? Erre Brassai azt feleli, hogy csak úgy, mint Buddha és Mohammed, mert talán a 400 millió kereszténységgel szemben 600 millió buddhista és 200 millió mohamedánus *elég mély barázdákat jelölnek*. Valamint P. Didon azon célzására, hogy olyannak kell a tudományszerű történelemnek lenni, hogy a dogmával ne ellenkezzenek, azt jegyzi meg Brassai: „Legelső feltétel az, hogy bölcs, *tisztán látó, részrehajlatlan* kritika világítsa!”

Később nagyon érdekes az a rész, melyben *Rousseaura* hivatkozik. „Én (Rousseau) kereszténynek vallom magamat, üldözőim azt mondják, hogy nem vagyok az. Hogy nem vagyok „keresztény azzal bizonyítják, hogy nem akarok semmit tudni a kijelentésről. *Azt meg, hogy nem akarok semmit tudni a kijelentésről, azzal bizonyítják, hogy nem hiszem a csodatételeket*. De hogy a következtetés helyes legyen, kettő közül egyik valamelyik kívántatik meg: vagy az, hogy csupán csak a csodatettek szolgáljanak bizonyítmányul a kijelentésnek, vagy pedig az, hogy én a többieket sem tartom érvényeseknek.”

Az utóbbi állítást, mondja Brassai, méltán tagadja Rousseau, a ki egy előbbi munkájára hivatkozik. Az előbbire pedig azt állítja, hogy a csodatételek nemcsak nem egyedül való bizonyítmányai, *hanem általában nem is bizonyítmányai a kijelentésnek*. És állítását így támogatja: „Mikép engedhetném meg bizonyítmányul

azt, a mit Jézus maga sem tartott annak, sőt világosan el is utasított. Valahányszor a zsidók afféle bizonyítmányokat sürgettek, mindig megvetéssel utasította el őket és sohasem méltóztatott kielégíteni kívánságukat. *Ha jeleket és csodákat nem láttok, nem hiszitek*, így szóla annak, a ki kére, hogy gyógyítsa meg a fiát. (János ev. 4., 48.) így beszél-e az, a ki csodákat bizonyítmányokul akar szolgáltatni?”

„A zsidók égi jelt kértek, – folytatja Rousseau – igazuk volt a maguk nézete szerint. Az a jel, a mely nekik a Messiás jövetelét bizonyítsa, nem lehetett eléggé szembetűnő, elég szemmel tanúsított; nekik csodatevő Messiás kellett. De Jézus azt monda: *„Nem úgy jó el az Isten országa, hogy valaki tudhassa.”* (Lukács ev. 17., 20.) *„Nem verseng, se nem kiált, se nem hallja senki az utcán az ő szavát.”* (Máté 12. 19.)

Végre Brassai ezen szavakkal fejezi be érdekes idézetekkel telt felolvasását: „Mi azt gondoljuk, hogy egy Isten küldötte, egy erkölcsileg tökélyes, Isten országát hirdető és tanítmányaért üldözést, kínzást, halált szenvedett *ember* buzgóbb hálát, mélyebb tiszteletet érdemel, igényel, élvez egész az imádás határáig, mint egy *devalvált* s az egész emberfaj bűneivel terhelt Isten? És ha mi a keresztény vallás szerzőjét az elsőbb, s nem eme második jellemében tiszteljük és tanítmányait híven, követve, vallva, az ő nevével éppen oly jogosan nevezhetjük magunkat christianusoknak, szabadon magyarsítva keresztényeknek, mint a *kantianerek* nevezik magukat a kritikus filozófuséról. Ha a többi felekezetek nem akarják megengedni, *lelkük rajta*. Csak azt jegyzem meg, hogy a római katolikusok, ha teszik, legalább *következetesek*, de az úgynevezett protestánsok elvük-megtagadása nélkül nem mondhatják fel az atyafiságot az unitáriusoknak!”

Azért választottam éppen e két különböző tartalmú felolvasást ismertetés céljából, hogy megmutathassam, mily *egyenlő* erővel küzdött Brassai filozófiája a két

ellenséges iránynyal: a *divatos materializmussal* éppen úgy, mint az *ósvi vakhittel!* És hogy e két felolvasásból idézve bebizonyíthatjuk, hogy az unitarizmus mily összhangban van a bölcsészeti vallással, Magyarország ősz tudósa pedig mennyire szívvel-lélekkel unitárius volt!

A Dávid Ferenc Egylet kiadványaiban jelentek meg továbbá dr. *Boros György* theol. dékán felolvasásai, melyek közül most csak két kiváló érdekest említek: „*Az unitarizmus külföldön*” és „*Unitárius élet Észak-Amerikában*”.

Az elsőben Williams E. Tivadarnak az 1896-ban tartott budapesti nemzetközi unitárius konferencián mondott eme szavai állnak mottóul: „Jó nekünk itt lenni testvéri egységben. Jó nekünk észlelnünk, hogy unitárius hitünk sem Bostonban, sem Londonban, sem Budapesten nem helyi érdekű, nem vidéki vallás, hanem *általánosan emberi*, a mely meg tud szólalni a legkülönbözőbb nyelveken és tud alkalmazkodni a különböző országokban az emberi nem különbözőbb viszonyaihoz. Örvendezzünk ebben a testvéries hitrokonságban és midőn visszatérünk, kiki a maga hazájába, *jusson eszünkbe, milyen szép a mi örökségünk.*”

Lelkesítően mondja el dr. Boros a külföldi tapasztalatait „székely testvérei” előtt, egy francia írónak eme kedves és valóban igaz mondására hivatkozva: „Mit ér egy szép vidéknek a látása, ha nincs kinek mondhatjuk: *mily szép ez a vidék!*”

Érdekesen hangsúlyozza, hogy: „a mai kor szelleme szerint érdekszövetkezetek hálózák be a világot, melyek tiszteletben tartják egymást félelemből, de egy pár jelt látni lehet itt-ott, a mely arra mutat, hogy az üzleti, az anyagi, a hatalmi érdeknek fölébe fog emelkedni előbb vagy később, egy magasabb rendű, egy *köz-erkölcs* és *közvallás*, vagy szebb szóval élve: a jövő vallásának érdeke, a melyben az evangélium szerinti egy pásztor fogja terelgetni az egy nyáját. Lelki örömmel adom tudotokra, hogy ez az *egységesítő szellem* ma

a legfőbb, mondhatnám egyedül irányító szelleme az unitarizmusnak”.

»Azok, a kik a felekezeti villongás, sűrűlódás, sőt mondhatjuk harc közepette most reményt veszve aggódnak az egyházak békéje és a tiszta, a liberális vallás jövője miatt, azok nézzenek bizalommal arra a kis hajóra, a melyre ez az egyszerű, de sokat jelentő szó van írva: *unitarizmus*”.

Meghatóan mutat e felolvasás arra a tényre, hogy *azért a fenséges eszméért*, melyet a nagy tudós Pristley képviselt Észak-Amerikában, már *háromszáz évet* harcolt egy maroknyi székely nép! »Nem emberi munka, hanem *isteni* volt ez, mert csak így lehet megérteni, hogy abban a korban, melynek szeme a világosságához nem volt szokva, a melyben egy pár világi hatalmasság előtt porban fetrengtek a milliók, a szabad szellem *gyökeret vert* a szívekben és az unitarizmus egyszerre hatalmas élőfává vált, melynek ágain az égi madarak ezrei rakták meg fészükét”.

Elmondja továbbá, hogy mily rohamos gyorsasággal emelkedett az unitarizmus ügye Angliában, Amerikában éppen úgy, mint Magyarországon Dávid Ferenc idejében, *de hogy mégis nem terjedt el annyira*, mint a hogy az kezdetben látszott és a mely szomorú tény, úgy hiszem, minden unitárius érzelmű embert rendkívül bánt, annak magyarázatát Boros tanár ezen megnyugtató szép megoldásban találja: » ... az unitarizmus az *egyéni* meggyőződésre, a lelkiismeretre támaszkodik és megvárja, hogy mindenki önmagának szerezze meg ezeket. Az unitarizmus olyan a többi vallásokkal szemben, *mint az alkotmányos független nemzeti állam a hűbéres állam mellett* Ebben egy parancsol az egésznek és mindenki szolgál annak az egynek; abban *mindenki ura önmagának* és úgy intézi dolgait, a hogy meggyőződése, hite és reménye szerint a legjobb”.

Ki ne érezné, hogy milyen rendkívül találó hasonlat és jellemzés ez egyházunk, vallásunk igazságos és sza-

badelvű működésére, mely teljesen *elütő* a többi egyházak többé-kevésbé zsarnoki hatalmaskodásától! Érdekesen ismerteti azután a nagy *Channing Ellery Vilmos* szabadelvű működését Észak-Amerikában.

„A Channing-féle unitarizmus arra vállalkozott – írja a többek között Boros – hogy az embert *fölemelje* emberi méltósága érzetére; megtanítsa, hogy az embernek, hogy *minden* embernek van lelke, a melylyel nemcsak tud gondolkodni, hanem szabad is, *kell* is gondolkodnia, mert a gondolat éppen olyan szabad, mint maga a lélek, mely az isteni lélek szikrája, a melynek képére és hasonlatára van teremtvé. Channing megértette, hogy üdvözülni lehet az erényes és kegyes életű embernek ... *Ez az unitarizmus forduló sarka, ebből kell megítélni a modern unitarizmust.* Abból a hitelvből, hogy tökéletesedni lehet és a tökéletesség egyes lépcsői mind közelebb vezetnek Istenhez”.

Megismerjük továbbá e felolvasásból, hogy a mit most természetesnek találunk, azt akkor még az unitáriusok is félreértették és egy rendkívül érdekes harc folyt *magában az unitarizmus történetében*, melyben a haladás lobogóját Channingen kívül *Emerson*, a világhírű író és *Parker*, a nagy reformátor legelői hordozták.

„*Miben áll az unitarizmus diadala?*” kérdi a felolvasó. «Abban, hogy *legyőzte önmagát, tisztázta helyzetét saját háztartásában*, kiosztotta a szerepet mindenkinek és *egyesült erővel halad előre!*”

„*Abban*, hogy a tudós Priestleytől örökölt tudományos alapon állva, *minden aggodalom nélkül* szembe tud nézni a tudomány vívmányaival; *abban*, hogy Dávid Ferenctől, Socinustól, Miltontól, Locketól, Channingtől, Brassaitól, Simentől és Martineautól örökölt kritikai vizsgálódás eszközeivel nyugodtan fogadja és folytatja a biblia és más szentiratok *modern boncoló és összehasonlító kritikáját!*”

Midőn e hatalmas szavakat magam előtt olvasom,

úgy érzem, mintha ezeknek kellene e mű ismertetésénél az *utolsóknak* lenni, mert ennél *jellemzetesebbet*, ennél *erőteljesebbet* már úgy sem találhatok e kis füzetben! És mégis tovább fordítva, nem tudom megállni, hogy ne folytassam, oly szavakat látva ismét magam előtt, melyek mintha az én lelkemből törtek volna elő, a *más vallásúaknak* felelve: „Azt kérdem azért most, vajjon helyesebb lett volna-e, ha Charming felhasználva az alkalmat, az unitárius felekezetet egyik régi mintára szervezi és a kálvini egyház helyébe lépteti *egy kevés- sel több szellemi szabadsággal*, de ugyanazok között a *felekezeti* korlátok között, a melyek *azok szemében*, a kik kívül maradtak, *tiltakozást*, *azokéban pedig*, a kik belül voltak, *zárlatot jelentettek*. Vagy helyesebb volt így, a hogy maga Dávid Ferenc is tervezte az unitárius egyházat, hogy *alapja legyen a szabad vallá- sos meggyőződés*, a *hit isteni ajándéka*, a melyet elfogadjon a kinek tetszik, de rákényszeríteni ne lehes- sen senkit?!”

„Átlátom, hogy úgy több hódítást vittek volna vég- hez – folytatja Boros – ma nagyobb volna számuk nemcsak Amerikában, hanem Angliában is, de kétlem, hogy az *egyház körein kívül* akkora tudott volna lenni hatása, oly általános a befolyása az unitárius szellem- nek, mint most. Én úgy képzelek egy *Channing, Parker, Emerson, Clarke, Martineau-féle* egyházi szónokot, mint egy *nemzeti költőt*, a ki mindig a haza eszményét látja szeme előtt, mindig azt éneklí, most a szabadság, majd a szerelem, majd a testvériség jelszava alatt és lángra gyújtja mellette minden olvasóját. A magyar szabadság hősei: a szónok *Kossuth*, a költő *Petőfi* szavától éppen úgy lelkesedik a német, mint a magyar s vajjon nem így van-e apostolunk *Channing* remek beszédeivel mindenki, bármelyik felekezet, bármelyik nemzet köte- lékéhez tartozik is?” ... az önkény, a papuralom lejárt” mondja máshol Boros „s a helyett az az *egyete- mes közszellem* uralkodik, a mely tiltó szavát meg-

szólaltatja még a minden oroszok cárja ajakán is.” Arra célozva, hogy a hatalmas cár akadályozta meg, hogy a nagy reformátort, *Tolstoj Leót* a papság gyűlölete ne bánthassa.

Most látom, hogy én is úgy jártam, mint az egyszeri orvos, ki betegeinek mindig azokat az eledeleket ajánlotta, melyeket ő szeretett legjobban; én is nemhogy a *külföldi viszonyokról* szóló dolgokat és tapasztalatokat szedtem volna ki e felolvasásból, hanem mindig csak azokat az *eszméket* idéztem, melyek az én lelkemben visszhangoznak!

Méltóztassék elolvasni könyveinket, füzeteinket, mert én már előre látom, hogy akaratlanul is mindegyiket *ilyenformán* fogom ismertetni!

De hogy jóvá tegyem mulasztásomat, e felolvasásból idézem még, hogy az amerikai *irodalom* az unitarizmussal egykorú. Channing teremtette meg az egyházi beszéd irodalma modern alakját. Emerson a szépírók atyja. A regényírók, kritikusok, theologusok és filozófusok elsői közül *temérdek* az unitárius. A költészet *kettő kivételével* mind csak unitáriusoknál termett babért. Longfellow, Byrant, Lowel, Holmes, Adams Sarah a „*Közelebb hozzád uram*” szerzője (ezen egyházi dallal ajkán lehelte ki lelkét nem rég a tragikus véget ért Mac Kinley) Sears és Emerson mind nyílt unitáriusok voltak, de az angol *Tennyson*t is ide sorozza vallásos fölfogása.

Nem mulaszthatom el, hogy csak röviden ne említsem meg e felolvasásból azon örvendetes közléseket, miszerint Hollandiában, Belgiumban, Parisban, Berlinben, Norvégiában, Olaszországban, Svájcban mindennütt van erős nyoma az unitarizmusnak. Oroszországban Tolstoj hívei képviselik az unitarizmust. Japánban 7 benszülött pap van.

Indiában a *Brahmo Somaj* az Istent imádók társasága, *csaknem 70 éve működik abban a szabadelvű irányban*, a mely követőit Keshub Chunder Sent és

Protop Chunder Mozoomdant a legbensőbb viszonyba hozta az angol és amerikai unitáriusokkal.

Rendkívül érdekes lévén e pont, szabadjon itt kissé eltérni a rendtől s idézni *Ferencz József* püspökünk bővebb magyarázatát ezen szabadelvű mozgalomról. „Az újabb időben” mondja főpásztorunk egyháztörténelmében „Keshub Chunder Sen, benszületett indított nagy mozgalmat az indusok nagy ősz vallása reformálására. A Brahma Somaj név alatt egy új, theista) felekezetet alapított. Ezek ugyan *nem keresztelkednek meg s nem is nevezik magokat keresztényeknek*, de vallásukat *evangelium szelleme* hatja át Keshub Chunder Angliában is megfordulván, itt különösen az unitáriusokkal ismerkedett meg s ezeknek templomában prédikált is. Ha a Brahma Somaj teljesen kifejlik, az alapjában nem lehet más, mint unitárius vallás.

Ennek az útját egyengeti az is, hogy a papságra készülő ifjak közül már többeket kiküldöttek Oxfordba, az angol unitáriusok ottani papnevelő-intézetébe. Kétséget nem szenved, hogy a Brahma Somaj felekezet ily irányú fejlődésére nagy befolyást gyakorolnak a Britt és külföldi unitárius társulatnak küldöttei, a kiket a társulat évről-évre küld Indiába. Ezek a küldöttek bejárják a Brahma Somaj felekezet több helyeit. Mindenütt felolvasásokat tartanak, terjesztve így a keresztény vallás szellemét s ezzel az unitarizmust. Hogy mily áldozatkészek e tekintetben is az angol unitáriusok, mutatja az, hogy 1897-ben a társulat ez irányban nagyobb tevékenységet akarván kifejteni, egy felhívást bocsátott ki egy alap gyűjtésére, a mely az Indiába küldendő misszionáriusok költségeinek fedezésére szolgáljon s az első adakozó 500 font sterlinggel, tehát 5000 írttal nyitotta meg a gyűjtő-ívet.

Íme püspökünk eme nyilatkozatából újból láthatjuk, hogy az unitarizmus nem zárkózik el emberek által csinált bátyák közé, *hanem teljesen kiválva* e tekintetben is a többi keresztény felekezetek közül, *mindenütt*

készséggel felismeri és méltányolja az evangéliumi szellemet.

Visszatérve dr. Boros tanár felolvasásaihoz, kedves és kedélyes képet tár fel előttünk „*Unitárius élet Észak-Amerikában*” című munkájában az ottani viszonyokról. Először is hivatkozik arra a barátságos, kedves vidéki szokásra, hogy *az ablakok függőnyeit nem bocsátják le este*, hadd sugározzák lámpásukból a világosság ki a kertbe, meg az útra. »Kellemes dolog – mondja Boros – ha az ablak alatt az éj sötétében elveszet rózsabokornak egy-két nyilasát *megvilágítja és földeríti* a mi lámpásunk és hasznos is, ha az elkésett utas elébe kijutott egy-két sugár, figyelmezteti őt az úton az elemek vagy az emberek rombolására.» Neki úgy tetszik, hogy ez hű jellemzése az amerikai unitáriusok életének és működésének. Mikor egyházzá alakultak, nem kötötték le szívöket sem szavukat, „Ismeretlen isteneknek,” nem vontak fátyolt szemükre. „Más egyházak alapítói megírták a hitvallást követőiknek ezelőtt több száz vagy ezer esztendővel, megállapították az istentisztelet módját, biztonságba helyezték magukat a változások ellen, de be is zárták ajtóikat az új igazságot” előtt. *Az unitáriusok szívüket és „lelküket is nyitva tartják.”*

Rámutat azután e felolvasás az amerikai unitarizmus *liberális* jótékonyására, mely szerint *saját egyházának megrövidítésével* mindig általánosságban végzi a jótékony-ságot „Nem azért építik templomaikat, hogy ezek útján új egyháztagokat fogdossanak, hanem azért, hogy minél több alkalmat nyújtsanak mindenkinek eszméik, életök és *szívök verésének* megismerésére.” Egy unitárius lelkész elbeszélését idézi a felolvasó a következő szavakban: „Van egy szép város ebben az országban, a melyben két fiú született és férfivá meg gazdaggá is lett. Az unitárius tenni akart valamit a városáért és

alapított egy nagyszerű *nyilvános könyvtárt*. A másik, a ki a püspöki anglikán egyház tagja volt szintén akart tenni valamit a városáért és építtetett egy templomot a *felekezetének!*”

„Egy másik városban egy unitárius lelkész négy-millió koronát gyűjtött csaknem teljesen a saját híveitől nyilvános iskolákra, holott az ő temploma és egyháza nem valami fényesen állott.”

„Tarrytownban, a Hudson partján, egy felséges szép kertet és kastélyt ajándékozott egy unitárius nő unitárius gimnáziumnak. Az első évre csak egynéhány tanulót vettek föl, *ötöt vagy hatot*, s azok közül egy *congregationalista*, egy *episcopelianus*, egy *presbyterianus* és egy *katholikus* volt!”

„Olvastam – folytatja dr. Boros – Whitman Walter unitárius költőről a következő érdekes följegyzést. New-Yorkban lakott s szeretett mindennap kocsikázni a város legszebb utcáján végig. Egyik télen egyszer álmélkodva látják az úton járók, hogy a költő egyedül van, a kocsis helyén ül és ő maga hajt a leghidegebb téli időben. Később megtudták, hogy az öreg kocsis beteg lett s hogy ne veszítse el fizetését, a költő nem fogadott helyébe mást, hanem ő maga végezte el teendőit s pontosan kiadta neki fizetését.

Ugyanez az ember megtette még azt is, pedig nem volt orvos, sem pap, hogy elment a kórházba, leült a beteg ágya mellé, levelet irt helyette; a haldokló mellett letérdelt az ágyhoz, meghallgatta utolsó kívánságát, gondoskodott, hogy az özvegy vagy árvák megkapják az utolsó izenetet és a hátramaradott holmit...”

„Bizony ez az ember sem volt pogány, hanem keresztény. *Keresztény*, de milyen értelemben?” mondja a felolvasó.

Azért idéztem ezeket a helyeket, hogy ismét rámutathassak arra a befolyásra, melyet a mi áldott vallásunk gyakorol az emberi lélekre!

Elmondja továbbá e kis füzet tartalma, hogy a new-

yorki papné külföldön utazó férjét, ha nem is éppen a szószéken, de a templomban igen jól tudja helyettesíteni. Az idegent ellátja minden felvilágosítással, a közönséget templom után fogadja, társalog velük a szószékről hallott kérdések vagy ekklézsia dolgai felől.

„Az új világban az unitáriusok nagyon is az *elite* közönséghez tartoznak. Náluk meg van testesülve a becsület és a becsülés. Köztük sem új Angliában, sem a Csendes-tenger mellett, sem Californiában nem lehet föltalálni azt az ismert *amerikai típust*, a mely az európai előlapokban figurái. Lehet, hogy ez az unitarizmusnak hátránya is. Talán e miatt nem tud hozzá jutni a tömeghez. Ahhoz a tömeghez, a mely hozzá van szokva a pincelakások nedves levegőjéhez, gőzéhez és sok más homályos dologhoz, a mi nem szenved a világító nap sugarait. Szabad-e kimondanom e helyen, hogy *ebben a tekintetben az unitarizmus mindenütt meg-egyezik.*”

Végül még annyit közlök ezen érdekes felolvasásból, hogy a *szellemi mozgalmat* Channing teremtette meg, mert az 1819-ben Baltimoreban elmondott nagyszabású beszéde *korszakot alkotó* volt. Parker működéséről és nagyszabású szónoklatairól szintén hallhatunk e műben, jelezve, hogy akkora volt a vonzerő szónoklataiban, hogy „közönséges templomban nem fért el, egy hatalmas sátort kellett építeni számára, hogy bár csak egy kis rész hallhassa a hallani vágyók közül”.

Ismerteti azután lapjaikat, füzetes vállalataikat, 1865-ben szervezett nemzeti konferenciájukat, ezen szavakkal végezve, e tanulságos felolvasást: „*Ha a ti szívetek nem volna oly fogékony, ha a ti buzgóságtok lankadni kezdett volna, íme itt van az óceánon túl élő hit-rokonok, édes testvérek példája!*”

Dr. Boros György egyik egyházi beszédéről teszek még röviden említést, melynek címe „*Az unitárius vallás főelvei*” és szintén külön füzetben jelent meg. Mint címe is mutatja, a mi egy Istenünkről, egyszerű

ember-Jézusunkról és szentlelkünkéről szól, azzal a keresetlen egyszerűséggel, a mely az unitárius írónak kiváló tulajdonuk. Lapunk szűk tere miatt szabadjon csak a következő jellemzetes sorokat belőle idézni:

„Korunk minden törekvése oda irányul, hogy az ember minél szabadabb, minél önállóbb lény legyen.

Soha az ember becse akkora nem volt, mint most, midőn megszűnt a születéssel örökölt elsőségi jog; s mégis éppen most kezd uralkodni az a nézet, hogy az ember csupán a föld szülötte, ki csak *fokozatilag* különbözik a többi állatoktól, lényegileg csak olyan, mint azok. Honnan származhatik ez az ellenmondás? Egyenesen onnan, hogy az ember mindenben, még a vallásban is, szeret a kór uralkodó eszméinek hódolni, már pedig ma a *realizmus* és *pozitivizmus* ülnek diadalt. Életben úgy, mint foglalkozásban, költészetben úgy, mint bölcséletben a reálist keressük s az ideáлизmusnak mintha nem volna honja korunk civilizációjában.” Később azonban rá tér a felolvasó az igazi vallásnak *idealizmussal párosult* haladására.

„A vallás hirdetője”, mondja beszédének végén dr. Boros, „úgy miként hívője, jöjjön azzal tisztába, hogy a *szellemi élet folyton halad* s ezt követeli a testi élettől is és soha sem kell attól félni, ha ez a testi életben *rombolással* van összekötve ... «

„A mi történik az építészetben, ugyanaz történik az irodalomban is. Homér Iliasában, Dante Divina Comediájában, Shakespeare színműveiben az eszme több hódolót számlál ma, mint mikor írtak, de a nagy költők iránti hódolatunk sem fojthatja vissza azt a megjegyzést, hogy szavaik kezdenek avulni már.

A mi megtörtént a költővel, arra számíthat a próféta, az apostol, a reformátor is. Ezt fényesen bizonyítja az, hogy bibliánk háromszáz éves magyar nyelve helyett a tudomány legjobb erejével újat s megfelelőt igyekszik teremteni.

„A Krisztus *evangéliuma mostani értelmünk szerint*

az, hogy az ember dicsőítse meg magát az emberek között való jó cselekedetekben ...”

Íme az unitárius szószék!

Egy érdekes kis füzetről teszek még megemlítést, mely tartalmazza Boros Györgynek a *munkás emberekhez* intézett felolvasását: „*munka és munkaszünet új világlátásban*”.

Legelői jelszónak ezen egyszerű szavak állnak: „*A munka nemesít*”. „*A ki egy asztalt vagy lakatot testi és lelki erejéből kitelhető tökéletességig megkészít, az nemesi levelének a címét már fölírta ...*”

„Ki nem ismeri a kőfaragó munkáját? Lám, egy hatalmas darab durva nyers kő kerül keze alá. Az a kő, a melyet az út szélén ezer meg ezer ember látott s némelyek boszankodva néztek, mivel útjukban állott! Á kőfaragó szerszáma alá veszi és kezdi ledarabolni róla a fölösleges részt, addig kerüli, addig dolgozik rajta, mígnem egy épületdísz válik belőle és miként amott az iparos palota homlokán megszólal, mint egy-egy élő alakja az ipar, a szorgalom vagy a munka magasztos eszméinek.”

Világos, könnyen érthető nyelven van azután elmondva, hogy miként az iparosműhelyben a princípális vezetése alatt folyik a munka, ugyanúgy a testben is a lélek az irányt adó és a legkisebb és legegyszerűbb munka is csak úgy tökéletes, ha az illető munkás egész lelkével dolgozik azon és „*hogy az embernek a maga műhelyében rendet kell tartani...*”

Későbbi helyen érdekes, a mint a felolvasóból kitör az *unitárius ember filozófiája* és lelkesítően biztatja a gyülekezet embereit, kik valószínűleg valláskülönbség nélkül gyülekeztek körébe, hogy „*Isten nem a munkával büntette az embert. Hogy a munka nem csapás, nem átok, nem is büntetés, hanem áldás!... A legelső magyar ember, a királytól elkezdve, mindenki dolgozik, dolgozni kell, mert ha nem dolgozik, Isten kiüzi őt ebből a gyönyörű szép édenkertből, a mi áldott*

Magyarországunkból. Minket, munkásokat, az egyiket kalapáccsal, a másikat tüvel, egyiket karddal, a másikat tollal, *a honvédelem eme legbiztosabb fegyvereivel,* mint lángpallosokkal állított az édenkert kapujához, hogy abba be ne törhessen az idegen és attól visszaüzsessék a henye, a munkátlan, az, a ki here módon akar élni a más keze után.”

De van még e kis felolvasásban egy nagyon *tanul-*ságos hely, mely nemcsak a közönséges munkásoknak, hanem én úgy érzem, mintha kivétel nélkül *mindnyájunknak* szólna: hogy „a magunkét, a kezünk között levőt nem becsüljük kellőképpen, megunjuk és kicsinyeljük. Az *iparos,* a *kereskedő* munkáját csupa időtöltésnek nézi a magáéhoz mérten. A *csizmadia* elvétette pályáját, hogy nem lett *cipész,* a *cipésznek* úgy látszik a *bankárságra* van valódi tehetsége, a *kádár-műasztalos* kellett volna hogy legyen, a *szobafestő* pedig lehetett volna *arképfestő.* És így tovább, le a néptanítóig, a ki tanárnak tartja magát, a gimnáziumi tanárig, a kinek csak az egyetemi tanárság ér valamit, a képviselőig, a ki *miniszter-székre* tekint irigy szemmel.”

Ki ne ismerne e helynél a *való életre!* És szól ez az igazmondás elsősorban nekünk asszonyoknak is, kik annyszor nem tudjuk beletalálni magunkat saját sorsunkba, foglalkozási körünkbe, otthonunkba.

Ebből kifolyólag nem tudom megállni, hogy dacára újságunk szűk terének, ez alkalommal még egy kedves kis könyvet ne ajánljak női olvasóinknak: Az „*Édes otthon*” *A Gannet C: Vilmos* angol írótól Boros György fordításában.

Ha úgy találták esetleg, hogy az eddig ismertetett munkák komoly tartalmuknál, fontos kérdéseiknél fogva nőknek kevésbé alkalmasak, íme egy női lélek számára írott könyvecske – egy prózában írt valóságos kis *költemény!*

A címlapon egy fészket rakó kis fecske. ... Az első lapon ismét egy ágon ülő éneklő kis madár, míg a

második fordításnál a bibliának eme lakonikusan egyszerű szavai tűnnek szemünkbe: „*Házunk Istentől léssen, nem kézzel csinált*”.

Hét kis fejezetre oszlik e munka: „*A ház építése*”, „*Házi bútorzat*”, „*A szépség eszménye*”, „*Virágok a szobában*”, „*A könyvek*”, „*Vendégeink*”, „*A kedves együttlét*”.

Az egésznek törekvése, hogy megértesse velünk asszonyokkal, hogy ne a nagy áldozatokkal megszerzett pompa, fény, hanem a *békés léleknek összhangja* nyilvánuljon otthonunknak nemcsak belső életében, hanem külső berendezésénél, díszítésénél is, ez tegye *széppé* házunkat.

Grimm Michel Angelójából idézi ezt a gyönyörű gondolatot: „*A szépség eszménye az egyszerűség és nyugalom*”.

Azt hiszem, minden unitárius nő velem érzi e mondat szépségét és mélységét.

A virágokról írva, idézi *Jézus* szavait: „Tekints a liliomokra” és *Mohamed* mondását: „Ha valakinek kenyere van mindkét kezében, az egyik darabot ki kellene hogy cserélje a *narciss* virággal, mert a kenyér igaz hogy táplálja a testet, de a virágok a *lelket* táplálják”.

Szükséges-e, hogy még többet, még *szébbet* idézzek e gyönyörű kis műből? Van-e unitárius asszony, ki ne óhajtana az *imakönyve* mellé helyezni e kis könyvet?!

Az utolsó fejezet: „*A kedves együttlét*”, mely poétikus módon magyarázza, hogy a házi „légkör” olyan legyen, „mint a házon kívül a harmatos, csendes mezőkre szétáradó napsugár...” Mint egy szüntelen énekelt szerelmi dal, melynek nincsenek szavai s a mely mégis mindig azt fejezi ki: „milyen boldogság, hogy mi *együtt* élünk”.

Egy mindent átható *zene*, melyet bár nem hallunk, mindennap egy „*jó reggelt*”-t kezdődik és az álomba szenderülő „*jó éjszakát*”-tal végződik.

És mégis azt mondja a másik lapon: „jobban szeretni

az *eszményt*, mint egymást”, mert *Emerson* szavait ismételve hirdeti: „*Egy jobb társadalom megteremtésére csak azok vállalhatnak vezérszerepet, a kik azért gyönyörködnek egymásban, mivel mindketten gyönyörködnek az örök törvényekben ...*”

Hát nem egy valóságos *költemény* ez az egész?

A vége szinte *észrevétlenül* gördül rímekbe, mintha *magától* olvadna össze egyetlen bájos *költeménynyé*:

„Paradicsomról álmodám,
Hegy, völgy fénylett napsugarán,
Kristálypatak, zöld lombszegély
Kedves, de ezzel föl nem ér
Semmi a csillagok felett:
Hogy együtt voltam ott veled.

Álmomba majd megnyílt az ég
Az Istenhez közel valék,
Angyalsereg a fénykörön,
Dicshimnusz, áradó öröm,
S mi sem vévé meg lelkemet,
Szebb, hogy együtt voltam veled.

Fölébredek. Édes való
Tündéri álmra mi jó.
Jó otthonunk – maga az ég,
Előcsarnoknak itt elég.
Dologbíró kezem, kezed,
S imádkozom együtt veled.

Együtt szövünk eszményeket,
Valóhoz ábrándképeket,
A gond, bánat egyet lever,
Kettőnek osztva – nem teher.
S ha új hazánkba út vezet,
Mindig megyek együtt veled.”

Ha bemegyünk egy könyvkereskedésbe, hogy ott imakönyvet kérjünk, rendesen és nagyon természetesen az az első kérdés az árusító részéről, *milyen vallású* egyén számára lesz az vásárolva, hogy azután a felelethez mérten a katolikusnak katolikus, a reformátusnak református irányú s így tovább minden vallásfelekezetűnek más-más imákat osztogasson.

Minden unitárius imának, de különösen dr. Boros György női imakönyvének („Szívemet Hozzád emelem”) az a megfizethetetlen előnye van, hogy valamint az unitárius tanok, eszmék, elvek valláskülönbség nélkül mindenkinek szólnak, mindenki által akceptálhatók, ugyanúgy e kis könyv is egyformán emel minden női szívet Istenéhez. Mert Máriához, szentekhez, Jézus Krisztushoz nem mindenki imádkozik, hanem ahhoz az egyetemes szellemhez, kit mi *egy Istenünknek* nevezünk, valláskülönbség nélkül minden hívő ember felemelkedik! Boros imakönyvét akár keresztény, akár zsidó vagy felekezetnélküli vegye a kezébe – ha egyáltalában szokott és tud imádkozni – ezeket az imákat bármikor használhatja. Mert ezek nem *felekezetig* egyoldalú gondolatokat tartalmaznak, hanem oly általános *emberi* óhajokkal és fohászokkal ismertetnek meg bennünket, melyek ha még esetleg nem is törtek ki szívünkéből, bizonyára ott szunnyadnak azok a mi asszonyi lelkünk legmélyén!

Egy verőfényes nyári falusi reggelre írt ima e szavakat adja ajkunkra: „Minden teremtmény él, mozog, munkálkodik. A munkások mélabús dala, a pacsirták szárnycsattogása, a kis férgek zizegése mind egy-egy hála-ima Tehozzád az életért, az erőért, a napsugárért, a virágillatért, a harmatcseppért és az édes mézért. Az éj csillagai, mintha szégyen fogta volna el a királyig napfényét megpillantva, félrevonultak, de ők sem pihennek, hanem erőt gyűjtenek, hogyha jön a sötét éjszaka, megjelenjenek és utat mutassanak a vándornak.

Ezeknek a látása növeli erőmet és megtanít, hogy

nekem is az én szegénységem és gyöngeségem gazdagság és erő lesz, mihelyt *kellő időben állok elé ott*, a hol segítségre van szükség.”

»Jól esik lelkemnek, Atyám», folytatja e szép kis ima másutt, hogy hálát adhatok neked, hogy kicsinységemet fölemelted magadhoz s megengedted, hogy gyöngé imámmal én is csatlakozzam a többi teremtményeid *hálaadó zenéjéhez*. Hálát adok neked, hogy meghallgattad könyörgésemet, hálát, hogy őrized enyéimet, növeled gyermekeimet s erőben megtartod jó férjemet, a kinek oldala mellé állítottál.

Köszönöm a napot és az éjszakát, köszönöm az üdítő harmatot és az áldó melegséget, köszönöm életemet és reménységemet...”

Vajjon van-e olyan hívő és istenfélő családanya a világon, akinek e szavak ne a szívéből jönnének? Vajjon eszünkbe jut-e ezen imánál azt kérdezni, hogy *milyen* vallású nő számára lett ez írva?! Nem érezzük-e, hogy e fohászokat velünk mondhatja a világ összes asszonya. Mert a léleknek ezen ösztönszerű sóhajaihoz még ki-ki hozzáfűzheti az ő vallásos meggyőződését, a Megváltójához vagy a szentjeihez való könyörgést, ezek a szavak fogják azért imádságának magját képezni; a szabadon gondolkodó vagy felekezeten kívül álló hívő embernek pedig egy betűvel sem mond többet, mint a mit annak *egyéni* hite sugalmaz.

Egy másik reggeli ima ezeket mondja: „Mindenható szellem, jó Atyám. Magasra törő lelket adtál nekem, óh engedd meg, hogy ez a lélek feléd közeledhessék. Közelebb hozzád, Uram, mind közelebb, mert különben nem hallom meg szavadat s nem értem meg bölcs tanácsodat.

Egy kicsinyke fűszál ott a kert közepén, a fakadó bimbó a virágtáblában elenyészik, elvész, ha nincs gondozója ... Én is itt egyedül csak bujdosó leszek, ha felém nem nyújtod atyai jobb kezéd.”

Az „Őszszel” című költői szép ima következőképpen

elmélkedtet bennünket: „Elszorult a szívem s kételkedés szállotta meg elmémet, Atyám, életnek Istene! Láttam a halál árnyékát szép rózsáim levelein elvonulni; hallottam az enyészet hírnökeinek csöndes susogását amott a fák között. Midőn kis fecskéimet kerestem ablakom előtt, üres volt a száraz ág és néma a tájék. Midőn mindezeket láttam s midőn azt is elmémbe vettem, hogy mindenki *hazafelé* siet, az én lelkem is megindult, hogy biztos otthonába, a Te lelked társaságába jusson, a hol nincsen enyészet, nincs romlandóság.”

Nagyon szép a „lelki világosságért” való ima is.

„Világosság szent Atyja”, mondja a kezdetén, „jelenj meg énnekem, mivel én is *fölfelé* vágyom, föl oda, a hol a te isteni lelked fényessége tündököl ... Te adtál fölvilágosult szellemet a népek kormányzóinak, hogy azok föltárják előttünk is a tudomány és az ismeret csarnokait.”

„Látom, hogy mily sokkal szebb és tökéletesebb e világ, ha azt az értelem, ismeret és tudástól megvilágított szemmel vizsgáljuk. Látom, hogy még saját életem folyását is mennyire könnyebbé és kellemesebbé tehetem, ha mindennap egy-két percet foglalkozom a nagy és nemes lelkek gondolataival...”

„Mily boldogító érzés – mondja ugyanez az ima – ha én kis házam falai közé összegyűjthetem ezeket a szellemóriásokat és hallgatom bölcsességüket. Mily megnyugtató, ha enyéimmal együtt a családi körben egyszerre élvezhetem a *múltat* és a *jelent*.”

Gyönyörű a csalódott nő imája, ki egyet elvesztve ígéri Istenének, hogy ezentúl *egy* helyett szeretni fog *mindent* és *mindenkit*. „.. . Szeretni fogom a szenvedőt, a ki oly vigasztalan, mint én; szeretni a virágot, mely illatát rám árasztja; szeretni a kertet, a mely lombjait rám bocsátja; szeretni fogom a jót, az igazat és mindazt, a mi nemes, a mi szép és szent, mert ekkor mindig veled leszek, Istenem”.

Nekem – örökösen betegeskedő asszonynak – nagyon kedves a „Betegség után”-i ima.

„Hozzád jövök és leborulok színed előtt jó Isten. Újból éreztem a szabad szellő lengedezését, újból éreztem az áldott nap sugarai éltető melegét. Újból láttam kedves virágaimat. Oly szívélyesen köszöntöttek. Újból ültem a fák lombjai alatt. Oly szelíden hajoltak fölém. Határtalan öröm, mennyei boldogság véssen körül mindenfelől. Mintha most születtem volna erre a földre.

Ez a te műved, mindenható bölcsesség. A te műved, hogy a mi számunkra a rossz is jó gyümölcsöt terem. Te adod a fájdalmat, hogy élvezhessük az örömet. Te adod a betegséget, hogy tanuljuk megbecsülni az egészséget.”

Nagyon szép a „Fohász békességért”. „Világokalkotója, mindenható felség! Te úgy teremtetted az embert, hogy élete első percétől az utolsóig legyen körülveve emberekkel. Midőn még ott van bölcsőjében, az anyát egy pillanatra sem nélkülözheti. Nemcsak a táplálékot, hanem az oltalmat is egészen tőle várja. Neki a szeretet segítsége nélkül egy rövid óra alatt megsemmisülne egész élete.

Midőn ezt elgondolom, eszembe jut az is, hogy a családi kör, a társadalom rétegei, sőt az egész ország is olyan, mint a ringó bölcső. Mindeniket egy biztos kéz, mindeniket önzetlen szeretet kell hogy kormányozza, gondozza és a veszélytől megóvjá.

Azért, jó Isten, életemnek egy-egy pillanatát hadd szenteljem azoknak az érzelmeknek, a melyek csak a *béke* ölén élnek és nőnek biztosan.”

Ezután megható szavakkal emlékszik meg a haza, az egyház és a lelkek békességéről

De hogy még a keresztény és unitárius ünnepekre szóló imák is mennyire mindenkinek szólnak, bizonyítja a többek között az egyik karácsonyi ima:

„Valahányszor eszembe jut a jászol, melyet a keletiek képzelődése a Mária gyermekének bölcsőül kijelölt, mindannyiszor kibékülök sorsommal, az emberekkel és

a világgal. Látom, oh hatalom Istene, hogy minden anya büszke lehet anyaságára, mert ha Te úgy akarod, a legegyszerűbb ringó bölcsőből világhódító hős, sziveket búvóló költő vagy embereket idvezítő megváltó származhatik.

Ez a nap az *anyák* ünnepnapja, ez a nap a nőknek fényes karácsonyja! Ma öröm ébred fel a kicsiny kunyhóban és ünnepeket ül a palota lakója. Ma a gyermekesereg játékát keresi, a fegyvert hordozó a békét hirdeti ...”

Végül mondja: «... az anyai szeretet átváltozik bennem *emberszeretetté* egyaránt enyémnek látok minden gyermeket, egyaránt testvérnek érzem magamat mindenkiel szemben”.

Vajjon e nagy emberek bölcsőjét, születését dicsőítő imát nem imádkozhatja-e velünk az egész világ, de különösen minden anya?

Dávid Ferenc halála évfordulójára írt imában a következő magasértelmű szavak foglaltatnak: „Idő és örökkévalóság Istene! Emlékemben felvonul múlt időknek képe. Hitemnek ősei megjelennek lelki szemeim előtt. Látom azt a lelkes és lelkesítő munkát, a melylyel a hit templomát megtisztítani készülnek a hűtlen sáfároktól, kik megfeledeztek annak tisztaságáról. Milyen elszántság, mily lelki bátorság sugárzik szemükből? Előttük a veszedelem, mellettük a halál s hátuk mögött az elhagyottság, de ez őket nem csüggeszti, *sot talán erősíti*. Jelszavuk az, a mit nagy mesterüktől tanultak: az én országom nem e világból való, s mintha a lélek szárnyain járnának, mindig csak *előre* mennek.”

„Érzem – mondja e gyönyörű ima másutt – hogy egy szép eszméért dicsőség küzdeni és meghalni is. Érzem, hogy a *halhatatlanság kulcsa a nemes élet és az erős küzdelem*.”

Íme az *egyetemes* imakönyv; mintha ezzel a kijelentésével az egész emberiséget *egygyé* olvasztaná! Nem szab ki hitcikket, nem oktroyál ránk egy vagy

más formát, hanem mindnyájunkat megvigasztal azzal a tudattal, hogy bármily felekezethez tartozzunk, ha nemesen élünk és küzdünk, megszerezhetjük magunknak az örök életet.

De bármennyire egyetemesnek és felekezeten kívül állónak tartsam én Boros imakönyvét, *egy* határozott jelleggel mégis bír: a *magyar* jelleggel. Nemcsak irányában, nemcsak szabadelvű, hazáját dicsőítő gondolataiban magyar, hanem a »Nemzeti ünnepekre» szóló hazafias imájával igazán megpecsételi magyar voltát!

„Nemzetem nagy Istene!” kezdődik e fohász, „szent örömrzésre gyúl kebelem a mai napon. Hazám őseinek nagy vitésége mint egy tündéralom, a szabadság szeretete mint egy *evangélium*, úgy jelennek meg előttem.

Békességnek és hadakozásnak nagy Ura! Ha nem volna annyi dicsőséggel körülvéve szentséges lényed, ha csak úgy ismerhetnék is, mint *nemzetem* Istenét, lehetséges volna-e a Te jószágodhoz méltó hálát adni egy magyar honleánynak.

Bizonyára nem! Hány ezer ellenség dúlta, pusztította e földnek minden parányi kis helyét. Hány dúló csata emléke sajog föl a történelem múzsája kebeléből! Hányszor nem nyújthatott menedéket még a templom sem a gonosz ellenség kegyetlenségei elől. Hányszor nem lelte a magyar honját e hazában! Hányszor szerezte vissza azt az ellenségek karjai közül, mert Te Isten mindig mellette voltál népednek és megsegítetted”. „Hálát adok neked, Isten – mondja végül e hazafias ima – hogy engemet magyar nőnek teremtettél; hálát adok, hogy ajkamat a magyar szó szent igéivel illeted; hálát, hogy költőim és prófétáim lehetnek a magyar dalnokok.”

S míg vannak egyházi emberek, kik töprengve aggódnak, hogy vajjon nagy költőnk hazafias himnusza *templomba* való-e vagy sem,*) nem sérti-e valamiképpen

*) Néhány hónappal ezelőtt folyt a nagy vita.

a *dogmát*, addig a mi kis unitárius imakönyvünk *imái* közé sorolja azt s lelkesen citálja:

Isten áldd meg a magyart
 Jó kedvvel, bőséggel,
 Nyújts feléje védő kart,
 Ha küzd ellenséggel.
 Balsors a kit régen tép,
 Hozz rá víg esztendőt,
Megbűnhődte már e nép
A múltat s jövőndőt.

Meghatva veszem kezembe a tollat, midőn azon egyházi munkákról akarok említést tenni, melyeknek egy részére még szinte *hallásból* emlékezem: *Derzsi Károlynak*, a mi volt budapesti lelkészünknek az *Unitárius Kis Könyvtárban* megjelent *egyházi beszédeiről*.

Nem is tudom, melyiket említsem a sok közül. Azokat-e, melyeknek egyes mondásai még szinte fülemben csengenek, vagy azokat a vidéken elmondott alkalmi beszédeket, melyeket olvasva örökre bevésődnek lelkünkbe.

Szabadjon nekem sorrendet, évszámot nem nézve, csak a szívem sugallatát követve, először is a *Dicső-szentmártonban* elmondott *zsinati* egyházi beszédre hívni fel minden szépért lelkesülő nő-olvasóim figyelmét. Én nem hiszem, hogy legyen olyan hitetlen, elfásult, vagy elcsüggedt ember a világon, ki ezt végig olvasva, *könnyebben* ne lélegezzen.

Alapige: *Ézsaiás* II. 23. „... *jertek, menjünk fel az Úrnak hegyére:* stb.” és *Longfellow* unitárius költőnek gyönyörű költeménye:

Egy ifjú ment jég és hó között,
E jelszó zászlója fölött:
 „*Fölebb, fölebb!*” stb.

Hogy *mit* tudott e kettős jeligéből teremteni Derzsi annak ecsetelésére az én tollam nagyon gyenge.

Mesteri színezéssel jellemzi, a mint az alpesi ifjú „... megy fölebb, fölebb”. Ez a jelszó a lobogón ellenállhatatlanul vonzza. Egy szent sugallat, az örök törvény, melyet Isten keze írt fel ott benn a szív táblájára. És legyen bár a földi vég: egy borzasztó semmisítő lezuhanás; és legyen bár a szemfedő: irtóztató hógörgeteg; vagy legyen bár a fagyos sír: észrevétlenül lappangó mérhetlen jégtölcsér ... de ő tudja, érzi, hogy a jelszó ekkor is győz, a nagy törvény így is érvényesül; a sugallat mint mennyei szózat ekkor is él és integet: „fölebb, fölebb!”

Ez a jelszó mindnyájunké, mondja az író és e jelszavat állítja fel az unitarizmus számára is. Elmondja, hogy bár az unitarizmus ellenségei vallásunkat »a természetes fejlődési folyamatból kikökönyözött képződménynek» nevezik, mégis mennyire természetes, még pedig egy magasabb fejlemény az, » melynek gyökérszállai a legmélyebb mélyből, az emberi természet legfőbb elemei – az ész és szív – mélységéből indulnak ki.”

„A szabad kutatás és vizsgálódás szelleme hozta létre, a mint tudjuk, az unitarizmust”, folytatja tovább Derzsi. „A tudás és ész hatalma adott első sorban erőt, támaszt fennmaradásának. Ezt a támaszunkat, mint jelenünk s jövőnk legnagyobb biztosítékát erősíteni tartozunk. Más egyházak külső istenített tekintélyivel s hatalommal, óriási gazdagsággal mesterséges úton-módon s nagy apparátussal megalkotott szervezettel, az érzékeket kábító, az észet eltompító, az egyéni akaratot és személyes szabadságot leláncoló kultuszszal s szertartásokkal, az érzést és gondolkodást elrettentő, az emberi természetet a szolgaságba sülyesztő, olykor a tiszta erkölcsnek ellenmondó s néha még az Isten eszméjét is – bár öntudatlanul – lealázó theologiai tantételekkel és dogmákkal bírnak, s így fölfegyverkezve még sokáig tűrhetik és hordozhatják a haladó tudomány ostromát,

még sokáig fedezhetik önmagukat az igazság és a világosság folyton jövő nyilaival szemben. De jaj nekünk, kik ily fegyverekkel – szerencsére – nem rendelkezhetünk; jaj nekünk, kik az igazság és világosság, a szabadság és haladás jeliségét hordozzuk zászlónkon; jaj nekünk, ha a többieket követni akarva, éppen az igazságok előtt mi is védekezni kezdünk; jaj nekünk, ha a tudományt mi is ellenségünknek tekintjük; jaj nekünk, ha önként kínálkozó támogatását el nem fogadjuk s be nem bizonyítjuk, hogy e támogatás mellett, vagyis a tudomány világosságától áthatva a vallás még szebb és dicsőbb, fényesebb és boldogítóbb, igazabb és szentebb.”

„A kérdés az”, folytatja másutt, „földhöz ragadottan maradunk-e mindig, egykedvűen szemlélve kicsiny parányait, vagy fölfelé emelkedünk olykor, mint égbe szálló gondolat, kibontva lelkünk szárnyait? A kérdés az, a puszta megszokás, napról-napra tengés unalmas utain vándorlunk-e folyton, avagy felbuzdulunk s életjelt ad a tűz, mit az ihletés percein, a gondolat villámmal, Isten ajkunkra tűz!? A kérdés az, ott csüngünk mindig tétlen, megnyugodva a századok betűjén, mely megöl, vagy figyelünk s fölebb, fölebb megyünk nagy létráján a szellemnek, mely újabb meg újabb szózatokat hirdet s szentebb és magasabb kijelentéseket tesz az Isten felől!”

Gyönyörűen fejtegeti az író azután, hogy mit veszünk, ha a régi dogmatikus felfogással szakítunk és mit nyerünk az újabb felfedezések befogadása által, és minden tétel után lelkesülten kérdi: „Vajjon nem emelkedik-e ezáltal gondolkozásunk, vajjon nem vagyunk-e nagyobbak mi is s nem nagyobb-e ezáltal a mi Istenünk?”

De nem elégszik meg a „fölebb” jelszóval, hanem meggyőzően hirdeti, hogy – magasság és mélység viszonyosak lévén egymással – „fölebb” az értelmiekben, de mélyebbre az érzelmekben, „fölebb” a tudó-

mányban, de mélyebbre az erkölcsben és vallásban, végül még hozzát teszi, hogy „szélesebben a munkában és tevékenységben”.

Még egy utolsót idézek e gyönyörű műből: midőn Isten létezéséről és szeretetéről akar Derzsi bennünket meggyőzni, azt kérdi tőlünk, „ki ne hallotta volna valaha a saját lelkében Isten nagy szívének dobbanását visszhangzani!?”

Én meg azt kérdelem, vajjon van-e a világon olyan szentkönyv által megpecsételt dogma, mely egy ilyen mondással felérne?

A budapesti unitárius templom felszentelésekor meggyőzően fejtegeti, hogy mely esetben mondhatjuk el valóban, hogy templomunk az Isten tiszteletére és az ember szolgálatára épült.

Először is az Isten fogalmát magyarázza Derzsi e beszédben, jelezve, hogy az mindig a műveltségi állapottal és fejlettséggel együtt alakul: „Egyik csupán az értelmi alapra áll és lesz Istene: egy elvont gondolat; másik a misztikus lelkire helyezi a fősúlyt s lesz vallása: végtelenül finomított spiritualizmus fenn, s ellenhatásképpen vastag bálványozás a tudatlan népben; a harmadik csupán az erkölcsöt választja, az értelmi segítyével, de a lelki nélkül s lesz vallása pusztá rideg erkölcs, melynek nincs virága, nincs reménye, nincs lelkesültsége, s így nincs haladása, nincs fejlődése, nincs jövője s hallhatatlansága. Egyik inkább a kültermészetre tekint s lesz vallása: pantheizmus fenn, fetisizmus a műveletlen tömegben. Másik az emberre fordítja a főfigyelmet, de a nélkül, hogy az emberi természet lényege ugyanazonosságát s méltóságát elismerné – s lesz vallása: zsarnok királyuralom fenn, politheizmus a felsőknél, rabszolgaság és lelki sötétség a nép-nél stb.”

Ez után egy gyönyörű részlet következik, melyben felteszi a kérdést, hogy kinek szenteljük mi a templomunkat, ki hát a mi Istenünk ... Az-e, a kit a

primitív népek a külső tárgyakban, az égi testekben, a természet tüneményeiben képzeltek s imádtak?”

„Az-e, a ki egykor – a keleti író szerint – a lajtorja felső végére könyökölt és szólott Jákobhoz? ... Az-e, a kit a többi ker. egyházak háromszemélyűnek képzelnek s hirdetnek?”

S mindegyik felvetett kép után megkapjuk a feleletet, hogy »Nem ... s lényegileg mégis az. Poétikus módon magyarázza, hogy „a mi Istenünk is mint élő és okozó hatalom jelen van, él és működik minden tárgy és tünemény mögött, alatt és fölött és nemcsak az egeknek egy pontján, hanem a világ minden pontján – emberileg szólva – kikönyököl és reánk tekint... „Beszél hozzánk az egek boltozatából, a ragyogó csillagokból, a hold mosolyából, a hajnal és alkony bíborából, a napnak fényéből, a madarak dalaiból, a patak mormolásából, a virágok szépségéből ...”, a ki „nemcsak egyszer s nemcsak a Fiúban testesült meg, hanem megtestesül folyton minden gyermekében.”

„... a mi Istenünk erkölcsi lény”, mondja más-helyütt, „az nem a százados elavult és megkövesült dogmáknak, hanem az élő és haladó gondolatoknak, az élő és nemesülő erkölcsi érzetnek, a fejlődő humanitásnak istene. Az az Isten, ki megbánta, hogy embert teremtett; ki haragszik és bosszút áll; ki az ősök vétkeiért büntet; ki egy ártatlannak vérével mossa el bűnömét s csak vérrel lesz kiengesztelve; ki a más érdemét nekem számítja be; ki engem – bármiként éltem is – majdan mennyországba fogad s képzelem, hogy boldog vagyok, tudva, hogy embertársaim – bármiként éltek is. – az örök kárhozat kínjai között szenvednek, szóval, a ki megfoszt szabadságomtól, felelőségemtől s emberi méltóságomtól: az nem az én Istenem, az nem az erkölcsiség, az igazság és szeretet Istene. A mi Istenünk a Jézus és az emberiség Istene, a kihez így imádkozunk: „Mi Atyánk ... stb”.

Hirdeti, hogy az igaz vallás a jézusi élet. „Élet, mely tiszteli, becsüli, szolgálja s szereti az embert és az emberben az emberen át – az Istent.”

Hogy hogyan szolgálja egy templom az embert? „... csak úgy, ha tanít, fejleszt, nevel... Eszközli úgy, ha igazságot hirdet; nem betűt, hanem szellemet, nem alakot, hanem lelket; nem külszint, hanem lényegyet; nem az ősöknek *bebalzsamozott* igazságát; hanem az *élő* utódok *élő* igazságát... Igazságot, melyet bizonyít a tudomány *ma*, elfogad a józan ész *ma* s helybenhagy a lelkiismeret *ma*...”

„Eszközli úgy, ha világosságot terjeszt. Nem templom az, nem Istenháza az, a mely véka alá rejti a világosságot... A hit cége alatt, az Isten nevében az egyházak által az ember ellen elkövetett testi gyilkolások már megszűntek, ideje, hogy az *értelmi* gyilkolások is megszűnjenek. *Több világosságot!* Elvész a nép, mely tudomány nélkül való.”

Végül hirdeti, hogy akkor eszközöl a templom még emberszolgálatot, ha a szabadságot, a személyes felelősséget, az emberi természet lényegi azonosságát hirdeti, s ha a faji, nemi, nemzeti, társadalmi és egyházi válaszfalakat lerontva, helyökbe a *szeretet* és *tesvériség* kötelekeit építi fel stb”.

Nem hiszem, hogy legyen fővárosunkban még egy keresztény templom, mely hasonló eszmék kíséretében lett volna felavatva!

Ezek után nekem a legkedvesebb olvasmányom a XXXIX. füzetben megjelent húsvéti beszéd, melynek alapigéje Máté 28. 1. 61. Mária Magdaléna és Mária mennek megnézni Jézus sírját, de az Úr angyala fogadja s felvilágosítja őket, hogy: „Nincsen itt, mert feltámadott!”

Kinek nem volt már kedves halottja? Ki ne érezte volna, hogy micsoda örült fájdalmakat kell leküzdeni ilyenkor?

Megrázó realizmussal festi le a kétségbeesett „szom-

bat"-ot, mikor „mozgunk talán ... da csak önkéntelen. Beszélünk is ... de csak öntudatlanul. Imádkozunk ... olykor azt sem tudunk. Magunkba zárkózunk. Megtompulunk. Elnémulunk s e némaságot csak az utolsó jelenet, csak a sírbolt ajtajának zárulása, vagy a hulló göröngy zaja szakítja meg, melyből megdermed a lélek, megfagy a gondolat és kővé válik a szív.”

„De jön az éj, megnyugtató, enyhet adó balzsamával; a természet törvényei elvégzik működésüket; a túlfeszített idegek megpihennek; az elzsibbadt, kimerült érzékek nagyrészt visszanyerik erejüket; a kábultság némileg tisztulni s eszméletünk lassanként visszatérni kezd. Es mi a szombatnak végén „a hét első napjának virradójára” – mert *új hét* kezdődik ilyenkor mindenki számára – felkelünk és megyünk, mint Mária Magdaléna s a másik Mária, azaz mint elhagyott rokonszívek, lelkek, megyünk megnézni a sírt.”

„Ki ne maradna adós egy s más tekintetben elhunyt szeretteinek?” –kérdi az író, s igaz vonásokkal festi, hogy miképpen viszünk mi is „balzsamot” szeretteinknek, érezve, hogy még nem fizettük le tartozásunkat egészen.

Poétikus módon mondja el azután, hogy a kelő nap mint szórja ránk sugarait, a zöldülő lombok, fű, fa, szellő mit beszélnek hozzánk, mert „a természet nagy mezeién ezer alakban jelentkezik s szól hozzánk a föl-támadás” ...hogyan küzd bennünk az észbontó fájdalom a fel-felcsillámló reménnyel, a megsemmisülés gondolata egy jobb jövőnek titkos sejtelmével; az anyag a bennünk rejlő isteni szikrával; a halál a halhatatlanság eszméjével ... míg végül az utóbbiak győznek ... Az Urnak angyala alászáll a mennyből és elhengeríti a követ és mi halljuk a szózatot: „Nincsen itt, mert feltámadott.”

Ő mennyire átéltük mi asszonyok már ezen érzelmeket és mennyire csüngünk mi magunk is a következő gondolaton, reményen, hogy „... az *egyen*, a

lélek az ő isteni tulajdonaival, minők az öntudat, a gondolat, a hit, remény és szeretet, a szentebb óhajok, törekvések, vágyak, eszmék s igazságok – a lélek, mely az élőnek lényegét alkotta s melyen csüngtünk, melyet szerettünk, melyhez olyannyira ragaszkodtunk .. a lélek nincsen ott, fölebbre szállt, magasabbra kelt, föltámadott!”

Ilyen bibliamagyarázatokat hallgatni fölemelő és vigasztaló, valamint valljuk meg, hogy rendkívül nagy szolgálatot tesznek magának a bibliának is, bemutatva annak soha el nem avuló igazságait és poétikus szépségeit, hanem azután szószerint magyarázni a hasonló részeket, mint a hogy azt még ma is sok helyen teszik, az már a XX. században igazán merész dolog és én mindig attól tartok, hogy ily módon *előbb-utóbb maguk a keresztények ássák alá teljesen bibliánk tekintélyét.*

Erre vonatkozólag épp e húsvéti beszéd elején mondja Derzsi: „Miként lenne lehetséges egy látható és kézzel fogható fizikai feltámadás? Avagy isteni bölcsesség lenne-e az, mely több ezer évek folyamán csak *egyetlenegy* eseményt, csupán egyet mutatna fel, tanítására és nevelésére az emberiségnek, *annak az emberiségnek*, melyet ő maga a végtelen bölcsesség úgy alkotott, hogy az csak a tüneményeknek és jelenségeknek folytonos *isméltődése* mellett, csak ezredek folytán és a tudás fáklyájának *kézből-kézbe* adása következtében ismeri meg *rendről-rendre* a külső világot; *annak az emberiségnek*, a melynek tagjai csak a *számtalanszor isméltődő* benyomások és tapasztalatok folytán ismerik meg önmagukat, tehetségüket, céljukat és rendeltetésüket? Micsoda isteni bölcsesség, szeretet és jóság lenne az, a mely a millió meg millió halálesetekből és ezeknek ellenére az időnek valamely *egy pontján* felmutatna egyetlen egy fizikai feltámadást, tenne egy oly úgynevezett csodát, *mely alapja lehet ezer meg ezer balhiedelemnek és babonának, forrása lehet a tévelygő*

hiszékenységnek, de a mely meg nem nyugtatna soha egyetlenegy szívet s nem elégítene ki valójában soha egyetlenegy gondolkodó lelket?”

Gyönyörűen magyarázza azután beszédje végén – Krisztus koporsójáról szólva – hogy *éppen e koporsónál* hengerítette el az Úr angyala a tudatlanság, önzés és rosszakarat köveit és az „eltemetettek föltámadtak”. Föltámadott a *szabadság, a humanitás, az igaz vallás, a tudomány, az öröklét és halhatatlanság* eszméje és a *továbbfejlődés, a végtelen haladás és tökéletesedés* örök nagy törvénye, a mely törvény szerint a halál nem egyéb, mint újabb élet alapja, kezdete, kiindulási forrása. Valamint a valódi élet sem egyéb, mondja az író, mint egy folytonos feltámadás, fölebb emelkedés, tökéletesedés.

Még csak annyit jegyzek meg e gyönyörű húsvéti beszéd után, hogyha ehhez hasonló bibliamagyarázatot hall *egy* rideg lelkű, csupán száraz tudományokkal foglalkozó hitetlen egyén, legyen bármily érzéketlen a magasabb eszmék és költői gondolatok iránt, legalább *elgondolkodhatik* e fejtegetések felett, ha akar, hogy igazak lehetnek-e ezek vagy sem; de ha a szokásos primitív bibliamagyarázatokat hallja, nem hogy eszéágába sem juthat felettök gondolkodni, hanem szinte örök időkre megpecsételve érzi az ő hitetlenségét.

Ha hallom (pedig itt Budapesten sokszor hallom), hogy milyen *rideg* ez a mi vallásunk, milyen csúnya dolog tőlünk, hogy mi Jézust *leszállítjuk* az őt megillető pódiumról, mindig sajnálom, hogy nem olvasnak az illetők unitárius munkákat, köztük *Derzsi úrvacsorai beszédeit*.

Nem sorolhatom egyenként végig e beszédeket, csak *végigfutva azokon*, idézem belőlök azokat a hatalmas részeket, melyekben Jézusnak *saját magáról* szóló, szinte megdöbbenően merész állításait fejtegeti, majd-

nem exkuzálja Derzsi – ezáltal egy gyönyörűen impozáns Krisztus-képet tárva elénk.

„Ha valaki szomjúhozik, jöjjön hozzám és igyék.”

„Én azért születtem és azért jöttem a világra, hogy bizonyosságot tegyek az igazságról.”

„Én vagyok a feltámadás és az élet, ki énbennem hiszen, ha meghal is, él az, s a ki él és hiszen énbennem – az soha meg nem hal.”

„Mikor én a földről fölemeltetem, mindeneket magamhoz vonzók.”

„Én vagyok az út, az igazság és az élet; senki sem mehet az Atyához, hanemha én általam.”

Egymásután soroltam el e különböző beszédek alapjául szolgáló idézeteket, sorrendben citálva utánok egy-egy magas színvonalon álló magyarázatot.

„Mily erős szavai az önbizalomnak”, mondja az első idézetre Derzsi. „Mily erős kifejezése a lélek emelkedettségének, a hit és szeretet hatalmának. Midőn a *költő* a lelkesülés megszentelt pillanatában eszmét talál s azt szavakba önti úgy, hogy azok másokban is a rokonérzelmek húrjait rögtön megérintik és zengésbe hozzák; midőn a *művész* egy magasztos eszményt teremt és ecseteli azt úgy, hogy abban az eszményi szépség, az eszményi hűség, a természeti és az erkölcsi igazság, mint egy égi zene, tiszta, összhangban egyesül s varázsával elbájolva, elragadja a szemlélőt, vagy midőn a *honfi*, a hős, a hazaszeretet tüzetől lángolva, magasra tartja a zászlót, a melynek jelszava a *szabadság* és *testvériség* és tette, dicsőségre hív: mindezek tán ily pillanatokban némileg megközelítik azt a lelki magasztos állapotot, a melyben a nagy Mester volt, midőn a templom csarnokán megállva kiáltá: „*ha valaki szomjúhozik, jöjjön én hozzám és igyék.*”

És valóban » ... mindenütt, a hol a hit, remény és a szeretet, a hol az *igazság*, a *lelki nagyság* és *szabadság* a legszentebb harcait harcolta, legfényesebb győzelmeit vívta: *mindenütt e forrás*, a Jézus szel-

lerne adott *erőt, bátorságot, telkesítést és győzelmet*. ... A lefolyt évszázak bizonyítják”, folytatja másutt, „hogy a mi jó, szent és igaz, a mi nemes és magasztos történt a nemzetek életében, a politikai és társadalmi téren, vagy az értelmiek és erkölcsiek mezején: *mindaz az ő szelleméből keletkezett, az ő szelleméből nyert erőt és lelkesedést*. Bizonyítják, hogy valóban *nagy*, a valódi jellem csak az, a ki a benne rejlő istenit, az emberi méltóságot a lehető tökélyre fejleszti, ki a benne rejlő *igét testesíti*.”

„Ki tagadhatná”, mondja a második idézetben, „hogy ő (Jézus) mindig és mindenütt *bizonyságot tett az igazságról?*”

„Vajjon az ő tanításai, hegyi beszéde, példázatai az Istenről és az emberi rendeltetésről adott felvilágosításai nem örök igazságokat tartalmaznak-e? Vajjon az ő *egyéni és társadalmi* élete, melynek minden percét embertársai boldogítására szentelte vajjon nem tanúsítja-e, hogy ő *bizonyságot tett az igazságról?*”

„Micsoda az igazság?” filozofál egy helyen az író, „ki mondja meg? Tán senki sem tudja, s mégis az adott esetben *minden ember érzi...*”

„*Én* vagyok a *feltámadás és az élet...*”

„Talán egy szép tavaszi évszakban”, mondja Derzsi, „midőn a külvilág körülöttünk téli álmából fölébred, midőn a természet a látszólagos halálból s annak láncából kitör és új életre kél; midőn a néma pihenés dermedt szemlélője fokenként szétoszlik s a zsbongó mozgás titkos eszközévé olvad; midőn a ködhomály és fagyos ridegség fölött a napnak üdítő fénye és életadó melege győzedelmeskedik, szóval midőn az új élet ezer változatban és alakban jelentkezik elannyira, hogy a látható létezés körülöttünk nem egyéb,, mint egy hatalmas és egyetemes *föltámadás* ... talán egy tavaszi időszakban, Palesztina s a kis Bethánia bűvös légkörétől áthatottan mondhatta a Mester e merész

szavakat: „Én vagyok a föltámadás és az élet, ki én-
bennem hiszen, *ha meghal is, él az*”.

Remekül magyarázza azután, hogy „a ki *őbenne* hisz, vagyis az *emberi természetnek általa feltüntetett istenes erőiben*, képességeiben s csaknem határtalan lehetőségeiben *hiszen* s ki e hitben él és munkálkodik, *az soha meg nem hal*”.

Negyedik idézetem után: Jézusnak *halála* utáni *vonzásáról* beszélve, arra emlékeztet bennünket az író, hogy tapasztalhattuk mi is az életben, miszerint azok a szeretteink, barátaink s rokonlelkek, kik Jézus kifejezése szerint e *földről fölemeltettek*, haláluk után soha sem *taszítottak*, sőt erősebben magukhoz csatoltak bennünket, mint azelőtt.

»A mit mondott egykor az arc, a szem, a száj és azokon át a lélek, mindaz most tisztábban hangzik felénk; a mit végzett az ész és szív, a kéz s ezeken át a szeretet – mindaz most fénylőbben ragyog és meg-
ragadóbban tündöklük előttünk.»

»S ha igaz ez”, mondja Derzsi, „a kisebb emberekről, annyival inkább igaz a nemzetek hőseről, az emberiség lelki történelmének nagyjairól. Életükben legtöbbszörre ellenséges indulattal, gúnnyal, megvetéssel s üldöz-
tetéssel találkoznak ... *de mikor a földről felemeltettek*, mindeneket magukhoz vonzanak.»

Mennyire igaz jellemzése ez az életnek. Hogy miben áll éppen Jézusnak az a nagy vonzereje? „Talán, mint némelyek hiszik, az ő istensége?” kérdi Derzsi. „Oh nem ... Az ilyen isten valójában nem vonz ... Görög-
ország istenei, kik olykor-olykor emberalakot öltve – a mithológia szerint – a földön szétjártak, jót tettek, büntettek, igazságot szolgáltattak, nemde eltűntek és senkit se *vonzanak*.”

„Mi az oka tehát az ő vonzásának”, kérdi az író újból, hogy azután meg is adja rá a feleletet: „... éppen az ő *emberisége* ... hogy ő az emberi lelki tulajdonokat lehető tökélyre fejlesztette, az emberben rejlő istenes

elemeket és képességeket a maguk fenségében és méltóságában *gyakorlatilag* felmutatta és bebizonyította.”

„*Senki sem mehet az Atyához, hanemha én általam...*”

„Merész és hatalmas szavak”, mondja Derzsi. „Nem csoda, ha a tanítványok nem értették ... s Filep végül így szól: „Mutasd meg nekünk az Atyát és az elég nekünk”. (Ján. 14.)

„*Mutasd meg nekünk az Atyát...*”. „Mily régi óhajtás, mily régi kérdés ez”, sóhajtja az író. „Mióta az ember öntudatra és isten érzetre ébredt, mióta gondolatait künn a végtelenségbe, benn az emberi természet mélységeibe bocsátja: azóta szüntelen ismételte az óhajtást: mutasd meg nekünk az Atyát, *szüntelen Istent keresett*. A hegyek csúcsain, a völgyek mélyében, a források mellett, a folyamok mentén, erdőn, mezőn, tengeren s az egek boltozatán ... és visszajött a válaszszal, hogy ott vannak nyomdokai, ott található gondolatainak valósulásai, ott van kifejezve hatalma és bölcsesége a rendben, törvényben, összhangban, szépségben – *de ő maga nem található ...*”

Jézus előtt is felhangzik a régi óhajtás: mutasd meg nekünk az Atyát! De a válasz, melyet a Mester ad, még merészebb s első pillanatban megdöbbenőbb: „... *a ki engemet lát, az látja az Atyát is ...* avagy nem hiszed-e, hogy én az Atyában vagyok és az Atya énbennem van ... A tanítvány nem értette, *az egyház félreértette*”.

Gyönyörű azon rész, melyben fejtegeti azután Derzsi, hogy nemcsak mi keresztények, hanem a sokkal több, milliók, kik fölöle soha sem hallottak, azok is csak ő általa, vagyis „*csak azon az úton, melyen ő járt, csak azon igazság alapján, melyet ő hirdetett, mehet az Atyához*”.

Más úrvacsorai beszédek alkalmával ezeket mondja Derzsi Jézusról: »Ő egy valódi *jellem* volt, kiből bűn nem találtatott; *emberbarát*, ki szeretetébe ölelte az ember-világot... *tanító* volt ő, figyelmeztetve, oktatta

és nevelve az embereket... *Művész* volt ő, láthatóvá varázsolva a lelki természet elrejtett titkait... *Költő* volt ő, próféta dalnok, ihletve a, géniusztól s ez ihletés alatt szív-től-szívhez szólva.” „És ajakán meg nem szűne a dal, zenge későn, zenge virradattal. Hangjain a szellem égbe hágott. S átteremté a viselt világot.” „Ha pedig a boldogságot dallá, a boldogság maga megsokallá: Ismeretlen vágyak keltek benne. Mintha önmagára irigy lenne” „Szóval *ember* volt ő, *valódi* ember ...”.

„Mily szép volt az ő élete” mondja másutt Derzsi. „*Eszmékért* élt: mik zengő sorokban mozdulnak önként; mint éber madár, mely éjjente dall, sötétes, néma árnynyal borítja énekét.”

Ilyen a mi „poézis nélküli” Jézusunk, *ilyenek* a mi „rideg” szónokaink.

Lám, ha a nagyvilág nem veszi észre, hogy a régi Jézus-alakok lassanként színöket, hatásukat, tekintélyüket veszítve, *évről-évre hanyatlanak és avulnak*, gondoskodik ime a *legkisebb*, „Krisztus tagadó”-nak-nevezett egyház arról, hogy az övét időről-időre emelve, tökéletesítve, idealizálva, *minden időkre biztosítsa* – a kereszténység örök dicsőségére és az emberiség emelésére.

Ha Derzsi költői magaslaton álló, valóban ideálisan szép irodalmi termékei után elővesszük *Simén Domokos* két híres munkáját: a „Szentháromság történetét”-t és az „Evangéliumi csodák”-at, melyek a *legreálisabb* alapon *kézzelfoghatóan* bizonyítják a mi egyszerű tanainknak észszerűségét, akkor éppen e két *különböző* modorban írt és mégis egyet kifejező munkálkodás által bizonyosodunk meg legjobban a vallásunkban rejlő rendkívüli erőről és igazságról.

Nőknek kissé komoly és nehéz olvasmány a nevezett két munka, hanem rettenetesen kár, hogy az orthodox teológusok nem folyamodnak hozzájuk, mert a két remekmű valószínűleg *könnyebben* és hamarabb oldaná meg azokat a fejtörő problémákat, gordiusi csomókat, melyekkel az orthodox teológia még most is, véres

verejtéket izzadva, birkózik. Valóságos gyönyörűség a temérdek nyomós és logikus érveket olvasni, melyek szinte egymásra vannak halmozva s bár kérlelhetetlen kézzel egyenként teszik tönkre a dogmákat és csodákat, egyúttal gyönyörűen domborítják ki az azokban rejlő lelki igazságokat. S míg szinte hallani véljük a *zuhanást*, amint halomra dől a temérdek – évezredekén át tartogatott – ész-ellenes hagyomány, azalatt szemlátómást növekedik előttünk Jézus fenséges, *valódi* evangéliuma.

Olyanforma érzés fog el bennünket, mint mikor gyermekkorunkban mesekönyvünkben egy-egy megkövesedett, elátkozott tündérgert „varázsütésre” megélevenedik lelki szemeink előtt és levetkőzve a merev burkot, a benne levő virágok, *élő* növények, újból hatni és illatozni kezdenek képzeletünkben.

Aki élvezetet és megkönnyebbülést talál egy-egy igazság felszínrejövetelén, az ne mulassza el Simén „romboló” munkáit elolvasni, mert ezeknek korszakalkotó voltát még protestáns testvéreink is elismerik.

Nem kaphatok bele a részletezésbe, mert amellett, hogy nőknek kissé fárasztó és száraz dolog lenne, egyik idézés vonná maga után a másikat, miután csak úgy van értelme Simén nagy munkáit ismertetni, ha csodatételről-csodatételre térünk s egymásután rántjuk le róluk a leplet, bemutatva mindegyik után a burokból kifejtett keresztény igazságot.

Csak mutatónak jelzem a »*Kánai menyegző*» gyönyörű magyarázatát. A „víz” ama íz és erő nélküli ital: a törvény pusztá betűi, melyhez vissza-visszatér az emberiség, midőn „elfogy a bora”, a magasabb szellemi élet. Jézus ezt a vizet változtatta ama tartalmas erőteljes „borrá”: az ő magasztos életfelfogásává, mely az írás szerint „jobb az eddig ivott bornál”, s ezáltal helyreállítja azt az ünnepi örömet, amelyet az Isten országát jelképező „menyegzőn” a szellemi élet hiánya megzavart és lehangolt.

Rögtön *bizonyít* is utána: Máté 9. 17. Mark. 2. 22. Luk. 5. 37. 38. Az evangéliumot *új borhoz* hasonlítják. Máté 26. 28. 29. Mark. 14. 24. 25. Luk. 22. 18. 20. a bort az Isten országában való lelki vendégség jelképéül mondja és Máté 22. 2. 25. 1. 5. 6. részeiben Jézus a mennyországot *menyegzőhöz* hasonlítja.

De hogy Simén komoly, nagy lelkében mennyi egészséges humor lakozhatott, mutatja a többek között az is, hogy a trinitáriusok ama, nyomós” érvükre, hogy Isten maga bizonyítja, hogy *több személyű*, mondván „*teremtsünk embert*” ... egész komolyan citálja ellenérvül: „*Mi első Ferenc József isten kegyelméből... stb.*”

Szóval én – szerény olvasója – az ő elköltözött nagy szelleme előtt kegyelettel hajlok meg és az ő remek vallomásával végzem be mai közleményemet: „Én erősen ragaszkodom az unitarizmushoz, mint oly *magaslathoz*, ahonnan *mások* nézeteit is be lehet látni...”

Kitűnő szolgálatot tesz az unitarizmus ügyének „*Tizenkét cikk az unitarizmusról*”, mely Boros György szerkesztésében jelent meg és tartalmazza Ferenc Józset, Boros György, Csegezi László, Kelemen Albert, Kanyaró Ferenc, dr. Bedő Albert, Kőváry László, Ürmösi Kálmán, Oáífi Lőrinc és Simó János érdekes cikkeit, melyek együttevve egy egész képet nyújtanak a mi szabadelvű egyházunkról.

Ferenc József püspök cikke az *unitárius vallás törvényesítéséről* szól.

„A hit Istennek ajándéka. Ezzel az apostoli kijelentéssel – írja püspökünk – lépett fel a mi Dávid Ferencünk, mint a hitszabadság szószólója.” Rámutat továbbá az 1568-ban Tordán *tartott* országgyűlésre, mely alkalomkor az a nevezetes vallásügyi törvény hozatott, hogy – a többek között – „Ne szidalmaztassék senki a religióért senkitől az előbbi konstitúciók szerint és nem engedtetik az senkinek, hogy senkit

fogsággal avagy helyéből való priválással fenyegeessen az tanításért, *mert a hit Istennek ajándéka az hallásból léssen, mely hallás Istennek igéje által vagyon*”.

„E törvény csak folyománya volt – mondja püspökünk – a Tordán 1568-ban hozott ama törvénynek, *melyhez hasonlót egész Európa nem tud felmutatni a XVI-ik századból és a mely örök dicsősége fog maradni a mi kis Erdélyünknek: „mindenki azt a vallást kövesse, a melyet akar”¹¹.*

„Ekkor a szentháromság tanával szemben az Isten személyi egységének hitesezméje is megkezdte hódítását a lelkeken s Kolozsvár városának lakói egy pár évvel megelőzőleg e hit vallói voltak 1566-ban, a mikor Dávid Ferenc e kérdés felett folyt hitvitáról Gyulafehérvárról hazaérkezett, a szájhagyomány szerint a Torda-utca szegletén egy nagy kerek kövön tartott beszédével annyira elragadta hallgatóit, hogy azok vállaikon vitték be a piaci templomba. Az 1568-ban Tordán hozott s fennebb szószerint közölt törvényt úgy lehet tekinteni, mint a mi egyenesen az unitárius vallás érdekében hozatott s tényleg ez időtől is szoktuk számítani annak törvényesítését és ezzel az unitárius egyház megalapítását”.

Más helyen olvashatjuk aztán, hogy vallásunk 1848-ban Erdélynek Magyarországgal egyesítésekor a Pozsonyban tartott országgyűlés XV-ik törvénycikkben egész Magyarországon törvényesen bevett vallásnak nyilvánított. „E törvénycikk által lett tehát egyházunk teljesen egyenjogú testvére hazánk minden más egyházának. Ez is egyik vívmánya e dicső korszaknak, kézzel fogható bizonyosságául annak, hogy a *vallási szabadság a polgári szabadsággal karöltve jár*. Egyik a másik nélkül nem létezhetik”.

Végül elősorolva azon előnyöket, melyeket egyházunk is élvez ma már a többiekkel együtt, e szavakkal végződik ezen érdekes cikk: „...Elmondhatjuk, hogy Dávid Ferencünk nem hiába áldozta fel életét

szent vallásunk igazságaiért és hitelődeink nem hiába harcolták meg a nemes harcot egyházunk fenntartásáért. Csak bátran hát előre. Vessük mindnyájan a munkára kezünket, mert a céltól még messze vagyunk. Egyházunk őrei! vigyázzatok! Az egyszemélyű Istennek imádói imádkozzatok”.

Boros György cikkei az *unitárius isten-eszméről, a mi Jézusunkról* és az *unitárius theologia irányzatáról* szólnak. Az isten-eszmét fejtegetve, megjegyzi, hogy a természetben a dualizmust megtaláljuk a jó és rossz, a sötétség és a világosság, az anyag és szellem alakjában, de a *háromság tannak sem fogalma, sem alakja nincsen meg* sem itt, sem ott. A biblia különböző helyeiről össze lehet ugyan állítani a háromság tantételét, de sem Jézus, sem az apostolok nem használják sem a »háromság” szót, sem a háromság „tantételét”. A bibliai zsidó vallás egy állandó harc az istenegység fogalmának tisztázása érdekében. A Jézus evangéliumának az istenegység az alapeszméje.

Fejtegetései között ezeket mondja Boros: „Ha már nem ismerhetjük a világegyetemet úgy, hogy azt könnyen át tudjuk tekinteni, igyekezzünk megismerni önmagunkat, mert az ember egy kis világ, melyben a lélek éppen olyan viszonyban áll a testtel, mint az univerzumban az isteni az anyagi világgal. *A lélek egy, Isten is egy.* Végűi szépen fejtegeti, hogy bár az unitárius felfogást „racionálisnak, ridegnek, száraznak” szokták nevezni, mégis mennyire a *szereetet istene* a mi egy Istenünk.

Jézusról szóló cikkében a következőket mondja: «Ha Jézust jól megértjük, azt látjuk, hogy ő az *életnek*, a mindenkori életnek volt mestere. *Sem a világ megvetése, sem annak túlságos szeretete, sem a testnek áldozás, sem annak üldözése és kínzása* nem Jézus szerinti munka.

Mindazok a külső formák és ferdeségek, a melyeket a kereszténység az idő rendjén magára öltött, lehull-

hatnak, le is hullottak a nélkül, hogy a Jézus evangéliumának lényege egy hajszálnyit is veszített volna értékéből. »Ha ég és föld elmúlnak is, az én evangéliumom megmarad mindörökké.» És mi éppen ebben találjuk Jézus rendkívüli nagyszerűségét. Ebben, hogy ő benne a halászok is, úgy mint Péter, Jakab is úgy mint Pál, az antiochiabeliek úgy, mint az alexandriai iskola hívei, bármely nemzet és bármely fölfogás megtalálta a maga *eszményképét*. Rafaeltól Munkácsyig minden művész a Jézust festette a vászonra, de mindegyik a magáét, éppen úgy mint Strauss, Renan, Freeman J. Clarke vagy Didot. Mindenkinek voltak bámulói és követői, éppen úgy mint a Máté evangéliuma messiásának vagy a 4-ik evangélium logosának, de sem egyik, sem másik nem lett soha és nem is lesz egyetemes. *Egyetemes a lélek*. A Jézus lelke közös mindenkivel, a ki azzal érintkezésbe jött.

Ez az a mustármag, a melyből a kereszténység nagy előfája lett. Ez az az örökség, a melyhez egyenlő joga van mindenkinek a keresztény testvériség örök törvényeinél fogva.

A Jézus örökéből, az ő szellemi kincseiből *senkit kizárni nem lehetett és nem fog lehetni soha* s éppen azért az unitáriusok még akkor is, mikor Krisztus-tagadóknak nevezték őket, olyan közel érezték magukat Jézushoz, mint a testvér testvéréhez, a barát barátjához, a tanítvány tanítójához.

Az unitárius írók ismert logikájával magyarázza azután Boros, hogy Jézus lehet Messiás, lehet mindaz, a mit a gondolkozó ész belőle formálni szükségesnek lát, *de az Isten helyét el nem foglalhatja soha*.

„Minél közelebb megyünk a názáreti prófétához, annál közelebb leszünk Jézushoz.”

Az unitárius theológia irányzatáról szólva, ismerteti, hogy az unitarizmus, mint a protestantizmus utolsó hajtása, mennyivel tisztultabb és magasabb eszme-

körben mozog: mert „reformot teremtett a reformban”.

„Luthernek a jó ízlése és erkölcsi érzéke parancsolta a reformot. Servétnek és Dávidnak a józan ész. *Legkevesebb joggal az szólhat az unitarizmus ellen, a ki Luther nyomában jár!*”

Megismerjük röviden e cikkből az unitárius teológia egész történetét és végtelen igazságos és mindenki iránt méltányos voltát.

„Mi azt valljuk – mondja dr. Boros – hogy Isten nemcsak egy népnek jelentette ki magát, *hanem mindenkinek* s ebből vonjuk le azt a következtetést, hogy nemcsak ennek vannak szent iratai, hanem többeknek, *a melyekből mind ugyanazon egy Isten szelleme árad szét.* A napnak nemcsak egy sugara melegít, hanem mindenik. A földnek nemcsak egy forrása éltet, hanem sok.«

Végül ezzel a jellemzően liberális mondattal végződik e cikk:»Az unitárius teológia nem befejezett, nem megállapított hitrendszer, hanem szünetlenül fejlődő, tisztuló és tökéletesedő, a mely halad az emberrel és a tudománnyal, az Isten dicsőségére és az ember boldogítására.

Csegezi László cikkében *Jézus evangéliumát* emeli ki unitárius felfogás szerint, bár ugyanattól az igazság-érettől ösztönözve, mely minden unitárius írot jellemez, ő is így nyilatkozik: Az Isten már sokszor, sokhelyt és sokaknak tett kijelentést: Mózes, Confucse, Zoroaster, Buddha, Mohammed, Jézus által a Sínai-hegyen, Himáláján és tesz folyton kijelentéseket a természeti erők titkai és törvényeiről. E kijelentések főbb vonásokban annyira megegyeznek, hogy méltán hihetjük, hogy mindenik ugyanazon Istentől származott.”

Kiemeli, hogy Jézus evangéliumában a vagyon, gazdagság, hatalom birtoklása legkevésbé sincs méltányolva. „Keressétek először – úgymond Jézus – az Isten országát s annak igazságát, annakutána mindenek

megadatnak nektek.*) – *Az én országom nem e világból való.*

„A hol van a ti kincsetek, ott van a ti szívetek is!”

Kelemen Albert büszkén mutat *egyházunk mozgató-erőire*. „Egyházunk szervezete sokkal inkább hasonlít egy oly közművelődési társulat szervezetéhez, melynek érdekében áll, hogy minél több buzgó tagot nyerjen meg, mint egy erejét *tisztán képviseleti vagy papuralmi intézményben kereső és találó egyházéhoz*. Erőnk sokkal inkább az evangéliumi hit és szeretet erkölcsi erejében, mintsem egyházunk következetes szervezetének és gazdagságának hatalmában áll. A mit nem érhetünk el intézménnyel és pénzzel, *elérjük a lelki élet erejével és hitbuzgósággal.*”

Egyházunk szervezetéről írva, később érdekesen rámutat a Dávid Ferenc Egylet üdvös működésére, a Keresztény Magvető és Unitárius Közlöny munkásságára, s a következő meggyőző kijelentéssel végzi cikkét: »csak az evangéliumi hitben szilárd lelkű s *erkölcsben tiszta* szívű egyháztagnak alkothatnak intézményekben is erős egyházat.»

Kanyaró Ferenc a tőle megszokott erélyes és nyílt modorban ismerteti az *unitárius vallás és egyház viszonyát a többi protestáns felekezetekhez*, az unitáriusokat a *protestánsok protestánsainak* nevezve. Dicsőíti Zwinglit, ki beviszi a racionalizmust, a józanul okoskodó ész a vallási kérdések vizsgálatába és beveszi Sokratest és Aristidest is a „minden szentek gyülekezetébe”; szerinte minden becsületes ember, a ki csak valaha élt, konfesszió-különbség nélkül együtt lesz az Istennél.

Ismerteti azután Servét működését, ki a korán elhunyt Zwingli fenséges szellemi örökébe lépett, megemlékezik a korszakot alkotó „Restituciójáról”, melyet a

*) Ez is azt bizonyítja, hogy csak a szellemi és *erkölcsi* reformatio után rendeződnek az anyagi viszonyok!

Calvin Intitúciójára írt. Merészen rámutat Luther és Calvin reformációjának hibáira, kik ifjabb korukban maguk is szabad eszméket hirdettek ugyan, később azonban, mintha meredeknek találták volna azt az ösvényt, melyre léptek, lassanként letértek arról s öreg korukban *saját egyéni* meggyőződésüket tekintették az evangéliumi igazság mértékéül. (Ez jellemzi szerintem egyes követőiket is.) A katolicizmus biztosnak hitt közelében szerették volna a protestáns egyház sátorát felütni. A nyomukban indult szabadgondolkozóknak *megálljt* parancsoltak. *Szellemük homályosabb világát* az élesebben látókra is erővel rákötötték s a protestantizmusnak imént szabadon csapongó áriját egy hegyi folyó szűk medrébe szorították. Ezért merült ki a protestáns tudományosság Calvin és Melanchton kidöltével s hanyatlott el a vallás-újítás Luther halála után. *Ezért volt égető szükség az unitarizmus gyors felléptére*, mely a porba ejtett szabad vizsgálódást fölemelve s Luthernél és Cálvinnál dicsőbben alkalmazva, az emberi ész fényénél földéritezte az evangélium nem értett, vagy sokszorosan félremagyarázott homályát, a reformáció új korszakát nyitotta meg, melyhez Dudich és Palaeologtól Brassai-ig, Locke és Newtontól Channingig a nagy és nemes elmék legkiválóbbjai csatlakoztak s az értelmi felvilágosodásért szakadatlanul küzdve nem fáradt ki és nem lankadott el a legújabb időkig.

Dr. Bedő Albert az unitárius vallás hatását a jellemre leginkább Jézus embervoltában találja meg és meggyőzően hirdeti, hogy „*Jézus Krisztus személyének tiszta, egyszerű alakban való megismertetése képezi az unitárius vallásnak azt az erejét, melynek eszményi alakját a már gondolkozni kezdő gyermek is könnyen megérti ... s minden unitárius ifjú szívében oly bátor és hős, a szegénység terheit és sanyarúságait másokkal megosztó, a gyengéknek segélyére siető se mellett az egész emberiség boldogításáért szelídséggel és állhatatosan küzdő, kitartó és igaz munkásságú férfiút örökít*

meg, *kinek élete és cselekedetei a természetfeletti titokzatosság által nem kisebbitve*, a szépre és jóra hajló ifjúi szívet fogékonyságának már legelső idejében magukkal ragadják stb.”

„Az unitárius vallásnak Krisztus személyére vonatkozó és más vallásokétól lényegesen eltérő tanítása az a *génuszunk*, mely eddig is fenntartott s mely ifjúságunkat általában az erkölcsi nemesség és tisztaság törvényeit követő tanításaival az *egyéni jellem* megalakulására vezeti és segíti. „

Azzal a kérdéssel végzi cikkét budapesti gondnokunk, hogy vajjon jogosult-e hát rólunk unitáriusokról azt állítani, hogy mi *krisztustagadók* vagyunk, mikor éppen Krisztusnak fenséges *ember* alakja emeli ki vallásunkat a többiek közül.

Érdekesen ismerteti *Kőváry László* ősz tudósunk az unitarizmust a nevelés és közoktatás szolgálatában. Büszkén mondja el a többek között, hogy a nemzeti irodalomnak is mennyi munkást szolgáltatott egyházunk. „Az első magyar színigazgatót: Felvinczi Györgyöt, az első époszírót Székely Sándort mi adtuk a nemzetnek. Farkas Sándor, ki északamerikai utazásával a nemzetre oly mély hatást gyakorolt, a mi szellemünk tolmácsolója. Kriza az elsők közé tartozott, kik Petőfi, Arany pályáját egyengették. S tanításukra vall az a történeti érzék ápolása – mondja ősz történészünk – mely nagyajtai Kovács Istvánt, Jakab Eleket s csekélységemet is a történetirodalom művelésére buzdított. Egy nevelési s tanítási rendszer, mely innen a távolból a Magyar Tudományos Akadémiának eddig tíz tagot adott.”

Megemlíti azután szellemünk örök képviselőjét, „valásunk, rendszerünk büszkeségét”, Brassait, ki a „szív nemességének, a tudás határa végtelenségének és az elérhető emberi élet határának csodás képviselője volt”.

Ürmösi Kálmán az unitarizmusnak Magyarországon való hatásáról ír nagyon érdekesen. Különösen érdekelt

engemet az a leírt tény, hogy a felvilágosult protestánsok is, mint Ballagi, Farkas József, Kovács Albert, Kovács Ödön, Bartók György, mennyire versenyeztek a szabadelvűségben az unitárius Ferencz József, Simén Domokos, Jakab Elek és Brassával. „A csodák nem hirdettetnek, Jézus istenségét és a szentháromságot *önmaguk* támadják, a kik eddig hirdették s tudományos fegyverzetök teljes erejével ostromolják. (L. „Prot. Tud. Szemle” 1870. év 8. s köv. lapjait.) A református egyház akkori vezető férfiai, élükön a nemes gondolkozású Török Pál püspökkel, valódi testvéri viszonyt folytattak az unitáriusokkal. A „Prot. Egyh. és Isk. Lap 1871. évi folyama 7-ik számában Kovács Albert vezércikkben méltatja a „K. Magvető”-t, melyből a *későbbi ellentétek szembetűnéseért* kénytelen vagyok néhány idézetet átvenni”.

Idézi Ürmösi azokat a dicséreteket, melyeket a „Ker. Magvető”-re, mint az időszerinti legjobb folyóiratra, Simén Domokos böismeretű és alapos bibliai tanulmányaira, Ferencz József püspökünknek kiváló irodalmi munkásságára, valamint Brassai tudományos munkáira mond. Ez azonban Ürmösi szerint féltékenységet idézhetett elő az orthodoxabb reformátusoknál, ki is mondták nyíltan, hogy a Protestáns Egylet liberalizmusa *túlságosan* kedvez az unitarizmusnak és ugyanaz, ki 1871-ben még dicsérőleg nyilatkozott az unitárius vallás felől, 1878-ban már a a természetes fejlődési folyamatból kikökönt képződmény”-nek nevezi azt!

„Nem ecseteljük – folytatja Ürmösi – a bekövetkezett reakciót A Protestáns Egylet megszűnt. 1887-ben az Irodalmi Társaság megalakul és az unitáriusokat ki akarják zárni, nehogy az unitarizmus kovásza bejusson körébe. *De mégis mozog a föld!*”

Érdekes még, a mint citálja ismét a Prot. Egyház és Iskolai Lap 1871. év. 7. sz. 195. lapján a következő nyilatkozatot Channingről: „Hibáznak unitárius hitrokonnaink, ha őt kizárólag magukénak neveznék, mert ő

valódi keresztény volt minden dogmatika formula nélkül; mindnyájunknak; az egész keresztény emberiségnek sajátja”.

Végül méltatja Ürmösi a Dávid Ferenc Egylet működését és annak hivatalos lapját az „Unitárius Közlönyt.”

Gálfi Lőrinc a hazai és a külföldi unitarizmust ismerteti

Vallásunkat ismertetve szépen fejtegeti, hogy az unitarizmus *törvényen*, az orthodoxia *csodákon* alapszik; az unitarizmus a *szabályszerűségben* az orthodoxia a *kivételekben* hisz. „Az unitarizmus látja és csodálja mindannak az erejét és szépségét, mit az orthodoxia kivételeknek nevez, de azokat mégis törvény alatt állóknak, a világ természeti és isteni rendjének részül és az igaznak bizonyítékául tekinti. Ez irányzatból következik az unitarizmusnak legfontosabb és legjellemzőbb hittani elve t. i. *bizalom az emberi természet méltóságában*. Bízunk az emberi tehetségekben, hogy azok fölfedezik az igazat: ez a józan ész a *vallásban*; és becsülik az emberi élet közönséges erényeit és kedvességeit: ez a *jellem a hit fölött!*”

Gyönyörűen fejtegeti *azután* egyenként a fentebbi gondolatokat.

Végül megemlíti, hogy az angol és amerikai unitarizmus mennyivel erősebb, mint a miénk. Irodalmuk milyen hatalmas. Egyházaik nagy neveket tudnak felmutatni, mint pl. dr. Priestley József az oxigén felfedezője, Newton, Milton, Emerson, Channing, Martineau stb,

A tizenkettedik cikk *Simó Jánosnak* „Eszményünk” című befejező közleménye.

Eszményünk a tökéletes ember a jó keresztény család az igazságos társadalom, egy szabadelvű egyház, a független, boldog haza s végül legfőbb eszményünk a Jézus Krisztus.

Vallásunkról szólva a következő szabadelvű nyilatkozatot teszi: „Soha sem ringattuk magunkat, abban a

kétes értékű gondolatban, hogy az emberiséget kizárólag csak a mi eszközeinkkel lehet elvezetni az idvességre, de arról teljesen meg vagyunk győződve, hogy a lehető tökéletességre csakis a szív és az ész összehatásainak harmonikus kifejlesztésével és működtetésével lehet elvezetni.”

A szabadelvű *eszményi* egyházzól beszélve mondja:

„... .. nem az a célja, hogy a hitet a *dogmák nyűgébe verje*, hanem hogy ápolja az *egyéni* hitet s azt helyesen irányítsa. Mi azt akarjuk, hogy az jegyén, szabad akarata a hit mezőin is érvényesüljön. Oly egyházat akarunk, mely az embert a boldogság és üdvkeresés után előre segíti s szárnyakat ad a nemesebb vágyakkal telt léleknek. Mi azt akarjuk, hogy vallási társulatunk oly erkölcsi intézmény, oly közművelődési tényező legyen, mely isten akaratának megfelelően, nem *kicsinyes és kizárólagos felekezeti* célokra fordítja eszközeit, hanem az *egyetemesért* s főleg az *emberért* vívja az ő harcait.”

Tovább így folytatja: „Az egyház nem megcsontosodott dogmák raktára – bocsánat e szóért – *hanem morális elveknek* és életnek forrása kell hogy legyen. Az egyház az *emberért* van!” stb.

Ezeket a volt tordai unitárius lelkész mondja, bizonyosságot szolgáltatva szintén arról, hogy nemcsak a központ, hanem a vidék papsága is mennyire liberális és magas színvonalon áll gondolat dolgában. Bizony nem minden egyház hirdeti, hogy az „*egyház van az emberért*”, hanem inkább azon törekedik, hogy „*minél inkább tehetetlen rabjává tegye az embert saját céljaira*”.

Íme 12 cikk, melyeket ha figyelmesen elolvasunk, az egész unitarizmus előttünk áll az ő fenséges egyszerűségében és hamisítatlan természetességében! Kívánatos volna, hogy e munka minél szélesebb körben forogna!

Mielőtt befejezném már is hosszúra nyúlt ismeretésemet, ajánlom kedves nőolvasóinknak az „*Unitárius Szószék*” nevezetű egyházi beszédgyűjteményt, mely *Simó János* szerkesztésében az *unitárius lelkészek* kiválóbb beszédeit tartalmazza s *Magyarország ezeréves fennállásának emlékére* lett kiadva.

Miután lehetetlen női tollal a mi kis újságunkban az óriási mennyiségű beszédet egytől-egyig ismertetni, kiválogatni pedig nem tudnék belőlük – mert igazán gyönyörű az egytől-egyig mind – úgy határoztam, hogy csak az elején levő, egyházi irodalmunknak magyar voltát jelző beszédekből idézek néhány gondolatot, újból felidézve azoknak el nem múló szépségeit és meleg hazaszeretetét.

Kezdem tehát *Ferencz József* püspöknek előszavával, melyben a következő, meghatóan őszinte nyilatkozat foglaltatik: „Nem a feltűnnivágyás vagy valamely üzleti számítás volt a forrása és indítóoka e szerény mű egybeállításának és kiadásának, hanem ugyanaz a fellángoló hazafiúi érzés, a mely annyi nagy és szép művel igyekezett megörökíteni az ezredév emlékét.... Mivel is járulhatott volna hozzá nemzeti ünnepélyünkhöz egyébbel az unitárius lelkészi kar, mely méltán elmondhatja az apostollal: „*aranyom és ezüstöm nincs nekem.*” Mivel járulhatott volna ahhoz egyébbel, mint egy ily beszédgyűjteménnyel, mely ezüstnél és arannyal becsesebb lehet azokra nézve, a kiket még nem hódított meg a kor anyagias iránya annyira, hogy az örökélet kincseiben is gyönyörködni ne tudnának s azokat megszerezni ne igyekeznének.”

Az ezerév ünnepére elmondott hazafias „imá”-jában pedig püspökünk a többek között ezeket mondja: „Honfoglaló őseink csekély létszámához képest ma egy nagy népcsaládot alkotunk. Ellenségünk most is van elég; egymással is versengünk és viszálykodunk még többet; de amazoknak ellentállani s ezeket leküzdeni nem vagyunk gyengébbek, mint az előttünk élt

nemzedékek. Lázás tevékenység hatja át egész nemzetünket a palotáktól a kunyhóig. Ipar és kereskedelem, földművelés és tudomány, irodalom és művészet eddig nem ismert fejlődést vett hazánkban is. Megvan polgári szabadságunk és még nagyobb mértékben bírjuk a *lelkiismeret szabadságát*. Míveltségünk mindinkább kiállja a versenyt más nemzetek műveltségével. Mindezekre, Uram, te segítettél s mindezek azzal biztatnak, hogy távol attól, hogy nemzetünk ezer év után a hanyatlás lejtőjére jutott volna, ellenkezőleg, csak most lépett életkorának teljébe s hogy még *nagy hivatása és rendeltetése van a világtörténelemben ...*”

Végül a mi békét hirdető főpásztorunk a következő fohászt küldi Istenünkhöz: „Ismételten az *áldott békéért* esdeklünk hozzád, nagy Isten! Legyen a jövő ezer év *a nemzeteknek kézfogása a munkára*. S különösen itt, hazánkban, a különböző népfajokat egyesítsd a testvéri szeretetben, hogy ne ismerjenek más célt, mint közös egyetértéssel munkálni a haza üdvét és boldogságát, mely egyedül biztosítja az egyeseknek és családoknak is előmenetelét és jólétét. E végre koronázd sikerrei a szántóvető verejtékét, a kézműves fáradságát, a kereskedő számítását, a hivatalnok szorgalmát, a tudós éji virasztásait, az irodalom felkentjeinek, a művészetek ihletett lángszellemeinek alkotásait. Juttasd hazánkat és nemzetünket az előttünk álló második ezer évben *a míveltség oly fokára*, melyet a tőled nyert tehetségekkel *az ember e földön elérhet.*¹¹”

Íme a valódi *unitárius* fohász! Nem várja a kívülről jövő csodás *megváltást*, hanem az emberek tehetségei és törekvései útján kéri nemzetére a segédelmet!

„A lelkiismeret szabadságának annyi küzdelem után érvényre jutása mellett – mondja másutt a magas szárnyalású ima – *bármily formában* fognak téged imádni e nemzet fiai és lányai, egyesítsd őket abban, *a mi fő minden vallásban!* a te szeretetedben és embertársaik szeretetében.”

Bizony csak Krisztust követő vallás ez a mi unitárius vallásunk!

Albert János könyörgésében a következő magasztos szavakat mondja: „Oh nagy Isten, ki előtt ezer esztendő annyi, mint a tegnapi nap, avagy egy éj rövid vigyázása, ha már ezer év viharja zúgott el nemzetünk feje felett, ezer hálát adunk neked! Te látod, hogy most is vívnunk és munkálnunk kell, s tovább építenünk dicsőséged templomát, add segedelmed továbbra is., mert nekünk a mint *egy Istenünk, úgy csak egy hazánk vagyon.*”

Barabás Lajos ezredévi beszédében meggyőzően hirdeti a nagy igazságot, hogy minden ország támasza és talpköve a *tiszta erkölcs*, mely ha elvész, Róma ledől s rabigába görnyed, mert midőn „virágzó és gazdag országokat láttok megtörve, üszkők és romok között jární, tudjátok meg, hogy ama tönkrejutott, megsemmisült vagy szétszórt nemzetek *nem az Isten utain jártak!*”

Raffai Domokos, egyházunk egyik mélyen tisztelt és nagyrabecsült esperese, ezredévi beszédében a következő magasztos és poétikus szavakkal jellemzi az *igazi* honszerelmet: „Mint minden nemesebb emberi érzésnek, úgy a honszerelemnek is a *szív* a hazája. A honszerelemnek *tisztának* kell lenni, mint a nyári napnak, a mely minden völgyre és halomra, minden érző és érzéketlen dologra reá szórja áldásos sugarait; nem engedi magát semmi érdek és önhaszonlesés által elhomályosíttatni, hanem keblére ölel nagyot és kicsinyt, gazdagot és szegényt egyaránt, a kik e hon határain belől élnek. A honszerelemnek *általánosnak* kell lenni, mint az ég harmatjának, a mely nem teszen választást a növények milliónyi különbségei között: nem követel és ad előjogokat a hon határain belől élő különböző nemzetiségeknek, hanem egy közös atya, a hon gyermekeinek tekinti azokat, a kik igazságosan osztozó testvérekként kell hogy részt vegyenek a hon derújében

és borújában, jó- és balsorsában. A honszerlemnek *osztatlannak* kell lenni, mint az Istenség eszméjének, a mely nemcsak egy néposztály, nemcsak egy vallásfelekezet lelkében kell, hogy megcsirázzék és elmében megfogamjék, hanem közkincsévé kell hogy váljék minden néposztálynak, minden vallásfelekezetnek; jel-szava: magyar és német, oláh és horvát, tót, szerb és rác, keresztény és zsidó: szeresd a hazát, mert „a nagy világon e kívül nincsen számodra hely”.

Végül pedig lelkesen hangoztatja e gyönyörű beszéd: „Legyen hív mindhalálig hazájához minden honpolgár és ne vándoroljon ki más országba. Irtassék ki a nemzetiségek kebeléből a fajgyűlölet, mert az állam csak a nemzetiségek egyetértésével és összetartásával biztosíthatja a béke állandóságát. Olvadjanak fel a vallásfelekezetek egymás iránti féltékenységének fagyos jégkérgői, mert *az állam a krisztusi türelem napjával szórhat szét fényt és meleget az igaz hit és szent evangélium terjedésére!*”

Bár teljesednék be e keresztény óhaj!

Szépen mondja *Molnár János* imájában: „Sokat nem kérünk, sokat nem várunk, csak egy „szabad hazát” s ebben a szabad hazában polgári jóllétet, hitszabadságot, családi boldogságot. Oh add meg ezeket Isten, ki ott fenn uralkodói; hogy ezeknek birtokában teljesíthessük soknemű kötelességeinket, hogy elmondhassuk az ihletett költővel; «új nap fényie reánk, annyi veszélyek után”. Adj közszeretet hazánk nemzetiségei között, kik ma egy bölcs, egy fenkölt szellemű, nemes érzelmű földi uralkodó alkotmányos kormányzata alatt élvezik a polgári béke áldásait. Taníts meg mindenkit szeretni e drága hont, „melyen annyiszor apáink vére folyt s melyhez minden szent nevet egy ezredév csatolt”.

Végül igazi unitárius módon következőképpen végződik ez ima: „E hazában áldd meg a különböző vallásfelekezeteket is, hogy békében építsék a jövőt. Kicsiny egyházunkat is áldd meg, mely „a te örök egységednek”

volt és lesz hirdetője, hogy a hit és *lelkiismeretbeli szabadság* szent lobogóját tovább is csak győzelemre vihesse”.

Nagyon erőteljes és érdekes *Décsi Mihály* beszéde is, mely két részből áll: *mit örököltünk őseinktől* és *hogy tarthatjuk meg ezt az örökséget*

Nemcsak a hazát és dicsőséget – mondja a beszéd – hanem vitézséget, bátorságot és *nagylelkűséget* is örököltünk őseinktől!

„Nincs a világnak nagyobblelkű népe, mint a magyar. Az orosz alig 10 év alatt 100.000 oláhot muszkává tett, alig néhány évtized alatt 3,000,000-nyi lengyelt magába olvasztott; csak a magyar engedi, hogy szidják fogadott gyermekei a nemzetiségek, s engedi, hogy használják nyelvüket, szokásaikat, a mint nekik tetszik. Engedi, hogy állítsanak iskolákat, saját nyelvükön imádják Istenüket. Melyik állam teszi meg ezt a világon? A magyaron kívül egy sem. De mi megteszszük, mert tudjuk, hogy az Isten igazságos és annak, a kivel mi ezerszer, milliószor jót tettünk, annak nincs hatalma soha felettünk. Most is az a nap van az égen, a mi ezer esztendővel ezelőtt; most is az az Isten országol felettünk, aki látta és tudja a mi elődeink önzetlen szeretetét, nagylelkűségét, a ki száz csatán, ezer veszély között óvott, védelmezett; és az az Isten nem fog erőt adni soha a hálátlan gyermeknek, hogy szentségtörő kezeit az ő jóltevője, hazája ellen felemelje. Csak *az igazságos úton nvert győzelem tartós. Egy nemzet fennállásának legszilárdabb alapja az igazság...*”

Nem tudom, másra is oly mély benyomást tesznek-e ezen szavak, mint rám. Olvasva a háború-híreket, szeretném az idézett utolsó sort az oroszok előtt felolvasni!

Hogy miképpen tarthatjuk fenn örökségeinket? „Ma egészen más a korszellem, mint atyáink idejében – magyarázza e beszéd második része. – Nem karddal és harci bátorsággal kell megtartanunk a hazát, hanem munkás kézzel és hősies elszántsággal. *Nem a csata-*

terén kell megmutatnunk, hogy hősök vagyunk, hanem a mindennapi életben. S ma is lehet minden ember igazi hős, a napszámos, a földműves, az iparos, a kereskedő, a tanító, a pap, a tudós, a törvényhozó ... mert ma az *ásóval, kapával, kaszával, ekével, tollal, szívvel* és az *ésszel, a nemes lelkesedéssel* lehet legszebb diadalt aratni; a hazát önfeláldozással ma így lehet szeretni.”

Ezek és hasonlóak a mi *béke-vallásunknak* szolgálatai hazánkkal szemben. Azért emeltem e részeket ki, hogy rámutathassak más vallású olvasóink előtt (hála Istennek, már sokan vannak azok) az unitarizmus békeszeretetére és magyarságára.

Eddig a «magyar egyház» és magyar egyházirodalom alatt leginkább a Calvin-egyházat és a cálvinista teológiát értették – és méltán; de az igazság kedvéért ideje már, hogy melléállítsuk a »Királyhágón *innen*» is Dávid Ferencnek *magyar* származású és *magyar* szellemű egyházát, a magyar unitáriusok egyházirodalmával egyetemben.

Most pedig végzem könyvismertetésemet, mert annyi és annyi gyönyörű munkáról lehetne még beszélnem, hogy néhány évig sem lennék velők készen és kis nő-ujságunkba sok volna e komoly témából. Most is kérem kedves nő-olvasóimat, ne vegyék tőlem rossznéven, hogy ennyi ideig vettem szíves türelmüket igénybe s mindig ily hosszú cikkekkel foglaltam le lapunkat. De van egy német közmondás: „Womit das Herz voll ist, geht der Mund über” s én valóban elmondhatom magamról, hogy a szívem úgy telve van az unitárius irodalom szépségével, hogy nem csodálom, ha unalmassá válik már örökös dicséretem!

Ismét azon szavakkal végzem közleményemet, hogy én előttem az egész unitárius irodalom, a különböző országok, különböző évszámok és írók dacára, mintha *egyetlen* lélekből származnék; ez pedig egy szabadelvű egyháznál nem oly könnyű és egyszerű dolog, mint az orthodox egyházaknál! Mert ott, hol megvannak a kizsa-

bott, megállapított hitcikkek, vélemények és szabályok, könnyű egyöntetű irodalmat produkálni; hanem a hot nincs dogma, nincs szabály, hanem a *lelkiismeret szabadsága* prédikáltatik, a hol minden írónak *saját lelkét, egyéni nézetét és filozófiáját* kell meggyőzően az olvasó vagy hallgató előtt feltárnia, ott igazán óriási erejűnek kell lenni annak a befolyásnak és iránynak, mely az írók lelkét úgy tudja idomítani és *felvilágosítani*, hogy egy oly hatalmas és *összhangzatosan liberális* irodalmat tudjanak teremteni, mint az unitáriusok.

Hogy szeretett püspökünk idézetével éljek: «aranya és ezüstje» valóban nincs egyházunknak (mintha csak ezáltal is Krisztushoz való közelségét akarná jelezni), de van benne annyi *igazság* és ennél fogva annyi *elvitázhatatlanul* hatalmas és csodás erő, hogy – tekintve a mindig jobban és jobban haladó, civilizálható, különösen pedig *érző* és *ítélő* emberiséget – *lehetetlen*, hogy örökéletű ne legyen.

Adja Isten, hogy úgy legyen!

VÉGSZÓ.

Mielőtt könyvemet lezárnám, megemlítem, hogy teljes tudatában vagyok annak, hogy amennyire a materializmussal párosult haladás *maradiságnak* tekinti ezen most ismertetett kereszténységet, ugyanúgy fogja, a konzervatív kereszténység *hitelenségnek*, vagy nem *igazi* hiten alapuló szociális törekvésnek minősíteni azt!

Legyen szabad az orthodoxyával szemben és e szabad-
elví vallásos irány érdekében utoljára még annyit
mondanom, vajjon nem az-e a szó teljes értelmében
vett *hit*, a mely daczára, hogy egyetlenegy *természet-
feletti* csodának nem híve; egyetlenegy emberek által
kigondolt képletet el nem fogad szó szerint; semmi-
féle mesével nem hagyja magát kapacitáltatni; folyton
követője s híve a legmerészebb tudományos kutatásnak
és haladásnak és *mégis* rendületlenül híve a vallásos
meggyőződésnek – mint az a hit, mely a *kézzel fog-
hatónak* képzelt csodás kinyilatkoztatások *biztosra vétele*
folytán, minden mélyebb érzés és gondolkodás nélkül
nyilatkozik meg az emberiségben.

Ha mi biztosra veszszük, hogy Krisztus testileg is fel-
támadott s ezzel együtt minden csodát *tényállásnak*
tekintünk, vajjon nagy érdem-e, ha e képzelt *biztos
tudat* folytán vallásosak vagyunk?! De ha éppen arról
vagyunk meggyőződve, hogy testi feltámadás nem
létezhetett soha, tudjuk, hogy soha semmiféle természet-
feletti, rendellenes csoda meg nem bontotta az össz-
hangot és mégis feltétlenül ragaszkodunk a *minden-
napiaságon felülemelkedő* eszmékhez és *hiszünk* a

szociális munkának *magasabb helyről jövő* rendeltetésében – úgy minden esetre *nagyobb és mélyebb* a mi hitünk, mint azon hívőké, kik mindenáron „bizonyoságot” kívánnak az Úrtól!

Ezt mondhatnám az experimentáló spiritizmussal szemben is.

Nekünk tehát a tömegnek nem külső és csodás „bizonyoságtételeket” kell prédikálni, hanem egyesült és megfeszített *erkölcsi munkával* azt a *közszellemet* megteremteni, mely az egyesek lelkét arra a szellemi magaslatra tudja emelni, hogy azok maguktól tudjanak még a *bizonytalan* és *láthatatlan* dolgokban is *látni* és *ítélni*! Ha pedig a tömeg zömének csakugyan „bizonyoságtételek” kellene, úgy arra kell azt megtanítani, hogy a *mindennapi*, „természetes”-nek tartott, tudományyal és fejlődéstannal összhangzó gyönyörű természeti megnyilatkozásokban tudja felfedezni azt a „Csodá”-t és *mindennapi* „kinyilatkoztatás”-t, mely Istenhez, az igaz hithez és az *elfogulatlanul* jelentkező sociológiához vezet bennünket.

Tartalomjegyzék

	Oldal
Előszó	5
Protestantizmus és unitarizmus	
Felelet egy református keresztyén „Válasz”-ára	23
Eszménk az egyházi életben	35
Tolstoj és a szabadelvű egyházak	47
A XX. század fegyvere	58
A modern kereszténység missiója a XX. Században	72
Unitárius nők világa	85
A Dávid Ferenc Egylet és a „Nők Világa”	97
Nők az egyházi életben, ...	101
Művészet és művelődés a szociális munka szolgálatában	114
A család szerepe az egyetemes szociális munkában	123
A vallás szerepe a nevelésnél	133
Altruizmus a szociális munkában	139
A Fejérmegyei Irodalmi és Közművelődési Egyesület céljai- nak ismertetése	152
Zárbeszéd	160
A nő erkölcsi hatása	166
Egy védő szó a nőmozgalmakról	171
Karácsony	176
Tudomány és szociális érzék	180
Az „Übermensch” eszméje a szabadelvű kereszténységben	185
Júdás tragédiája az orthodox theológiában	193
Pilátus dilettantizmusa	196
Az evangéliumba való belemélyedés	201
A „jövő vallása”	203
Szabadság	207
Az unitarizmus a nevelés szolgálatában	210
A sajtó és a szó hatalma	213

	Oldal
Az eszme szerepe a munkánál	216
Egy szó a katolikus gyűléseken elhangzott elvekhez	221
A szabadtanítás kongressusa	226
Elmélkedések a szabadtanítás kongressusáról	235
Dávid Ferenc	241
Egy szó a materializmus kultúrtörékvéséhez	245
Népünkhöz	249
A mi vallásunk	253
Vallásunknak mai szereplése	257
Feltámadás emlékére	260
Derzsi	265
Dávid Ferenc Egylet	266
Ferenc József püspök üdvözlötése a Budapesti Dávid Ferenc Egyletben	268
Protestáns barátkozás	270
Haypál és Szabolcska az unitárius templomban	272
Dr. Masznyik Endre	274
Bodnár Zsigmond	277
Rabbi a keresztény templomban	282
„A zsidóság eszméi és tanai” az unitarizmus szempontjából ...	286
Egy szó a genfi nemzetközi vallásos kongressuson tartott beszédekről	292
Názárethi Jézus és a monotheizmus	295
Könyveinkről	303
Végszó	369